

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

C. N. HAUGE

ERINDRINGER

1870–1924

UDGIVET AF A. O. F.s BOGKREDS

FORLAGET FREMAD
KØBENHAVN 1937

C. N. Hauge.

INDLEDNING

Denne Bog er skreven, bl. a. fordi jeg ofte er bleven opfordret til at skildre den danske Haandværkssvends Udfærd i tidligere Tider i Sammenhæng med de Vilkaar, han arbejdede under, før han drog ud i det fremmede og efter at være vendt tilbage til Danmark for at gøre sit Land delagtigt i Udbyttet af sine Erfaringer og Oplevelser. Men jeg har ikke kunnet undlade at give Bogen Indhold derudover.

I Aartier drog danske Haandværkere ud til andre Lande i Europa for at se sig om og for at lære. I Tiden før Verdenskrigens Udbrud var Landene tilgængelige for dansk Ungdom. Indrejsetilladelse var et ukendt Begreb, og Opholdet blev først et Problem, naar det begyndte at knibe med Subsistensmidlerne. Særdeles mange unge Haandværkere drog ud. De, der ikke havde egentlig Udvandring til Maal, drog i Reglen sydpaa, først til Tyskland, senere til Østrig, Schweiz og Italien. Enkelte rejste længere østover, for Eksempel til Bukarest. Andre gik til Frankrig og England. Næsten alle tog afsted umiddelbart efter endt Læretid. De fleste klarede sig godt i det fremmede, hvor de var i Stand til at tjene til Føden og Klæderne i de Aar, de var ude. Nogle faa fik et mindre Stipendium; men langt de fleste maatte klare sig selv, og til disse hørte jeg. De danske Haandværkere, der saaledes drog ud for at udvide deres Horisont, for at lære Sprog og for at hente nye Impulser for dansk Haandværk, indlagde sig for manges Vedkommende megen Fortjeneste af, at dansk Haandværk kom til at staa paa et saa højt Stade, at det i ingen Henseende blev stillet under det bedste i den øvrige Del af Europa. De fleste af dem blev Ledere af egen eller af andres Virksomhed efter deres Hjemkomst. Jeg kom forholdsvis kort Tid efter min Hjemfærd ind i politisk Virksomhed; men jeg vedblev alle Dage at interessere mig stærkt for det produktive Arbejde. Jeg har ogsaa ofte under min senere Virksomhed haft stor Nytte af den praktiske Uddannelse, som i mine unge Aar blev mig til Del. Den skærpede min medfødte praktiske Sans, og den gav mig den Respekt for Haandens Arbejde, som vanskeligt kan erhverves i ønskeligt Omfang uden Kendskab til de rent menneskelige Forhold og Vilkaar, hvorunder dette Arbejde læres og udføres.

Jeg blev traditionsmæssig sat i Haandværkerlære uden egentlig Lyst til at blive Haandværker. Jeg havde nemlig allerede som Skole-

dreng forestillet mig, at jeg maatte lære noget, som kunde føre mig videre end til at arbejde med Høvl og Sav. Da jeg blev klar over, at der ingen farbar Vej var for mig uden om Læretiden paa Værkstedet, gik jeg uden Vaklen den Vej, som blev udstukken for mig, skønt jeg anede, at den vilde blive træls nok. Jeg undgik heller ikke i Aarenes Løb at lide Skuffelser; men jeg tabte aldrig Maalet af Syne. Og nu, da min Vej i det hele taget i det væsentlige er vandret til Endemaalet, har jeg ment, at det kunde være nyttigt at gøre efterfølgende Optegnelser under Vandringen tilgængelige for Offentligheden. Læserne vil formentlig af disse Optegnelser bl. a. faa Vidnesbyrd om, hvor vanskeligt det kan være for den unge Mand at naa frem ved egen Hjælp. Min Erfaring siger mig, at meget her er afhængig af rene Tilfældigheder, og at mange blandt dem, der bukker under i Kampen for Tilværelsen, segner, fordi de ikke faar den Haandsrækning, som de ikke kunde undvære.

Jeg har fundet det nyttigt for Forstaaelsen af min Udvikling og Livsgerning at dvæle udførligt ved de Forhold, under hvilke jeg levede min Barndom og første Ungdom. Man vil af mine Optegnelser herom formentlig kunne faa et nyttigt Grundlag for en Sammenligning mellem Fortiden og Nutiden, idet man af denne Sammenligning kan se, at selv om ikke alt i Aarenes Løb har kunnet ændres efter Ønske, er der alligevel en stor Forskel til det bedre som Helhed taget mellem de sociale og politiske Vilkaar, som Ungdommen kæmpede sig frem under i Slutningen af forrige Aarhundrede, og nu.

Af Hensyn til den Diskretionspligt, som ikke kan tilsidesættes i Øjeblikket, maa jeg naturligvis undlade at skrive om adskilligt, som det ellers kunde være baade interessant og oplysende at omtale her. Jeg maa undlade at omtale en hel Del af det, som jeg har oplevet eller faaet Førstehaandskendskab til før 1924. Og jeg maa endnu mere undlade at fortælle om, hvad jeg har erfaret og oplevet efter 1924, da jeg blev Indenrigsminister og senere Handelsminister. Men jeg haaber, at jeg kan faa mine Optegnelser og Erindringer herom offentliggjort senere.

VED LIMFJORDEN

**Erhvervsforhold og dagligt Liv m. v. paa min Fødeø
Fuur i min Barndomstid.**

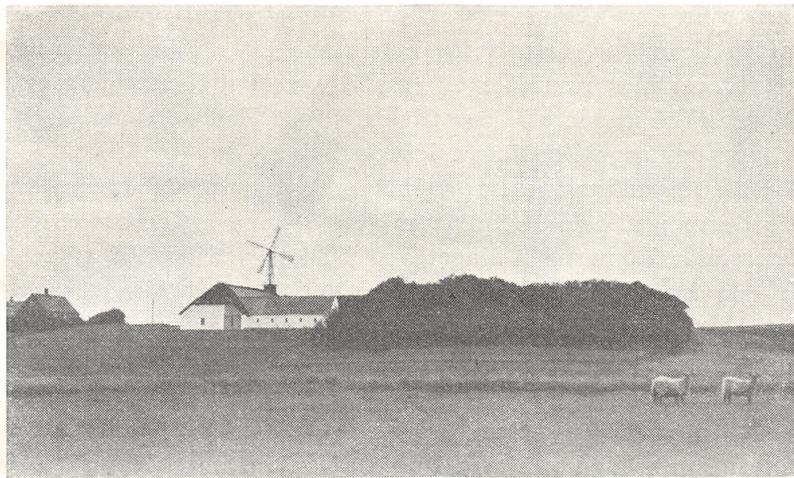
Egnene omkring Limfjorden hører til de venligste i Danmark. De er frodige, afvekslende og afrundede. Dog er der hist og her ved Limfjordens Kyster stejle Skrænter, som vidner om, at Strøm og Højvande gør Fortræd paa Landet. Her oppe ved Limfjorden er der Engdrag, Agermarker, skovklædte Aaser og lyngklædte Bakke- drag. De bløde afrundede Former, som er saa tjenlige til at stemme til Sindighed og Venlighed, er overalt langs Limfjordens Strande de fremherskende. I denne Fjord er der mange Øer, og blandt disse er Fuur den skønneste og den mest karakteristiske. Den er kun en halv dansk Kvadratmil stor. Og dog bor der omtrent 1700 Mennesker paa Øen. Tallet har endda for nogle Aar siden været endnu større. Udvandring og Forringelse af Erhvervsmulighederne som Følge af fortsat Formindskelse af Fiskebestanden i Fjorden har været Aarsagen til, at Folketallet er gaaget tilbage.

Halvdelen af Øens Arealer er særdeles frugtbart Agerland, medens dens vestlige og nordlige Partier er Lyngbakker, mellem hvilke der er Moser, Kær og smaa græsrigte Dalstrøg. Paa Bakke- dragene, hvoraf nogle naar en efter danske Forhold anseelig Højde, er der Kæmpehøje, som vidner om, at Øens Oldtidsfolk har haft deres Boliger ovenfor det flade Land og tillige har faaet deres sidste Hvilested der, hvorfra man har den vide Udsigt.

Øens højeste Punkt er en Gravhøj, kaldet »Lille Jenses Høj«. Dens Top er 76 m over Havets Overflade. Den er søgt som et i vort Land næsten enestaaende Udsigtssted. Fra denne Gravhøj og fra de lige Syd for liggende Stendalshøje har man ikke blot en storslaaet Udsigt over hele Fuur, men tillige over store Dele af Limfjorden, Salling, Mors, Hanherred og Himmerland. Jeg har ofte paa en

klar, stille Sommerdag dvælet længe heroppe paa de gamle Gravhøje og fra disse betaget skuet ud over Land og Vand, hvor vore Forfædre har levet og virket gennem Hundreder af Aar. Mod Syd og tildels mod Øst ser man nedenfor Bakkerne det flade, frodige Agerland, hvor Gaarde og Huse ligger Side om Side som Perler paa en Snor eller spredt ud over Jordlodderne. Vi ser den blanke Limfjord, som her snor sig som en Sølvstriben mellem Salling og Fuur. Milevidt kan vi heroppe fra se ind over det fede Sallingland. I Sydvest øjner vi Færgen, som damper afsted mellem Glyngøre og Nykøbing paa Mors. Den lille, venlige Stad med det høje Kirkespir skimtes bag grønne Træer, let sløret i Sollysets Dis. Nykøbing er kun en Mil borte. Landet bag Byen ses ogsaa tydeligt nok med dets Kirker og Gaarde. Naar Sommerdagens Ro og Fred hviler over Land og Vand, er det betagende at dvæle heroppe paa den gamle Kæmpehøj. Glider Øjnene fra Nykøbing mod Nord, mødes de dér af et Bakkeparti, hvis højeste Punkt, Salgjær-Høj, naar 80 m over Havfladen. Dette Bakkeparti ligger Nord for Byen Flade og har derfor i daglig Tale faaet Navnet »Flade-Bjerge«. Lidt Nord for Flade-Bjerge er der Lavland, og har man nu Kikkerten for Øjnene, og det er klart Vejr, kan man over dette Lavland tydeligt se Thisted. Nord for Fuur er Limfjorden bred; men vi kan dog tværs over Bredningen se Hanherred, og er Luften ren og klar, kan vi skimte Huse og Gaarde. Derovre i Hanherred tæt ved Fjorden stod Johan Skjoldborgs Vugge. Den store Bondegaard, »Søndergaard«, hvor Skjoldborgs Far var Daglejer, ligger nær Stranden og ses tydeligt herfra.

Endnu bedre kan man orientere sig østover. Det første, man her lægger Mærke til, er den lille Livø, der af Staten er indrettet til Epileptikerhjem. Livø er Fuurboernes nærmeste Nabøø; men de elsker den ikke; thi det hænder af og til, at nogle af Livøs Beboere undviger og sætter i de mest vovede Situationer over til Fuur, hvor de saa i kortere eller længere Tid bringer Sindene i stærk Bevægelse. Mod Øst ligger Himmerland. Det ærværdige, gamle Bjørnsholm Kloster, som Valdemar den Store oprettede 1158 for Cisterciensermunkene, ligger med sine hvide Mure og røde Tage glimtende i det fjerne. Ikke langt derfra ligger Ranum Seminarium, hvor adskillige unge Fuurboer i Aarenes Løb har faaet deres pædagogiske Uddannelse. Himmerland er saa fladt, at vi kan se langt ind over det. Det er typiske danske Landskaber, vi har for os til

C. N. Hauges Barndomshjem.

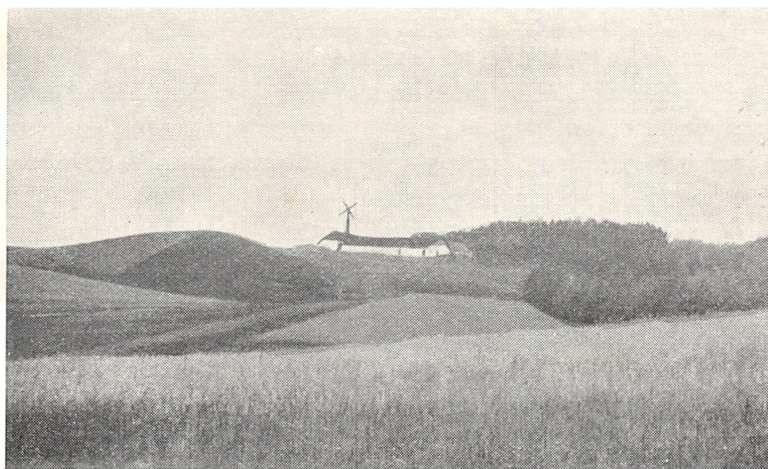
alle Sider. Kirkespir og Kirketaarne og de mange Kæmpegrave vidner overalt om, at her har danske Mænd og Kvinder levet og virket i Hundreder af Aar. Solen varmer Land og Vand, og Varmebølgerne flimrer i det fjerne. Der er en fredfyldt Ro over Landskabet, som kun en Sommerdagssol kan skænke et dansk Landskab. Man betages uvilkaarligt heroppe af denne fredfyldte Ro, som hersker over Land og Vand — over dette herlige Limfjordslandskab. I Tankerne glider man Tusinde Aar tilbage i Tiden, da vore Forfædre, Vikingerne, samlede deres Snækker her i Limfjorden for at drage vestover til Britternes og Gallernes Riger for at vinde Bytte og Berømmelse. I Kæmpehøjen, som vi staar paa, hviler maaske en af Vikingernes Høvdinge. Navnløs sover han den evige Søvn; men hans Gravsted er alligevel det historiske Vidnesbyrd fra Forfædrene til Efterslægten. Vi ser Limfjorden paa alle Sider af Øen. Og vi ser Motorbaade pile afsted fra og til Fiskepladserne. Motorernes Tøf! Tøf! høres tydeligt. Smaa Skonnerter glider langsomt for fulde Sejl mod deres Bestemmelsessted, fyldte med Laster af Træ og Kul. Det er Varer, som bringes til Danmark fra fremmede Lande ved fredelig Samhandel. Vi mindes paany Vikingetiden, da vore Forfædre af Forholdene blev tvungen til at drage ud for at erobre det, som de ikke kunde undvære, og som ikke fandtes i deres eget Land. Den gravsatte Kæmpe i »Lille Jensens Høj« var nok ikke nogen lille Jens. Men tvertimod en af Vikingetidens modige og kraftige Mænd,

der førte an for Vikingskaren paa Hæretogt, hvorfra de skulde hjemføre de Varer, som deres eget Land ikke kunde yde dem. I hine fjerne Tider var Kampen for Tilværelsen ligesom nu et Problem, der ikke kunde skubbes tilside. Vore Forfædre maatte i flere Aarhundreder søge Problemet løst ved Sværdet.

Cimbrernes Hjemland har vi her omkring os. Cimbrerne var de første Germaner, som Romerne maatte kæmpe med. Og vi ved, at de overvandt Romerne i Slaget ved Noreja ved Foden af Alperne mere end hundrede Aar før Kristi Fødsel. De sejrede over Romerne, skønt disses Hærfører, Carbo, falskelig havde hyklet Venskab for dem og bragt dem i et Baghold. Vi ved ogsaa, at disse vore Forfædres Magt mange Aar efter blev fuldstændig tilintetgjort syd for Alperne af den romerske Hærfører Marius. Sagnet siger, at Cimbrerne drog Syd paa som Følge af en rystende Naturkatastrofe i Form af Havets Indtrængen over den jydsk Halvø. Der kan heller ikke være nogen Tvivl om, at de gamle Fuurboer var med i Cimbrernes Togt sydover, ligesom de var med i Bondeopstanden under Skipper Clemens mod Adelsvældet. Den cimbriske Udvandring har utvivlsomt tæret stærkt paa vore Forfædres Kraft her oppe i det nordlige Jylland. Men Tusinde Aar efter deres afgørende Nederlag paa de raudiske Marker i Norditalien havde Vikingerne dog Evne til at samles heroppe i Limfjorden for at drage vestover til rigere Omraader, end deres egne, og for der at skaffe sig det, som de manglede og higede efter. Andre Folk gør den Dag i Dag noget tilsvarende. Der er intet Nyt under Solen. Men nu er vi Danske nødsaget til at forsøge andre Midler anvendt.

Vore Dages Fuurboere er alene henvist til at søge Erhvervsproblemet løst gennem Arbejdet i dette Ords gængse Betydning. Men det volder dem ofte meget Besvær. Føden kan ikke bjerges alene ved Jordens Dyrkning. Det dyrkelige Areal er for lille i Forhold til Befolkningstallet. Og saaledes har det vistnok saa godt som altid været. Ganske vist vides det, at Folketallet paa Fuur i Perioder har været betydeligt mindre, end det er nu; men den store Sognekirke, der er bygget i det tolvte Aarhundrede og viet til St. Morten, er et tydeligt Vidnesbyrd om, at Øen ogsaa i Middelalderen har haft en talrig Befolkning.

Det, som Landjorden ikke kunde yde til Befolkningens Underhold, maatte der søges Erstatning for gennem Fiskeriet paa Fjorden. Denne var det Sted, som alle maatte ty til, naar det kneb med at

Søndre Lundgaard paa Fuur, hvor C. N. Hauges Mor blev født.

bjerge Føden paa Landjorden. Derfor blev det følt som en stor Ulykke, at Vesterhavet den tredje Februar 1825 brød ind over Aggersogns Klitter og dannede Aggerkanalen, hvorved Limfjorden forvandlede fra at være en Ferskvandsfjord til at blive et Saltvands Gennemløb fra Vesterhavet til Kattegat. Saa at sige alt Fiskeri i den midterste og vestlige Del af Limfjorden blev ved dette Gennembrud lagt øde. Der herskede derefter i flere Aar stor Nød blandt den Del af Befolkningen langs Limfjordskysterne, som var henvist til at søge sit Underhold ved Fiskeriet. Og denne Nød kunde først afhjælpes, efterhaanden som en Saltvandsfiskebestand udviklede sig i Fjorden. Endnu i min Barndom blev der hyppig talt om Ulykkesaarene, der fulgte efter Vesterhavets Indtrængen over Aggertangen. Men da var der forlængst kommen Saltvandsfisk ind i Fjorden, og Fiskeriet kunde igen foregaa paa normal Maade; og var da ogsaa af stor Betydning for Beboerne.

De Fiskeredskaber, der blev anvendt i min Barndomstid, var mere primitive, end de Redskaber, der nu anvendes, er. Den ekstensive Drift af Havet er bleven afløst af en haardhændet, ja næsten ødelæggende intensiv Drift. Før havde Baadene kun Sejl og Aarer som Drivmiddel. Og alle Redskaber blev behandlet alene med Hænderne. Nu anvender man derimod sjælden andet end Motoren som Drivkraft for Baaden. Og Garnene hives ombord ved et af Motoren drevet Spil. Nu kan man travle Bunden, og derved ødelægges ofte

Yngelen. Den ene Fisker tvinger, gennem det intensive Fiskeri, den anden til at finde paa nye voldsomme Metoder for overhovedet at faa noget i Garnene. Det mekaniserede Fiskeri har Fiskebestanden ikke kunnet holde til.

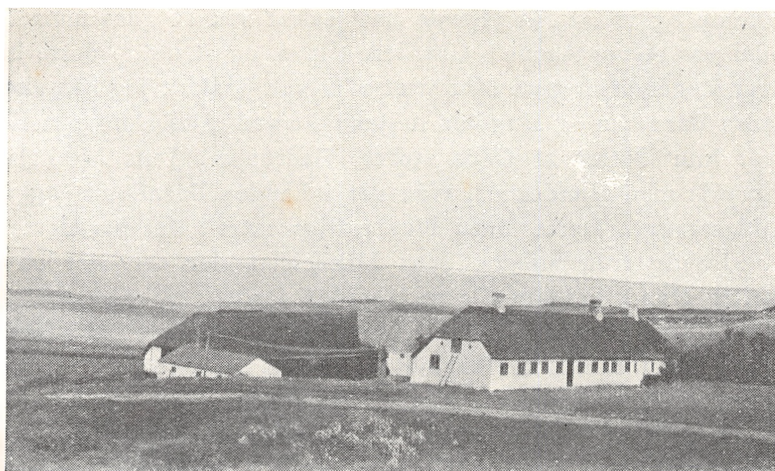
Mine Forfædre har levet paa den lille Limfjordsø Fuur som Landbrugere, Fiskere og Sømænd.

Min Fars Bedstefar paa Mandsiden hed Christen. Han boede i en Gaard, som laa tæt Syd for Kirken. Denne Gaard og en anden Gaard kaldtes Præstegaardene. Min Mors Tip-Oldefar, altsaa min Tip-Tip-Oldefar, hed Gravers. Han boede paa en Gaard, der laa et Par km Nord for Kirken. Men om begge disse mine Forfædre gælder det, at jeg kun kender deres Navne, og ved hvor de boede. Min Fars Far hed ogsaa Christen. Han blev født Juleaften 1800 i den af Præstegaardene, som laa nærmest Kirken. Jeg mindes ham som en høj velvoksen Mand, der var oplagt til Spøg. Han havde lært Snedkerhaandværket, og var i mange Henseender forud for sin Tid. Ene blandt Øens Beboere dyrkede han Jagtens Glæder. Og jeg mindes fra min Barndom, at hans Jagtbøsse hang paa en Knage i hans Soveværelse. Jeg mindes ogsaa en hyppig gengiven Fortælling om, at da han et Efteraar havde skudt en Mængde Harer, kom et Par Toldbetjente og gjorde sig paa Embedsvegne tilgode med hele Jagtudbyttet. Denne min Bedstefar købte en Gaard, da den store Udskiftning fandt Sted i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede, og flyttede den ud til det Sted nær Limfjorden, hvor mit Barndomshjem endnu ligger. Han byggede sin Gaard paa en Skrænt ovenfor et Engdrag, som han kultiverede og indgærdede, og han anlagde en Have ved Gaarden. Alt dette var usædvanligt i hine Tider, derfor fik min Bedstefar ogsaa i daglig Tale Tilnavnet Hauge.

Min Mors Forældre boede paa Søndre Lundgaard, der er den største af de tre Gaarde, som den allerede i Middelalderen kendte Lundgaard for omtrent hundrede Aar siden blev delt i.

Mine allerførste Erindringer fra Barndomstiden er knyttet til min Mor, hvem jeg iøvrigt kun har svage Erindringer om, idet hun døde, inden jeg blev seks Aar.

Jeg mindes min Mor fra en Foraarsdag, rimeligvis 1875, da jeg fulgtes med hende op til en Husmandsfamilie, Hans Færch paa Anshede. Mor havde i en Spaankurv nogle Gaaseæg, som skulde udruges hos Hans Færchs. Vi gik langs et Gærde, hvorpaa der voksede Tjørn og havde det helt fornøjeligt sammen; men pludselig opdagede Mor,

Nørrelundgaard paa Fuur.

at nogle af Æggene var revnede. De store Æg havde ikke taalt Transporten i Spaankurven, og Mor var meget ulykkelig derover. For at bevare de revnede Æg fra et fuldstændigt Sammenbrud, lagde hun dem ind mellem Tjørnene, hvor hun vilde hente dem igen paa Hjemvejen. Hun har rimeligvis paalagt mig Tavshed om hendes Uheld, siden jeg endnu mindes det passerede. Med Sikkerhed mindes jeg desuden Mor den sidste Dag, hun var oven Senge. Tjenestepigen Inger, Datter af forannævnte Hans Færch og Hustru, havde af Mor faaet Fridag nævnte Dag, der var en Søndag. Hen paa Eftermiddagen blev Mor syg og skulde føde sit sidste Barn. Jeg husker hendes høje Skikkelse staaende i Køkkenet hin Eftermiddag, da hun sagde til Far, at nu maatte hun gaa til Sengs. Og jeg mindes, at min Far mildt bebrejdede hende, at hun havde givet Pigen fri. Hvad der senere skete, har jeg ingen Erindring om. Men jeg ved, at Mor aldrig mere rejste sig. Efter overstaet Fødsel fik hun Barselfeber og døde nogle Uger senere efter at have lidt meget. Læge fandtes ikke i Miles Omkreds, og den Sygepleje, der blev ydet Mor, har formentlig ikke været særlig god. Mor ønskede tilsidst at dø — dø bort fra Mand og Børn. Barnet, hvis Fødsel kostede Mor Livet, døde faa Uger efter.

Mors Død maa have gjort et overvældende Indtryk paa Far; thi hans Liv var altid senere stærkt paavirket af hendes Bortgang. Han kunde daarligt nok høre hendes Navn uden at faa Taarer i Øjnene.

Han vidste ogsaa, at Mor havde haft svært ved at gøre hans Stedmor, der var Aftægtskone i Gaarden, tilpas, og at netop dette havde bidraget meget til at gøre Mor træt af Livet. Saavidt jeg kan skønne, har Mors Barndom og Ungdom heller ikke været en Dans paa Roser. Vel var hun Datter af Øens største Gaardejer: Jens Mikkelsen i Lundgaard; men Bønderne havde det i hendes Barndoms- og Ungdomstid strengt. Deres Børn blev tidligt sat til det haardeste Arbejde. »Lundgaardsmanden« Jens Mikkelsen, der selv var en stor og kraftig Mand, lod sine Døtre arbejde haardt.

Først i en sen Alder indgik mine Forældre Ægteskab, først og fremmest fordi Far ikke før kunde faa sin Fødegaard overdraget; men ogsaa fordi Tiderne var daarlige og usikre. Far maatte for Eks. tre Gange trække i Militærtrøjen som Marinesoldat, sidste Gang, da Krigen stod paa i 1864. Han var da 32 Aar gammel; men først den 19. Novb. 1868 kunde de indgaa Ægteskab. De var da begge ca. 36 Aar.

Det forekommer mig, at jeg kan huske, at Mor bar mig paa sine Arme, da jeg kun var et Par Aar gammel; men jeg er alligevel tilbøjelig til at tro, at der ikke her kan være Tale om andet, end at jeg har hørt Mor sige, at jeg i mine første Leveaar var svagelig og forlangte, at hun skulde bære mig frem og tilbage fra den ene Side af Gaarden til den anden. Derimod kan jeg bestemt erindre visse Enkeltheder fra min Mors Død. Jeg husker saaledes, at hun blev lagt i Kiste, og at hendes Kiste blev sænket i Graven. Jeg erindrer ogsaa, at Præsten — fhv. Pastor Brandt — stod ved Graven og talte; men jeg forstod selvsagt ikke, hvad jeg havde mistet ved min Mors Bortgang. Derimod er jeg sikker paa, at Far forstod det; thi der var altid efter Mors Død et Drag af Tungvind over ham.

Den fhv. Sognepræst Brandt, der holdt Ligtalen ved Mors Begravelse, havde, før han blev Sognepræst paa Fuur i 1853, været Adjunkt ved Latinskolen i Rønne. Han var ved flere Lejligheder optraadt offentlig paa Bornholm, hvor han for Eks. i 1853 var Kandidat ved Folketingsvalget i Aakirkebykredsen, rigtignok med et ret kummerligt Resultat, idet han kun fik 20 Stemmer. Pastor Brandt var en velbegavet Mand, der havde taget sin Eksamen med laud; men han var et uroligt Hoved og noget robust i sin Livsførelse, hvilket havde til Følge, at der blev rettet forskellige nærgaaende Angreb paa ham i Pressen. Følgen deraf blev, at han i 1870 søgte og fik sin Afsked som Sognepræst. Det kan derfor synes underligt, at Pastor Brandt

og ikke hans Efterfølger i Embedet holdt Ligtalen over min Mor. Men da Brandt var en vældig Taler og Efterfølgeren det stik modsatte, mente man aabenbart, at der blev vist Mor større Hæder ved at lade Pastor Brandt tale ved hendes Grav, end ved at lade den saare beskedne Pastor Hansen tale.

Min Mor hed Johanne; men hun kaldtes i daglig Tale Jan. Den ene af hendes Søstre hed ogsaa Johanne; men hun hed altid i daglig Tale Joha'n — udtalt med kraftigt Tryk paa a'et. Det var en ret udbredt Skik i min Barndomstid, at to Børn i samme Hjem havde samme Navn. Og i Almindelighed klarede man sig i daglig Tale heroverfor ved at kalde det ene Barn for det store og det andet for det lille. Var der to, som hed Niels, kaldtes den ene Niels for »Stor Niels«, medens den anden hed »Bette Niels«, og var der to Jens'er, hed den ene »Stor Jens« og den anden »Bette Jens«. Den ældste Ane kaldtes »Stor An« og den yngste hed »Bette An« o. s. fr. Til lægsbetegnelsen var ikke altid Udtryk for Virkeligheden. Ofte blev den ældste nemlig mindre af Vækst end den yngste. Men sligt hæftede man sig ikke ved. Alderen blev under alle Omstændigheder det afgørende.

Navngivningen kunde i hine Tider — forresten ogsaa nu — give Anledning til besynderlige Indfald. En Mand mødte hos Præsten og vilde have et nyfødt Pigebarn døbt Joha'n. Da Familien i Forvejen havde en Dreng, som var døbt med Navnet Johan, fandt Præsten det uheldigt, at Pigen skulde hedde Joha'n, selv om det var Meningen at udtrykke hendes Navn paa en anden Maade, end Maaden, hvorpaa Drengens Navn i daglig Tale lød. Manden var imidlertid ikke raadvild. Navneligheden skulde mest mulig bevares, og for at dette kunde ske, foreslog han saa i fuld Alvor at kalde Pigebarnet Johun. Men dette vilde Pastoren dog ikke gaa ind paa.

Min Far hed Niels. Naar fremmede nævnte hans Navn, kaldtes han »Niels i Hauge« — mere populært »Niels i æ Haw«. Hauge var Navnet paa min Fødegaard, en mindre Gaard paa knapt 2 Td. Hartkorn. Da mine Forældre overtog Gaarden, blev den behæftet med en ret byrdefuld Aftægt til mine Bedsteforældre. Aftægten blev særlig byrdefuld derved, at Fars Stedmor var besværlig. Hun havde et strengt Sind, og blev, eftersom Aarene gik, mere og mere hengiven til at drikke Brændevin. Saalænge min Bedstefar levede, blev hendes ulyksalige Tilbøjelighed til at drikke Brændevin holdt nogenlunde i Ave; men efter Bedstefars Død gik det helt galt for

hende. Hun var meget streng mod min Mor, og min Far har næppe altid kunnet yde Mor den Støtte, som hun trængte til overfor Stedmorens Krænkelser. Da min Mor var død, blev Tonen imidlertid helt anderledes overfor hendes Eftermæle, end Tonen havde været overfor hende, da hun levede. Min afdøde Mor blev nu prist som en Helgeninde. Og da min Far efter et Par Aars Forløb giftede sig igen, blev hans anden Hustru altid af Stedmoren sat i afgjort Skygge i Forhold til min Mor. Det skal dog ikke fordølges, at Fars Stedmor ogsaa havde særdeles gode Egenskaber. En fattig Kone, der boede tæt ved Gaarden, kom hver eneste Dag over til hende for ganske gratis at faa hendes Aftægtsmælk. Der var nok som Regel skummet lidt Fløde af Mælken; men for den fattige Kone var Mælken næsten en Livsbetingelse. Desuden fik hun ligesaa regelmæssig, som hun hentede Mælken, sin Kaffe hos hende.

Fars Stedmor, som jeg naturligvis kaldte Bedstemor, ødslede meget af sin Godhed paa mig, vistnok væsentlig, fordi jeg var opkaldt efter hendes Mand, altsaa efter min Farfar. Jeg ved i hvert Fald efter sikker Erindring, at jeg ofte drillede hende slem, uden at hun derfor varigt slog Haanden af mig. Hun var ofte yderst opbragt over mine Handlinger overfor hende. Særlig forbitret kunde hun blive, naar jeg havde ødelagt hendes Aftægtsbrændevin. Ifølge Aftægtskontrakten skulde hun have 50 Potter Brændevin om Aaret. Brændevinen blev bragt hende hver Søndag Morgen. Og hun gav sig efter Modtagelsen straks til at drikke. Hun kunde saaledes naa at blive beruset hver eneste Søndag. Under Tiden var hun helt fra Sans og Samling. Til sidst gik det saa vidt, at hun var beruset ogsaa de to Dage om Aaret, paa hvilke hun skulde til Alters. Jeg var den eneste i Gaarden, der havde Mod til at træde op mod hende. Jeg prøvede først at fortynde Brændevinen. Jeg sneg mig ind i Spisekammeret, hvor Brændevinen opbevaredes, hældte Halvdelen ud af Vinduet og fyldte saa Vand paa Flasken i Stedet for Brændevinen. Men det var ikke muligt ret længe at udøve denne Fortyndingsproces. Jeg prøvede saa paa at gøre Brændevinen udrikkelig ved for Eks. at komme Sæbe i Flasken; men da dette heller ikke hjalp, formaaede jeg omsider Far til at reducere det Kvantum, hun skulde have. Meget hjalp dette forøvrigt ikke; thi hun supplerede saa ved Indkøb af Vin. Hendes Hang til Spiritus var en stor Ulykke baade for hende selv og for alle os andre i Hjemmet. Om Aarsagen til hendes Brændevinstrang fortalte man mig, at den skyldtes, at hun i sine yngre Aar havde staaet

C. N. Hauges Far Niels Chr. Hauge som Marine-
soldat 1864.

C. N. Hauges Morfars Bror
»Lange Mikkel«.

for Brændevinsbrændingen paa Gaarden, ligesom andre Husmødre havde gjort det i deres Hjem. Det var under Brændevinsbrændingen Skik og Brug, at den, der stod for Brændingen, skulde smage de første Draaber, de saakaldte Fordraaber. Derved var mange Kvinder bleven vænnet til at smage vel tit og vel meget paa den farlige Drik. Saalænge Farfar levede, holdtes hendes Spiritustrang saa nogenlunde i Tømme ved Farfars Autoritet, som hun altid bøjede sig for, naar det forlangtes. Men efter hans Død lod hun sig ikke hæmme af nogen.

Brændevinsforbruget var i disse Tider, her er Tale om, saa stort og saa almindeligt i alle Samfundslag, at man med Rette kan karakterisere Nydelsen af Brændevinen som en Samfundsskade. I en Gaard ikke langt fra mit Hjem boede der ogsaa Aftægtsfolk, som begge var mindst lige saa svage overfor Spiritusen som min Fars Stedmor var det, og i en anden Gaard, ligeledes i Nærheden, drak Manden sig beruset hver eneste Dag i alle de Aar, jeg kan huske ham. Hans Aftægtskontrakt sikrede ham 4 Potter Brændevin om Ugen. Han var ogsaa Mand for at stikke de 4 Potter under

Vesten i Ugens første Dage, hvorefter han for egen Regning hentede Forstærkning hos Købmanden. Denne Mands Levevis forandredes imidlertid helt, i de sidste Aar han levede. Der kom en ny Præst til Øen, og da han hørte om det umaadelige Brændevinsforbrug, nægtede han at tage Manden til Alters. Dette var mere end den gamle Mand kunde taale for sin Samvittighed. Da han havde Valget mellem Herrens Bord og Aftægtsbrændevinen, brød han overtvært, og nød aldrig Brændevin siden.

Da Mor døde, var Farfar død nogle Maaneder i Forvejen. Saa vidt jeg har kunnet skønne, døde Farfar af Brystsyge, det vil sige af Tuberkulose. Jeg husker ham endnu liggende i sin Seng ude i Aftægtshuset. Han hostede meget og skulde stadig hoste Slim op. Tilsidst var han saa svag, at han ikke kunde magte at rejse sig overende for at spytte. Derfor blev der lavet en Spyttekasse af Træ fæstnet til Væggen, som Sengen stod op imod. I denne Kasse maatte saa Farfar spytte. Det var naturligvis alt andet end hygiejnisk at have en saadan Spyttebakke anbragt paa Væggen; men man forstod ikke at ordne det bedre. Til Sygdomme af den Art, som her var Tale om, blev der sædvanemæssig ikke hentet Læge. Tuberkulosen, som i daglig Tale kaldtes for Brystsyge eller Tæring, var i 70-erne og 80-erne en meget udbredt Sygdom, og den rev en Mængde Mennesker, baade unge og gamle, bort i Løbet af kort Tid. Sygdommen var saa udbredt, at man i Almindelighed ikke ansaa det for muligt for Lægen at udrette noget imod den.

Mine Bedsteforældre var høje, kraftige Folk. De gik alle i Nationaldragt baade Hellig og Søgn. Fuirboerne havde deres særegne Nationaldragt, helt forskellig fra tilsvarende Dragter i Salling og Mors. Der var en ikke ringe Forskel paa Højtidsdragten og den daglige Paaklædning. Mandens daglige Paaklædning var for Fodtøjets Vedkommende Træsko helt af Træ med Jern- eller Blikkramper over Vristen og beslaaet med Jernringe og en Jernplade. Disse Træsko var tunge at gaa i; men naar der blev lagt en god frisk Halmvisk i dem, var de varmende for Fødderne. Lange hjemmestrikkede, sorte Strømper, valkede i skarp Lud og saa stive som Støtter, passede forøvrigt godt til de svære tunge Træsko. Mændene bar til dagligt Brug Knæbukser af garvet, men ufarvet Faareskind. Disse Faareskindsbukser var pænt hvide de første Dage af deres Tjenestetid; men eftersom Tiden gik, blev deres Farve ret ubestemmelig. Mændene gik paa Hverdagene i en hjemmestrikket Uld-

trøje af hvidt og sort Garn. Trøjens Ærmer var strikket i Ringform, skiftevis med en sort og en hvid Ring af ca. 1 Centimeters Bredde. Over Uldtrøjen bar Mændene en Vest af sort Vadmel. Og paa Hovedet bar de en Hue, hvis Pul var syet af grønt Klæde. Denne var garneret foran og paa Siderne med Hareskind. Dragten var baade klædelig og praktisk, og det har sikkert mere været et Udslag af Modetrang end Overbevisning om, at man stod sig ved at forlade Brugen af Nationaldragten, at denne efterhaanden helt blev kasseret. Til Mændenes Højtidsdragt hørte sorte Strømper og sorte Knæbukser; men af finere Kvalitet. Bukserne var af sort Klæde og forsynet med Sølvknapper, og paa Fødderne bar de Spændesko, hvis de var velhavende, ellers Træsko. Jakke og Vest var ogsaa af Klæde og rigt besat med Sølvknapper. Nogle bar Frakke og høj Hat.

Kvindernes Nationaldragt synes jeg ikke var saa klædelig som Mandsdragten og endnu mindre saa praktisk. Den var desuden kompliceret og kostbar. Skørterne var over al Maade vide, og det ydre Skørt, der enten var sort eller grønt, var formet i mangfoldige sirlige Læg. Kvinderne havde et Utal af Skørter paa. Men til Gengæld havde de ingen Benklæder paa Kroppen.

Den kvindelige Nationaldragt vilde overhovedet slet ikke være anvendelig i vor moderne og praktiske Tidsalder; men den kunde heller ikke tilvejebringes for rimelige Beløb, eftersom den var meget forskellig i de forskellige Landsdele; thi da Industrien afløste Hjemmeproduktionen, blev det for omstændeligt at fabrikere de mange Variationer af Varer til Kvindernes Nationaldragt. Den hastig skiftende Mode fulgte som en naturlig Konsekvens umiddelbart efter den industrielle Masseproduktion.

Beboelsesforholdene var i min Barndomstid i Almindelighed taget yderst simple. Min Fødegård kan godt tages som et Gennemsnits-eksempel herpaa. Der var bedre byggede Gaarde; men der var paa den anden Side mange Gaarde og Huse, som var meget simplere. Farfar havde bygget Gaarden efter Udskiftningstiden i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede — formentlig 1828. Gaarden havde fire Længer, en Lade mod Syd, Staldhuset mod Øst og et Huggehus med Vognport mod Vest. Huggehuset blev senere benyttet som Aftægts-hus. Stuehuset, der i daglig Tale nævntes som »æ Sals«, laa mod Nord. Laden, Staldhuset og Stuehuset var sammenbyggede, hvorimod Huggehuset laa isoleret. Laden var bedst bygget; men manglede Indkørselsporte. Staldlængen var smal og lavloftet. Væggene

var af stampet Ler med Undtagelse af Ladens vestlige Gavl, der var muret af brændte Sten.

Stuehuset var i alle Henseender et simpelt Hus. Det havde ogsaa klinede Lervægge og mod Nord et saakaldt »Udskud« eller, som man sagde i daglig Tale, »æ Uskær«. Det bestod af en Sidegang, en Art Korridor under et Halvtag. Denne Korridor havde aabenbart et tredobbelt Formaal. Den fandtes ogsaa i alle gamle Stuehuse ved Bøndergaardene, saaledes som disse var bygget omkring 1800 Tallet. Korridoren fremkom derved, at Taget paa Stuehusets ene Side blev brudt. Spærrene blev fastgjort til en Rem, og fra denne Rem førtes mindre Trædimensioner ud som et Halvtag til Ydervæggen, der var lavere end Ydervæggen paa Husets anden Side. I Korridorens Ydervæg var der ikke anbragt almindelige Vinduer, men kun nogle Smaaruder. Korridoren lunede, og den gav Plads for forskelligt Skrammel og for Tørv. Stuerne i disse gamle Salshuse var lavloftede og uhyre spartansk udstyret. Gulvene var sædvanervis af stampet Ler eller runde Kampesten, de saakaldte Peksten. Der var kun een Kakkellovn i Salshuset, og i denne fyredes der fra Køkkenet. Møblementet svarede til Bygningen, Sovekammeret var det sædvanlige Opholdssted baade Nat og Dag. Sengene var Alkoveindretninger med Paneldøre foran og Halm i Bunden. Sengedynerne var af Vadmél, og de var tunge som Bly. Et langt Fyrretræsbord og en Vinkelbænk langs Væggene for Bordenderne og ved Vinduessiden var det faste Inventar i alle Hjem. En flyttelig lang Skammel og et Par Stole, hvoraf den ene som Regel stod ved Bilæggerovnen, fuldstændiggjorde Møblementet, som skulde bruges, naar man satte sig til Hvile eller skulde spise. Et Bornholmeruhr mindede i de fleste Hjem om Tidens Gang, og i et Skatol blev visse mere værdifulde Beklædningsgenstande og Værdipapirer opbevaret. I de øvrige Rum i Salshuset stod der Kister og Dragkister og Klædeskabe samt Spinderokken og Garnvinden, naar disse sidstnævnte Genstande ikke var i Brug. Der var ikke Antydning af Hygge i dette gamle Salshus. Vinduerne var bittesmaa, og Gardiner var et ukendt Begreb i Bøndergaardene omkring Midten af forrige Aarhundrede. Belysningen besørge des om Aftenen af en hjemmelavet Tællepraas. Petroleumslampen kom først i Brug i mit Hjem i Begyndelsen af min Skoletid, altsaa omkring 1876. Da Mor skulde flytte fra den bedre byggede og meget større Gaard, Lundgaard, lovede Far hende, at det gamle skumle og kolde Stuehus snart skulde blive revet ned, og et nyt Stuehus skulde

bygges. Men Mor oplevede ikke, at der blev bygget et nyt og bedre Stuehus til hende. Hun døde, kort før Nedbrydningen af det gamle Hus blev til Virkelighed.

Det ny Stuehus blev bygget paa nøjagtig samme Plads, hvor det gamle Stuehus laa. Det blev bygget i 1877 og staar der endnu; men rigtignok ændret til det bedre baade inde og ude, siden det blev bygget. Da det blev bygget, var der ikke Raad til at lægge Bræddegulv i Stuerne eller i Køkken og Forstue. I disse to Rum blev Gulvet lavet af smaa runde Kampesten. Og i Storstuen og i en anden Stue blev der lagt Teglstensgulv. Alene i Sovekammeret blev der Raad til at lægge et Bræddegulv. Til Gengæld maatte man nøjes med et stampet Lergulv i Pigekammeret. Man fik heller ikke de lukkede Sengesteder afskaffet. Kun Paneldørene blev erstattet med Sirtsesforhæng. Møblementet forblev ogsaa i det væsentlige uændret. Først efter mange Aars Forløb blev Alkovesengene brudt ned, og samtidig blev der hængt Gardiner for Vinduerne. Den faste Vinkelbænk blev ogsaa brudt ned, og det lange Bord og den lange Skammel blev erstattet med mere moderne Ting.

Petroleumslampen holdt sit Indtog i mit Hjem, først i Form af en lille Haandlampe, senere i Form af en flyttelig Bordlampe, og allersidst blev der anskaffet en Hængelampe.

Med Undtagelse af Stuehuset, som dette blev bygget i 1877, er Gaardens Længer for mange Aar siden nedreven, og nye er bygget og placeret saaledes, at Stuehuset nu ligger mod Syd, og der, hvor der før var Gaardsplads med Mødding, er der nu Have.

Saavidt jeg ved, har min Fødegaard aldrig været behæftet med Prioritetsgæld; men om nogen Velstand var der alligevel slet ikke Tale i mit Hjem. Vi var ialt 10 Søskende, hvoraf dog flere døde som Børn. Landbruget gav ikke store Indtægter i 70-erne og 80-erne. Virkningerne af Fortidens Krige og Misvækstaar mindedes hyppigt, naar Folk kom sammen. Napoleonskrigene, Pengekrisen og Statsbankerotten i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede var noget, som Bønderne havde sikre Forestillinger om. De talte ogsaa om Trearskrigen og om Krigen i 1864 og om de to svære Landbrugsaar umiddelbart efter, nemlig 1867 og 1868, da der ligefrem blev Nødtilstand. I det ene Aar faldt der næsten ingen Regn, og i det andet Aar blæste en Orkan megen Sød af paa Fuur. Naar Befolkningen kom sammen ved højtidelige Lejligheder, faldt Talen næsten altid om disse to Aar, da der sultedes i adskillige Hjem. Selskabelighed

var der forøvrigt ikke meget af paa Fuur. Der var simpelthen ikke Raad dertil. I mit Hjem indskrænkedes den til et Gilde ved Juletid og et Høstgilde, kaldet »Opskywr«. Høstgildet fandt Sted umiddelbart efter, at Høsten var bjerget. De, der havde deltaget i Høstarbejdet, blev en Eftermiddag beværtet med Sødsuppe og Steg samt Kaffe og Kage. Var Høstkarlen gift, havde han sin Hustru med til Gildet. Nogle Steder sluttede Gildet med Dans, men ikke i mit Hjem, fordi min Fars religiøse Indstilling gik imod Dansen. Om Svir eller anden Uorden var der heller aldrig Tale i mit Hjem.

Fødselsdagene havde man naturligvis nok rede paa; men jeg mindes ikke fra min Barndomstid nogen Fødselsdagsfest. Der blev heller ikke gjort meget ud af Juleaften. Juletræ var et helt ukendt Begreb. Der blev nok kogt lidt ekstra Mad til Juleaften, og der blev bagt til Jul. Og til Julebagværket hørte Pebernødderne; men Juleaften blev alligevel aldrig nogen Festaften, end ikke for os Børn. Det var heller ikke Skik og Brug, at der blev holdt Gudstjeneste i Kirken selve Juleaften. Ingen af Præsterne havde sørget for at bryde Traditionen. Det var en ny Lærer, Chr. Hansen, fra Jordløse paa Fyn, der foranledigede afholdt Juleaftensgudstjeneste, første Gang i 1883 eller 84. Han mødte ligefrem Uvilje hos Befolkningen, da han lod sit Stueorgel køre ned i Kirken til den første Juleaftens-Gudstjeneste. For det første ansaa de fleste Fuurboere det for en Art Vanhelligelse af Kirken, at denne skulde fyldes med Musik, og for det andet hørte Juleaften ikke til de lovbevalede Almanak-Helligtider. Men Kirken fyldtes alligevel hin Juleaften, og da Lærerens Hustru spillede godt paa Orgelet, og Lærer Hansen selv var dygtig til at føre Sangen, var Modstanden hurtigt brudt. Faa Aar efter anskaffede Beboerne selv et Orgel til Kirken. Og siden har Juleaftens Gudstjenesterne været en Selvfølgelighed, noget, som Fuurboerne ikke kunde tænke sig skulde undværes.

Fuurboerne var i mange Henseender meget særprægede; uden derfor at være uimodtagelige for Paavirkning af andre. Men deres Tillid maatte allerførst vindes. Øen havde gennem Aarhundreder været en lille Verden for sig selv. Beboerne havde deres egen Dialekt, deres egne Skikke; og længe efter, at Nationaldragten var aflagt hos Naboerne, holdt Fuurboerne fast ved deres Dragt. Det hændte derfor ogsaa, at enkelte af dem kunde vække ligefrem Opløb i Nykøbing eller Skive, naar de aflagde Besøg der og havde faaet en Taar over Tørsten.

Befolkningstypen var, og er det den Dag i Dag, raceren; thi det var yderst sjældent, at Fuurboerne indgik Ægteskab med fremmede. Familieforholdet havde som Følge deraf udviklet sig saaledes, at de fleste Beboere var i Familie med hinanden. Men dette udbredte Familieskab hindrede ikke Fuurboerne i at formere sig. Jeg kan som Eksempel herpaa nævne, at tre af min Mors Kusiner, der var Søstre, tilsammen havde 40 Børn. Den ene, Johanne, gift med Gaardejer Jens Wester, havde 17 Børn, den anden, Maren, gift med Gaardejer Jens Thøgersen, havde 12 Børn, og den tredje, Ane, gift med Avlsbruger og Murer Jens Jacobsen, havde 11 Børn.

Fuurboerne var i det hele taget af den Opfattelse, at man skulde være lidt paa Vagt overfor de fremmede, og de ansaa ingenlunde sig selv som staaende tilbage for disse paa noget Omraade i Fiskeri og Landbrug. Utvivlsomt var Fuurboerne ogsaa blandt de allerdygtigste af Limfjordsfiskerne. De dyrkede tillige deres Jord godt; men deres Kvægbrug lod adskilligt tilbage at ønske. Indtægterne af Landbruget blev derfor ringe. Og havde man ikke haft Fjorden at ty til, vilde det have set mørkt ud for de fleste paa Øen.

*

Erhvervsforholdene var i min Barndomstid langt fra gode paa min Fædreneø. Og det daglige Liv formede sig naturligvis derefter. Befolkningens Tilværelse var afhængig af Fiskeriet og af Landbruget. Hovedfiskeriet i Limfjorden var Aalefiskeriet. Man fiskede Aal baade Sommer og Vinter; men mest om Sommeren. Da fiskedes der med Snurrevaad, medens man i Efteraars- og Foraarsmaanederne »gik til Plump«. Plumpningen fandt Sted fra Baad og gik for sig paa den Maade, at hver Mand i Baaden havde et Plumpjern, der bestod af et almindeligt Aale-Stangjern fæstet til et meget klodset og tungt Jernstel, som fra Baaden ved sin egen Vægt plumpedes gennem Vandet ned i Dyndet mod Aalene. Da Vanddybden var flere Favne, maatte der ogsaa flere Favne Reb paa Plumpjernet. Naar Limfjorden blev belagt med Is, blev der stanget efter Aal gennem et trekantet Hul i Isen. I Almindelighed gav Plumpningen kun ringe Fangst, skønt den var meget anstrengende. Det var mere fornøjeligt at stange efter Aal fra Isen, selv om der heller ikke her var Tale om større Fangster.

Fiskegarnene kunde Fiskerne selv forfærdige. Men det hændte ofte, at Maskevidden i Aalevaaddet blev saa lille, at Kontrolløren

fandt den for lille. Han skar da uden videre Hovenden af Vaaddet og anmeldte vedkommende til Øvrigheden. I de fleste Tilfælde var Fiskerne faktisk uskyldige, idet Masken ofte blev mindre ved Brugen, fordi »Tvisten«, som Fiskerne havde købt, krympede. Fiskerne blev alligevel dømt til at betale en Bøde, og denne omsattes altid til Fængsel paa Vand og Brød. Intet Menneske paa Øen ansaa det for nedværdigende, at en Fisker skulde til Skive for at sone Lovovertrædelsen. Og i mange Tilfælde hjalp man hinanden med at finde ud af, hvorledes man bedst kunde indsmugle for Eks. et Stykke Flæsk til Brødet.

Fuurboerne var hjælpsomme overfor hinanden. Det var derfor yderst sjældent, at nogen af Øens egne maatte friste den Skæbne at »komme paa Sognet«. Der var et Fattighus paa Øen; men dette var meget lille og kunde kun huse et Par Familier, og knap nok det. Det var ogsaa sjældent, at nogen af Fuurboerne gik fra Sted til Sted for at tigge, skønt Tiggeriet i min Barndomstid stod i fuldt Flor, og næsten var en Landeplage. Fra Salling og Mors kom Tiggerne i Snesetal. Undertiden var der to eller tre i Følge. De havde Tiggerposer at bære de sammmentiggede Varer i. Varerne var enten en Tot Uld, et Stykke Brød eller et Stykke Kød eller Flæsk. Penge fik den Art af Tiggere saa at sige aldrig. Derimod blev der givet en Skilling til enlige mandlige Tiggere, der vel i de fleste Tilfælde stammede fra Byerne. Tiggeriet var til slet ikke ringe Byrde for mindre velstillede Hjem; men det var alligevel sjældent, at nogen bad forgæves om en Almisse. Ved Juletid kom der syngende Tiggere. Nogle af disse medbragte en stor drejelig Papstjerne paa en Stang. Denne Stjerne skulde naturligvis symbolisere Julestjernen, og den drejedes rundt under Sangen.

Selv om det var yderst sjældent, at Fuurboer gik ud med Tiggerposen og aldrig uden for Øen, var der alligevel megen Fattigdom blandt Befolkningen. Levemaaden var yderst tarvelig baade med Hensyn til Føden og Klæderne. Naar hertil kom, at ogsaa Boligen var ringe, vil man forstaa, at mange af de unge i hine Tider fristedes til at udvandre til Amerika og Australien. Aarsindtægten var selv i Smaagaardene jammerlig lille. Og hvor der var en frodig Familie paa Gaarden, og det var der næsten i alle Gaarde og Huse, kunde det knibe haardt nok at faa de rede Penge til at slaa til for at faa de allernødtørftigste Udgifter dækket. Fra mit eget Hjem ved jeg god Besked herom. Gaarden var paa et Par Td. Hartkorn og

uden Prioritetsgæld; men den kunde alligevel kun give yderst sparsomme Nettoindtægter. Besætningen bestod af 2 Heste, hvoraf den ene som Regel var en Følhoppe, 3 Køer, 6 à 7 andre Kreaturer, 7 à 8 Faar, nogle faa Svin, 12 à 14 Høns og 3 Gæs. Der fandtes ikke før 1887 noget Mejeri paa Øen. Som Følge heraf kunde Mælkeprodukterne ikke give nævneværdige Indtægter. Indtægterne varierede selv sagt noget fra Aar til Aar. Men nedenanførte Indtægtsliste er et rigtigt Udtryk for, hvad den gennemsnitlige Indtægt var:

Salg af 2 Stk. 1¼ Aars Stude	200	Kroner
— - 2 Kalve	60	—
— - 1 Føl	125	—
— - 1 Kvie eller Ko	100	—
— - Smaagrise	70	—
— - 2 Svin	60	—
— - Beder og Lam	50	—
— - Korn	100	—
— - Æg	30	—
Et Aars Indtægt		795 Kroner

Yderst sjælden blev der solgt et Pund Smør. Og om Salg af Mælk var der aldrig Tale. Var der Mælk tilovers, blev den givet bort til Nabofolk, som ikke selv havde Køer.

Priserne kunde variere noget fra Aar til Aar; men de her anførte Indtægter varierede som Helhed ikke meget fra Aar til Aar i 70-erne og 80-erne. Af de nævnte Indtægter skulde der udredes Folkeløn og Skatter samt Udgifter ved Indkøb af Redskaber og Dyr, og hvad det iøvrigt var nødvendigt at købe til Bedriften og for Husholdningen, saasom Kolonialvarer og Klæder m. v.

Selvfølgelig maatte Folkelønningerne være minimale. En Høstkarl fik for de tre Uger, Høsten varede, 30 à 40 Kr. En almindelig Dag-lejer i Tørvemosen fik op mod et Par Kroner om Dagen samt Kosten. Men Arbejdet i Tørvemosen krævede foruden fysisk Styrke tillige specielt Kendskab til Tørvearbejdet. Det var haarde Tider, der dengang skulde udholdes af hver den, der skulde ernære sig ved Dagløn-arbejde. Jeg erindrer saaledes, at en af Sønnerne i Nabogaarden maatte tærsk Korn om Vinteren for Kosten og 25 Øre om Dagen. Han var tilmed en dygtig ung Mand. Det var derfor forstaaeligt, at han udvandrede til Amerika, som saa mange andre.

Det var nu ikke alene de lave Priser paa Landbrugsprodukterne, der var Aarsag til, at der blev saa smaa Indtægter af Landbruget. Der mangledes i mere end een Henseende Forstaaelse af og Vejled-

ning for, hvorledes man bedst skulde faa noget ud af Produkterne og af Jorden. Foderroer dyrkedes saa at sige ikke, og Mælken blev behandlet paa en yderst primitiv Maade. Som Regel gav kun 2 af de 3 Køer Mælk. Derfor kunde der kun kærnes Smør hver tredje Uge. Den nymalkede Mælk blev siet op i brune Fajancefade gennem et Stykke Silærred. Mælkefadene blev stillet paa en Hylde, der var slaet op paa en af Bjælkerne i Sovekammeret. Her »bar« Mælken saa Fløde. Denne blev skummet af Mælken paa den Maade, at f. Eks. Husmoderen lod sin Pegefinger glide rundt i Fadet i Mælkens Overkant. Efter dette var Fløden ikke længere »landfast« med Fadsiderne, og Skumningen kunde begynde ved Hjælp af en Ske. Som en naturlig Hjælp ved Skumningen anvendte Husmoderen sine Lunger og sin Mund ved at blæse den genstridige Del af Fløden til Siden, saa alt kunde komme med. I samfulde tre Uger kunde man paa denne Maade samle Fløde til Kærningen. Selvfølgelig var Fløden, navnlig om Sommeren, bleven sur, inden den kom i Kærnen for at omdannes til Smør. Det hændte derfor jævnligt, at det var umuligt »at faa Smør«. Den genstridige sure Fløde vilde ikke »løbe sammen« og blive til Smør. Husmoderen var da ilde stedt. I sin Nød tyede hun til Husraad af forskellig Slags. Ofte har jeg set min Stedmor skynde sig ned i Haven for at hente Hyldebarkens indvendige grønne Fibre frem som Hjælpemiddel mod den sure Fløde. I mere alvorlige Tilfælde tyede man endog til visse Besværgelsesformularer; thi der kunde være Tale om, at Fløden var »forgjort«.

Det daglige Liv formede sig, som allerede sagt, i mit Hjem, som i de allerfleste andre Hjem, yderst tarveligt. Klædedragten blev der kun ofret lidt paa. Det meste af Tøjet var hjemmelavet Tolslæt eller Vadmel forarbejdet af Ulden, der var klippet af Gaardens Faareflok. Ulden blev kartet og spunden af Kvinderne i de lange Vinteraftener. I nogle Tilfælde blev Ulden sendt til Spinderiet i Nykøbing eller Skive, for at faa et finere Produkt frem. Vævningen blev i Reglen besørget af Kvinder, der sad hjemme og vævede for Betaling. Farvningen, Stampningen og Overskæringen, hvis saadan skulde foretages for at faa Stadstøj, besørgetes af Fabriken i Købstaden. Det var holdbart Tøj, der saaledes forarbejdedes; men fikse Klædningsstykker var der som Regel ikke Tale om at faa ud af det hjemmelavede Tøj. Syningen var ogsaa — i hvert Fald for Mandsklædernes Vedkommende — saa som saa. Den besørgetes alene af kvindelige Skræddere, og de magtede ikke at faa det svære hjemmelavede Tøj

tilpasset og presset, saa det kom til at sidde godt. Man maatte slide det tilpas. De andre Beklædningsgenstande blev ligeledes forarbejdet af Kvinderne. De hjemmestrikkede Strømper blev valkede i skarp Lud paa et Valkebrædt, hvorved de blev saa tykke og stive, at de næsten kunde staa oprejst som langskaftede Støvler. Fodtøjet bestod i mine Drengaar baade for mit eget og for Fars Vedkommende af Træsko med Blik- eller Jernkrampe over Vristen. Under Bundene blev der fastsømmet to svære Jernringe og en Jernplade. Disse sværtbeslaaede Træsko var dog langtfra holdbare. Det svære Beslag foraarsagede nemlig ofte, at Træskoene revnede ved Hælen. Og naar sligt skete for mig, var der altid Stof til Formaninger om at gaa ordentlig, og undertiden kunde der ogsaa falde slaende Argumenter.

Min Far ejede et Par langskaftede Fedtlæderstøvler, som han en sjælden Gang tog paa, for Eks. naar han skulde til Marked eller til Alters. Jeg havde kun Træskoene eller de bare Fødder at vigte mig med. Det første Par Sko paa mine Fødder var et Kunstprodukt, som Skomageren med Opbydelse af al sin Opfindsomhed fik fremstillet af et Par gamle udringede Sko, som min Bedstemor efter mange Bønfaldelser overlod mig, da jeg gik til Konfirmationsforberedelse. De fik en meget aparte Facon; men alene dette, at jeg kunde optræde hos Præsten sammen med Kammeraterne i Læderfodtøj, var mere end nok til, at jeg kunde se bort fra Faconen.

Drengene gik ikke med Trøje. De bar kun en Bomuldsbluse og en Vest. Vesten kaldtes i daglig Tale for et Bryststykke.

Kvindernes Klæder var syet af Sirts og Bomuldstøjer, samt af hjemmelavet Hvergarn. Tøjet til Kvindernes Dragter maatte for en Dels Vedkommende erhverves hos Købmanden, navnlig maatte man købe en Del af Tøjet til Nationaldragten. Efter at Nationaldragten var bleven afløst af mere moderne Klæder, blev Schawlet en yndet Overbeklædnings-Genstand. Paa Hovedet bar Kvinderne et Klæde af finere Kvalitet. Det blev sat op i en Snip over Panden og koket knyttet med en løs Knude under Hagen. Damehatte kendtes overhovedet ikke paa Fuur i min Barndomstid som Hovedpynt for Almuekvinder. Kvinderne gik i Træsko, ligesom Mændene gjorde det; men nogle gik ogsaa i almindelige Sko, naar de trak i Stadstøjet. Desuden gik de med Klodser, der bestod af Træskobunde uden Antydning af Bagkap. Foran var Træskobunden beslaaet med Læder — undertiden Laklæder. Man skulde synes, at disse Klodser maatte være et ube-

kvevt Fodtøj, fordi de altid klappede under Gangen; men praktisk talt gik alle voksne Kvinder i Klodser, og mange halv voksne Piger brugte dem ogsaa. Ogsaa her har Øvelsen aabenbart gjort Underværker. Kvinderne gik nok saa sikre og stolte i deres Klodser.

Det var ikke blot Klæderne, der var tarvelige. Maden var ogsaa møntet paa mere at tilfredsstille Maven end Ganen. Om Morgenen fik vi i mit Hjem Kaffe; men vi fik ikke andet Sødemiddel til Kaffen end Kandis. Morgenmaden bestod iøvrigt af tykt skaaret Rugbrød med tyndt paasmurt Smør. Undtagelsesvis kunde vi faa lidt hjemmelavet Ost paa Brødet, sjældnere Kødpaalæg. Undertiden fik vi Mælk og Brød blandet sammen som Morgenmad. Middagsmaden spistes først sent paa Eftermiddagen. Men i de fleste Hjem blev Middagsmaden serveret om Middagen. Middagsmaden varierede kun lidt fra Dag til Dag. Den bestod som Regel af 2 Retter; den ene Ret var dog som oftest kun Mælk og Brød. Mælk og Brød spillede i det Hele taget en fremtrædende Rolle i Ernæringen. Vi sultede ikke; men Kosten var grov og var i ingen Henseende et Produkt af en mere fremskreden Kogekunst. Kvinderne havde ogsaa til deres Undskyldning dette, at Maden skulde koges paa et primitivt Komfur, paa hvilket der kun fyredes med Lyng og slette Tørv.

Aarets bedste Madtid var Efteraaret. Noget før Jul blev der slagtet et Svin, og i Oktober eller November blev der slagtet Faar og Lam. Mens Slagtningen stod paa, kunde der serveres Ferskkød. I den øvrige Tid af Aaret blev Kødet som Regel hentet op af Saltkarrene. Ferskkød blev kun købt, naar et eller andet Kreatur var kommet til Skade og som Følge deraf maatte slaas ned paa Forsikringens Regning.

Alt Brød blev bagt paa Gaarden. Men der gik flere Uger mellem hver Bagning. Kun undtagelsesvis blev der købt Rugbrød hos Bageren, fordi der »ingen Forslag var i Bagerbrød«. Ved Hjemmebagningen blev der altid foruden Rugbrød bagt noget Sigtebrød. Ved hver Bagning blev der yderst i Ovnens indsat et Par helt flade Rugbrød, som man kaldte for Kowringer. De blev i Almindelighed regnet for de mest holdbare, og blev derfor ogsaa sidst spist. Bagerovnnens Opvarmning var Mandens Gerning. Lyng var det normale Opvarmningsbrændsel. Kvinderne forestod Dejgens Behandling, lige som de assisterede ved Indsætningen og Udtagningen af Ovnens. De varme udtagne Brød blev anbragt ovenpaa Sengedynerne for Afsvaling. Som Regel foregik Bagningen uden Uheld. Men det hændte, at der

kunde være noget i Vejen med Ovn, eller at Melet ikke var det allerbedste. I saa Tilfælde fik man sammenfaldent Brød, og da maatte der altid, naar der serveredes for fremmede, gøres Undskyldninger.

Julebagningen var noget for sig selv, en Art Festbagning, som ikke mindst Børnene var interesseret i. Der blev til Julen bagt Julekager. De var runde og af et anseligt Omfang. Til disse Kager blev der anvendt Hvedemel, og undertiden blev der indbagt Rosiner i disse Julekager. Der blev ogsaa ved Julebagningen bagt Pebernødder; men derudover kom man aldrig i mit Hjem. Maaske var Øllet knapt saa tyndt ved Juletid som ellers. Om nogen Juleanretning med Juletræ og Julegaver var der aldrig Tale. Jeg mindes dog, at der Juleaften blev skaaret nogle Skiver af Julekagen, og disse Skiver blev belagt med Smør og Paalæg til Servering paa Sengen Julemorgen tidlig. Jeg mindes ogsaa, at der blev bagt saakaldte »Aalekager«. Disse Kager blev lavet af Sigtemel og var runde ligesom Julekagerne. Ovenpaa den runde Sigtekage blev der lagt Aal i Krans. Aalen blev derefter stegt i Ovn sammen med Bagningen af Kagen. Jeg har hørt, at man i visse Dele af England, for Eksempel i Øst-London, har praktiseret en lignende Bagning. Men jeg har ikke hørt noget om, hvorvidt det er de danske Vikinger, der har bragt Skikken til England, eller omvendt. Men jeg ved, at Aalekagen i min Barn-domstid blev betragtet som en Lækkerbidsken. Nu er den vistnok kun et Fortidsminde; thi Hjemmebagningen er de allerfleste Steder forlængst opgivet.

Ved Højtiderne var det almindelig Skik og Brug at gaa paa Visit indenfor Familiekrederen. Ældre og unge gik hver for sig. Der blev saa altid budt paa Kaffe og i mange Tilfælde tillige paa »en Bid Brød« med tilhørende Paalæg. Kun ved Juletid blev der holdt egentlige Gilder, og ved disse blev der flere Steder danset. Musikken præsteredes af Øens egne Musikanter, der enten spillede Violin eller Harmonika. Jeg mindes dog ikke, at Gilde med Dans nogensinde blev holdt i mit Hjem. Derimod mindes jeg baade der og i andre Hjem saavel Begravelser som Bryllupper. De varede som Regel 2 Dage — undertiden noget længere; men anden Dagen kom i de fleste Tilfælde kun Naboerne og den nærmeste Familie. Der kom ingen til Begravelsen eller Brylluppet uden at være specielt indbudt. Indbydelsen var altid mundtlig, og for Nemheds Skyld var der paa Øen en bestemt Person, som man kunde engagere til at gaa rundt og byde til Gilde. En ældre Pige, Anne Grøn, som i daglig Tale kaldtes »An

Grøn«, havde i min Barndomstid Bestillingen som General-Budbringer. Hun var halt og var alene af den Grund let kendelig, naar hun var paa Farten. An Grøn var Øens levende Avis. Hun havde rede paa alt; thi hun havde mere end eet Embede at passe. Hun opkrævede Skatterne, og hvad der var endnu vigtigere: Hun besørgede Frieriet for alle Enkemænd og Enkekoner, naar de vilde giftes igen. Naar An Grøn viste sig i Farvandet, havde man straks Varsel om, at nu vilde der ske noget.

Det var baade praktisk og nødvendigt at have An Grøn ved Haanden, naar en Enkemand eller en Enkekone vilde indgaa nyt Ægteskab; thi der var saa at sige ingen Lejlighed for vedkommende til selv at komme paa intimere Talefod med den udkaarede. De unge kunde finde hinanden ved Gilder eller andre Sammenkomster. De mødtes i Klikker og samledes om Søndagen efter endt Kirkegang; men de noget ældre efterlodte maatte pænt holde sig hjemme, indtil An Grøn en skønne Dag kom og inviterede. An Grøn forstod sig ogsaa paa Opgaven. Hun havde ligefrem et Forhaandsindtryk af, om et Frieri kunde lykkes eller ej. Derfor gik hun saa at sige heller aldrig forgæves.

Bryllupper, og ikke mindst Begravelserne, kunde være kostbare nok for dem, der skulde gøre Gildet. Og for ikke at gøre Begravelses- og Bryllupsgilderne for byrdefulde, var det en almindelig Skik, at de, der blev indbudt, gav Naturalier, som man kaldte for at give Fohn. Man gav Brød og Sul af forskellig Slags, saasom Flæsk, et Faarelaar, Fjerkræ og Æg o. s. v.

Ved Begravelserne samledes de indbudte Gæster noget før Middag i den afdødes Hjem. Der blev her serveret Kaffe og Kage — undertiden ogsaa Brændevin til Mændene og Kirsebærvin til Kvinderne.

Degnen sang en Salme, medens Kisten, hvori den afdøde hvilede, blev baaret ud og sat paa Vognen, der skulde føre den afdøde til Kirkegaarden. Sangen gik treven, og ofte hørtes kun Degnens Røst. Ved Graven paa Kirkegaarden talte Præsten, og efter Jordpaakastelsen kørte eller gik Ligfølget tilbage til den afdødes Hjem for at spise Middagsmad. Denne var traditionel og bestod enten af Sød-suppe og Oksesteg eller af Suppe og en Fiskeret — undertiden kogte Aal serveret varme og uden andet Tilbehør end Eddike og Rugbrød. Mænd og Kvinder sad i hver sin Stue og spiste. Efter endt Maaltid gik man lidt udenfor, og i Smaagrupper »praatede« man om Vind og Vejr og om de sidste Nyheder. Senere paa Dagen ser-

veredes der Kaffe, og om Aftenen dækkedes Bordene til Aftensmaden. Severingen besørgetes af dertil udpegede »Oppassere«, unge Mænd og Kvinder, der havde en vis Samhørighed med Familien.

Bryllupsgilderne var, hvad Spisningen angik, ikke væsensforskellig fra Begravelsesgilderne. Og det hændte, at der baade ved Begravelsen og ved Brylluppet blev drukket rigelig. Ved Bryllupper gik Dansen ogsaa lystelig. Ved Barnedaab og ved Konfirmation blev der som Regel ikke holdt Gilder udover, at den allerintimeste Kreds kunde komme sammen for at fejre Begivenheden.

Min egen Konfirmation blev slet ikke fejret.

Hjemmene paa Fuur var delte i smaa afsluttede Naboskaber, som man kaldte for »Granner«. Mere end et halvt Dusin Granner havde ingen. Uskrevne Love bandt Grannerne til hinanden. Var Naboskabet, som det skulde være, kunde man trygt henvende sig til Grannen om Hjælp, naar saadan tiltrængtes. Man »laante« hinandens Brød eller Brændevin. Man kunde ogsaa laane hinandens Redskaber. Grannerne kom hyppig sammen til en Kop Kaffe og en Passiar. Deres Mark laa jo Side om Side, og det kunde ikke undgaas, at et Kreatur eller et Barn kom til at øve en eller anden Forstyrrelse paa Naboens Enemærker. Derfor var det af Betydning, at man var i god Forstaaelse med hinanden.

Grannerne var altid selvskrevne Gæster ved højtidelige Lejligheder.

I min Barndomstid blev der paa Landet drukken uhyre megen Brændevin. I hvert eneste Hjem stod Brændevinflasken i Bænkekrogen ved Siden af Rugkagen. En Dram og en Bid Børd var det mindste, der blev budt paa, naar nogen kom tilhuse. Snapsen var en Allemandsdrik. Den kunde baade varme og svale. Den kunde trøste og ophidse. Den fik en fremtrædende Plads i vor politiske Historie som den fattige Mands Livsgode. Snapsen blev, efter at Estrup forsøgte paa at gøre den til Skatteobjekt: »Den fattige Mands Snaps«. Ret betænkt var den urørlige Brændevin et socialt Onde. Men Ulykken var, at man i 80-erne og 90-erne vilde belægge Brændevinen med Skat, uden at have til Hensigt at formindske Brændevinsdrikningen. Man vilde ved Brændevinsskatten simpelt hen tvinge de fattigste fattige til at erlægge en Skat, som gjorde Forbruget af Brændevinen endnu mere skadeligt, end det allerede var. Derved blev Brændevinsskatten, som der opereredes med under Forligshandlingerne mellem Højre og Moderate i Begyndelsen af 90-erne,

saa upopulær, at Begrebet den fattige Mands Snaps gik ind i den almindelige Bevidsthed som noget urørligt, som et for Fattigfolk umisteligt Gode. Brændevinsforbruget blev ogsaa ved at være umaa- deligt i Danmark, trods nok saa megen Afholdsagitation og Oplys- ningsarbejde. Men dette Arbejde havde alligevel øvet sin Indflydelse, saa det blev muligt, da Lejligheden var der, at faa den fattige Mands Snaps lempelig undlivet som et umisteligt Gode.

I ældre Tider havde hvert Sogn sin Kro, og somme havde flere. Formelt var der kun een Kro paa Fuur; men reelt var der to, idet der ogsaa paa den anden Side af Fuursund, som kun er godt en halv km bred, laa en Kro knap 100 m fra Stranden, hvor Færgestedet var.

Begge Kroer var i alle Forhold simple. Bygningerne og Kro- stuerne var tarvelige, og Bohavet elendigt. I disse Kroer svirede Fuurboerne, særlig Fiskerne, ofte i flere Dage uden Ophold. Og de nøjedes ikke med at svire. De sloges, saa baade Haar og Skæg blev revet af Hovedet paa dem. Naar de af en eller anden Aarsag blev kede af at svire i den ene Kro, satte de over Sundet, for at svire i den anden. Saalænge disse Svireorgier fandt Sted af de store og bomstærke Fiskere, var der ikke Tale om, at andre vovede sig ind paa Kroen. Det var ikke sjældent, at ellers agtværdige Folk ganske forglemte Hjemmet og Familien og opholdt sig halve Uger, svirende i Kroerne. Bagefter var Sviregasten nok baade skamfuld og slukøret, ikke mindst fordi han havde sviret sine surt fortjente Penge op. Men naar der var gaet en passende Tid, mødte man atter i Kirken til Andagt, som om intet var hændt.

Kirken var i 70-erne det eneste Sted, hvor Aanden kunde finde Trøst og Næring. Og det var endda saa som saa med den aandelige Anretning, her serveredes. Beboerne var derfor ogsaa kun Vane- kristne. De gik regelmæssig i Kirken hveranden Søndag og til Al- ters 2 Gange aarlig. De, der skulde til Alters, blev altid indtegnet hos Degnen for at kunne komme til Herrens Bord. Indtegningen skete ved Bud af Skolebørnene. Samtidig med Indtegningen fik man udleveret to smaa Lærredslapper, der skulde bruges til at svøbe om Offerpengene til Præst og Degn. Under Ofringen paa Alteret blev der sunget, for at gøre Handlingen højtidelig. Foruden Kroen var Kirken det eneste Samlingssted paa Øen, og da Kroen aldrig blev anvendt til andet end til at svire i, kan man se bort fra Kroen som Arnested for aandelig Udvikling.

Der var ingen Forsamlingsaal paa Øen, følgelig blev der heller

aldrig holdt Foredrag. Hverken Præst eller Degn tog sig andet for, end hvad der i deres Kaldsbrev var foreskrevet dem at gøre. Ved Læsning i Avisen havde man vel nok lagt Mærke til, at visse Foredragsholdere optraadte hist og her enten for at forklare, hvad Grundtvigianismen var, eller for at præke Forsagelse overfor Spiritusen. Om Grundtvigianismen havde man en højst usikker Forestilling. Derfor var man ogsaa nærmest uvillig stemt overfor de Par Mennesker, der kaldte sig Grundtvigianere, og hvoraf den ene — forøvrigt en dygtig Husmoder — var kommen til fra »et andet Land«.

Sognepræsten satte ikke Sindene i Bevægelse. Man vidste af Erfaring, at den gamle Præst var en maadelig Prædikant, der tog sig en høj Snaps, og man havde hørt, at han kun med Nød og Besvær havde faaet en ringe Embedseksamen. Man gik i Kirken, fordi det nu engang hørte med til et kristent Menneskes Pligt. Der fandtes enkelte, som systematisk skulkede; men de blev ogsaa stemplet som Fritænkere. Og noget slemmere kunde egentlig ikke siges om et Menneske, end at det var Fritænkere. Det kunde naturligvis ikke ligefrem være Herren velbehagelig, at man svirede og sloges i Kroerne; men meget værre var det at skulke fra Kirken og blive stemplet som Fritænkere.

I Begyndelsen af 80-erne kom der af og til en Afholdstaler til Øen. Der blev ogsaa dannet en Afholdsforening der; men den slog aldrig rigtig an hos Datidens Fuurboere. De syntes, det var helt tosset, at de skulde betale for at lade være med at drikke. Det omvendte burde efter deres Opfattelse snarere have været Tilfældet. Men ved disse Afholdstaleres Optræden gryede allerede en ny Tid. Paa forskellig Vis kom der efterhaanden Røre i Befolkningen; men herom senere.

*

Min Barndom blev i høj Grad præget af Friluftslivet. Mit Barndomshjem ligger kun et Par Hundrede Meter fra Limfjorden. Og ved Stranden var der altid noget, som kunde vække min Interesse. Om Vinteren var der ofte Skøjtøløb og Slædekørsel baade paa Fjorden og paa Kæret lige neden for Gaarden. En Del af Gaardens Jorder laa spredt temmelig langt fra Gaarden. Det meste af disse Jorder var Hede og Kær; men de brugtes som Græsningspladser, navnlig for Faarene. Disse stod tøjrede og skulde hver Dag flyttes og tillige vandes en Gang imellem. Det var i adskillige Aar min

Pligt hver Dag Sommeren igennem at løbe op i Udmarkerne for at flytte Faarene. Paa Turen baade hen og hjem var der altid et og andet at tilse. Naar Fuglene om Sommeren byggede Reder, lagde Æg og fik Unger, gjaldt det om at finde Rederne. Disse skulde derefter daglig tilsees. Jeg havde undertiden Snese af Fuglereder med Æg og Fugleunger at se til. Turen op i Udmarken eller, som man sagde: »op i Bakkerne«, skulde helst gøres i Løb. Dels var der meget at se til paa Turen, dels maatte der ikke bruges stort mere end et Par Timer til den. Naar jeg senere har besøgt min Fødeø, har jeg altid med Glæde dvælet ved Minderne fra de mange Ture, som jeg i mine Drengenaar maatte gøre op i Lyngbakkerne. Nu er disse Bakker, der laa længst borte paa Øens allervestligste Del, og som strakte sig fra Kyst til Kyst over »Knuden«, solgt og tildels afspærret, fordi Industrien har faaet Brug for dem. De bestaar af Molér, og sidst jeg var paa Øen, saa jeg et langt Tipvognstog med et hvæsende Lokomotiv foran, der hvor jeg i min Barndom kunde finde de fleste Vibereder. Idyllen er brudt. Det store Øde og den betagende Stilhed er borte.

Da jeg var seks Aar gammel kom jeg i Skole. Min afdøde Mor havde lært mig Bogstaverne, og siden havde jeg ogsaa lært at stave og læse. Jeg mødte saaledes ikke uforberedt hos Lærer Pedersen i Debel Skole. Men da jeg var den yngste i Klassen, blev jeg sat paa den nederste Bænk paa Drengesiden. Øen havde to Skoledistrikter med hver to Klasser: En for de smaa Børn og en for de store Børn. Da der kun var een Lærer i hvert Distrikt, kunde der ikke være Tale om Heldags- og Hverdagsundervisning. De store Børn gik om Sommeren kun 2 halve Dage i Skole. Skolestuen var mere end tarvelig udstyret. Og da Læreren ikke benyttede sin Embedsbolig, men havde Bolig i egen Ejendom et Stykke fra Skolen, blev der ikke Tale om noget Opsyn med Børnene, naar de opholdt sig uden for Skolestuen. De var helt og holdent overladt til sig selv. Lærer Petersen klarede Disciplinen i Frikvarteret med at have en Slags Tilidsmand blandt Drengene, som Regel den stærkeste i Flokken. Han skulde skrive Navnet paa den sorte Tavle paa hver den, der havde forsyndet sig mod Sæd og Skik i Fritiden. Det var just ikke nogen helt upartisk Anklage, der saaledes kunde rettes mod en eller anden Synder. Noget Forsvar kunde der i Følge Sagens Natur som Regel heller ikke blive Tale om. Domfældelsen kunde alligevel være alvorlig nok. Skammekrogen og i mere alvorlige Tilfælde Tampen,

der opbevaredes i Lærernes ellers ubrugte Embedsbolig, var de mere gængse Straffemidler. Skolestuens Renholdelse besørgedes af Skolepigerne. Der blev fejtet og strøet Strandsand paa Gulvet, ellers intet. Bag Skolen, tæt op til Vinduerne, laa Havepladsen. Men den var kun en almindelig Mark, undertiden en Pløjemark. Legepladsen laa foran og ved den ene Gavl og tæt op ad Legepladsen laa »Vandhuset« eller som det undtagelsesvis kaldtes: Retiraden. Det vilde være ganske usømmeligt her at anvende de rette Ord og Sætninger, for at beskrive dette Vandhus' svinagtige Tilstand og den Atmosfære og det Pløre, der var i dets Nærhed. Jeg nøjes med at sige, at det svarede til, hvad Drengene populært kaldte det.

Paa Legepladsen stod der et »Sprinkelværk«, som Drengene klatrede i, og som naturligvis ogsaa var opsat efter Anordning, for at Drengene kunde klavre og gøre andre af dem selv opfundne gymnastiske Øvelser. Jeg mindes ikke, at der nogensinde blev givet ringeste Vejledning i Brugen af dette »Sprinkelværk«, der bestod af to faste Bomme, den ene oven over den anden og den øverste i skraa Stilling. Ved den ene Ende af den øverste Bom var der en »glat Stang« og imellem denne og den underste Bom, der var kortere end den øverste, hængte der et Tov med Knuder og et glat Tov. Drengene gjorde som Regel flittigt Brug af »Sprinkelværket«; men Børnene savnede ogsaa ganske ordnede Lege. Man henvistes til at udnytte Fritiden paa den bedste Maade, dels ved Slagsmaal og dels ved selvopfundne primitive Spil og Lege.

Lærer Pedersen var helt igennem en Mand af den gamle Type. Han havde Ord for at være en dygtig Lærer. Han var det forsaavidt ogsaa, som han var i Stand til at holde Disciplin uden altfor hyppig Anvendelse af Tampen. En Del af Børnene fik ogsaa lært helt godt i hans Skole, skønt han havde over 50 Børn i Klassen. Men Lærer Pedersen havde, vel nok som en naturlig Følge af, at Klassen var overfyldt, indstillet sig efter, at det var til ingen Nytte at beskæftige sig med de Børn, der enten ikke vilde eller ikke kunde lære noget videre. De andre Børn tog han sig af paa sin særegne Maade. Og adskillige Børn gik ud af Debel Skole med gode Kundskaber, navnlig i Regning og Skrivning. Han gav store Lektier for. Udenadslæsningen var det fundamentale i hans Undervisningsplan; og de Børn, der ikke kunde følge med her, lærte som Regel lidt eller slet ingenting. De fik for de flestes Vedkommende simpelthen Lov til i Fred og Ro at passe sig selv. De blev nok hørt i deres Lektier

ligesom alle de andre; men Overhøringen bestod for dem blot deri, at de rejste sig op og satte sig ned. Fraregnet Regne- og Skrive-timerne gik det meste af Tiden med Overhøring og Læsning. Under-visningen var saaledes meget baseret paa Hjemmelæsning.

Jeg havde ingen Vanskelighed ved at følge med i Skolen; men adskillige af Kammeraterne havde svært ved at lære uden ad, og det var ikke alle, der slap fra Overhøringen ved blot at rejse sig og efter endt Mumlen at sætte sig ned igen. Jeg mindes for Eks. Anton, en usædvanlig lang og tynd Dreng. Han var meget ældre, end jeg var; men da jeg sad paa den øverste Bænk, sad Anton forneden. Han var utvivlsomt tungnemmet og uden Lærelyst. Lærer Pedersen havde derfor helt opgivet ham. Men da Anton ikke var uden Interesse for at lave Spillopper, slap han ikke for at gennemgaa en daglig Prøvelse i sine Kundskaber. Under en Del af Overhøringerne sad Læreren paa en Stol foran i Gangen mellem de to Bordrækker. Børnene skulde gaa op til Læreren med deres Bog, og staaende paa hans venstre Side skulde de vise, hvad de kunde af Lektien. Anton kunde aldrig nogetsomhelst. Han maatte til Straf herfor lægge sit Hoved i Degnens Skød, og naar han igen havde rejst sig, strøg Degnen ham nogle Gange paa Kinderne med sin flade Haand. Dette kaldtes at blive »sleget« og var en haanende Straf. Naar »Slegningen« var overstaaet, fik Anton et let Slag i sin Bagdel enten af en Lineal eller af Lærersens flade Haand, hvorefter han skubbedes bort. I alle de Aar, jeg kan huske Anton i Skolen, foregik dette, jeg har skildret, hver Dag. Efter endt Ceremoni kunde Anton gaa til sin Plads, hvor han ellers ubekymret kunde sidde uden at foretage sig andet end at passe paa, at han ikke blev overrasket i at foretage sig noget, som var forbudt. Efter 8 Aars Skoletid blev Anton udskreven af Skolen og konfirmeret uden at det nogen Gang i Skoletiden var lykkedes ham at præstere Bevis for, at han i det mindste kunde sit Fadervor. Jeg kom i det store og hele godt ud af det med Lærer Pedersen. Jeg fik nok et Par Gange nogle Slag af hans flade Haand paa mine Rygstykker, og jeg syntes, Slagene var ufortjent; men Lærer Pedersen har aabenbart ment det modsatte, og maaske havde han Ret. Om gamle Lærer Pedersens pædagogiske Metoder kan der siges en hel Del; men det skal ikke siges, at han uden videre delte Børnene efter en social Delingslinie. Et lærenemt og lærvilligt Barn fra et fattigt Hjem kunde godt opnaa at blive Favorit.

Befolkningen, og ikke mindst Bønderne, viste forøvrigt megen

Interesse for Skolen. Den var jo ogsaa en fælles Undervisningsplads for hele Øens Børneflokk. Man ofrede med god Vilje overfor Skolen, hvad der blev krævet, for at Børnene kunde lære mest muligt; men Befolkningen var gennemgaaende smaatstillet, og den savnede i høj Grad fornøden Sans for Skolens Hygiejne. Alle Hjem var naturligvis ikke lige paapasselige med Hensyn til at faa Børnene til at læse paa Lektierne. Derfor mødte nogle Børn, som ellers var godt nok begavede, ofte helt uforberedt i Skolen. En af Skolens Drengede havde hele Vinteren forsømt at lære sine Lektier; men pludselig kunde han en Foraarsdag sin Lektie, hvilket i høj Grad forbløffede baade Lærer Pedersen og alle os Børn. Da Overhøringen var forbi, og Drengen havde godtgjort, at han kunde, hvad han skulde kunne, sagde Lærer Pedersen, efter at have tænkt sig lidt om: »Naa, do er nok kommen ud aa tjen hos Niels i æ Klode«. Drengen svarede Ja, og dermed var det ufattelige bleven til noget selvfølgelig. Drengen var kommen i Plads hos »Niels i Klode«, og Husbonden, som nu var traadt i Hjemmets Sted med Hensyn til Lektielæsningen, havde sørget for, at han fik sine Lektier lært, inden han gik i Skole. Og Sommeren igennem kunde Drengen sine Lektier perfekt.

Det omvendte plejer ellers at være Tilfældet for Tjenestdrengene.

Der blev naturligvis i min Skoletid holdt baade Sommerferie og Juleferie. Min Far fandt imidlertid, at Sommerferien burde udnyttes til en videre Uddannelse. Jeg blev derfor i et Par Aar i Sommerferien anbragt i en Privatskole, der var oprettet alene for Drengede, der skulde undervises i Sommerferien. Undervisningen bestod væsentlig i Skrivning og Regning.

Lærer Pedersen havde ogsaa Sans for at faa Ferien udnyttet. Han opfordrede regelmæssigt hvert Aar før Juleferien Børnene i Debel Skole til at lære Julesalmer, og saa mange som muligt. Nu er vore Julesalmers Tal jo ret begrænset; derfor blev der ogsaa givet Opfordring til at gaa udover de egentlige Julesalmers Tal. Det blev efterhaanden til en Sport at lære de flest mulige Salmer, hvori Overhøringen fandt Sted første Skoledag i det nye Aar. En af mine Kusiner, der var særdeles velbegavet, drev det et Aar til at kunne 150 Salmer perfekt udenad. Jeg havde dette Aar kun drevet det til at kunne 71. Møllerens Jens mødte ogsaa til Overhøring; men han meldte under dæmpet Munterhed fra den øvrige Del af Børnene, at han kunde een Salme. Jens hørte til den mere tungnemme Afdeling i Klassen. Jeg er derfor helt sikker paa, at han havde haft større

Besvær med at faa den ene Salme lært, end min Kusine havde haft med at lære de halvandet Hundrede. Værdien af denne Salmelærdom kunde der nok tvistes om; men det er udenfor al Tvivl, at Lærer Pedersen havde de allerbedste Hensigter med den. Han var præget af sin Tid. Den Pædagogik, som han anvendte, kunde være omtvistelig i mere end een Henseende; men han var punktlig i sin Gerning, skønt han rent faktisk ikke var underkastet noget Tilsyn.

Da Lærer Pedersen tog sin Afsked paa Grund af Alder, var det hans Haab, at hans Søn kunde blive hans Efterfølger. Dette blev han imidlertid ikke, uagtet Lærer Pedersen havde faaet mange Forældre i Skoledistriktet til at skrive under paa en anbefaling for Sønnen. Sogneraadet undlod alligevel at indstille ham til Embedet. Dette var naturligvis den gamle Lærer et haardt Slag. Han kunde heller ikke overfor os Skolebørn dølge sin Skuffelse. Jeg tror imidlertid, at det var det bedste for alle Parter, at der blev kaldet en anden Mand som Førstelærer og Kirkesanger i Debel Skole; thi baade Skolen og Kirkesangen trængte til en Fornyelse.

Jeg mindes nu gamle Lærer Pedersen som en Mand, der vilde gøre sit bedste. Den Skuffelse, som han led, ved ikke at se sin Søn som sin Efterfølger, blev i nogen Maade mildnet derved, at hans Datter, der som ganske ung havde mistet sin Mand ved et Skibsforslis i Nordsøen samme Nat som den store Harboøreulykke fandt Sted 1893, efter i nogle Aar at have været uden Forsørger for sine fire Børn, blev ansat som Lærerinde ved den nyoprettede kommunale Pogeskole.

Den ny Lærer, der blev Lærer Pedersens Efterfølger, var Fynboen Christen Hansen fra Jordløse. Med ham indviedes en ny Tid i Skole og Kirke paa Fuur. Han blev en Foregangsmand og fornyede Undervisningen og Kirkesangen i de 12 Aar, han forblev i sit Embede. Allerførst forlangte han sin Embedsbolig i Skolebygningen istandsat til Beboelse. Dernæst paabød han Orden paa Legepladsen, og han sørgede for, at Skolelokalet blev gjort pænt i Stand, samt efter Istandsættelsen forsvarligt renholdt. Han gav Skolebørnene Undervisning i selv at kunne lave Skiftesko, som skulde bruges, for at Skolestuen kunde holdes ren. Han foranledigede ophængt Billeder for Undervisningen. Og han gav denne et helt nyt Præg. Der blev anskaffet nye Lærebøger, og al egentlig Udenadslæsning blev afskaffet. Børnene skulde nok lære deres Lektier; men de skulde fortælle og ikke mekanisk opremse, hvad der stod i Bogen. De skulde

lære at tænke, og de skulde forstaa noget af det, som de havde lært. Han havde ingen Vanskelighed ved at holde Disciplin, og enhver Art af legemlig Revselse var ham imod. Jeg mindes heller ikke, at han mere end een Gang, i de to Aar jeg havde ham som Lærer, revsede en Dreng korporlig. Revselsen var velfortjent; thi Drengen havde smidt Jord ind i Skolestuen, uagtet han vidste, at denne skulde holdes mønsterværdig ren. Havelodden bag Skolen blev omgaaende omdannet til Have. Debel Skole var i Løbet af et Par Aar gjort ukendelig til det bedre. Og dette imponerede i høj Grad Befolkningen.

Mærkværdig nok var der i Skoledistriktet et lille Bibliotek, men det var opslidt og nærmest værdiløst; men Lærer Hansen fik det restaureret, og han fik baade unge og ældre interesseret for at læse Bøger. Det var dog mest Ungdommens aandelige Fornødenheder, der laa ham paa Sinde. Han samlede den om Vinteren til Sangøvelser, og han foranstaltede en Husflidsundervisning, som førte til forbavsende Resultater baade for de unge selv og for deres paarørende. Kirkesangen havde i umindelige Tider været mere end jammerlig. Lærer Pedersen i Debel Skole kunde slet ikke synge, og den anden Pedersen i Hvirp Skole formaaede kun som Kirkesanger at præstere det allernødtørftigste. Det var derfor ikke let for Lærer Hansen, der var kaldet til at være Kirkesanger, at faa Kirkegængerne til at synge. De var i den Grad bleven Vanegængere, at de stillede sig kritiske overfor alt nyt. Og da Lærer Hansen havde udvirket Præstens Tilladelse til at køre sit Stueorgel ned til Kirken Juleaften, for at der kunde blive en særlig højtidelig Juleaftens Gudstjeneste i Fuur Kirke, var Beboerne nærmest forargede. Men Nysgerrigheden var dog større end Forargelsen. Kirken fyldtes med Mænd og Kvinder, og da Gudstjenesten var forbi, var der vel een og anden, som ikke havde overgivet sig; men den almindelige Mening var, at Lærer Hansen og hans Hustru havde beredt dem en stor Glæde med deres Sang og Orgelspil. Og siden er der altid holdt Juleaftens Gudstjeneste i Fuur Kirke, og denne har for mange Aar siden faaet sit eget Orgel.

Lærer Chr. Hansen var Grundtvigianer, og han samlede ogsaa en lille Kreds af grundtvigsk indstillede Familier. Men Fuurboerne taget i Almindelighed blev aldrig Grundtvigianere. De havde vistnok for meget af Vikingenaturen i sig til, at de rent følelsesmæssigt kunde tilegne sig det nye. De var nok paa det rene med, at meget

af det gamle, som de havde levet paa, maatte falde; men de kunde alligevel ikke uden Sværdslag forlade deres hidtidige Indstilling overfor det meget nye, der brød ind over dem. De svirede nok noget mindre og i hvert Fald i mere afdæmpet Form. Men det var først, da Indremissionen i Halvfemserne fik Tag i dem, at de »omvendte« sig. Denne Mission kom over dem som en Stormvind. Den knugede dem ligefrem til Underkastelse. Missionens voldsomme Forkyndelse, der stillede det bogstavelige Helvede i Udsigt for de uomvendte, for alle dem, der ikke i lydig Tro vilde anerkende Frelseren, var uimodstaaelig. Og i Løbet af faa Aar var ca. Halvdelen af Befolkningen omvendt. Den anden Halvdel holdt nok Stand overfor Missionen, for saa vidt som den ikke som de omvendte vilde underkaste sig det stærke Krav om at bøje Knæ for alt, hvad der blev budt. Men saa godt som alle blev stærkt paavirket af Missionens Arbejde. Og i Løbet af faa Aar var ikke blot Kroen, men overhovedet al Spiritushandel paa Fuur bandlyst. Kroen blev simpelthen købt for at blive omdannet til Afholdsrestauration, under Navn af Gæstehjem. Men der skete mere end dette. Der blev bygget Forsamlingshus og Missionshus. Og meget andet, som ikke før kendtes, kom frem.

UDVANDRINGEN AF DANSK UNGDOM

Tragiske Skæbner.

De særdeles trange Kaar, som dansk Ungdom var stillet overfor i 70-erne og 80-erne, fristede mange unge til at udvandre enten til Australien eller til de forenede Stater i Nordamerika. De unge tog afsted enkeltvis og i Smaaflokke. Den ene drog den anden med. Det var hovedsagelig unge Mænd, der udvandrede, men ogsaa adskillige unge Kvinder fulgte med eller fulgte efter. Kun forholdsvis faa af disse Udvandrere er senere for bestandig vendt tilbage til Danmark. Adskillige af Udvandrerne fik vel nok bedre økonomiske Kaar i det fremmede, end de havde Udsigt til at opnaa i Danmark; men det er utvivlsomt, at en betydelig Del af dem fik det trangt nok, efter at de havde forladt den hjemlige Arne. Og adskillige gik ligefrem en kummerlig Skæbne imøde. De naaede aldrig senere at gense deres Barndomshjem eller deres Slægt. Jeg kan tale med herom, fordi adskillige af min Slægt udvandrede, nogle til Amerika, andre til Australien. Jeg ved, hvorledes det er gaaet dem og kan derfor i det væsentlige vurdere de Vanskeligheder, som mødte dem.

I Hundredtal drog Ungdommen fra min Hjemstavn over Havene. Den langt overvejende Del af disse unge var dygtige og haabefulde, da de rejste. Men jeg kender saa at sige ikke noget Eksempel paa, at nogen vendte tilbage lykkelig og i Velstand. Derimod kender jeg overmaade tragiske Eksempler paa, at Udvandrerne led Skibbrud i det fjerne. Et af disse Eksempler skal her fremdrages: En af min Mosters 8 Sønner, en ung Mand paa 28 Aar, udvandrede til Australien i 1879. Han var veluddannet som Tømrer. Han havde ogsaa Kendskab til Landbruget; thi han havde i nogle Aar været i sin Farbrors Gaard med det for Øje at blive Farbrorens Arvtager. Men det blev ikke til noget med Udstedelse af Skøde paa Gaarden. Der opstod Uoverensstemmelser mellem den unge Hans Christian

og hans Farbror. Og saa besluttede Hans Christian sig til at udvandre.

I Slutningen af 70-erne var det saare let at komme til Australien. Landet var ubefolket. Den engelske Regering havde i 1868 maattet ophøre med at kolonisere Australien ved at sende Skibsladninger af Forbrydere dertil. Queensland var den sidste Del af Australien, der blev fritaget for at faa Forbrydere tilsendt som Kolonister. Men da netop denne Del af Australlandet trængte til Kolonister, blev der tilbudt nordeuropæiske Udvandrere gratis Rejse og næsten ubegrænsede Landarealer, hvis de i 5 Aar vilde forpligte sig til fast Ophold i Landet. Tilbudet tog sig godt ud og lokkede adskillige afsted. Det er imidlertid ret indlysende, at kun faa af Udvandrerne anede noget om den virkelige Værdi af det, som stilledes dem i Udsigt. De kendte ikke Landet, som de skulde bosætte sig i. De var ikke fortrolige hverken med Klimaet eller med de Muligheder, som var tilstede for at faa noget Udbytte af deres Arbejde. Udvandrerne begav sig i Virkeligheden afsted paa maa og faa. Hans Christian dannede ikke nogen Undtagelse. Forhaabningsfuld drog han afsted, efter at have truffen Aftale med sin Forlovede om, at han hurtigst muligt skulde sende Bud efter hende, saa de i Fællesskab kunde danne sig det Hjem i Australien, som de ikke naaede at faa dannet hjemme paa den lille venlige Limfjordsø.

Med et Sejlskib, der gik Syd om Afrika, og som var 26 Uger undervejs fra England til Queensland, blev Hans Christian transporteret sammen med andre Udvandrere til Bestemmelsesstedet. De blev sluppet løs langt Nord for Brisbane, hvor et subtropisk Klima straks satte dem i Stand til at vurdere Forskellen paa Nordeuropa og Nordaustralien. Men Tumlepladsen var ubegrænset. De kunde bare tage for sig af Landet, som faktisk var ubeboet.

Hans Christian aabenbarede kun i ringe Maal sine Skuffelser for dem derhjemme. Hans dybtsørgende Mor fik i hvert Fald aldrig helt Rede paa, hvor skuffet han var. Men andre af Familien fik det at vide — dog først længe efter, at han var rejst ud. Han valgte sig, uden rigtig forudgaaende Orientering, en Boplads i Skoven. Han ryddede Træerne, byggede sig en Hytte og var saa i Gang med det nødvendige Kultiveringsarbejde. Paa den Maade naaede han at faa oprettet en Art Farm. Men saa kom Tørken. Den varede en Gang i samfulde tre Aar. Hans Christian blev da tvungen til at opgive sin Farm. Han var ikke i Stand til at bjerge til Føden ved det Land-

brug, som han møjsommelig havde faaet oprettet. Men Tinminerne stod ham aaben. Og i disse maatte han saa tage Arbejde. Da han havde tjent sig lidt Penge sammen i Tinminerne, vendte han tilbage for at prøve paany med en Farm. Tre Gange maatte han give op og ty til Arbejdet i Tinminerne, inden det endelig lykkedes for ham at holde Fodfæstet paa en Farm. Men hvad var det for et Landbrugerliv, han fristede i det subtropiske Klima i Queensland? Ene gik han paa sin saakaldte Farm. Undertiden havde han lidt Hjælp og Selskab af et Par Australnegre. Det var ikke omgaaende bleven til noget med Løftet om at sende Bud efter Kæresten. Han vovede vel ikke straks at bede hende om at komme. Tiden gik uden Bud til hende om, at nu kunde hun rejse. Hun forstod maaske ikke rigtig Sammenhængen. Hun svigtete ham i hvert Fald og valgte sig en anden Mand og blev gift. Dette fik Hans Christian selvfølgelig at vide, og han tog sig det meget nær. Han blev en grublende Enspænder i sin aarelange Ensomhed. Da han havde været i Queensland i nogle Aar, rejste en af hans Brødre over til ham. Og efter endnu nogle Aars Forløb drog en tredje Bror afsted. Saavidt jeg har kunnet skønne, var det ikke efter Hans Christians Opfordring, de rejste til Queensland. Den yngste Bror har i hvert Fald efter mange Aars Forløb fortalt mig, at da han kom til Queensland med sine Ejendele og blev modtaget af Hans Christian ude ved Kysten, fik han kort og ublidt den Besked, at han maatte opgive det meste af det, som han havde med af Bagage. Han skulde ikke gøre sig gale Forestillinger om Landet. Nu skulde de pr. Hesteryg fare mange, mange Mil over Stok og Sten, inden de naaede det Sted, hvor Farmen laa.

Da Hans Christian sagde Farvel til sine Forældre og Søskende, lovede han sin bekymrede Mor, at han om nogle Aar vilde komme tilbage. Hun trøstede sig dermed; men jeg saa hende mange Gange i Aarene derefter græde over Adskillelsen. Og jeg var Vidne til hendes Glæde og Forhaabninger, naar hun modtog Brev derovre fra den anden Side af Jordkloden, fra det Land, om hvilket hun kun havde en uklar Forestilling udover. at hun forstod, at det laa ufatteligt langt borte. Da den anden Søn rejste ad samme Rute, som Broren var rejst, blev hendes Sorg og Savn endnu mere mærkbar, selv om det var hende en Trøst, at han personlig kunde bringe sin Bror en Hilsen fra Hjemmet. Hendes yngste Søn, der var hendes ellefte Barn, maatte hun ogsaa sige Farvel til. Toogtyve Aar gammel

drog han samme Vej som de to Brødre før ham. Da han var borte, gik min Moster tilsengs. Hun havde under store Savn fostret sin Børneflokk, og de var nu alle bragt til Skelsaar og Alder. Hun forstod, at de tre Sønner for bestandig havde sagt hende Farvel. Naar jeg besøgte hende, talte hun altid om, hvad hun havde lidt ved for bestandig at have mistet sine Sønner. Og dog bevarede hun Gensynets Haab til det sidste. Men da hun døde over 90 Aar gammel, var endnu ingen af Sønnerne vendt tilbage. Den gamle Mor lukkede sine Øjne for bestandig uden at have oplevet Gensynets Glæde. Af hendes elleve Børn tog Australien tre Sønner og Amerika to Døtre. Hun saa ingen af sine Børn, efter at de var udvandret. Saaledes var altsaa Moderens Lod.

Af Brevene fra Australien har jeg kunnet udlede den Kendsgerning, at Udvandrerne i Virkeligheden ganske havde savnet fornøden Vejledning med Hensyn til Mulighederne, som Landet bød paa. De lovede, eller i hvert Fald i Udsigt stillede, Bane- og Vej-anlæg blev ikke til noget. Landbrugsprodukterne kunde derfor ikke give ordentlige Indtægter. Alle Forhold, som Udvandrerne kom til at virke under, var yderst primitive. Om Stiftelse af Hjem i dette Ords danske Betydning kunde der slet ikke være Tale i en overskuelig Tid. Derfor fik Hans Christian heller ikke sin Forlovede over til sig. Hun tog sig en anden. Og det gamle Ordsprog: »Ude af Øje er ude af Sind« havde faaet en ny Bekræftelse. Der kunde heller ikke være Tale om at søge sig en Hustru paa Stedet; thi der var næsten ingen Kvinder i Queensland i disse Tider. I et af Brevene udtaler Hans Christian sig herom og siger: »Her er 20 Karle for hver Pige.« Da Forholdene rent økonomisk efter Aars Forløb ændres til det bedre for ham, taler han i sine Breve om at gøre en Rejse hjem. Men han udsætter altid Hjemrejsens Tidspunkt, fordi det faktisk ikke er muligt at faa Ejendommen passet under Fraværelsen, saaledes at han kan være sikker paa, at Værdierne er tilstede, naar han vender tilbage. Det nager ham i Hjertet, at han føler sig svigtet. Han græmmer sig og bliver derved endnu mere ensom i Queenslands Urskov. Men eftersom Tiden glider fremover mod Alderdommen, bliver Hans Christian gennem Slid og Savn en nogenlunde holden Mand. Samfærdselsmidlerne udvikles, og det store Landareal, som han havde taget ind som sin Ejendom, fik øget Værdi. Landbrugsprodukterne kunde nu sælges, saa det blev muligt at skaffe bedre Redskaber til Bedriften. Hans Christian kunde se en i økonomisk

Hans Christian Sørensen, der udvandrede til Australien i 1879, og hans Hustru Anna kort Tid efter deres Giftermaal i Australien. H. Chr. S. 71 Aar. Anna 60 Aar.

Henseende sorgfri Alderdom i Møde. Men nu var han ogsaa noget nær en gammel Mand. Han havde ingen Arvinger paa Stedet til at overtage hans Værdier. Han fandt saa paa at skrive til den ene af sine Søstre, som var udvandret til Nordamerika, hvor hun var gift og havde 3 Børn, og tilbød hende og hendes Mand, at de kunde blive hans Arvinger. Søsteren skulde sammen med Manden og Børnene

rejse til Queensland og overtage hans Ejendom. Til Gengæld skulde der kun ydes ham Ophold, saalænge han levede. Tilbudet var naturligvis ledsaget af en rosenfarvet Fremstilling af, hvilke Herligheder der saaledes stilledes dem i Udsigt. Og da de ikke havde stort mere end fra Haanden til Munden i Amerika, besluttede de at sælge deres Ejendele og drage den lange Vej til Queensland. De maatte gøre Rejsen over Atlanterhavet, forbi Europa, gennem Middelhavet, Suezkanalen o. s. fr. De fik altsaa et Glimt af de hjemlige Strande; men heller ikke mere. De naaede Queensland; men da de saa, hvorledes Hans Christian boede, og hvad det var for Herligheder, de gik ind til, var Skuffelsen stor. De sled dog Livet sammen med ham i 3 Aar; men saa gav de op og drog samme Vej tilbage, som de var kommen. Men nu var de forarmede og mismodige. De skulde bogstavelig talt til at begynde forfra i Amerika. Faa Aar efter døde Manden, som var en af mine allerbedste Ungdomsvenner. Man har senere sagt mig, at han fik sit Knæk paa Hjemturen. Og hvad man her har sagt, stemmer med et Brev, som jeg fik fra ham faa Maaneder efter, at han med sin Familie var naaet tilbage til Amerika. Han skrev, at alt havde formet sig helt anderledes for dem i Queensland, end de havde ventet. Hans Christian forstod ikke deres Krav til Livet, og de forstod vel heller ikke ham efter den lange Adskillelse. Tilbage-rejsen var bleven en Nødvendighed, ikke mindst af Hensyn til Hustru og Børn. Men den havde været næsten uudholdelig; thi de havde maattet foretage den paa tredje Klasse, tilmed paa en overfyldt italiensk Dampet over Atlanterhavet.

Da Søsteren med Mand og Børn nu havde forladt Queensland, følte Hans Christian sig naturligvis yderligere skuffet og ensom. Men saa hændte det næsten utrolige for ham: Hans tidligere Forlovede, som var bleven hjemme ved Limfjorden, var efter mange Aars Ægteskab bleven Enke. Hun sad fattig og ensom tilbage. Nogle af hendes Børn var udvandret til Nordamerika, og andre var lige naaet til Konfirmationsalderen. Da Hans Christian hørte herom, fik han ad Omveje sendt et Par Skilling hjem til hende. Og derefter kom en Brevveksling mellem Hans Christian og Anna paany istand efter omtrent 40 Aars Adskillelse. Denne Brevveksling endte med, at Anna efter 13 Aars Enkestand besluttede sig til nu at vove sig ud paa den lange Rejse til Queensland, som sikkert aldrig var gaaet helt ud af hendes Fantasi; men som af Skæbnen blev hende forment i de unge Aar. Hun vovede sig dog ikke alene ud paa denne Rejse.

Hun fik sin Søn i Amerika til at ledsage sig. Anna naaede ogsaa til Queensland og blev der gift med Hans Christian. Hun var da over 60 Aar gammel, og han var nær de 70. Nu var det altsaa ikke to unge med rige Forhaabninger til Livet, der indgik Ægteskab. Det var to gamle af Slid, Savn og dybe personlige Skuffelser prægede Mennesker. Den gamle Kærlighed, der havde blusset i de unge Aar, var vel ikke helt rustet bort; men det, der var passeret dem imellem, kunde naturligvis ikke lades ude af Betragtning i deres Samliv. De sled Aarene sammen i Byen Mareeba i Queensland, hvortil de flyttede, efter at de havde indgaaet Ægteskab. Anna døde allerede 1927, og 6 Aar efter, i 1933, døde Hans Christian, 81 Aar gammel. Hans Ejendom var overdraget til een af Annas Børn, der var rejst til Australien sammen med sin Mor. Og nu er al den Ejendom, som Hans Christian ved et langt Livs haarde Slid fik tilvejebragt, i vedkommendes Besiddelse.

Den 10. Marts 1933 læstes følgende Notits i en Avis i Queensland:

»En velkendt og agtet Borger af Mareeba, Mr. H. C. Sørensen, døde pludselig Torsdag Eftermiddag Kl. fem, 81 Aar gammel. Afdøde var Dansker og kom til Australien i 1881 (Skal være 1879) og for 15 Aar siden her til Mareeba. Den afdødes Helbred havde de sidste tre Maaneder været mindre godt, hvilket dog ikke hindrede ham i at udføre det sædvanlige Havearbejde, ved hvilket han ogsaa var beskæftiget, da han faldt sammen. Doktor Dent var tilkaldt, men kunde kun konstatere, at Livet var udsukt. Den afdøde var agtet og respekteret af alle, som kom i Forbindelse med ham. Hans Hustru døde for seks Aar siden, og to Brødre, som ogsaa boede i Queensland, er begge døde. En Søster er bosiddende i Danmark. Begravelsen foregik i Dag, og ikke saa faa Mennesker fulgte ham til Graven. Pastor Carter forrettede Jordpaakastelsen.«

Dermed var denne Udvandrerers Saga ude. Det haarde Arbejde i det fremmede gav ham ikke det, som han havde drømt om. Han ofrede faktisk alt dette, som giver Menneskelivet Værdi, ved sit Forsøg paa at bane sig Vej frem til en bedre økonomisk Stilling, end den der stilledes ham i Udsigt i Danmark. Han naaede ogsaa at faa ryddet en Del af Queenslands Urskov; men han døde ensom derovre i det fjerne Eventyrland, og andre ham uvedkommende høstede Frugterne af alle hans Savn og alt hans Arbejde. Det gik hans Brødre noget nær paa samme Maade. Om den ene Brors Skæbne kunde jeg skrive en ligesaa tragisk Beretning. Men det faar være nok her med det ene Eksempel paa, hvorledes i hvert Fald en Del af Udvandrerne har maattet lide og dø i det fjerne.

DE FØRSTE SKRIDT UDEFOR HJEMMET

Læretiden og de første Svendeaar.

Allerede i mine allerførste Ungdomsaar havde jeg Lærelyst og en stærk Udlængsel. Men jeg tænkte aldrig paa at udvandre for bestandig. Dette skyldtes vel nok den Omstændighed, at jeg mere tænkte paa min Uddannelse end paa at komme ind i Arbejde, som kunde give store Indtægter. Gullet har aldrig fristet mig som Guld; men jeg tør nok sige, at jeg altid har været anlagt for det sparsommelige i min Livsførelse. Mine menneskelige Svagheder har ikke aabenbaret sig ved Trang til at leve flot. Derfor kan de alligevel have været generende nok baade for mig selv og andre. Men her er ikke Stedet eller Tiden til Skriftemaal i større Omfang.

Som ungt Menneske var jeg ene med mine Tanker om min Fremtid. Min Far, der var Godheden selv, betragtede mig som et uroligt Hoved, og han søgte ved enhver Lejlighed, der blev givet, at dæmme op for mine Fremtidsplaner. Det var oprindeligt hans Mening, at jeg skulde blive hjemme paa Gaarden og til sin Tid overtage denne. Men hertil havde jeg ikke den fjerneste Lyst. Jeg vilde ud i den vide Verden, og jeg vilde lære mere, end jeg havde lært i mine Skoleaar i Debel Skole. Jeg tog ofte en Tørn med Far om mine Fremtidsplaner eller rettere Fremtidsdrømme; thi andet var der til en Begyndelse ikke Tale om. Far gik altid imod mig. Men jeg kom ikke af den Grund til paa nogen Maade at nære Uvilje imod ham. Jeg var nemlig overbevist om, at hans Formaninger dækkede Ønsket om at gøre det bedste for mig. Men dette kunde ikke et Øjeblik rokke mig i mine Forhaabninger om Fremtiden. Han troede fuldt og fast paa, at han handlede til bedste for mig ved at holde mig tilbage ved Hjemmet paa Fuur saa længe som muligt. Og jeg var ligesaa overbevist om, at det var nødvendigt for mig snarest ske

kunde at komme bort. Naar jeg sagde, at jeg vilde ud for at se noget, svarede han, at jeg havde mine to Øjne at se med, og jeg kunde bare se mig omkring, hvor jeg var. Opfattelserne var her uforligelige og vedblev at være det. Der var altsaa ikke andet for mig at gøre end selv at handle, naar Lejligheden bød sig. Men da jeg var ganske uden Pengemidler, var det mig ikke muligt at komme ret langt til at begynde med. Jeg maatte tage Livet i Etaper af smaa Dimensioner. Min lille Mødrenearv paa 1400 Kr. var urørlig, indtil Myndighedsalderen naaedes, og den kom sent i disse Tider.

Jeg forstod, at jeg maatte klare mig selv i enhver Henseende fra den Dag, da jeg vovede de første Skridt bort fra den lille Ø. Der var derfor ikke andet at gøre end at lære mest muligt, før Rejsen ud i det fremmede kunde voves. Derfor fandt jeg mig ogsaa villigt i at blive sat i Snedkerlære. Min Læretid begyndte umiddelbart efter, at jeg var konfirmeret og fyldt de fjorten Aar. Den skulde efter Aftalen være $3\frac{1}{2}$ Aar.

Min Læremester var en meget dygtig Haandværker, der kunde noget af hvert, ligefra at affinde Kørelader og til at lave Chatoller med rund Klap og hemmelige Rum. Han kunde male, og han kunde sætte Ruder ind. Men han var slet ikke indstillet paa at uddanne Lærlinge. Jeg var ogsaa hans første Lærling. Alt hans Arbejde skulde være af første Klasse, og han kendte ikke til at økonomisere hverken med sine egne eller andres Kræfter. Lærlingen blev hos ham kun Medhjælperen. Jeg fik dog tilgavns lært at lave Værktøj, at holde dette i fin Stand og at bruge det. Dette var allerede noget; men jeg var alligevel paa det rene med, at jeg vilde møde mange Vanskeligheder, da jeg efter endt Læretid besluttede mig til at vove Springet ud i det fremmede. Jeg var da knap nok atten Aar gammel. Jeg vidste, at det var til ingen Nytte at tale med Far om en videre Uddannelse, og nogen anden var der ikke at tale med. Ene med mine Tanker maatte jeg danne mig mine Forestillinger om Fremtiden. Jeg drømte snart om et og snart om noget andet.

Allerede i mine to sidste Skoleaar havde jeg læst, hvad jeg kunde overkomme at faa læst fra det lokale Bibliotek, og jeg fortsatte i min Læretid, saavidt det var gørligt. Alle Ingemanns Romaner og Kaalunds og M. A. Goldschmidts Værker blev gennempløjede, ligesom jeg ogsaa læste en Del andre Forfattere. I mit Hjem var der en lille Boghylde, og blandt dens Bøger var Holbergs Danmarks Riges Historie, som jeg naturligtvis ogsaa fik læst. Men herudover

havde jeg ingen Adgang til anden Læsning end Bibelen og »Skive Folkeblad«. Navnlig i dette læste jeg flittigt ligefra mine alleryngste Aar, i hvilke jeg kunde læse. Derved blev min Interesse for Politik ogsaa tidlig vakt, og jeg spekulerede ofte paa, om jeg ikke engang kunde komme til at deltage i det offentlige Liv, som interesserede mig saa stærkt. Foreløbig maatte jeg imidlertid indstille mig paa at lære mit Haandværk bedst muligt for derigennem at have et Grundlag for at naa videre. Aarsagen til, at jeg kom i Haandværkerlære, var, at flere af mine Forfædre havde lært Haandværket. Baade min Farbror og min Farfar havde lært Snedkerhaandværket, saaledes som jeg maatte lære det. Ingen af dem havde imidlertid udnyttet deres Haandværk ret længe som Næringsvej. De blev Gaardejere, saaledes som jeg efter Fars Plan ogsaa skulde blive. »Det er godt at kunne et Haandværk, selv om man er Bonde,« sagde Far.

Min Læretid var i alle Henseender streng, og den var glædesløs, udover hvad selve Arbejdet kunde byde paa. Fra tidligt Foraar til sildigt Efteraar maatte jeg med Læremesteren paa Arbejde ude hos Folk, der byggede. I de allerfleste Tilfælde blev Arbejdet udført som Daglønsarbejde. Mesteren fik 5 Mark, ca. 166 Øre, om Dagen, og for Lærlingens Medhjælp blev der ydet Mesteren vel omtrent det halve. Lærlingen fik ligesom Mesteren Kosten paa Arbejdsstedet; men derudover intet. Arbejdstiden var hele Sommeren rent faktisk, fra Solen stod op, og til den spredte sine sidste Straaler udover Land og Vand. Kosten var som Regel det bedste, som Huset formaaede; men det hændte jo, at Huset ikke formaaede ret meget.

Om Vinteren lavede vi al Slags Snedkerarbejde paa Værkstedet. Arbejdstiden var da forholdsvis kort, idet der i Almindelighed ikke blev arbejdet ved Lys. Alt Arbejde blev udført med Hænderne. Og da de Trædimensioner, der var forhaanden, ofte var helt anderledes, end de skulde være for det paagældende Arbejde, maatte man med Høvl og Haandsav slide sig til at naa de foreskrevne Maal. Jeg var eneste Lærling hos Mesteren, og da der ingen Svende var paa Værkstedet, maatte Mester og jeg klare Tingene indbyrdes, saa godt vi evnede det. Det gik ikke altid helt stille for sig; men korporlig Revselse udartede det dog ikke til. Det blev ved Tilløbet. Naar vi arbejdede paa Værkstedet, spiste jeg hjemme. Der var kun et Kvarters Vej mellem mit Hjem og Lærestedet. Men ofte fik jeg en Kop Kaffe hos min Mesters Hustru, som var en god og opofrende Kvinde, der som saa mange andre led af Tuberkulose.

Da de $3\frac{1}{2}$ Aars Læretid var udstaaet, var jeg fast besluttet paa ikke at spille nogen Tid med Hensyn til en videre Uddannelse hos min Læremester. Men da jeg nogle Dage efter endt Læretid kort og godt meddelte ham, at nu vilde jeg andet Steds hen, blev han saa fortørnet, at han lod en Økse, han havde i Haanden, falde endda usædvanlig haardt mod Høvlebænken. Det var heller ikke nogen hensynsfuld Meddelelse, han havde faaet; men til min Undskyldning tjente, at jeg om Søndagen havde vandret 6 Mil paa mine Ben til og fra Jebjerg for at faa Plads der, og da jeg havde faaet Anmodning om at komme omgaende, havde jeg ikke andet at gøre om Mandagen end at sige til min Mester, da han bebrejdede mig, at jeg kom for sent: »Jeg kommer slet ikke.«

Læretiden havde været mildest talt trist. Der skulde som sagt slides haardt baade Sommer og Vinter. Værkstedet var uhyggelig koldt om Vinteren og Arbejdstiden urimelig lang om Sommeren.

Afstanden fra Værkstedet til mit Hjem passeredes gennem en Dal, i hvilken der var Tørvegrave. Naar jeg vandrede ad Stien langs denne Dal, lod jeg ofte Fantasien spille frit, og jeg holdt paa min ensomme Vandring Øvelsesforedrag for at prøve, om jeg havde Evner i Retning af mundtlig at tolke mine Tanker og Følelser. Som Regel kunde jeg her vandre ganske uforstyrret; men en Dag blev jeg dog pludselig revet ud af mine Drømme. Just som jeg passerede de den Gang meget farlige og dybe Tørvegrave med lodrette Skrænter, hørte jeg pludselig et Skrig efterfulgt af et Plask i Vandet. Jeg sprang øjeblikkelig ned til Gravene og kom akkurat tidsnok til at se Naboens Thomas, der var adskillige Aar yngre end jeg, dukke op mod Vandoverfladen. Han var kommen op saa langt fra Tørvegravens Rand, at jeg kun med den yderste Fare for at tabe Balancen, liggende paa Maven, kunde faa fat i hans Bluse og faa

C. N. Hauge som 18-aarig.

ham halet op paa det tørre. Thomas havde naturligvis slugt en Del Vand og var temmelig medtaget efter Opholdet i det iskolde Vand. Kort efter kom hans Mor tilstede, og Thomas blev bragt i Seng. Mange Aar senere druknede Thomas tillige med to Brødre paa en Fisketur i Limfjorden. Deres Baad var rimeligvis bleven overlastet af Fiskegarn og Fangst, og i den stærke Storm fyldtes Baaden med Vand, og de tre Brødre druknede.

Om Sommeren maatte jeg, som allerede nævnt, i alle Læreaarene paa Benene, før Solen stod op. Vi skulde nemlig være paa Arbejdspladsen, naar Solen brød frem. Arbejdet var ofte mere end haardt nok. Vi maatte for Eksempel høvle og pløje Lofts- og Gulvbrædder med Haanden og save Lægter ud med Fodsav. Jeg var som Følge heraf ofte baade træt og søvning, naar jeg tørnede ud om Morgenen. Men det hjalp ikke at klage. Der var ingen Beskyttelse af nogen Art at støtte sig til.

Jeg erindrer endnu særdeles tydeligt, at jeg en September-Aften sent gik hjem fra en Arbejdsplads, der laa langt borte fra mit Hjem. Jeg satte tværs over Stubmarkerne. Lysene var slukket i Gaarde og Huse. Det var allerede halvmørkt, og Klokken nærmede sig elleve. Jeg var træt og søvning, som en 16 Aars Dreng kan være det efter haardt Arbejde og ringe Nattehvil. Jeg saa mit Hjem ligge et Stykke Vej borte som en mørk kort Stribe mod Limfjordens Vande.

Ensformigheden — den store Stilhed — blev pludselig brudt af en Flok Trækfugle, der fløj op. Og blandt Fuglene hørtes Hjej lens ejendommelige Klagetone sammen med Vibens pibende Skrig. Jeg blev ved Fuglenes Skrig mindet om, at Efteraaret var inde, og da jeg vidste, at disse Fugle, her hørtes, snart vilde gaa paa Træk Sydover mod fjerne Egne, som ogsaa jeg længes efter, blev min Udlængsel paany vakt. Men jeg vidste tillige, at det snart var Midnat, og at jeg skulde op næste Morgen tidlig. Og endnu var jeg ikke naaet hjem. Da græd jeg i min Ensomhed over det haabløse i min Tilværelse. Men næste Morgen varslede atter om en Dag, og nye Forhaabninger gryede med Dagen.

Om Løn var der slet ikke Tale i Læretiden, og Drikkepenge var et saa godt som ukendt Begreb. Alle mine personlige Fornødenheder udover Føden og de allernødtørftigste Klæder maatte jeg søge dækket ved smaa Indtægter, som jeg forskaffede mig ved at lave et og andet Arbejde om Søndagen paa Værkstedet.

Man vil efter at have læst, hvad jeg her har skreven om min

Læretid, ikke undres over, at jeg ikke mindes denne Tid med nogen særlig Glæde. Jeg kom ganske vist om Sommeren ud til mange Mennesker, som vi lavede Snedkerarbejde for, naar de byggede eller skulde have et og andet Arbejde udført; men meget oplivende var Arbejdet ikke. Ofte fik vi en daarlig Kost; thi vi kom, som alt antydet, ogsaa til Steder, hvor der var Fattigdom. Jeg erindrer for Eksempel, at vi lavede Snedkerarbejdet til et lille Hus, som en fattig Fisker byggede sig. Ogsaa her skulde vi have Kosten. Der serveredes, hvad Huset formaaede, og blandt dette tørrede Sander, en Fisk, der ellers er god nok; men som om Sommeren let bliver angreben af Orm. Vi havde efter endt Maaltid altid nogle af Ormene kravlende paa Tallerkenen. Særlig appetitlig virkede de smaa Kryb jo ikke, men ogsaa her gjaldt det, at det ikke kunde nytte at klage eller gøre Ophævelser. Livet skulde leves, som det bød sig.

Blandt Haandværkerne og Arbejdsfolk paa Arbejdspladserne var Tonen i Almindelighed kun jævn god. Men om Drikkeri har jeg ingen Erindring. Derimod mindes jeg Udtalelser og Fortællinger af særdeles vovet Art, som man uden Skrupler lod de unge Mennesker høre paa. En vis Humor stiftede man ogsaa Bekendtskab med, særlig naar man traf sammen paa Steder, hvor man fik en Behandling, som blev anset for upassende af en eller anden Aarsag. Et Tilfælde skal jeg her anføre: En Mand, der byggede sig en hel ny Gaard, havde en ikke særlig velopdragen eneste Søn i Nærheden af Konfirmationsalderen. Drengen morede sig med, medens vi skulde have den haardt tiltrængte Middagssøvn ude i Laden, at sidde paa en Bjælke og fløjte lige ovenfor, hvor vi tog Middagshvilen. Han gjorde det alene for at forstyrre os. Alle Advarsler og Formaninger forblev uanset, indtil en Arbejder ved Navn Milius gjorde det Kunststykke at sende den vanartede Knægt en Straale af Tobakssous ud gennem Tænderne lige i Synet. Virkningen var komisk; thi just som Drengen skulde til at forhøje sine Fløjtetoner, drattede han med et Bump ned fra Bjælken, hvorefter han hylende fo'r ud af Laden for at klage sin Nød til Forældrene. Jeg ventede i nogen Tid i Spænding paa at komme til at overvære Afslutningen paa Oprinet. Men der skete intet. Og det var godt det samme; thi en Intervenering af Forældrene vilde i dette Tilfælde ganske sikkert ikke være forløben i Stillehed. Men efter det passerede fik vi Ro til at sove Middagssøvn.

Udflugter og Fornøjelser af anden Art, som Ungdommen sætter saa stor Pris paa, var der næsten aldrig Tale om i min Læretid.

En enkelt Gang naaede jeg at komme til et Marked i Nykøbing, og jeg var ogsaa om Sommeren til Skovfest; men herudover erindrer jeg ikke, at jeg havde Lejlighed til at more mig. Fra een af disse Skovfester mindes jeg stort Besøg af Seminarister fra Ranum Seminarium, der sang: »Ned med Estrup, Scavenius og Ravn.« Og fra Markedet i Nykøbing mindes jeg et Slagsmaal udenfor den Beværting, hvor jeg var gaaet ind sammen med andre Fuurboere for at drikke Kaffe.

Jeg havde ingen Penge at søge Adspredelse for, og med Stadstøjet var det ogsaa smaat bevendt. Jeg kunde trøste mig med, at jeg ikke var væsentlig anderledes stillet, end andre Unge var stillet paa Fuur i disse Tider.

En enkelt Gang blev der holdt Foredrag paa Fuur. Jeg mindes saaledes at have hørt en da kendt Afholdstaler Petersen Lem, der fortalte en morsom Historie om en Mand, der i Fuldskab var bleven narret i en Handel om en Hund. Historien skulde naturligvis tjene som Vidnesbyrd om, hvilke generende Følger Spiritusdrikningen kunde have. Det var dog ikke saa meget denne Side af Sagen, der vakte min Opmærksomhed, som det var, at den uheldige Mand var kommen hjem til Konen med en hel forkert Hund.

Det var i min Læretid at Bjørnstjerne Bjørnson besøgte Danmark, for at gaa paa Tourné med Foredrag for Eks. om »Engifte og Mangelifte«. Bjørnson kom ogsaa til Skive, og jeg spekulerede meget over, om der ikke skulde aabne sig en Mulighed for, at jeg kunde naa at faa den store norske Digter at høre og se. Men jeg maatte pænt nøjes med at høre andre berette om Bjørnstjerne Bjørnsons store Talegaver.

I hine nu noget fjerne Tider var Sommerferien noget som almindelige Mennesker ikke spekulerede ret meget paa. Men jeg havde dog paa en vis Maade 3 Ugers Sommerferie hvert Aar i min Læretid. Far havde nemlig betinget sig i Aftalen med min Mester, at jeg skulde have 3 Uger fri hver Sommer, for at kunne deltage i Høstarbejdet hjemme paa Gaarden. De tre Ugers Høstarbejde gav en kærkommen Afveksling i Tilværelsen; men de gav ingen Lettelse i Arbejdet. Jeg maatte til Eksempel det sidste Aar meje al Gaardens Sæd med Le. Jeg kunde vel nok have faaet nogen Hjælp her; men Ungdomsærgerrigheden overvandt alle Hindringer med Hensyn til at faa Kornet mejet uden Hjælp af nogen Art.

*

Da Læretiden var overstaaet, sagde jeg min Fødeø Farvel, og jeg drog over Limfjordens blinkende Vande til Jebjerg i Salling. Her havde jeg Arbejde hele Sommeren 1888. Jeg blev baade forundret og glad over straks at erfare, at jeg forholdsvis let kunde klare mig. Mine Mestre — tre Brødre i Tal — havde Arbejde nok hele Sommeren. De havde bl. a. et større Restaureringsarbejde ved Harre Kirke, og herved arbejdede jeg en lang Tid. Hen paa Efteraaret slap Arbejdet op, og saa maatte jeg tilbage til Fuur, meget mod mine Ønsker.

Opholdet i Jebjerg havde Betydning for mig ud over det rent faglige. Højskolen i Jebjerg var den Gang i sin Glansperiode, og dens Indflydelse mærkedes paa mange Maader i vid Omkreds. Det store Forsamlingshus i Jebjerg var ofte Samlingssted for unge og gamle indtil Trængsel, naar Mænd som Jens Bech, Mellerup og Dr. Nørgaard fra Thestrup og fl. a. førte Ordet. Jeg forstod ikke alt, hvad der blev forelæst, men jeg forstod, at de var Budbringere om noget Nyt, noget som jeg endnu ikke havde haft Lejlighed til at leve med i paa nærmere Hold. Deres Taler fængslede mig og førte mig ind i en ny Verdens Forgaard.

I Jebjerg boede Mejeriejer Esper Andersen, der var den unge Jeppe Aakjærs nære Ven og Hjælper; men jeg var saa meget yngre end disse Mænd, at der ikke for mig kunde blive Tale om nærmere at gøre deres Bekendtskab. Men jeg vidste god Besked med, hvad Jeppe Aakjær allerede den Gang havde skrevet og sagt. Jeg kom heller ikke før mange Aar senere ind paa selve Højskolen. I 1888 maatte jeg nøjes med paa Afstand at se Eleverne og Forstanderen Hr. Axelsen.

Efter et Par Maaneders Ophold hjemme, fik jeg gennem et Avertissement Arbejde i Vestsalling et Par Mil Vest for Skive. Her gjorde jeg Bekendtskaber af højst forskellig Art. Mesteren, som jeg her arbejdede for, var en overmaade elskværdig Mand, der sørgede dybt over sin hedengangne Hustru. Uden mindste Anledning dertil fra min Side, maatte jeg høre hans Lovprisning over den afdøde, som sikkert nok havde været ham en trofast Mage og en god økonomisk Hjælper. Hun var nemlig Jordemoder.

Mesteren i Lem havde fuldt op af Arbejde, og vi var flere Svende paa hans Værksted. Kammeratskabet var der ikke noget i Vejen med; men Samtalerne drejede sig som Regel kun om seksuelle Begivenheder, og Tonen svarede dertil. Jeg mødte her for første Gang

Kortspillet i sin groveste Form, og saa Folk paa en eneste Aften spille mere end et helt Aars Fortjeneste bort. Ved en enkelt Lejlighed undgik den tabende Part kun med Nød og Næppe at faa en Dragt Prygl som Erstatning for sine Tab, fordi disse var større, end der var rimelig Udsigt til, at der kunde blive Tale om at faa betalt.

I Vestsalling stiftede jeg Bekendtskab med Livet paa en Herregaard. Jeg var ikke godt vant hjemmefra, hvad Mad angik; men den Mad, der her blev budt paa, laa alligevel saa langt under, hvad jeg havde set og smagt, at jeg forundredes. Jeg var med Mesteren kommen ind paa Herregaarden for at reparere nogle Møbler. Det stod paa i nogle Dage at faa Møblerne iorden, derfor maatte vi have Kosten paa Herregaarden; den blev besynderlig nok serveret os i Folkestuen, hvor vi bænkedes sammen med Folkene paa Gaarden. Folkestuen var et uhyggeligt aflangt Rum, og Maden var faktisk uspiselig. Det var mig ikke muligt at overvinde mig selv til at spise Flæsket, der serveredes. Og hvad Pandekagerne angik, kan jeg bedst fortælle om disses Beskaffenhed ved at nævne Tykkelsen; denne var næsten et Par Centimeter. Karlene kunde i hvert Fald kløve dem i to Dele, og naar dette var besørget, morede de sig med at klistre dem paa Bordpladen.

I min Barndom havde jeg ofte hørt et og andet om Herregaardslivet, som af Bønderne almindeligvis betragtedes som værende langt under det, som anstændige Mennesker kunde have med at gøre. Alligevel overraskedes jeg, da jeg første Gang kom Herregaarden paa nært Hold.

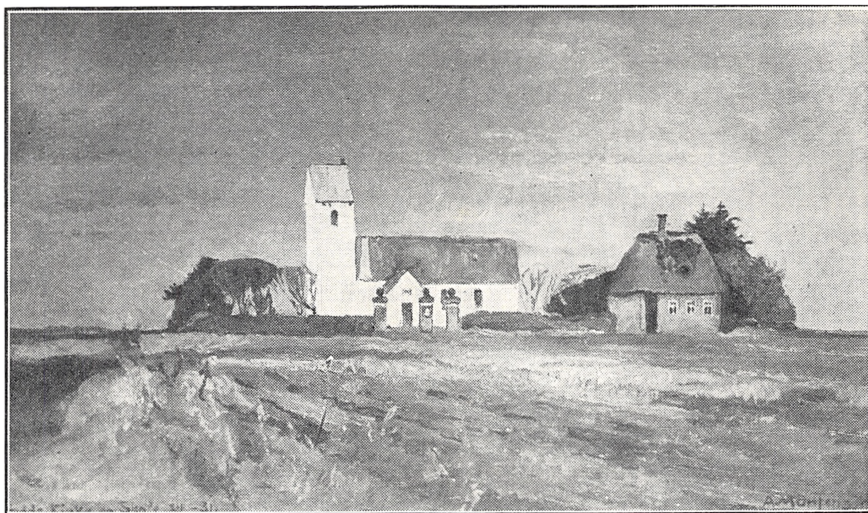
Hen paa Foraaret 1889 sagde jeg Landsbyen Farvel og kom til Struer. Skiftet blev ikke gjort for Lønnens Skyld; denne var i disse Tider næsten ens overalt i denne Del af Landet, og den var yderst ringe.

Struer var ikke egentlig Købstad; men den tog sig ud som en mindre dansk Købstad, og Byen var i god Udvikling. Endnu havde Struer dog ikke en eneste Fagforening. Arbejderne var saa godt som alle uden videre Forstaaelse af Organisationens Betydning. Der var heller ikke Tale om, at Arbejderne i Almindelighed havde politiske Interesser, som bandt dem til en social Fællesskabsfølelse. De bedst lønnede Arbejdere i Struer var Murersvendene. De fik om Sommeren 18 Kroner om Ugen og sørgede i de fleste Tilfælde selv for Kosten. Jeg kendte et Par af disse Murersvende, og de fortalte mig, at deres

Mester, der havde enkelte større Byggeforetagender i Gang, havde faaet Storhedsfornemmelser, der gav sig Udslag deri, at han mødte paa Arbejdspladsen med en Fløjte, for at tilkendegive naar Arbejdet skulde begynde, og naar det skulde holde op. En Dag hen paa Efteraaret overraskede de to Kammerater mig med at være trukken i den lyseblaa Gendarmuniform. De havde simpelthen ladet sig hverve ind i det Gendarmkorps, som Estrup provisorisk havde oprettet for at tugte Venstremænd og Socialister. Nu blev det saa deres Tur at faa det Skudsmaal, at de havde faaet Storhedsfornemmelser.

Lønningen var, hvad Mesteren vilde give. Vi spiste hos Mesteren, der forøvrigt var en baade flink og driftig Mand. Jeg maatte dele Seng med en Kollega i et Værelse, hvis spartanske Udstyr i enhver Henseende bar Vidnesbyrd om, at det kun var bestemt til Sovested. Arbejdstiden var fra 6 Morgen til 6 Aften, altsaa rent faktisk tolv Timer. Mesterens Bord var der intet at udsætte paa. Han sad ogsaa selv ved det, naar det var dækket for Svendene. Men Mesteren var, som næsten alle Haandværksmestre i disse Tider, her skildres, fattig og havde det største Besvær med at skaffe Penge til Udbetaling af Lønninger. Til Held for Mesteren var der kun en eneste gift Svend paa Værkstedet. Alle de øvrige Arbejdere var unge, ugifte Mænd, som kunde give Mesteren Kredit paa Ugeførtjenesten. Han havde for Skik at tage Bestilling paa »alt til Faget henhørende« lige fra polerede Sølvskabe til Spunspropper til Øltønder. En af Kollegerne havde han givet et Toiletmøbel i Akkord. Betalingen var imidlertid saa ringe, at da Arbejdet var færdigt, skyldte den paagældende Kollega 1 Kr. til Mesteren for Kost og Logi. Han havde altsaa ikke engang tjent til Føden ved sit Arbejde. Man forundres derfor ikke over, at Svenden krævede et Tillæg til Akkordbetalingen; men dette vilde Mesteren ikke høre Tale om; thi, sagde han, saa taber jeg Penge paa Leveringen. Tilfældet var imidlertid saa oplagt urimeligt, at alle Arbejdere paa Værkstedet besluttede at sætte haardt imod haardt, for at faa Lønningen hævet.

Vi strejkede. Og dette kunde vi sagtens magte; thi vi vedblev at spise ved Mesterens Bord, ligesom vi fortsat sov i hans Senge. Dette kunde vi gøre, fordi vi alle havde Løn tilgode for flere Uger. Kampen var saaledes paa Forhaand temmelig ulige, hvad Mesteren ogsaa hurtigt indsaa. Da der var gaet nogle Dage, fik han en af sine Kolleger til at optræde som Forligsmand. Vi fastholdt Kravet om et Tillæg til Lønningen og om et Tillæg til Betalingen for Udfø-

Hodde Kirke og Hodde Skole. Skolen er ca. 100 Aar gammel og anvendes endnu som Skole. I denne Skolebygning undervistes 40 Børn. Desuden havde den ugifte Lærer Bolig i Skolen sammen med en Søster. Læreren sov i selve Skolestuen. I Hodde Skole har Fru C. N. Hauge og hendes Mor faaet Undervisning som Børn. (Efter Maleri af A. Mårtens).

relsen af Toiletmøblet. Tillæget til Ugelønnen blev givet, hvorimod det ikke lykkedes os at faa Akkordbetalingen suppleret.

Efter endt Strejke gik Livet sin vante Gang i Struer. Den eneste Forandring, der sporedes imellem Mesteren og Svendene i Strejketiden i Forhold til ellers, var, at saalænge Strejken stod paa, deltog Mesteren ikke i Svendenes Maaltider.

Jeg rejste en tidlig Foraarsmorgen 1890 fra Struer til Varde. Jeg havde hørt, at det var en let Sag at faa Arbejde i den lille vestjydske Købstad, og da den laa Syd for Struer, og jeg vilde sydpaa før eller senere, var det naturligtvis uden Betænkelighed, at jeg skiftede Standplads og ombyttede Struer med Varde. Jeg kom heller ikke til at fortryde Skiftet. Varde var den Gang en By i jævn Fremgang, selv om den blev stillet noget i Skyggen af Nabobyen Esbjerg, der truede med at hæve sig højt over den, hvad Indbyggertal angik. Arbejde var der nok af i Varde, og Arbejdslønnen var som Følge deraf og af Esbjergs Nærhed ikke saa lidt højere der end i Struer. Jeg kunde derfor spare Penge sammen i Varde. Da jeg ved Aarets Udgang forlod Byen, for at gaa paa teknisk Skole i København Resten af

Vinteren, havde jeg 200 Kr. opsparret, endskønt jeg havde haft det Uheld at faa Tyfus, som nødte mig til et Sygehusophold i ca. 10 Uger.

Den første Januar 1891 rejste jeg efter endt Julebesøg i mit Hjem paa Fuur til København. Det var da min Agt at søge Uddannelse paa det tekniske Selskabs Skole i København. Jeg kunde dette, fordi jeg havde sparet mig 200 Kroner sammen under mit Ophold i Varde. Men jeg maa ikke have funden Naade for Skolens daværende Direktør, Hr. Kaptajn Thalbitzers Øjne, thi Samtalen med ham paa Skolens Kontor endte med, at jeg ikke kunde komme ind i nogen af Skolens Klasser paa dette Tidspunkt. Jeg var selvsagt dybt skuffet derover. Jeg havde ingen at raadføre mig med; thi jeg kendte ikke et eneste Menneske i København. Paa en eller anden Maade fandt jeg imidlertid ind til en ældre Arkitekt, og hos ham tegnede jeg saa de følgende Vintermaaneder. Da jeg var bleven vel installeret paa et Kvistværelse paa Københavns Vesterbro, skrev jeg hjem om min Rejse til Hovedstaden og om, hvad jeg havde for der. Paa dette Brev, som jeg saaledes skrev til Far, fik jeg følgende Svar, der just heller ikke virkede opmuntrende:

»Da jeg nu har modtaget din Skrivelse, hvoraf jeg ser, at du er frisk og rask, og det glæder mig, vil jeg skrive til dig; men hvad din Rejse til København angaar, da fraraader jeg dig det og frasiger mig al Hjælp og Ansvar i din Gerning. Og siger til dig, som Vorherre fordom sagde til Moses: Tal nu ikke mere med mig om denne Sag. Men der kan tænkes Mulighed af, at du engang kan faa Gaarden, naar jeg ikke vil have den længere. Der er ingen, jeg hellere vil unde den, og hvis du vil spare lidt sammen i din Ungdom, er du ogsaa den, der bedst kan tage imod den. Og nu vil jeg ende mine ringe Ord og Skrivelse for denne Gang og ønske, at vor Gerning maa af Gud være velsignet, baade naar vi gaar ud og ind.«

Dette er det eneste Brev, jeg har fra min Far. Og det har sikkert kostet ham megen Overvindelse at gribe Pennen; men hans Skrift er tydelig og smuk, skønt han i sine Skoleaar alene lærte at skrive i Sand. Brevets Indhold bærer et umiskendeligt Vidnesbyrd om, at han var bekymret over, at jeg fo'r ud i den vide Verden, bort fra den hjemlige Arne.

En af mine Kammerater paa Tegnestuen var en indfødt Københavner, der var Murer. Vi var omtrent jævnaldrende og blev meget

gode Venner. Ogsaa han skulde klare sig selv, og han havde ligesom jeg sparet en saa stor Sum sammen i Sommermaanederne, at han hver Lørdag kunde hæve de fornødne Penge i Sparekassen.

Da Foraaret var inde, og Pengene var opbrugt, maatte vi begge søge Arbejde. Her var ingen Vej farbar uden om Arbejdet. Det lykkedes ikke for mig at opnaa noget Arbejde i København. Derfor maatte jeg — forøvrigt dybt skuffet — vende tilbage til Varde. Jeg følte denne Venden tilbage til Vestjylland som en Tilbagemarch, som jeg ikke ret vel kunde være bekendt; men Nøden var stærkere end min Vilje i dette Tilfælde.

OPBRUD OG REJSE TIL UDLANDET

I Flensborg.

Da jeg i Foraaret 1891 for anden Gang opholdt mig i Varde, hvor der fremdeles var Arbejde nok, fordi flere Byggeforetagender var sat i Gang, vedtog den da nylig oprettede Snedkernes Fagforening, at der skulde stilles et Ultimatum til Mestrene om højere Løn. Mestrene stillede sig afvisende overfor de fremsatte Krav, og saa blev der erklæret Strejke. Snedkerforbundets Forretningsfører, Hr. Simon Nielsen, blev straks tilkaldt. Han kom ogsaa omgaaende til Varde for at forhandle med Mestrene. Men disse vilde ikke vide af nogen Forhandling om Lønforhøjelse. Der blev saa holdt et Fagforeningsmøde, paa hvilket Forretningsføreren gav Meddelelse om det resultatløse Møde med Mestrene. Fagforeningsmødet blev holdt i et af de tre Snese Værtshuse, der da var i Varde. Værtshusets eneste Skænkestue blev os overladt til fri Afbenyttelse. Serveringsbordene blev sat sammen, og efter at vi var bænket ved Bordene, blev der skænket Kaffe-punsche. Diskussionen blev derefter livlig, eftersom Humøret steg. Uden videre Vrøvl blev det vedtaget, at alle ugifte Svende, af skyldigt Hensyn til Foreningens Penge-midler, straks skulde forlade Byen og helst helt forlade Danmark. Dette sidste tiltalte mig mest. Vi fik hver en Tikroneseddel i Rejsepenge og maatte iøvrigt klare os selv. Vedtagelsen om, at alle de ugifte Svende skulde forlade Byen, var naturligvis møntet paa, at Mestrene skulde blive bange ved Udsigten til at miste deres Arbejdere.

Da Mødet var forbi, fulgte alle Svende Forretningsføreren til Banegaarden. Det var ogsaa et Led i Taktikken, at Forretningsføreren skulde forlade Byen hurtigst muligt. Efter at have sagt Farvel til Hr. Simon Nielsen besluttede vi at gaa syngende og i taktfast

March op gennem Byen. Stemningen var løftet; men Forsangeren kunde dog ikke finde paa noget bedre at synge end: »Den Gang jeg drog afsted!« Vi blev dog forholdsvis hurtig enige om, at en til Lejligheden mere passende Sang maatte synges. Vi naaede ogsaa at faa en anden Sang over Lærerne, inden vi naaede over Broen over Varde Aa.

Jeg var ikke sen til at pakke Vadsækken, for derefter at sige Varde Farvel. Sammen med en Kammerat, hvis Bror arbejdede i Berlin, rejste jeg foreløbig til Flensborg. Jeg havde de 10 Kroner plus 10 Kr., som jeg havde laant af een mig nærstaaende Person som Rejsepenge. Det var ikke mange Penge til en Udenlandsrejse; men jeg var desuagtet fortrøstningsfuld og glad.

Rejsen til Flensborg og videre ind i Tyskland i Foraaret 1891 var alligevel et Spring mod det uvisse. Men jeg var ved godt Mod og lovede mig selv ikke at vende tilbage de første Aar. Løftet blev ogsaa uden Fortrydelse holdt. Jeg var kun godt 20 Aar gammel og havde Tiden for mig. I mit Hjem fik man først Underretning om min Rejse, efter at den var besluttet, derved slap jeg for Formaninger om at blive i Danmark. Da jeg kom til Flensborg, havde jeg straks det Held at faa Arbejde. Jeg traf ovenikøbet Mesteren paa Gaden, da vi gik fra Banegaarden ind i Byen. Paa Vadsækken kunde han skønne i hvilket Ærinde, vi kom. Han standsede os ihvert Fald og spurgte, om vi var Snedkere. Jeg blev antaget, og kunde begynde paa hans Værksted med det samme. Det var et stort Værksted, jeg her kom ind paa, med mange Svende og Lærlinge. Tonen paa Værkstedet var dyster. Svendene passede hver for sig tavse deres Arbejde. Jeg mærkede straks Forskellen her og hjemme i Danmark. Blandt Lærlingene var der to, som var nær de tyve Aar; men deres Alder var ikke noget Værn for dem mod Mesterens korporlige Straffe paa selve Værkstedet. En Dag, da den korporlige Revselse havde været særlig ondartet, tog en af de ældste Svende Mod til sig og lagde sig imellem med sin Protest.

Jeg havde ikke været mange Dage paa Værkstedet, før det stod mig klart, at Arbejderne i Tyskland i disse Tider ikke havde meget at sige overfor deres Arbejdsgivere. Tugthuslovens Skygger var endnu synbare efter mange Aars Anvendelse af Loven som Undtagelseslov overfor Arbejderne. Den havde ikke knust Arbejderne, hverken politisk eller faglig; men den havde lammet deres Handlekraft og gjort dem stumme i deres Had mod Myndighederne, som stillede dem

udenfor Loven. Som et talende Eksempel paa, hvad man endnu, efter at Tugthusloven var ophævet, tillod sig at byde de i Fagforeningerne staaende Arbejdere, skal jeg anføre, at jeg overværede et stort Fagforeningsmøde i Flensborg og blev paa dette Vidne til, at 2 Politibetjente med skarpladte Geværer og paasat Bajonet uden videre tog Plads ved Siden af Bestyrelsesbordet parat til at erklære Mødet for opløst, hvis de skønnede, at et Ord var faldet udenfor den tilladte Form. Og hvad var den tilladte Form? Derom bestemte kun Politiet!

Flensborg var den Gang som nu en smuk By; men jeg fandt mig altid ilde tilmode i denne ældgamle danske By under prøjsisk Styre. Det faldt mig derfor let, efter kort Tids Ophold der, at følge min Rejsfælle, da han vilde til Berlin, hvor en Bror ventede ham.

Jeg beflittede mig paa under Opholdet i Flensborg at lære saa meget Tysk som paa nogen Maade mulig. Men i Flensborg var det slet ikke saa let at lære Tysk den Gang; thi saa godt som alle udenfor den prøjsiske Embedsmandskreds kunde Dansk. Det var derfor ogsaa med en vis Ængstelse, at jeg rejste til Righovedstaden; thi her kunde det jo ikke nytte noget, at man kunde tale Dansk.

Rejsen til Berlin foregik paa fjerde Vognklasse. Vi kørte igennem Itzehoe og Wittenberge, og vi blev Vidne til mange uvante Scener. Fjerdeklases Vognen, som vi kom ind i, var ganske uden Siddepladser, og den var stuvende fuld af Passagerer, mest Landboere, der kom slæbende med utrolig store Mængder af »Rejsegods«, ligefra Havesager til Fjerkræ. Da vi havde kørt nogle Timer, slap Vorherre et forfærdeligt Tordenvejr løs over os. Rejsen gjorde derfor et meget stærkt Indtryk paa mig, og i mange Aar efter erindrede jeg denne Rejses Enkeltheder, som om Rejsen havde fundet Sted »i Gaar«.

I DEN TYSKE RIGSHOVEDSTAD BERLIN

Jagten efter Arbejde.

Rigshovedstaden Berlin virkede naturligvis yderst fremmed paa mig. Jeg følte, at jeg forsvandt i denne store By som en Myre i en Tue. Arbejdsmetoderne var i mange Henseender uvante. Arbejdskammeraterne var overvejende ældre Folk, som ganske naturligt ikke fandt noget tilløkkende i at gøre nærmere Bekendtskab med en 20aarig fremmed, som endnu ikke talte altfor godt Tysk. Jeg var henvist hovedsagelig til mig selv, ogsaa af den Aarsag, at jeg ikke brød mig om at søge Selskab med Danske. Det gjaldt nemlig om kun at tale Tysk for at faa dette lært saa hurtigt som muligt og saa godt som muligt. Hidtil havde jeg haft nogenlunde let ved at faa Arbejde; men nu stod jeg i den Situation, at Jagten efter Arbejdet blev et stort Problem. Og jeg undres den Dag i Dag over, at det overhovedet lykkedes mig at faa noget Arbejde i Berlin, hvor Arbejdsløsheden netop i 1891 var katastrofal. Der var imidlertid ikke Tale om at skulke fra Ansvar. At være eller ikke at være, var Spørgsmaalet. Jeg maatte med al den Energi, jeg raadede over, trodse Vanskelighederne og prøve paa at bore mig ind, hvor der var Mulighed for at faa Arbejde.

Da der var gaet nogen Tid, kom jeg helt godt efter det tyske Sprog, saa jeg uden større Vanskelighed kunde klare mig.

Jeg kom til at bo i den indre Bydel. En Tid boede jeg i Naunyenstrasse hos en Skomager. Her i denne Gade kunde man blive barberet for 10 Pfennige og faa en Cigar i Tilgift.

Der var en utrolig Mængde Værtshuse i Berlin. I disse Værtshuse samledes bl. a. Arbejderne Lørdag Aften til Adspredelse. Denne var harmløs; men af temmelig tarvelig Art. Hele Familien gik om Lørdagen paa Værtshus for at drikke Øl og for at høre Værtshus-

musik og Deklamation. Ofte bestod Underholdningen deri, at en »Artist« stod op paa et Bord og sang og spillede paa et eller andet Instrument — ofte en Harmonika — undertiden en Redekam.

Danskerne i Berlin samledes dels i Foreningen »Freya«, dels i et Kælderværtshus. Jeg holdt mig fra begge Steder mest muligt, fordi jeg vilde lære Tysk og ikke tale Dansk.

Jeg traf aldrig nogen Dansker paa de Værksteder, som jeg kom ind paa. Jeg maatte derfor helt ud stole paa mig selv. Det gik ogsaa nogenlunde.

I et af de Værksteder, jeg arbejdede paa, holdt Svendene altid »Blaamandag«. Der blev i det hele taget drukket tæt i Berlin. Den mest yndede Drik var Berliner Weisbier, der var temmelig stærk, og som serveredes i store Glasskaale. »Blaamandag« holdtes altid paa Værkstedet. Fra tidlig Morgen til Fyraften blev der drukket Øl og Kümmel (Brændevin), og naar Tørsten indskrænkedes, blev der hentet Roll-Mops. Mandagen gik saaledes afvekslende med Nydelse af Øl, Kümmel og Roll-Mops. Først om Tirsdagen blev der taget fat igen paa Arbejdet. Og de følgende Dage maatte der hænges vældigt i for at faa en anstændig Ugeløn ud af det. Alt Arbejde betaltes efter Akkord. Efter nogen Tids Forløb blev Forretningen flyttet ud til en af Berlins nye Forstæder, Reichsdorff, nu kaldet Neukölln. Da de fleste Svende havde deres Bopæl i Byens indre Del, var det ret generende, at Værkstedet blev flyttet. For ikke at blive altfor overanstrengt ved den lange March hjem efter Fyraften, blev der tidt købt en lille Flaske fyldt med Kümmel, og denne fortærede vi saa undervejs hjem uanfægtet af forbipasserende. Folk opførte sig i det hele taget ret ugeneret i Berlin i hine Tider. Da jeg boede i Naunyenstrasse, var jeg for Eksempel ofte Vidne til, at Mødrene uden at agte det mindste paa, om nogen gik forbi, holdt deres Børn ud, for at de kunde besørge deres Vandladning i Rendestenen.

Paa det nylig omtalte Værksted herskede der en god kammeratlig Tone, og de ældre Svende var meget hjælpsomme overfor mig, uagtet jeg var en fremmed. Men en skønne Dag kom der en ny ældre Svend paa Værkstedet. Han var alt andet end venligsindet overfor mig, da han hørte, at jeg var Dansker. Uden ringeste Foranledning fra min Side drillede han mig med at fortælle om Danmarks Nederlag i 1864. Og da han fortsatte dermed i flere Dage, blev jeg temmelig ilde tilmode ved det ny Kammeratskab. En ældre Svend ved Navn Anders, som havde deltaget sammen med Mesteren i Krigen

mod Frankrig i 1870—71, gjorde imidlertid en brat Ende paa Drille-
riet. Han gik en Dag vred og truende hen til Manden og sagde meget
bestemt, at nu havde han hørt nok om 1864; thi, føjede han til: »Det
er til liden Ære for en stor at prygle en lille, og naar der tilmed
er to store om at overmande en lille, saa er man nær ved det mod-
satte af Æren.« Anders' Tale blev bifaldet af de øvrige paa Værk-
stedet, og dermed var al Tale om 1864 forbi paa dette Værksted, saa-
længe jeg var der. Anders og jeg fulgtes ofte senere ad hjem fra
Reichsdorff og delte hyppigt paa et Gadehjørne vor medbragte Küm-
mel. Vi fandt aldrig paa at køre hjem. Jeg tror forresten heller ikke,
at der gik Sporvogne paa den Strækning, som vi skulde passere.
Og en Arbejder kørende i en Droske var den Gang sjældnere end
Løver i Lapmarken, og Cyklen kendtes kun af Navn.

Jeg havde ikke noget egentlig varigt Arbejde i den Tid, jeg var
i Berlin. Man talte om, at der gik flere Tusinde Snedkere arbejds-
løse i den tyske Hovedstad i Sommeren 1891. Det var derfor saare
naturligt, at det kunde knibe for en Udlænding at holde Arbejde.
Men jeg oplevede alligevel ikke at blive afvist noget Steds, fordi
jeg var Udlænding. Derimod kunde det hænde, at man blev afvist,
fordi Skikkelsen røbede, at man kun kort Tid havde været Svend.

Jagten efter Arbejdet var i det Hele taget ikke blot besværlig,
men simpelthen uhyggelig og kunde hurtigt sætte Modet langt ned.
Naar jeg nu tænker paa mine Besværligheder med at søge Arbejde
og erindrer, hvilke Skarer af arbejdsløse jeg i Vinteren 1891—1892
mødte i Berlin og i Byerne i Sachsen, Bayern og Würtemberg o. s. v.,
samt paa Landevejene fra Berlin over Leipzig, Dresden, Nürnberg,
München o. s. fr., saa fristes jeg til at tro, at Arbejdsløsheden den
Gang var forholdsmæssig lige saa omfattende som i vore Dage. Men
man havde ikke i Begyndelsen af 90-erne noget Tal over de arbejds-
løse, og man ydede dem praktisk talt heller ingen Understøttelse.

*

Jeg førte i lang Tid nøjagtig Dagbog over mine Oplevelser i Ber-
lin og fra »Valsen« paa Landevejen i Slutningen af Aaret 1891 og
Begyndelsen af 1892. Dagbogen er altsaa skreven for ca. 45 Aar
siden. Og da den foruden at være et troværdigt Vidnesbyrd om
noget af det, der er oplevet, tillige i nogen Maade kan kaste Strej-
flys over den arbejdsløses Følelser under de givne Forhold, vil jeg
her citere en Del af mine Dagbogsoptegnelser. Men man maa ikke

glemme, at de er gjort af en 21aarig ung Haandværker, som i det fremmede alene var henvist til at stole paa sig selv. Det ungdommeligt naive i Forbindelse med det uberegnelige og fremmedartede, man var kastet ud i, præger naturligvis Optegnelserne.

Den 4. August 1891 skriver jeg i Dagbogen:

Det eneste, som jeg er utilfreds med, er Arbejdet. Jeg er nu fyret efter at have arbejdet paa Værkstedet i omtrent en Maaned; men min Mester er jo uskyldig, da han intet Arbejde har. Jeg maatte høre derned igen i Morgen, om der muligvis kunde være noget. Jeg har nu i 5 Timer travet Gade op og Gade ned uden at finde Arbejde. Dog maatte jeg et Sted komme igen paa Torsdag. Der er dog lidt Haab. Det er ganske skrækkeligt at skulle søge Arbejde efter Avisen; thi naar man kommer paa Trappen, hvor Mesteren bor, kan man være sikker paa at træffe en 5—6 Kolleger, som naturligvis alle søger Arbejde. Den, som Mesteren synes bedst om, faar saa Arbejdet. For mig, som ikke før har arbejdet i Berlin, er det næsten umuligt at faa Arbejde; thi hvor der findes et saa stort Udvalg af arbejdssøgende, kan man nok forstaa, at Mestrene er storladende. Her findes nok Fagforeninger; men de er slette og uden Betydning.

Dagen efter, altsaa den 5. August 1891, skriver jeg:

»Atter i Dag har jeg spadseret. Jeg var i Morges tidlig nede paa Værkstedet; men der var intet Arbejde. Jeg fik min Sygekassebog, og jeg tog mine Tøfler og mit Forklæde med mig; thi at tigge for Arbejde har jeg ingen Lyst til. Jeg gik derpaa hjem, spiste min Frokost og gik atter ud for at søge Arbejde; men uden Resultat. Det er overmaade kedeligt saadan at løbe Gade op og Gade ned uden mindste Udbytte.

Jeg spiste til Middag i det velkendte Folkekøkken. Jeg vilde ønske, at jeg ikke mere skulde spise der; men Nøden tvinger jo ens gode Vilje Efter min Middag tog jeg mig en god Middagslur paa 3 Timer, gik saa atter ud og kom hjem med samme Udbytte som i Formiddags.

Nu er det allerede sent; men min Kammerat er dog ikke kommen hjem — — —

Berlin kunde være en dejlig By at opholde sig i et Aarstid; men uden Arbejde er det jo umuligt at leve ret længe. Her er overmaade meget at se, som kan glæde Sindet og fryde Øjet, for Eksempel det kongelige Museum, hvor der findes Billedhuggerværker fra de tidligste Tider, fra de gamle Grækere og Romere. Mange af dem er mere eller mindre beskadigede; men man kan alligevel se, at Kunsten hos dem har staaet højt. Ogsaa Kunst-udstillingen har jeg besøgt, den er meget smuk. Særlig synes jeg, at Arkitekturen staaer meget højere i Udlandet end hjemme i Danmark. I Maleriafdelingen har Danmark ogsaa sin lille Plads. Der findes flere Billeder udstillede, som jeg før har set i den kongelige Malerisamling i København. Den danske Maler, Krøyer, har her faaet den store Guldmedalje.«

Jeg fortsætter:

Berlin, 7. August 1891.

»I Gaar var det en streng Dag for mig. Fra tidlig Morgen til Kl. 4 Eftermiddag søgte jeg Arbejde; men uden mindste Resultat. Jeg var helt ude ved Hassenhaide. Der bygges meget derude, og der findes mange store Værksteder der; men alle Pladser var besatte. Altsaa! Jeg maatte gaa hjem med uforrettet Sag. Jeg var saa træt, at jeg knap kunde gaa. Støvlerne havde naaget det ene Ben tilblods, og da jeg kom hjem, maatte jeg gaa tilsengs. Og i Dag maa jeg ligeledes holde mig i Stilhed. Jeg kan omtrent ikke støtte paa det ene Ben; men med Guds Hjælp haaber jeg, at det i Morgen er bedre. Det er meget trist at sidde ene en hel Dag. Man henfalder saa let til Drømmerier og sørgmodige Tanker. Men det maa man jo bekæmpe saa meget som muligt. Naar jeg blot havde noget stadigt Arbejde, synes jeg at kunne være tilfreds; men det er vist ikke muligt at finde dette her i Berlin. Jeg vilde nu forresten ønske, at jeg var godt borte fra Berlin. Jeg vilde da ikke søge den mere.

— — — —

Det vilde dog forresten være morsomt at blive her i Berlin, da man nu engang er kommen hertil. Man ser mange Ting her, som man ikke er vant til derhjemme. Her er det for Eksempel almindeligt, at der køres med Hunde, endog for store, belæssede Vogne. Hundene trækker meget godt, men er ikke altid lette at styre. Man kan vist ikke styre dem med Tømme. De styres her paa den Maade, at Manden gaar tæt foran, holdende paa Vognstangen. Det sker ofte, naar der kommer en eller anden løs Hund, at Hundespandet løber baade med Vogn og Kusk.«

Berlin, 8. August 1891.

»I Dag er jeg atter kommen paa Benene og har naturligvis paany søgt Arbejde; men igen uden bestemt Resultat. Hos Brødrene Enders kunde jeg atter komme paa Tirsdag Morgen. Det giver jo lidt Haab, og tillige har jeg Haab om at faa nogle Dages Arbejde i denne Uge hos min forrige Mester, hvis jeg ikke faar andet Arbejde. — — —

Brødrene Enders har Parketfabrik, som drives ved Dampkraft. Et saadant Sted vilde man ubetinget kunne lære noget. Parketarbejde er særlig fint Arbejde, og Berlinerne staar ikke tilbage i dette Fag, hvilket Arbejdet i det kejserlige Museum viser. Det er et Mønsterarbejde.«

Den 9. August 1891 skriver jeg:

»I Dag er det et Aar, siden jeg kom paa Sygehuset i Varde, hvor jeg maatte ligge i 10 Uger af Tyfus. Uagtet jeg har det temmelig smaat her i Berlin i Modsætning til den Tid, er jeg dog langt bedre stillet og mere tilfreds. Da kunde Pengene ikke hjælpe mig. Det kan altsaa ikke være ens højeste Lykke at have mange Penge. Dog havde jeg ikke noget imod at være i Besiddelse af lidt mere, end jeg nu er. I Dag har jeg omtrent hele Dagen opholdt mig hjemme paa Grund af mangelfuld Paaklædning. Men til næste Søndag haaber jeg, det gaar lidt bedre.« — (Klæderne paa Laanekontoret.)

Berlin, 11. August 1891.

»I Gaar fik jeg igen Beskæftigelse hos min tidligere Mester, og jeg arbejdede temmelig haardt, saa haardt, at jeg havde Nød med at gaa hjem. Strengt

Arbejde og daarlig Kost passer heller ikke godt sammen. I Dag er det nu gaaet bedre; men mine Ben er daarlige, de er ophovnede, saa jeg døjer med Gangen; men det maa man jo tage med Taalmodighed.«

Berlin, 13. August 1891.

»Godt er det, at man snart kan naa Lørdag; thi nu har jeg kun 35 Pf. tilbage. Det er ikke meget at leve for i 2 Dage. Min Kammerat er ikke bedre stillet. Han gik for 10 Minutter siden til Pantelaaneren med sine Bukser. Og jeg ønsker ham alt Held; thi jeg kunde maaske være saa heldig at faa 25 Pf. ved samme Forretning.«

Berlin, 15. August 1891.

»I denne Uge har jeg dog tjent en nogenlunde god Løn. Bare jeg havde stadigt Arbejde; thi i saa Fald kunde man maaske med Tiden komme nogenlunde paa Benene igen. Men man maa være glad for den Tid, der gaar med godt. Nu synes jeg forresten, at jeg er saa nogenlunde paa Benene igen. — Bare jeg havde Brev derhjemme fra. Nu er de i travl Virksomhed derhjemme med Høsten — i Sandhed den skønneste Tid paa Fuur.«

Berlin, 17. August 1891.

»I Dag har jeg arbejdet paa en Høvlefabrik. Her i Berlin opretter man nemlig ikke selv en Pind. Alt det grovere Arbejde bliver udført paa Maskiner paa særlige Værksteder. Og Svendene maa selv være tilstede under Udførelsen. De maa »lange til og tage fra«. Ordningen har jeg ikke noget imod, naar der bare var Arbejde nok i Byen; thi det grove Slid er man da fritaget for, og man kan heller ikke selv udføre Arbejdet saa snildt som Maskinen. I Dag var jeg i hvert Fald meget godt tilfreds dermed; thi om Mandagen bestiller man sjældent ret meget paa Værkstedet andet end at »bomle«, som Tyskerne kalder det. Man plejer da at drikke et Par Mark op i Bayerskøl. Dette er jo til ingen Nytte. En Bajer til Maden er ganske god, men hvad man drikker videre, er skadelig. Og sine Penge kan man nok faa Brug for til noget andet. Dog, hvad nytter det at kritisere? Man maa synge med de Fugle, som man er iblandt, navnlig i et fremmed Land.«

Berlin, 20. August 1891.

»— — — Jeg var i Dag i Folkekøkkenet og spiste Ærter, og da jeg gik tilbage, mødte jeg Brandmændene. De var alarmerede til Elisabeth Ufer, hvor en stor Fabriksbygning brændte. Jeg fik Lyst til at se, hvorledes en Ildebrand kunde se ud, naar man var den ganske nær. Noget smukt Syn var det nu ikke. Umaadelige Røgmasser og nu og da en mægtig Flamme var det eneste, jeg saa; thi flere Tusinde Mennesker havde allerede taget Plads omkring Baalet, da jeg kom.«

Berlin, 31. August 1891.

»Ja, jeg er nu begyndt at arbejde i Reichsdorff. Mesteren er flyttet derud, og man maatte jo med for at gøre sit Arbejde færdigt. Og hvis jeg kan holde stadigt Arbejde der, har jeg heller ikke noget imod at blive derude. Dog, det er temmelig langt at gaa fra Wasserthorstrasse.

Pennen kan ikke skrive mere.

Nu vil jeg ikke mere.«

Berlin, 6. September 1891.

»Jeg har i Dag været en Tur ude i Dyrehaven for at indaande lidt frisk Luft; thi inde i Byen er det umaadelig kvalm, og man bliver ogsaa træt af at se paa den Uendelighed af Butikker, der er i hver Gade. Paa Hjemvejen gik jeg forbi Folkekøkkenet, og Fristelsen var for stor. Jeg maatte ind og have mig en bedre Middag til 15 Pfennig. Der serveredes til alt Held Linser. Og jeg fik som Dessert en Underkopfuld Syltetøj eller Suppe. — Ligemeget. Middagen var billig. — Nu er jeg færdig med at skrive hjem, hvorfra jeg ikke har hørt i to-tre Maaneder. Og saa vil jeg igen gaa mig en Tur ud for at høre en Smule Koncert. At sidde hjemme hele Dagen er for trivielt.«

Den 7. September klager jeg i min Dagbog over, at selv om Tyskerne i og for sig er hjælpsomme nok ogsaa i faglig Henseende, er det alligevel mindre behageligt at blive udleet, naar man ikke forstaar alle faglige Udtryk, som Tyskerne anvender. »Man maa næsten staa som et Barn overfor dem, naar man skal spørge om et eller andet i faglig Henseende.« Dette kunde jo ikke være anderledes, og jeg noterer da ogsaa, »at man maa krybe, til man lærer at gaa«.

Jeg fortsætter med Dagbogsoptegnelserne, saaledes som de forefindes:

Berlin, 14. September 1891.

»Nu staaer jeg igen uden Arbejde. Men denne Gang har jeg 30 Mark i Lommen. Skal jeg spadsere længe, er det jo kun lidt. Jeg havde forresten drømt derom adskillige Dage i Forvejen, saa det kom da ikke som et Lyn fra en klar Himmel. Nu har jeg ved Udgangen af denne Maaned været her et kvart Aar, og kan jeg overskride et kvart Aar til, kan jeg godt afse Berlin. Maaske kan jeg blive nødsaget dertil længe før. Men hvorhen jeg saa egentlig skal rejse, det ved jeg ikke. Havde det været om Foraaret, vilde jeg til Syden; men nu er det vistnok en meget uheldig Tid.

Begyndelsen af mit 21. Aar tegner da ikke for godt. I Gaar var det min Fødselsdag, og i Dag er jeg bleven fyret. Men Gud kan jo styre det, saa det er til Held. Og i dette Haab vil jeg nu gaa i Seng for saa igen i Morgen tidlig med godt Humør og Mod at gaa ud og søge min Lykke. Jeg maa have fat i »Berliner Volks Zeitung« saa tidligt som muligt.«

Berlin, 15. September 1891.

»I Dag har jeg været et Lykkebarn. Jeg fik straks Arbejde. Det er rigtig nok ikke godt Arbejde, men noget er bedre end intet. Jeg maa indtil videre tage tiltakke dermed; thi min Ekvipering trænger til Afløsning. Det er mest Reparationsarbejde, jeg skal udføre; men kan jeg hver Dag som i Dag faa Drikkepenge, vil jeg ikke klage saa meget, især hvis Ugelønnen kan blive ca. 20 Mark. Det er et lille Værksted. Kun 2 Mand og en Dreng. — — —«

Berlin, 17. September 1891.

»Det Arbejde, jeg nu har, huer mig ikke, selv om jeg ikke behøver at bestille saa meget. Men at være ene Mand paa et Værksted er for trist for mig. Men vent bare, til jeg kommer lidt til Hægterne og faar noget Tøj paa

Kroppen, saa søger jeg mig andet Arbejde. Mesteren er en meget flink Mand; men om han ogsaa er flink om Lørdagen, ved jeg endnu ikke. — — —«

Berlin, 20. September 1891.

»Jeg er i Dag ganske alene. Min Kammerat gik ud i Aften — Lørdag Aften — og er ikke kommen hjem siden. Han foregav, at han vilde paa Bal. Men nu er det over et Døgn, siden han gik. Jeg er næsten bange for, at der er sket ham en Ulykke.

Jeg gik i Middags ud til en lille By, Tempelhof, uden for Berlin. Skønt ganske ene, fik jeg dog en helt fornøjelig Tur ud deraf; thi det stille landlige derude frydede mig. Her kunde man høre Himlens Fugle kvindre, og Luften var saa frisk og ren. Det var, som om man var sluppen ud af Fangenskabet. Jeg satte Vejen tvers over den store Tempelhofer-Fælle og videre til Schöneberg og derfra tilbage til Berlin, hvortil jeg kom Kl. 5 Eftermiddag. Jeg tænkte paa den jydsk Hede, da jeg gik derude — — —«

Berlin, 21. September 1891.

»Jeg har i Dag ærgret mig over min Slofs Letsindighed. Han kom i Aften — eller rettere i Nat — Kl. 12 halvfuld hjem, og han kom slæbende med en af Gadens løse Fugle, hvad jeg først opdagede i Morges, da jeg vaagnede. Hun hørte til de Stakler, der har bidt Hovedet af al Skam. Jeg skældte dem godt ud; men det nyttede jo ikke noget. Værre gik det, da hun skulde gaa og vilde have Penge. Der blev Skænderi, og Værten kom ind og rasede og smed Pigen ned ad Trapperne. Han var lynende gal, hvad jeg ikke kunde undres over. — — —«

Berlin, 22. September 1891.

»Jeg keder mig overmaade meget i Aften. Min Slof sidder ved Bordet og sover. At underholde hinanden finder vi ikke for nyttigt. Jeg har for mit Vedkommende ikke Lyst til at tale med ham; thi Historien fra i Gaar Morges glemmer jeg ikke saa hurtig. At gaa ud og spadserere er det ikke Vejr til. Det plaskregner, og det har det gjort hele Dagen. Efteraaret er allerede indtruffet, og efter dette kommer Vinteren, som for alle fattige er en haard Nød at knække.«

Berlin, 28. September 1891.

»Tiden gaar hurtig. Inden man ser sig rigtig om, er det Vinter, og da gælder det om at have Penge; thi at holde Arbejde hele Vinteren er nok meget vanskelig. Bare jeg dog kan have Arbejde til Jul, synes jeg, at jeg er en Smule ovenpaa. Det vilde være trist ikke at kunne holde nogenlunde ordentlig Jul. — — —«

Berlin, 29. September 1891.

»Jeg har i Dag haft et fint Stykke Arbejde, idet jeg nemlig har maattet lappe et gammelt Gulv. Jeg maatte sige som Drengen, der skulde i Kirke: Der maa nogen til det værste. Det var nu ikke saa slemt. Jeg gav mig god Tid dertil. Jeg tænker, at det er rige Folk, som ejer Bygningen. Gerrige er de i hvert Fald, som de fleste andre Kapitalister — — —. Det er ofte saaledes, at de, der har meget, higer efter at faa endnu mere, og er derfor saa bange for at komme til at give for meget ud — — —.«

Berlin, 2. Oktober 1891.

»Nu har vi saa begyndt paa en ny Maaned. Den begyndte med, at min Slof flyttede til sin Schlafstelle i Wrangelstrasse, og jeg flyttede ligesom han fra det møblerede Værelse og ind i et andet Schlafstelle. Dette var det samme som at gaa et Trin nedad. Min Kammerat, som jeg nu er sammen med, er en tysk Kurvemager, et meget lille og uanseeligt Menneske, men vi slider vel nok en Maaned sammen. Længere bliver jeg vist ikke boende her

Naar man her lejer sig et Schlafstelle, betyder det, at man har lejet sig en Seng at sove i om Natten. Almindeligvis er Forholdet dette, at en Arbejderfamilie har en Eenværelses Lejlighed. Den lejer saa Værelset ud som Schlafstelle, og Familien sover i Køkkenet, der som Regel er temmelig rummeligt. Man maa ikke opholde sig i Værelset om Dagen. Da tages det i Brug af Familien. Undertiden kan det være generende nok ikke at maatte være i sit Logis om Dagen; men naar der ikke er Raad til at bo i et møbleret Værelse, maa man tage tiltakke med et Schlafstelle. — — —

Berlin, 4. Oktober 1891.

»Jeg traf i Middags en Landsmand, der ogsaa er Snedker, ude i det pommeriske Køkken. Vi gik os en Tur sammen og kom ind i Nationalgalleriet paa Unter den Linden. Vi var derinde i ca. 3 Timer, der var ogsaa meget at se, baade Malerier og Billedhuggerarbejde. Det gjorde dog ikke noget godt Indtryk paa mig at se, hvorledes det danske haanes i Malerierne, f. Eks. i Slaget ved Dybbøl og Overgangen til Als. Det er i Grunden ikke nogen Ære for Tyskerne, at de sammen med Østrigerne kunde besejre det lille danske Folk, som man næsten kan sammenligne med Myggen, der stod overfor Elefanten.«

Berlin, 6. Oktober 1891.

»Nu har jeg givet min sidste Groschen ud, og mit Brød har jeg opspist. Mit Uhr staar paa Laanekontoret. Og hvor meget mere kan man egentlig forlange. Hvor jeg skal faa Penge fra at leve for den øvrige Del af Ugen, kan jeg ikke forstaa. Sulte hele 4 Dage, det gaar ikke an. Men der gives formentlig nok en Udvej for mig. Nu vil jeg se, om jeg i Nat kan drømme, hvor jeg bedst i Morgen kan laane en Mark. Jeg skulde ogsaa have et Brev sendt til Varde; men det er mig ikke muligt før Søndag. — — — —

Berlin, 7. Oktober 1891.

»Jeg er i Aften i Besiddelse af 5 Pfennige. Jeg laante i Middags en Mark af min Værtinde, og 10 Pfennige har jeg faaet i Drikkepenge for Opstillingen af et Skab. Og jeg har for alle Pengene med Undtagelse af de 5 Pf. købt Madvarer. Nu er der heller ikke mere end tre Dage til Lørdag Aften, saa faar man igen Penge.«

Berlin, 9. Oktober 1891.

»Godt er det, at man i Morgen har Lørdag; thi nu er jeg uden Penge og uden Spise; jeg har i Aften spist mit sidste Brød, og dog har jeg Hunger; men den sover jeg nok bort. Saa daarlig, som jeg de sidste fire Dage har

levet, vilde snart gøre Kaal paa mig; men det bliver ved Guds Hjælp heller ikke nødvendigt.«

Berlin, 13. Oktober 1891.

»Et Menneskes Liv er idelig og stadig Kamp for Tilværelsen. Naar man har naaet et, som man har kæmpet for og higet efter, saa er der straks noget nyt, som fremkommer; men saa gælder det om ikke at blive træt og sløv. Uden Kamp naar man intet her i Verden. Enkelte kommer lidt nemmere, andre lidt tungere igennem Verden. Der gives jo enkelte Mennesker, som omtrent aldrig har staaet paa egne Ben, og som omtrent kan sove sig igennem Verden; men saadanne Mennesker er derfor ikke lykkeligere end andre, hvis Liv er stadig Kamp; thi hvem som aldrig kender Sorg, kender heller ikke nogen sand Glæde. Modgang og Prøvelse gør Mennesket godt, om det end undertiden kan svie. Men stadig Medgang og for gode Dage gør Mennesket utilfreds, saa det undertiden kan kede sig ved Livet, ja kan ikke engang forstaa, at det har det godt fremfor saa mange andre, som prøves paa forskellige Maader.«

Berlin, 14. Oktober 1891.

»Jeg er for et Par Dage siden gennem min Arbejdskollega kommen til at spise Middag i et privat Hus. Det koster 40 Pfenninge. Der spiser en syv otte der. Det falder mig lidt bedre end i Beværtningerne, hvor man altid skal have Bajere, enten man er tørstig eller ikke. . .

Jeg traf i Søndags en Snedker K. fra Danmark. Han har ikke i elleve Aar været hjemme. Han saa lidt tarvelig ud i Klædningen; men efter hvad jeg af andre Danske hørte, er det Mandens egen Skyld, da han ikke arbejder, men søger sit Erhverv ved Betjeningen af et offentligt Fruentimmer. Det er sørgeligt for et Menneske at falde saa dybt, har sat alt tilside og bidt Hovedet af al Skam. Udenfor Forbryderbanen gives der næppe noget mere nedværdigende og mere elendig.

Usædeligheden er her paa et højt Trin, saa her er et godt Arnested for unge ubefæstede Mennesker, og Berlinerne byder den som en populær Underholdning.«

Berlin, 15. Oktober 1891.

Nu er denne Uge snart slidt tillige med alle de foregaaende. Jeg er glad for hver Uge, der gaar; thi man kommer stadig den Tid nærmere, da jeg kan vende hjem til det kære Danmark. Det er nu ikke saa meget for Landets Skyld, som for de kære, der færdes der, og som jeg ved vil modtage mig med Glæde. Først vil jeg til Sydens skønne Land. Før jeg har været i Schweiz, synes jeg ikke, jeg vil rejse tilbage. Naar Foraaret kommer, og Lærken synger om Sommeren, bliver jeg ikke længere i den store og trængselsfulde By Berlin. Jeg føler undertiden Luften saa trykkende og kvælende her, at jeg knap kan trække Vejret. . . .

Værtinden, hvor vi spiser til Middag, har i Dag haft Bryllup, og der serveredes i den Anledning en ekstra Middag med Bajerskøl. Og efter endt Spisning gik vi alle ind og gratulerede de nygifte. Jeg vil nu ikke sige, at

jeg havde stor Lyst dertil; men jeg kunde naturligvis ikke holde mig tilbage. Tyskerne er meget høflige i denne Henseende; det er saaledes Skik her, at Svendene gratulerer Mesteren, naar denne har Fødselsdag.«

Berlin, 1. November 1891.

»De to sidste store Nyheder, om man saa maa kalde det, kan næsten faa Haarene til at rejse sig paa ens Hoved. Et saa afskyeligt Mord, som det her er forøvet, minder om den vilde Afrikaner, og ikke om at man lever i et civiliseret Land. Men Uhyret, som udøver disse Mord (Kvindemord), er rimeligvis ogsaa et mere end almindeligt forhærdet Menneske. Maaske er det den samme Forbryder, som har forøvet de mange og afskyelige Kvindemord i London.

Rovmorderen Wetzels Paagribelse kan derimod glæde Publikum; thi Personer af hans Art er naturligvis i høj Grad forstyrrende for den almindelige Familiefred. Men det undrer mig alligevel at læse, at han allerede inden Jul vil være henrettet. Jeg synes dette er forkert, da han ikke i den korte Tid vil faa nogen rigtig alvorlig Tanke og Følelse frem for sin store Brøde, og bliver da sendt ind i Evigheden uden rigtig sand Eftertanke.

Jeg gik i Eftermiddag ganske vilkaarlig i Byen og min Vej førte mig til Slotspladsen, hvor der stod en Masse Mennesker, nysgerrige efter at se Kejseren komme for at afsløre et Mindesmærke udenfor Slottet. Hvad det er til Minde om, ved jeg ikke; men nok er det, Kejseren kom, ledsaget af Kejserinden og andre. De opholdt sig et Kvarterstid ved Mindesmærket, gik derpaa ind i Slottet. Og for at se dette, havde Tusinder af Mennesker ladet sig trampe paa Fødderne, puffet og skubbet af Politiet, som paa en næsten skammelig Maade udfyldte sit Hverv, medens Tilskuerne var stuvet op langs Muren omkring Slotspladsen. Og hvad var der saa ved hele Stadsen. Ja, Kejseren er en middelhøj, godt bygget Mand, der faar 16 Millioner Mark aarlig af det arme tyske Folk.«

Berlin, 3. November 1891.

Nu er jeg igen uden Arbejde; men, Gudskelov, jeg har dog 8½ Mark og nogenlunde godt Tøj, saa jeg haaber nok med Guds Hjælp at kunne komme over det uden store Savn. Det er naturligvis en daarlig Tid; men naar man har en Smule Lykke, saa kan man jo dog faa Arbejde. Hidtil kan jeg ikke Klage. I Morgen maa jeg meget tidlig op, og saa udsøger jeg den bedste Plads i Zeitungen. Og saa maa jeg nok kunne faa Arbejde. Jeg har ogsaa i Dag søgt Arbejde; men paa den Maade kan jeg maaske spadsere hele Vinteren. Jeg traf sammen med et Par Berlinere — et Par ægte Fyre. Og vi var alle tre omtrent besofen, da det var Middag.«

Jagten efter Arbejde var i Almindelighed nedslaaende. Men den havde ogsaa ved enkelte Lejligheder sine muntre Sider. Jeg mindes saaledes, at jeg en Søndag Morgen tidlig udsøgte mig en Arbejdsplads efter en Annonce i »Berliner Volks-Zeitung«. Jeg styrtede

afsted for at komme først. Dette naaede jeg ogsaa. Klokken var da ikke 6 Morgen. Jeg ringede paa hos Mesteren. Han svarede ikke. Jeg ringede nok en Gang, og nok engang. Endelig kom han ud kun iført Underbukser. Arrig spurgte han, hvad jeg vilde. Jeg henviste til hans Annonce; men han svarede blot, at han vilde frabede sig al Forstyrrelse paa denne Tid af Dagen. Derpaa smækkede han Døren i og forsvandt. I samme Øjeblik kom en anden arbejdsløs for at søge den averterede Plads. Uden Tøven ringede han paa. Og han naaede præcis samme Resultat, som jeg havde naaet. I Løbet af et Kvarters-tid havde en halv Snes arbejdsløse ringet Mesteren op, og mindst 30 stod nu paa Trappen, for at hilse paa Mesteren. De var alle indviet i, hvad der var passeret. De havde set Mesteren udvikle et stedse stigende Raseri. Og nu ringedes der ustandselig paa hans Klokke, indtil han hentede Politiet. Derefter forlod vi alle den gale Mesters Enemærker, overladende ham alene med sine Betragtninger over Verdens Daarskab i Almindelighed og de arbejdsløse Snedkeres Ondskab i Særdeleshed. Der kom intet Politi. Og vi kunde alle gaa fredelig hjem. Vi havde haft en Oplevelse; men Arbejde havde ingen af os faaet. Og nu var al videre Søgen efter Arbejde denne Søndag unyttig, ja umulig.

Jeg noterer videre saaledes:

Berlin, 5. November 1891.

Den Arbejdsløshed, som her findes, er dog ukendt i Danmark; omtrent hvertandet Menneske, man træffer, er arbejdsløs, og enkelte har tillige gaaet en længere Tid. Jeg ved omtrent ikke, hvad jeg skal foretage mig, hvis jeg ikke i næste Uge faar noget Arbejde. Det er jo en meget uheldig Tid at rejse i, og hvor skal man egentlig rejse hen? I alle de store Byer klages der over, at der ingen Arbejde er. Her er Arbejdsforholdene, da navnlig for Snedkere, yderst slette. Fagforeningen er her saa godt som uden Betydning. Der er nok en Slags Arbejdsanvisning; men de fleste løber efter »Zeitung«; men det er meget sjældent, at man derigennem faar en god Plads. Og tit staar der en halv Snes paa Trappen for at faa en Plads. Selvfølgelig kan kun een blive den lykkelige. Undertiden hænder det ogsaa, at Mesteren slet ingen antager; men blot bruger Annoncen om Svende som Reklame, eller han er storladende og blot vil have Folk, som har arbejdet mindst et Par Aar paa et Værksted her i Berlin.

Jeg var i Eftermiddag gaaet ud til Liebe & Co. i Grossbernstrasse 54, for at søge Arbejde, men uden Resultat, og derfra gik jeg op i Victoria-Park, hvor der staar et kolossalt Mindesmærke for Krigen 1813—14 og 15. Det ligger meget højt, og man har en henrivende Udsigt over Byen; men der hersker i stille Vejr næsten altid en stærk Taage over Byen, forarsaget af

de mange Fabriker. Ved Beskuelsen af en saadan Stad med al sin Pragt, bag hvilken der dølger sig en umaadelig Jammer, gør man sig mange Tanker.«

Berlin, 6. November 1891.

»Det falder tit den menneskelige Natur vanskelig at forstaa, hvorledes Arbejdet kan være en Velsignelse, og jeg har mange Gange kedet mig over Arbejdet og besværet mig over at skulle Arbejde Dag ud og Dag ind. Men dette maa have været en Fejl; thi man maa erkende, at man ikke uden Arbejde kan eksistere. Og mange Mennesker gaar i længere Tid og sukker for Arbejde, uden at finde noget. Først da jeg sidste Aar kom til at ligge paa Sygehuset i Varde, kom jeg til at indse, at Arbejdet var en Velsignelse; da var min største Længsel at komme til min daglige Gerning igen. Og nu har jeg ingen større Plage, end at komme til at spadseren en Uge. Dagene er dobbelt lange, og jeg ved omtrent ikke, hvad jeg skal foretage mig. Jeg føler alt saa trykkende og trivielt. Jeg har nu i denne Uge spadseret 4 Dage. De første Par Dage gik dog saa nogenlunde; men i Dag har jeg kedet mig umaadelig. I Formiddag har det hele Tiden sneet, saa jeg var halvvaad og forfrossen i Middags, da jeg kom hjem. Derfor har jeg hele Eftermiddagen siddet hjemme ganske alene uden andet Selskab end mine egne Tanker — og et Par Aviser. Det er morsomt — hvad!

Berlin, 7. November 1891.

»I Aften er det Lørdagften, Arbejdernes glade Aften; thi da faar de Lønnen for Ugens Slid og Møje. Berlinerne bruger da som Regel at slukke Sorgen og Bekymringerne ved et Glas Øl. Nu — det bliver sjældent ved et Glas. Nej, jeg kan nok sige, at den største Del gaar berusede hjem. Og dette gælder tillige for Mandagen. Det er et sørgeligt Syn, man har, naar man en Mandag Aften mellem syv og otte gaar gennem Arbejderkvartererne. Arbejderne kommer da dinglende, eller transporteres af et Par ikke saa haardt medtagne Kolleger. For den Slags Transporter lukker Politiet ligefrem Øjnene.

Jeg har endnu ikke fundet noget Arbejde; men med Hjælp fra oven haaber jeg i Morgen tidlig at være heldig. Søndagen er omtrent den bedste Dag i Ugen; thi om Lørdagen er der mange som holder op. Det er ogsaa paa Tide. Jeg er kun Ejer af 3½ Mark. Kommer jeg til at gaa en Uge mere, har jeg allerede Gæld, og hvad skal jeg saa gøre?»

Berlin, 23. November 1891.

»Efter at have gaaet uden Arbejde i en Uge, fik jeg endelig Arbejde, og jeg troede nu at være godt i Behold til Jul; men til min store Forbavselse var der ikke noget at gøre i Dag, maaske i Morgen. Det er en elendig Tilværelse saaledes stadig uden noget fast Arbejde. Og gives der ikke noget i Morgen, vil jeg til den første forsøge min Lykke i Sydtykland. Den Arbejdsløshed, som findes her i Berlin, er usædvanlig stor. Men hvad er der at udrette, saalænge alle Landes bedste Hjælpemidler ødelægges paa Krigsrustninger?»

Berlin, 26. November 1891.

»Jeg har i Dag været inde paa et af de kongelige Museer i Prinz Albrechts Strasse. Det er for Størstedelen Ting fra Oldtiden, der opbevares der. Der er Samlinger lige fra Eskimoernes Kajak til Indianernes Bue. Der findes mange smukke Ting fra Vendernes og fra de romerske Kejseres Tid. De gamle Romere har staaet paa et meget højt kunstnerisk Trin. Det var tarveligt med Besøg i Dag, skønt Vejret var graaligt og koldt; men det er vel med Museerne her, som hjemme: Mange ved næppe, at de eksisterer, og har heller ingen Sans derfor. Men det er dog bedre at bruge sin Tid til at se paa slige Ting, naar man ikke har noget at bestille, end at sidde i en Beværtning fra Morgen til Aften, for at høre paa tvivlsomme Historier. Naar jeg gaar fra et Selskab paa en Beværtning, er mit Humør spoleret; derfor holder jeg mig derfra saa meget som muligt.«

PAA VALSEN I 1891–92

Nye Oplevelser.

Endnu nogle Dage blev jeg i Berlin; men da Vinteren stod for Døren, og Arbejdsløsheden bredte sig — der taltes blandt de arbejdsløse om, at der alene paa Arbejdsanvisningen stod opført 6000 Snedkere som arbejdsløse — var det nødvendigt at skifte Standplads. Om Tallets Rigtighed havde jeg naturligvis ingen Forestilling; men jeg traf hver Dag nye arbejdsløse Kolleger og Kamerater, og kunde derfor med Sikkerhed skønne, at den kommende Vinter i Berlin vilde blive meget besværlig. Mange danske Svende kom i en Kælderbeværtning i Prinzensstrasse, kaldet Kubats Kælder. Denne Beværtning laa i en af de dybeste Kældere i Berlin, og havde overhovedet ikke Lys fra Gaden. Hernede i denne skumle Kælder kunde man faa Øl og noget i Retning af Mad for faa Penge. Fattige Mænd af forskellig Haandtering uden for Danskernes Kreds holdt ogsaa til her; men jeg mindes ikke, at der nogensinde var Uorden i denne yderst tarvelige Beværtning, hvis Indehaver var en glødende Beundrer af Lassalle, hvis Billede saa at sige var Lokalets eneste Prydelse.

Den danske Forening »Freya« i Berlin havde Lokaler i Lindenstrasse. Her kom jeg nu og da; men naar Pengene slap op, var der ikke stor Lyst til at gaa derhen. Andre havde det aabenbart paa samme Maade. Jeg traf ihvert Fald to Landsmænd, Maler P. Gitz og Dekorator Leisner i Kubats' Kælder. De var ogsaa arbejdsløse og de havde mindst lige saa ringe Udsigt, som jeg havde, til at faa Arbejde i den kommende Vinter. Vi enedes saa i November 1891 om at prøve Lykken paa Valsen sydover.

Vor Valsetur gennem Leipzig, Dresden, Nürnberg, München, Württemberg, Tyrol og ind i Schweitz blev en baade spændende og be-

sværlig March. Vi havde kun faa Penge i Lommen, da vi drog afsted, og der gik ikke ret lang Tid, inden jeg havde brugt mine sidste Skillinger. Mine to Rejsefæller var noget bedre stillet; men ogsaa deres sidste Penge blev brugt, inden vi Lillejuleaften naaede München, hvor vi havde bestemt os til at holde Jul, saafremt det ikke skulde lykkes os at finde Arbejde undervejs. Jeg havde haabet at opnaa ihvert Fald midlertidigt Arbejde et eller andet Sted; men alle Forsøg i denne Henseende forblev ganske frugtesløse. Overalt, hvor vi kom hen, var Arbejdsløsheden stor, og paa Landevejene var der Titusinder af valsende Arbejdere af alle Haandteringer. Jeg erindrer, at Tallet 200.000 »Landevejskunder« blev opgivet for mig; men om Tallet var rigtigt eller ej, havde jeg selvfølgelig ikke Mulighed for at skønne over. Derimod kunde jeg kontrolere, at overalt, hvor vi kom, var Herbergerne for de rejsende Svende fuldt optaget og undertiden overfyldt.

Vi fulgte Hovedlandevejen paa den forannævnte Rute; men mange slog ind paa Sidevejene alene af den Aarsag, at det næsten ikke var muligt at friste Livet ad Hovedvejene, fordi det saa at sige var ugørligt at tigge sig til noget hos de Folk, der boede i Nærheden af Hovedlandevejene. De var nemlig saa plaget af rejsende arbejdsløse, at de systematisk nægtede at give noget eller gav saa lidt, at det, som den arbejdsløse kunde opnaa, næsten ikke var nogen Hjælp. Paa lange Strækninger i Bayern var det end ikke muligt at komme ind i Huse, der laa tæt op ad Landevejen. Indgangsdøren blev vogtet af en Lænehund, der med sin Lænke fra en Jernstang langs Tag-skæget kunde løbe hele Huset rundt. Og de bayerske Lænehunde var aabenbart opmærksomme Tagttagere; thi de lod aldrig en »Kunde« af den Slags, her er Tale om, slippe ind.

Vi indledede Valseturen med hos en Speditør at pantsætte vore Kufferter, hvori det Tøj, som vi ikke havde Brug for paa Rejsen, var anbragt. Disse Speditører var internationalt organiseret; thi vi kunde pantsætte Kufferterne i Berlin og faa dem indløst i München eller et andet Sted, om vi ønskede dette. Jeg medbragte paa Turen kun en lille Pakke med de allernødtørftigste Ting i, og min Paaklædning bar heller ikke Vidnesbyrd om Velstand eller om Frygt for Vinteren. Jeg gik i Sko og havde en gammel Sommeroverfrakke paa. Saa gammel eller aflægs var den, at jeg efter et Besøg i en sachsisk Borgruin hængte den i en af Borgtaarnets Glughuller og lod den blive der, mens jeg vandrede videre ad Dresden til. Om Rejsen

mellem Berlin og Leipzig har jeg ikke stort at berette. Efter et kort Ophold i den ærværdige Stad Leipzig med sine stolte Minder vandrede vi mod Dresden. Der skulde gaa omtrent fyrretyve Aar, inden jeg igen saa Leipzig; men da tog jeg ikke ind paa Herberge »Zur Heimath«. Jeg var denne Gang dansk Minister og Stadens indbudte Gæst ved Aabningen af Leipziger-Messen.

Mine første Dagbogsnotitser, som her skal gengives fra Valsen, er gjort i den sachsiske By Grimma den 30. November 1891 og lyder saaledes:

»Nu er jeg kommen paa Valsen, som man siger. Jeg har allerede tilbage-
lagt 4 Mil i Dag og maa efter Nattehvilen atter fortsætte i Morgen; thi et
Ophold længere i denne By end højst nødvendigt er unyttigt. Vi opholdt
os ikke engang en hel Dag i Leipzig, skønt den er en herlig stor By, omtrent
som København. Bygningerne er omtrent alle gamle. Gaderne er snævre og
daarlig brolagte. Af Byens Seværdigheder kan nævnes Boghandlerbørsen, som
er enestaaende i sin Slags, men Tid til at se den havde jeg ikke; thi mine
Kammerater vilde absolut naa hertil i Aften.«

Derefter citerer jeg videre fra Dagbogen:

Leisnig, 1. December 1891.

»Efter i Dag Kl. 8 at være staaet op fra Herberget i Grimma, hvor vi
ligesom alle andre Steder maatte ligge helt afklædte for ikke at blive be-
fængte med de saakaldte Bienen (Lus), som undertiden findes i Herbergets
Senge, fortsatte vi igen Rejsen efter Leisnig til. Der er godt 4 Timers
March mellem de to Byer, navnlig paa denne Tid af Aaret, da Vejene er alt
andet end behagelige at gaa paa. Turen i Dag var lidt mere afvekslende end
i Gaar. Det er meget skønne Landsbyer, vekslende med Skove og smukke
Bakkepartier, vi passerer, for ikke at tale om den gode Modtagelse, man
faar, naar man besøger Bønderne. Vi var nemlig gaaet ind et Sted for at
købe for 5 Pfennige Brød; men før vi fik Tid til at forrette vort Ærinde,
stak Bagermesteren os hver en 1-Pfennig i Geschenck.«

Leisnig, 2. December 1891.

»Jeg staar i dette Øjeblik paa en af de gamle Borgruiner i Sachsen. Den
stammer fra Kejser Heinrich den 4's Tid. Den ligger paa et højt Bjerg inde
i Byen, og lige neden under løber Elben. Borgen giver Indtryk af sikker
Bygningskunst. Den er opført af røde Mursten og store Kampesten, som
rimeligvis er huggede af Klipperne her, som der er rigelig af i Omegnen.«

Den 3. December 1891.

»Efter i Dag at have tilbagelagt Vejen fra Döbeln til Wilsdruf over Rosvejn
og Nassen, to gamle ærværdige Byer, som ligger paa Siden af høje Bakker,
naaede vi endelig Wilsdruf Kl. 5½ i Aften efter 8 Timers streng March.
Naar man om Aftenen nærmer sig Bestemmelsesstedet, er det gerne vor
Tale: Hvorledes mon Herberget er? Hidtil har Herbergerne været ret gode

med Undtagelse af dette her i Wilsdruf. Dette er alt andet end hyggeligt. Ved Indtrædelsen møder man en Atmosfære, som har stor Lighed med det, som man møder i en Svinesti. Gæsterne er her allesammen gamle, lasede Sjøvere, samme Slags, som findes i »Holger Danske« (i København). Det hele er en Elendighed, som kan give een en alvorlig Paamindelse om at agte paa sin Tilværelse.«

Den 4. December 1891.

»I Dag har jeg tilbagelagt Vejen fra Wilsdruf til Dresden. Det var kun halvanden Mil; men den var trættende nok i det nuværende Føre; thi da der ikke er noget andet paa Vejen end blot et Par smaa Landsbyer, som er uden Betydning, var der ingen Ting til at live op paa Marchen. Ankomsten til Dresden opsøgte vi straks vort Hjem: Herberget, som er i Neustadt Glosesstrasse. Det er et godt Herberg, hvilket for os har stor Betydning. Jeg erfarede straks ved min Ankomst, at der gaves Forplejning til en Værdi af 55 Pfennige, som man maatte stable Brænde for i 2 Timer; men hvad gør man ikke, naar man kun har 6 Pfennige i Lommen? I Morgen haaber jeg at faa 2½ Mark i Understøttelse af den danske Konsul og den danske Forening her.«

Den 5. December 1891.

»Paa Herberget i Dresden, hvor vi opholder os, er der en mønsterværdig Orden. Ingen kommer i Seng, før Aftenandagten er tilende, eller faar Lov til at gaa ud om Morgenen, før Andagten er forbi. I det hele taget er Livet paa »Herberge zur Heimath« meget bedre, end jeg havde forestillet mig det. Her finder højrrøstet Tale ikke Sted, og uanstændig Tale eller Sang er bandlyst her. Her føler enhver sig hjemme. Vi har i Dag været hos den danske Konsul for at hæve vor Understøttelse, 1½ Mark. Og Leisner og jeg har været hos Skomageren med vort Fodtøj. Det blev til en Udgift paa 2 Mark 80 Pf., hvilket svier haardt til en næsten tom Pung. Vi har set os lidt om i Byen, som er meget interessant. Den har storartede Broer, opført af Granit. Det hele er meget godt; men Pengene er det smaat med. Jeg har i Dag maattet sætte mit Uhr paa Laanekontoret for 11 Mark.«

Den 6. December 1891.

»I Dag har jeg haft en overordentlig streng Dag. Klokken halvti gik vi fra Dresden. Gitz bærer en rund Filthue paa Hovedet. Denne Hue vækker undertiden Folks Opmærksomhed. Og paa Vejen ud af Byen mødte vi en Tyroler. Han gloede paa os som Katten paa en Mus og vi paa ham igen. Og da vi talte Dansk indbyrdes, troede Manden, at vi vilde genere ham. Han teede sig som en besat; men han lod sig dog let afkøle, da han forstod, at vi muligvis kunde faa i Sinde at tale lidt nærmere med ham. Vi fortsatte saa vor Tur til Freiberg. En Del af Vejen var meget storslaaet. Vejen gaar gennem en Dal, de høje Klipper er tildels dækkede af Naaletræer. Fra Tarant til Freiberg er der blot Skov med Undtagelse af den sidste Del af Vejen, som var den vanskeligste af hele Dagsmarchen; thi vi passerede denne Strækning i Mørke og i Slud og Regn. Vi var rigtignok ogsaa glade, da vi naaede Byen og Herberget.«

Den 7. December 1891.

»Atter i Dag har vi tilbagelagt en lang Vej, nemlig fra Freiberg til Kemnitz, ca. 8 Timers streng March. Paa Turen var der ikke meget at se, hvilket ikke bidrog til at lette Vandringen. Vi var inde i en Beværtning for at faa en Smule Middagsmad. Maden bestod af sort Brød og Ost samt et Glas Øl. I Beværtningen trakterede en Skræddermester os med Øl og Snaps, saa vi omtrent var halvt berusede, da vi forlod Lokalet. Husene og Landsbyerne, vi ser, er vidtforskellige fra det hjemlige. Her finder man saaledes sjældent et Hus tækket med Straa. De er for Størstedelens Vedkommende tækket med Skifer eller Tegl, og mange Huse er i to Etager. Men Bønderne er omtrent som Bønderne hjemme. Deres Fodtøj er meget klodset — store svære Støvler. Træsko kendes ikke. Kvindernes Dragt er meget lig Amagerkonernes Dragt. Man ser ikke saa sjældent Kvinderne staa i Laderne og tærskte Korn sammen med Mændene.«

Kemnitz, 8. December 1891.

»I enkelte Herberger er der Orgel, som bruges ved Morgen- og Aftenandagten. Det gør et ejendommeligt Indtryk, selv paa den mest forhærdede, at der spilles paa Orgel. Der er fuldstændig Ro og Stilhed under Andagten, som kunde det være under en Prædiken i Kirken. Efter endt Morgenandagt forlader de fleste Herberget for at vandre til den næste By. Men i Dag er man omtrent nødt til at forlænge Opholdet her; thi det er øsende Regnvejr. Og da vi har 8 Timers Gang til Zwickau, tør vi ikke vove os ud. Dertil kommer, at mine Ben er temmelig ophovnede af Fodtøjet.«

Zwickau, 9. December 1891.

»Vi naaede i Aften Kl. 6 til Lichtenstein; men først maatte vi paa Grund af stadig Regn gøre et Par Timers Ophold i et lille Landsbyherberge. Vi var som sædvanlig trætte og tillige vaade, saa vi glædede os til en god Seng; men til vor Forbavselse var der ikke Plads til mere end 15 Mand, og der var 21 tilrejsende. Vi blev saa anvist et Natteleje oppe under Taget i noget Halm og med et Par Tæpper. At klæde sig af var der naturligvis ikke Tale om. Vi beholdt Tøjet paa med Undtagelse af Trøjen og Støvlerne. Den hele Nat var en Plage, og vi behøvede ingen til at vække os om Morgen. Jeg var allerede oppe før nogen anden, og før nogen anede, at det var Dag. At ligge saaledes een Nat er ingen Ulykke; men man risikerer meget let at blive fyldt med Utøj. Kl. 8 drak vi Kaffe og forlod saa straks Byen med sine gamle og skumle Bygninger og skæve og stejle Gader samt smudsige Vandløb og et fælt Raadhus. Byen ligger som de fleste Byer her i en Dal omgivet af skovklædte Bakker. Vi drog rask afsted og kom igennem en smuk Dal, der, saa langt vi kunde se, var bebygget med statelige to-Etages Huse. Kl. 11 naaede vi Zwickau, hvor vi paa Herberget gjorde en Times Ophold for at vinde nye Kræfter for at kunne fortsætte til Reichenbach, hvortil vi naaede Kl. 4 om Eftermiddagen. Her fik vi Stadsgeschenck — 35 Pfennige, hvilket nok var værd at tage med; thi Pengene er knappe, og der er langt til Schweiz.«

Plauen, 10. December 1891.

»Vi forlod i Dag Kl. 9½ Reichenbach, hvor vi fik Naturalforplejning, bestaaende af Suppe, og Natlogis til en Værdi af 10 Pfennige samt Morgenkaffe. Men man maatte krydre det hele med et Par ekstra Skillinger. Vi maatte saaledes give 15 Pfennige for at komme til at sove i en Seng, og saa var denne endda daarlig. Vi tog Vejen over Freuen, hvor vi fik fri Middag. Men til Ærgrelse for os fik hverken Leisner eller jeg noget; thi vi havde hver 2 Mark. Maleren havde derimod stukket sine Penge tilside i Vestelommen og fik for dette Kup Middagsmad til en Værdi af 30 Pf. Vi vandrede derefter videre, slukørede som vi var, ad Plauen til. Her faar vi ogsaa Naturalforplejning. Vejen har i Dag været noget streng paa Grund af den stærke Blæst. Vejen gik ellers tildels gennem en Skov og en Dal.«

Den 11. December 1891.

»Vi er i Dag gaaet over den bayerske Grænse. Overgangen fandt Sted under megen Betænkelighed; thi paa Vejen mødte vi en Kollega, som Politiet havde sendt »paa Skub« over Grænsen og frataget ham alle hans Papirer, for at han ved Tvang kunde komme til sin Fødeby, Berlin. Vi ved naturligvis ikke, om han har haft sine Papirer i Orden. Men man maa i hvert Fald være meget forsigtig her i Bayern. Strengt taget skal man her altid være i Besiddelse af 1 Mark. Endnu har jeg 1 Mark; men heller ikke meget mere. Leisner har kun 5 Pf., og Gitz maa i Dag sætte Uhret paa Laanekontoret for at kunne leve, til vi naar Nürnberg. Men Maleren og Tapetsereren er ogsaa ved at tabe den gode Rejselyst, som de i Begyndelsen var besjælet af. Det er ogsaa strenge Marchture, vi maa gøre — især paa denne Tid af Aaret.

I Dag har vi haft en rivende Storm, og det hjælper ikke fremad.«

Den 12. December 1891.

»I Dag har vi for første Gang faaet Sne at vade i, hvorvidt det har været behageligt, er ikke værd at tale om.«

Den 13. December 1891.

»Vi gik i Gaar fra Hoff til Münchsberg, men da der ikke fandtes noget Herberge dér, men blot et Fremdenverkehr, som var i allerhøjeste Grad elendig og ikke kunde huse os alle, besluttede vi sammen med fem andre at gaa til den næste By. Dette tog imidlertid længere Tid, end vi havde beregnet. Vi naaede kun langt om længe til et lille Værtshus, hvor vi stormede ind som en Flok Faar, der løber til Vands. Vi fik hver lidt at spise. Og Aftenen gik meget gemytlig med Sang og Samtale, glemmende Dagens Besværligheder. Og tilsidst fik vi en god Seng til den billige Pris af 10 Pf. Et Par af os maatte rigtignok sove paa Straa til 5 Pf. Det samme kan maaske blive Tilfældet for mig; thi i Aften har jeg blot til Logis. Jeg maa gaa i Seng med en hungrig Mave. Og der er ingen Udsigt til at faa Penge før i Overmorgen; thi før kan vi ikke naa Nürnberg.

Det er et sørgeligt Liv, der føres af mange af de rejsende. En Stenrykker, som vi har været sammen med paa Herbergerne, havde i Aftes blot 5 Pf. Og der var ikke Spor af Saaler i hans Støvler mere, saa han ligefrem

gik med bare Fødder i Sneen. Han fulgte os i Dag et Stykke, men da vi kom til Bernach, fik vi Lyst til at se en gammel Ruin, der laa meget højt oppe paa Klipperne. Dette forsinkede os en Del, saa vi først naaede Bayreuth Klokken 6.«

Den 14. December 1891.

»I Dag har jeg for første Gang været ude at betle. Jeg gik i Morges ud i Bayreuth fra Mester til Mester og lavede i Løbet af halvanden Time 26 Pf., hvilke var meget kærkomne, da jeg kun havde Portemonnæen tilbage. For de 11 Pf. købte jeg mig et Stykke Brød og Ost og vandrede derpaa afsted fra Herberget i øsende Regnvej. Kl. 4 naaede vi Pegnitz. Undervejs havde vi igen forøget vore Midler med 20 Pf., som vi i to Byer havde faaet som Stadsgeschenk. Ankomsten til Pegnitz havde jeg altsaa 35 Pf., og da Natlogiset kostede 20 Pf., var der 15 Pf. at spise for. Jeg købte mig 2 Stykker Brød og et lille Stykke Ost. Dette er min Spise for i Dag.

I Stuen rundt omkring os sidder der en Masse Gæster og nyder deres dejlige Bajere. Min Tørst stiger hvert Øjeblik, og jeg maa vel tilsidst slukke den i Vand.«

Den 15. December 1891.

»Jeg har i Dag ikke faaet det mindste at spise før nu i Aften Kl. 6, og da blot for 10 Pf. Det er en af de mest trættende Dage, jeg nogensinde har haft. Det liver lidt op, at der i Morgen er Udsigt til, at vi kan naa Nürnberg. Da haaber vi alle paa at faa Penge. Vi har faaet en ny Rejsefælle, en svensk Maler. Han er fuldt saa daarligt stillet som os, da han daarligt nok forstaar Sproget. Dagsmarchen har ikke været saa lang, kun 5½ Time. Og Vejret har tillige været saa nogenlunde godt. Men trods dette, og at hele Strækningen er meget smuk med Skove, Bakker og Klippepartier, har alt været mig ligegyldig; thi en tom Mave og fuldstændig vaade Klæder trykker Sindet. Men dog tror jeg, at jeg har holdt Humøret fuldt saa godt som mine to Kammerater. Hr. Leisner tænker stadig paa al den gode Mad, han har spist i København. Jeg skal heller ikke nægte, at ogsaa jeg nu og da kan tænke over, hvorfor jeg vilde vove mig ud paa denne Tur. Men trods alle vore Anstrelgelser og Besværligheder er vi enige om, at vi har Gavn af Turen, og at den er en god Lærestreg, saa vi for Fremtiden vil skatte mere paa vore gode Dage.«

Den 16. December 1891.

»Jeg maatte i Gaar tømme Skæbnens bitre Skaal. Ankomsten til Gräfenberg havde jeg blot 2 Pf. Men der gaves Forplejning der, bestaaende af for 10 Pf. Brød og Pølse til Aften samt Natlogis og lidt Morgenspise. Jeg havde regnet med at komme i en god Seng og sove paa Madras og Tæpper; men jeg tog højlig fejl. Vi blev anvist et Rum oppe under Taget i nogle Klude, som skulde gælde for Tæpper. Der var ikke Tale om at trække Tøjet af, for i saa Fald risikerede man at fryse ihjel. Mine to Kammerater tog, efter at have ligget der 10 Minutter, atter Støvlerne paa og besluttede at gaa til Nürnberg — en ca. 6 Timers March. De vilde kunne være der Kl. 2 om Natten, men da de ikke har en Pfennig i Lommen, bliver de selvfølgelig nødsaget til at opholde sig paa Gaden, til Herberget bliver lukket op. Den

svenske Maler og jeg tog derimod og pakkede os saa godt sammen mod hinanden, som vi formaade. Men et daarligere Natteteje har jeg ikke før haft. Og jeg stod op allerede Kl. 5, og Gud forbyde, at jeg nogensinde mere skal komme til at sove i denne Ravnekrog.«

Nürnberg, 17. December 1891.

»Jeg stod i Dag op, som jeg før skrev, Kl. 5. Og efter at have spist en Suppe til 10 Pf., bestaaende af varmt Vand og lidt Brødstumper, fortsatte vi vor Rejse ad Nürnberg til i øsende Regnevr. Undervejs »fægtede« jeg hos en Mester 3 Pf., og et Par Pf. havde jeg i Lommen. Derfor købte jeg mig et Stykke Brød, hvilket udgjorde min Spise til Kl. 2, da jeg kom til Herberget her, hvor mine Kammerater sad. De havde faaet Penge, og jeg fik mine to Mark (et Tilgodehavende) og købte mig en ordentlig Portion Spise.«

Rittenbach, 20. December 1891.

»Jeg har aldrig før kunnet forstaa, hvor ubehagelig det kunde være at rejse uden Spor af Penge; men nu er jeg fuldstændig paa det rene med, hvad det har at betyde. Jeg gik den 18. December fra Nürnberg. Jeg havde ikke een Pf. i Lommen. Vi tog Vejen over Türck, hvor vi fik en Skaal Ærter og 30 Pf., gik derpaa til Schwabach, hvor vi overnattede for 20 Pf. Jeg fik en Smule Suppe og et Stykke Brød, det var min Spise for denne Dag. Jeg sov godt om Natten, stod tidlig op om Morgen, gik omkring til Mestrene, men kun een gav Geschenck (10 Pf.). Vi vandrede saa videre afsted til Rittenbach. Undervejs købte jeg for 5 Pf. Brød, og i et Fremdenverkehr gav Konen mig en Tallerken Kaal. — — — Jeg havde altsaa i Gaar blot 5 Pf. til Natlogis. Jeg gik omkring i et Par Landsbyer og fægtede mig noget Brød, som jeg solgte for at faa Penge til Natlogis. Til alt Held var Logiset billigt — blot 5 Pf., men vi maatte ogsaa sove paa Gulvet i noget Halm. Jeg fik 10 Pf. tilovers, hvorfor jeg købte mig en lille Pølse, og jeg spiste dertil mit tiloversblevne Brød, saa jeg blev fuldstændig mættet.

I Dag begyndte Turen igen paa samme Maade, men jeg haaber, at det gaar altsammen. Paa Torsdag Aften maa vi være i München, og da haaber jeg at være i Besiddelse af Penge; thi dette Liv kan jeg ikke i Længden holde ud. Men jeg har maaske godt af at prøve Livet fra den ubehagelige Side.«

Ingolstadt, 21. December 1891.

»Jeg naaede dog i Gaar til Eichstadt. Havde undervejs faaet 25 Pf. i Stads-geschenck. For 17 Pf. fik jeg en Tallerken Suppe og et Stykke Brød og havde saa tilbage 8 Pf., da jeg naaede Eichstadt. Der var intet andet at gøre end at betle. Jeg tiggede 7 Pf. og to Stykker Brød, og det i 12 Graders Frost. — Gitz havde ogsaa opbrugt alle sine Penge, men laante hos en anden Maler. Og han har i Dag telegraferet hjem efter Penge. Den sidste Del af Rejsen til München vil saa formentlig gaa lidt mere menneskelig, end det er gaadt til i de sidste Dage. I Længden vilde dette, vi nu er ude for, være uudholdeligt. — I Aftes, da jeg gik ud for at tigge til Logis, hørte jeg af og til dette Udtryk af forbigaende: »Der gaar nok en Betler.« Hvis dette var mit dag-

lige Haandværk og Lyst, vilde jeg ønske mig Livet forkortet; men det er mig nu en Plage. Paa Rejsen lærer jeg at forstaa, at jeg før med Urette har haft Bekymringer for Ting, som ikke var Bekymringer værd.

Vi har i Dag vandret 26 km. Det er ikke nogen lang Vej, men vi maa tage Hensyn til den strenge Frost. Vejen har været trivielt, fordi Størstedelen gik gennem Skov. Paa hele Turen kom vi kun gennem et Par Landsbyer. Jeg fik ogsaa der Lejlighed til at betle mig noget Brød til. Et Sted fik jeg een Pf. Af 5 Danske, som vi nu er i Følgeskab, er jeg den, som maa betle mest; thi jeg har mindst Penge. Mine to Kammerater har endnu ikke betlet. I Begyndelsen var det ogsaa meget trivielt for mig, men Nøden bød mig det som en Pligt. Men Gud være lovet, at jeg har en bedre Tid i Vente.

Her i Bayern er Sproget meget forskelligt fra det sachsiske og fra den prøjsiske Dialekt. Det er næsten ikke muligt at forstaa to Bayere, som taler sammen. Dialekten er svær og tyk og giver et ubehageligt Indtryk. Men Folkene er i Almindelighed flinke og hjælpsomme. Men en stor Del er uvidende og fattige, Kvinderne maa udføre omtrent samme Arbejde som Mændene. I Landsbyerne, som man kommer igennem, ser man Kvinderne staa i Loen og tærske Kornet, eller de forretter andet Landbrugsarbejde. Noget, der i høj Grad maa virke nedtrykkende paa dem. Man ser ogsaa kun meget sjældent en smuk Kvinde her. Landet er ikke saa beboet som i Sachsen, hvor den ene store, smukke Landsby ligger ved Siden af den anden. Her er der meget langt mellem Landsbyerne, og disse er i Reglen smaa og gør langt fra et tiltalende Indtryk som vore Landsbyer, der er straatækkede og hvidkalkede.«

Ingolfstadt, 22. December 1891, Kl. 9¼ Morgen.

»Vi sidder her omkring Bordet — 3 Danskere uden Spor af Penge. Vi har hverken betalt for Natlogis eller for Aftensmaden, vi fik i Aftes. Gitz telegraferede i Gaar Morges hjem efter Penge og vilde saa tillige med en anden dansk Maler komme hertil i Aftes med Toget, men til vor Forbavselse kom der ingen. Vi maatte saa give vore Papirer i Pant. Og Leisner maatte tillige aflevere sin Overfrakke som Pant; thi at gaa paa Gaden om Natten i denne Kulde var dog for meget af det gode.

Befolkningen er her overalt i den sydlige Del af Bayern Katolikker. Den er i Reglen godgørende. Her i Byen er der et stort Franciskanerkloster, hvorfra der til de rejsende gives store Stykker Brød. Jeg har ogsaa faaet min Del. I Dag fik jeg omtrent et halvt Pund godt Rugbrød, som jeg spiste med god Appetit i Stedet for Kaffen.

Det er en almindelig Skik her i Bayern, at man skal nyde Øl i Herberget, hvilket derimod ikke er Skik paa Herbergene »Zur Heimath«. Men af disse Herberger er der ikke mange her, hvor Befolkningen overvejende er Katolikker. Zur Heimath'ene er oprettet af Lutheranerne. De er mønsterværdige, hvad Orden og Renlighed angaar, og er langt at foretrække for de af Katolikerne oprettede og ledede Herberger. Paa »Herberge Zur Heimath« føler man sig efter den anstrengende Dagsmarch som hjemme, derfor er den rejsende meget glad, naar han om Aftenen efter den strenge Vandring øjner Herberget, sit midlertidige Hjem, særlig hvis han har en Smule Penge. Har man derimod slet ingen Penge, er alt trist, og Humøret er langt nede.«

Den 23. December 1891 naaede jeg München. Den sidste Del af Valsen foretog jeg alene, idet mine to Rejsefæller ikke kunde holde den gaaende til Vejs Ende. De havde faaet Penge til en Jernbanebillet og var derfor forud for mig i München. Jeg naaede først ind i Byen, efter at Lysene var tændt. En let Taage hvilede over Bayerns Hovedstad, da jeg træet og sulten gik ind ad den lange, svagt oplyste Gade, som Landevejen mundedede ud i. Jeg var uden en eneste Pfening i Lommen og havde paa den 9 Timers lange March næsten ikke faaet Mad, men jeg stolede paa, at der var sendt Penge til mig pr. »poste restante« og var derfor forholdsvis fortrøstningsfuld, da jeg traf Kammeraterne i München. Jeg skulde imidlertid blive skuffet, der var ikke sendt Penge, og jeg havde saa ikke andet at gøre end at ty til den Udvej midlertidig at gøre et lille Laan hos Gitz, der havde faaet Penge tilsendt fra Hjemmet. Pengene blev imidlertid senere sendt til mig i München; men jeg naaede ikke at faa dem i Hænde, de blev efter Ugers Forløb sendt tilbage til Danmark. Da var jeg for længe siden vandret ud af München, op gennem Württemberg for gennem Tyrol at naa ind i det for alle rejsende Svende saa forjættede Land, Schweiz.

Natten mellem den 23. og 24. December tilbragte jeg paa Herberget, men mine Rejsefæller var allerede indlogeret i et Værtshus, som laa i Nærheden, og det saa helt pænt ud. For nu at holde Jul sammen overtalte de mig til ogsaa at tage Ophold i Værtshuset. Her kunde man opføre sig mere frit, og selve Juleaften skulde være en Festaften med rigtig Mad og Øl. Det blev imidlertid den mest uhyggelige og dramatiske Juleaften, jeg baade før og senere har oplevet.

Værtshuset havde kun en eneste Skænkestue; men denne var til Gengæld temmelig stor. Værten besørgede selv sammen med sin Hustru Serveringen. Køkkenet blev passet af en Kokkepige, og til Gæsternes Underholdning spillede en lille 10 Aar gammel Pige Gittar. Hun spillede Juleaften, saa længe det var muligt at opholde sig i Lokalet, og hun spillede alle Dage senere saa at sige fra Morgen til Aften i den Tid, vi var i München. Hendes stilfærdige og vemodige Musik klang i mine Øren mange Aar efter, at jeg sagde Farvel til München, og jeg mindes hende den Dag i Dag siddende ene ved et Bord i et Hjørne af Gæstestuen ihærdigt, og uden at agte paa andet end sit Instrument, spillende den ene bayerske Folkemelodi efter den anden.

Vi tre vandrende danske Haandværkssvende blev Juleaften 1891 bænkedede ved et Bord i et Hjørne i Værtshuslokalet, vi havde bestilt Julemad saa nær op ad dansk Julemad som muligt, og vi fik baade Vin og Øl til Maden. Efter den lange Hungermarch følte vi os godt oplivede, og vi tog ærligt for os af Retterne og var rigtig velfornøjede. I umiddelbar Nærhed af os havde et noget større og temmelig broget Selskab placeret sig om et Grantræ, plantet i Spunshullet paa en Øltønde. Af deres Tale og Dialekt forstod vi, at et Par af dem var Østrigere. Den ene af Mændene var usædvanlig lille og spinkel, og dertil kom, at Hovedet sad skævt. Saavidt vi forstod, var denne Mandsling Skrædder. Selskabet drak tæt, idet de tappede Øl af Ølankeret med Juletræet i Spunshullet. Virkningen heraf udeblev heller ikke. Da der var gaaet nogen Tid, var de halvfulde og begyndte at skændes. De agtede imidlertid ikke videre paa os og vi heller ikke paa dem, selv om Naboskabet tegnede til at blive generende nok for os. Før vi havde ventet det, udartede Klammeriet til et vildt Slagsmaal. Skrædderen, der vilde give sit Besyv med i Laget, fik en usædvanlig haardhændet Paamindelse om at forholde sig i Ro, alene af den simple Grund, at han ikke havde betalt noget af Øllet. En Ørefigen, som han fik af en Østriger, var saa voldsom, at jeg ventede at se Hovedet sidde rigtigt paa Halsen efter Slaget. For den lille Skrædder var der ikke Tale om at slaa igen; men han fik alligevel Hævn; thi under den fortsatte Tumult, der tilsidst blev saa voldsom, at vi maatte flytte os, fordi en af de kæmpende havde søgt Ly under vort Bord, listede Skrædderen sig til at tage Tappen af Ølankeret, saa det sidste af Øllet flød ud over Gulvet. Værten søgte forgæves at mane Selskabet til Ro og Orden. En af Slagsbrødrene hev den værgeløse Vært hen i et Hjørne af Lokalet, og dermed var hans Indsats som Ordensvogter forbi. Først sent endte Balladen, hvorefter vi gik til Sengs i et Lokale, som daarligt kunde aflaaes. Vi maatte derfor barikadere os ved at anbringe et Skab for Døren, da nogle af Urostifterne søgte at trænge ind til os. Vor Juleaften var saaledes alt andet end hyggelig. Den gode Mad kunde vi forresten heller ikke taale. Vi havde sultet for længe og kom ikke uskadt over den bratte Overgang fra en langvarig Sultekur til et Festmaaltid. Julemorgen var vi alle tre temmelig uoplagte. Det værkedede i baade Hoved og Mave; men det varede ikke længe, inden vi var paa ret Køl igen, og i flere Dage boede vi derefter fredeligt paa Værtshuset. Slagsbrødrene gik det ikke saa godt, de blev Jule-

morgen ved elleve Tiden hentet af Politiet, og vi saa ikke senere noget til nogen af dem.

Jeg saa mig godt om i Bayerns Hovedstad og gjorde forgæves Forsøg paa at faa Arbejde der. For at spare mest muligt paa de faa Penge, jeg havde faaet ihænde, tyede jeg tilsidst til Asylet for arbejdsløse for at faa Natlogis. I min Dagbog er Asylet i München nævnt som et »meget godt Asyl, selv om det er yderst tarveligt«. Det var renligt, og der herskede Ro og Stilhed der. Opvarningen var det derimod saa som saa med. Om Morgenkaffen hedder det, at den omtrent ikke er Ulejligheden værd, derimod var det herligt at kunne faa Bad paa Asylet.

For den rejsende Svend var det af yderste Vigtighed at kunne holde sig ren og aldeles fri for Utøj. Paa Herbergerne blev alle rejsendes Undertøj omhyggeligt undersøgt, før de fik Lov til at gaa i Sengene. Viste det sig, at een havde Utøj, var det en given Ting, at vedkommende ikke fik Lov til at gaa i Seng. Han blev da anvist et Natteleje paa en Briks i et andet Lokale. Der herskede absolut Ro paa disse »Herberge zur Heimath«. I Skænkelokalet var der i adskillige Herberger som nævnt et Orgel, som brugtes ved Aften- og Morgenandagten. En egen dyster Stemning hvilede over alle, naar Herbergsfaderen slog Tonen an til Aftensangen og Fadervor. Tavse og alvorlige stod de arbejdsløse, vandrende Svende og sang med. Mange havde knap nok Saaler i Fodtøjet, og de fleste var uden Midler for den kommende Dag. Ofte gik adskillige i Herberget sulten i Seng og kunde derfor ikke med særlig Fortrøstning bede om det daglige Brød.

Sengene stod ofte oppe paa et Taglokale, hvor det var bidende koldt. Men her hjalp ingen Klage. Nøgen maatte alle med alt Undertøj i Hænderne passere Herbergsfaderen, parat til Undersøgelse. Naar denne var overstaaet, krøb man i Seng splitternøgen, selv i den strengeste Kulde, for under alle Omstændigheder at være sikker paa at kunne undgaa at faa de smaa graa Snyltere i Tøjet. Man sov trygt paa disse Herberger. De faa Ejendele, man havde med sig paa Rejsen, blev altid før Sengetid overleveret til Lederen af Herberget, for at han kunde opbevare dem til næste Morgen. Ingen kunde risikere at komme til at miste noget af det lidet, der var at miste af.

Man mødte overalt den mærkelige Skik, at den rejsende Svend, naar han om Aftenen kom ind i Herberget, hilste ved at gaa hen til

et Bord for at banke paa det med Knoerne, idet han sagde: »Kendt Kunde.« En rejsende Haandværkssvend kaldtes for: »Eine Kunde.«

Som allerede sagt, var Arbejdsløsheden i Vinteren 1891—92 overvældende i Tyskland. Landevejene var fyldt med vandrende arbejdsløse. Fantastisk høje Arbejdsløshedstal blev nævnt; men i Virkeligheden var de arbejdsløse utalte. Givet var det imidlertid for os, at Tallet paa de arbejdsløse var stort, saa stort, at de arbejdsløse sine Steder følte som en Landevejsplage. I modsat Fald vilde de bayerske Bønder sikkert ikke have holdt en dresseret Lænkehund løbende langs deres Husfacader for at have Indgangsdørene blokeret overfor de arbejdsløse, der kom for paa fredelig Vis at bede om et Stykke Brød.

Herbergerne var det eneste faste Led af virkelig Betydning for de arbejdsløse Rejsende. Uden disse Herberger vilde det overhovedet ikke have været muligt at gaa paa Valsen, saaledes som vi gjorde det, i Vinterens strengeste Tid. Foruden Herbergerne var der organiseret en saakaldt Naturalforplejning for de rejsende i Byerne og i de større Landsbyer. Denne Naturalforplejning var af forskellig Værdi de forskellige Steder, men overalt var den yderst tarvelig og repræsenterede kun nogle Pfenninges Værdi. Anvisningen af Naturalforplejningen blev mange Steder foretaget af Politiet paa Politistationerne, og den Modtagelse, man fik der, var ofte alt andet end venlig. De rejsende Svende var i det hele taget slet ikke velsete noget Sted. Og dog var Forholdet dette, at jeg saa godt som kun traf skikkelige Folk paa Landevejene. Mange af de rejsende saa nok miserable ud, fordi de havde været uden Arbejde altfor længe. Men de gjorde ingen Fortrød, og de var taknemmelige for selv nok saa lille en Haandsrækning i deres haabløse Armod. En aldeles overvejende Del af de rejsende var forøvrigt unge Mennesker.

Kort efter Nytaar gjorde vi os klar til Afrejse fra München. Selve Nytaarsmorgen gik vi ind i den store katolske Domkirke for at overvære Aarets første og særdeles pompøse Gudstjeneste. Kirken var fyldt af et siddende og staaende Publikum, der med stor Iver og gratiøs Hengivelse deltog i Ceremonierne, som lededes af en Mængde Gejstlige og dissers Hjælpere, blandt hvilke Kordrengene særlig vakte min Opmærksomhed ved deres rytmiske Svingen med Røgelses-skaalene.

Inden Afrejsen fra München gik vi alle tre op til den danske Konsul for at faa et Pas udstedt. Jeg var ganske udgaaet for Legitimationspapirer, fordi jeg den Nat, da jeg laa sammen med den

svenske Maler Lundholm paa et Halmloft i Gräfenberg, blev fra-
stjaalet alt, hvad jeg havde af Papirer, deriblandt Laanebeviset fra
Pantelaaneren i Dresden, hvor jeg havde maattet pantsætte mit gode
Uhr. Da Laanesedlen var borte, var ogsaa Uhret tabt, og derover
ærgrede jeg mig meget, thi Uhret havde faa Maaneder i Forvejen
kostet 35 Mark, og jeg havde kun faaet 11 Mark for det ved Pant-
sætningen.

Den danske Konsul i München var Franskmand, og han var ikke
sen til at give os hver paa vort glatte Ansigt et mægtigt Pas, udfær-
diget alene paa Fransk og med et imponerende rødt Stempel, under
hvilket Konsulens egenhændige Underskrift prangede. Forsynet med
dette næsten frygtindgydende Papir drog vi en Morgenstund i
Januar 1892 ud af München. Vi havde hver en halv Snes Mark i
Lommen og havde forsynet os med lidt Fødevarer. Leisner havde
saaledes købt sig et Sigtebrød, som han havde anbragt i sin Over-
frakkes Inderlomme. Uden for München delte Vejen sig; en Vej
gik mod Øst, en anden mod Syd og en tredje mod Vest, og ad denne
Vej skulde vi vandre. Just som vi skulde dreje til højre, viste 2
Gendarmere med Gevær og paasat Bajonet sig i Horisonten mod Syd.
De fløjtede ad os og gav Tegn til os om at gøre Holdt. De var ufor-
skammede og tiltalte og titulerede os som Landstrygere. Vi var
imidlertid ikke forknytte over dette, idet vi stode trygt paa Virk-
ningen af vort franske Pas. Vi regnede heller ikke forkert. Passet
imponerede de to Landevejsbeherskere. For det første kunde de ikke
læse det, og for det andet saa de, at Konsulatseglet var af ny Dato.
Ærgerlige over saaledes at staa temmelig raadville overfor os, ikke
mindst da de saa, at vi havde Penge i Lommen, gjorde den ene i
sidste Øjeblik et temmelig groft Forsøg paa at overrumple Leisner.
Han havde nemlig faaet Øje paa Sigtebrødet i Overfrakkelommen,
og uden videre hapsede han Brødet op af Lommen, holdt det lige op
for Næsen af Leisner, idet han brølede: »Das haben sie gestohlen.«
Leisner blev rasende over Beskyldningen og svarede paa Dansk:
»Det er Løgn i din Hals.« Heldigvis forstod Gendarmen ligesaa lidt
Dansk som Fransk. Men han imponeredes aabenbart alligevel over
Svaret, thi han opgav omgaaende at forfølge Sigtelsen og nøjedes
med at øse en Bunke Grovheder over os for derefter sammen med
Kollegaen at forsvinde skyndsomst ad München til, da vi truede
med at ville vende tilbage til Byen for at klage til Konsulen over
at være bleven antastet og overfuset, skønt vi var fredelige rejsende,

der havde alt i Orden. Vi tillod os tilmed at brovte over, at vi kunde faa Penge nok hjemmefra, naar de medbragte Beholdninger var brugt op.

Vi passerede Starnbergersøen, hvor den sindssyge bayerske Konge, Ludvig den Anden, byggede sit Lystslet, hvori han 1886 havde funden sin Død. Vi havde de første Dage efter Afrejsen fra München temmelig fint Vejr. Men i Würtemberg blev det Vinter med Sne-storme og paafølgende meterhøjt Snedække. Vore Penge slap paany op, hvorefter Gitz vendte tilbage til München for senere pr. Bane at naa frem til Schweiz. Leisner og jeg fortsatte vest- og sydover under store Besværligheder og i et græsseligt Vejrlig det meste af Tiden. Omsider naede vi op i Nærheden af Bodensøen. Her blev vi en Dag uenige. Stridens Genstand var ellers en Bagatel, og da vi ingen Opmand havde, tyede vi til samme Udvej, som Abraham og Loth i længst forsvundne Dage maatte ty til, og da vi bogstavelig talt var stillet, som de to berømmelige Kaldæer var, da Abraham sagde: Gaar du tilhøjre, gaar jeg tilvenstre, enedes vi let om at gaa hver sin Vej ind i Tyrol, hvor vi begge skulde se at finde Mulighed for at naa over Grænsen ind i Schweiz. Grænseovergangen var fra den østrigske By Bregentz til den schweiziske By St. Margrethe. Men vi skulde snige os over Grænsen, da vi ikke ejede de 5 Franc, der var Mindstebeløbet, som Schweizerne vilde anerkende som fornødne Subsistensmidler.

Leisner var den heldige og fik den korteste Vej at gaa ad Bregentz til. Han var derfor allerede naaet til Herberget dér et Par Dage før mig. Da jeg mødte ham paa Herberget, saa han temmelig modfalden ud, og inden mange Minutters Forløb havde jeg en klar Forestilling om hans Uheld, der ikke var uden en vis Komik. Leisner havde saa mange Penge, da han kom til Bregentz, at han turde til-lade sig at gaa ind i en Cigarbutik for at købe lidt Tobak. Uden at tænke over Følgerne gav han sig til at undersøge en temmelig kost-bar Pibe, der laa paa Disken, og i Tankeløshed stak han Pibens Spids i Munden. Virkningen af denne Ubesindighed var rent ud sagt kata-strofal for Leisner. Cigarhandleren tvang ham simpelthen til at købe Piben, og dermed var Leisners Formue ganske opbrugt. Da jeg traf ham paa Herberget, var han ligefrem nødlidende; thi han var uden-for enhver Mulighed for at faa Penge i Bregentz, tilstrækkelig til, at han kunde klare sig over Grænsen. Han kunde nemlig ikke i Bregentz opnaa Understøttelse af nogen Art, og Dekoratorfaget

havde kun en enkelt Udøver her. Jeg maatte saa paatage mig det brydsomme Hverv at tigge tilstrækkelig sammen hos Snedker-mestrene i Bregentz, til at Leisner kunde købe en Billet fra Bregentz til St. Margrethe. At det af mig paatagne Hverv at tigge Rejsepenge sammen var besværligt, vil man forstaa alene deraf, at jeg hos en af Mestrene kun fik »en halv Øre« i Geschenck. Østrigerne havde deres Ører eller rettere sagt Kreutzer delt i to halve.

Billetten fra Bregentz til St. Margrethe kostede 25 Kreutzer. Vi maatte være meget forsigtige for ikke at blive nappede af Grænsepolitiet paa den schweiziske Side. Derfor bestemte vi, at vi skulde rejse med hver sit Tog. Vi slap ogsaa begge heldigt over og traf igen hinanden i St. Gallen. Min Overfart over den østrigsk-schweiziske Grænse gik for sig i tæt Taage. Jeg var i god Tid gaaet ind paa Banegaarden i Bregentz for at udse mig et passende Rejseselskab. Jeg fandt lige før Togets Afgang, at det kunde være passende, at jeg sluttede mig til en Bondefamilie, bestaaende af Mand, Kone og flere Børn, deriblandt en voksen Datter. Det var ikke vanskeligt for mig at indlede en Samtale med denne Familie og særlig med Datteren, og da jeg ikke havde nogensomhelst Antydning af Rejsegods med mig, slap jeg, uden at nogen lagde særlig Mærke til mig, gennem Kontrollen. Begunstiget af Taagen naaede jeg ogsaa uhindret videre og kom til St. Gallen ved Mørkningens Frembrud. Dermed var i Virkeligheden mine Rejsebesværligheder forbi for denne Gang. Overgangen fra Østrig til Schweiz var ligefrem overraskende for en rejsende Haandværkssvend. Allerede i St. Gallen »flød« Pengene rigeligere. Mestrene gav ikke mindre end 10 Centimer, og nogle gav 25. Og hos den danske Forening fik jeg 1½ Fr.

Velstanden blev nu ligefrem overvældende.

Dagen efter vandrede vi ad Zürich til, men da vi passerede den lille By Wyl, traf vi en Mester i mit Fag paa Gaden. Han standsede os og spurgte, om nogen af os var Snedker, for en Snedker havde han Brug for. Jeg var ikke sen til at melde mig. Jeg skulde saa tage Afsked med Leisner, der da maatte vandre alene videre. Først efter omtrent et helt Aars Forløb traf jeg ham igen i Zürich. Jeg blev nemlig i Wyl i længere Tid og havde fornøjelige Dage der hos den schweiziske Mester, Kupmann, hvem jeg 34 Aar senere vilde besøge; men han var da tilligemed sin Hustru for faa Aar siden afgaaet ved Døden, og det Hus, som han byggede færdigt i det Aar, jeg var hans Svend, var nedbrændt.

I DET FORJÆTTEDE LAND SCHWEIZ

Atter i Arbejde.

Min Glæde var stor, da jeg fik Arbejde i den schweiziske Bjergby: Wyl. Nu kunde jeg igen leve, som et Menneske normalt lever. Jeg fik eget Værelse, egen Seng og Mad til bestemte Tider. Og jeg fik nu Mad nok. Jeg spiste ved Mesterens Bord, der altid var veldækket. Men der var dog en af Retterne, som straks vakte min Forundring, og som jeg var noget betænkelig ved, en Ret, som jeg næppe kunde have fundet Behag i, dersom jeg ikke havde været saa udsultet, som jeg var. Vi fik om Morgenen serveret Kaffe i en stor gul Skaal. Kaffen fik en rigelig Tilsætning af Mælk og blev uden Sukker sat tillivs ved Hjælp af en almindelig Spiseske. Vi spiste bart Hvedebrød til denne ejendommelige Kafferet, og jeg nød den allerede den første Dag som al anden Mad med særdeles god Appetit.

Mester Kupmann havde i sin Vinkælder vældige Vin- og Mostfade, som ingen anden end Mesteren selv fik Lov til at tappe af. Men han tappede ogsaa flittigt. Vi fik hver fire Gange daglig serveret $\frac{1}{2}$ Liter Most eller Vin, nemlig til Frokost, Middag og Vesper samt til Aftensmaden. Til Frokost og Vesper serveredes forøvrigt foruden den halve Liter Vin eller Most kun en stor Kile Hvedebrød. Om Smør var der aldrig Tale. Og vilde vi have Ost, maatte vi selv besørge Indkøbet og for egen Regning.

Jeg havde herlige Dage i Wyl. Byen havde et Utal af Værts-huse, og Omegnen var meget interessant, saa der var ingen Mangel paa Adspredelse, hverken Hellig eller Søgn. Vi havde travlt i alle de Maaneder, jeg var der. Alt forefaldende Arbejde blev modtaget, og Mester Kupmann havde en anset Stilling som Haandværker. Han betalte godt og præcis for udført Arbejde.

Jeg saa ikke en eneste Dansker i den Tid, jeg brugte Høvl og Sav i Wyl. Men jeg savnede ikke et Øjeblik Selskab. Hverdagene var jo optaget af Arbejdet, og om Søndagen foretog jeg sammen med Kammeraterne Udflugter ind i de skønne schweiziske Dale eller op mod Bjergtinderne for at nyde en storslaaet Udsigt. Herfra spejdede jeg gerne mod Vest, hvor Zürich laa. Jeg agtede mig nemlig til denne Schweizernes største By, naar Lejligheden bød sig.

Som Eksempel paa Mester Kupmanns Alsidighed kan jeg anføre, at han en Dag kom hen til mig paa Værkstedet og spurgte, om jeg kunde bygge en Keglebane. Jeg maatte dertil svare, at vel kunde jeg spille Kegler; men jeg havde endnu ikke haft Lejlighed til at lave nogen Keglebane. Mester Kupmann mente imidlertid, at jeg sagtens kunde lave en Keglebane, og Enden paa Samtalen blev, at jeg skulde paatage mig Opgaven med fornøden Hjælp fra Mesteren selv. En skønne Dag kørte vi saa ud til en Restauration en Mils Vej fra Wyl for at faa Keglebanen stillet op. Arbejdet lykkedes forholdsviis let, og da det tilmed var velgjort, spillede vi i Forening adskillige Potter, inden Hjemfarten fandt Sted.

Med nogen Vemod forlod jeg Wyl. Intetsteds havde jeg haft det bedre. Og nu havde jeg baade Klæder og Penge og kunde med Sindsro vandre videre. Jeg kom saa til Zürich. Her formede Livet sig noget anderledes end i den fredelige og idylliske Købstad Wyl.

Det voldte mig ikke ringeste Vanskelighed at faa Plads i Zürich. Og her kom jeg straks i nært Selskab med de mange danske Haandværkere, mest Snedkere og Malere, der havde slaaet sig ned i Byen ved Limathen. Den skandinaviske Forening talte her mange Medlemmer, og i dens Lokaler var der hver Lørdag Aften Sammenkomst. Der førtes i Zürich et lystigt og sorgløst Liv af friske, glade skandinaviske Haandværkere. Egentlig bar Foreningen noget med Urette sit Navn, idet jeg ikke mindes i den Tid, jeg var i Zürich, at have truffen mere end een Nordmand og kun faa Svenskere. Det var Danskerne, der holdt Foreningen oppe og gav den sit Indhold. Men Foreningen havde nu engang sit skandinaviske Navn, og den blev altid udadtil demonstreret som en skandinavisk Forening. Medlemmerne hed ligefrem populært »Naverne«. Foreningen havde ogsaa de tre skandinaviske Faner, og ved Udflugter blev de alle tre baaret foran i Processionen, selv om det som Regel var saaledes, at en Dansker maatte bære den norske eller svenske Fane.

Den skandinaviske Forening i Zürich skiftede hurtigt Medlems-

skab. Mange af dens Medlemmer var kun i kortere Tid i Byen, faa var der mere end et Aar, og undtagelsesvis traf man en »Naver«, der var bleven hængende i Byen af en eller anden unormal Aarsag. »Naverne« var her kun paa Træk. Efter nogle Ugers Ophold i Zürich var jeg bleven Foreningens Formand og havde derved rig Lejlighed til at stifte Bekendtskab med alle de skandinaviske Haandværkere, der passerede Schweiz. Alle skulde gennem Zürich, og saagodt som alle meldte sig Lørdag Aften, der var den faste Mødeaften. De rejsende var denne Aften Foreningens Gæster, deres Navne blev indført i en Protokol og oplæst for Mødedeltagerne. De fik gratis Øl og om fornødent tillige noget at spise. Enkelte undlod dog at møde i Foreningen, nemlig saadanne, som havde skaffet sig et daarligt Ry, for Eksempel ved at forlade et Logis uden at betale. Saadanne »Naver« kom bogstavelig talt paa den sorte Tavle, hvorfra deres Optræden i nogen Tid forkyndtes til Skræk og Advarsel for andre. De allerfleste rejsende kunde klare sig selv. Men jeg saa dog enkelte, for hvem Rejsen i det fremmede var en Misforstaaelse, og som ingen Mulighed havde for at faa andet ud af den end Skuffelse og et nedbrudt Helbred. De taalte ikke Strabadserne eller havde lært for lidt i deres Fag til at kunne klare sig paa Værkstederne. Men dette var kun Undtagelserne. En meget høj Procent af de rejsende »Naver« forstod deres Profession fuldt saa godt som Landenes egne Haandværkere. De havde deres Anlæg og Uddannelse at bygge paa og fandt sig hurtig tilrette med det nye, de mødte, og som naturligvis i mange Tilfælde kunde have stor Værdi. Disse rejsende Haandværkssvende var i Virkeligheden gennem Aartier det danske Haandværks Fornyere. De bragte Udlandets sidste Erfaringer hjem til Danmark og omsatte dem i Praksis, afpasset efter dansk Smag og Behov. Nu er »Naverne«s Rejsetid desværre ophørt. Landene er spærret, og Værkstederne er lukket saa at sige overalt for den farende Svend. Kun Turisten med Penge paa Lommen kan faa Indrejsetilladelse; men han vender jo ikke hjem med stort andet end den tomme Lomme.

»Naverne«s Færden i Zürich var de lystige Svendes Færden. De tjente gennemgaaende godt og kunde derfor tillade sig adskilligt.

Sommersøndagene blev ofte Udflugtsdage. En Søndag Morgen marcherede de fleste af Foreningens Medlemmer med de tre Faner i Spidsen opover Bjergskraaningens paa Limathflodens højre Side. Paa den anden Side Bjerget standsedes der i en større Landsby,

Medlemmer af den skandinaviske Forening i Zürich 1894. C. N. Hauge siddende i Midten ved Bordet som Formand. Negeren er en dansk Vestindianer, og Damen er Fru Weis, der var Værdinde i en Restauration, som Skandinaverne søgte meget, særlig naar de ingen Penge havde.

tæt ved Bybrønden, hvor Pigerne hentede Vand til Morgenkaffen. En af Pigerne havde sat en stor Vandkrukke paa Brøndens Stenkant og saa undrende paa den store Invasion af morgenduelige og tillige morgenlystige unge Mænd; men hun var ligesom alle Schweizerinder afmaalt tilbageholdende overfor Forsøg paa Tilnærmelser. En af »Naverne« fik da det ulykkelige Indfald at ville slaa et lille Slag med sin Stok paa Pigens Vandkrukke. Uden Anelse om Krukkens Brøstfældighed blev Slaget for haardt, og Krukken sank sammen i tusinde Skaar. Denne i sig selv ret uskyldige Begivenhed forvandlede som ved et Trylleslag Sceneriet ved den fredelige Landsbybrønd. I Løbet af faa Minutter var alle Landsbyens Mænd mobiliserede med Plejlsavl, Høtyve, Hammelstykker, og hvad der iøvrigt var ved Haanden af Vaaben for at drive »Fjenden« ud af Landsbyen. »Naverne« forsøgte kun svag Modstand. De var uforberedte og havde ingen anden Udvej end den at vende om for at naa i Sikkerhed paa den anden Side Bjerget.

Schweizerne kunde ikke lide Udlændinge, og de var særlig uvil lige overfor Tyskere og Østrigere. De gik alle under Navnet

»Swaaber« og fik ved højtidelige Lejligheder tilsat Tillægsordet »keibe«, paa Dansk: forbandet. Ikke desmindre var der i Tusindtal af Tyskere i Schweiz i alle mulige Stillinger. Der var ogsaa mange Italienerne der, men flest som Sæsonarbejdere ved Bygnings- og Sten- og Vejarbejde. Mellem disse Arbejdere og den tysktalende schweiziske Befolkning var der overhovedet ikke Tale om nogen Selskabelighed eller kammeratligt Samvær. Italienerne passede sig selv og sled haardt i Sæsontiden for derefter at vende tilbage til Egnene Syd for Alperne med Pengene i Behold.

Vi var endnu i Begyndelsen af Halvfemserne. De faglige Organisationer havde ikke faaet Tag i Arbejderne og spillede derfor ingen Rolle paa Værkstederne. Men Arbejdsforholdene var alligevel jævnt gode. Arbejdstiden var naturligvis lang, fra seks Morgen til seks Aften, og man skulde slide haardt, men Ugeførtjenesten kunde dog gaa op til 30—35 Francs. Jævn god Kost kunde faas for 12 Francs pr. Uge. Det var ved Lov paabudt kun at udbetale Arbejdslønnen i Sølv eller Guld, og da Lønnen som Regel blev betalt i Sølv og kun hver fjortende Dag, er det forstaaeligt, at man kunde føle sig helt velhavende, naar man fik de mange Schweizerfrancs i Lommen.

Jeg fik straks efter min Ankomst til Zürich Plads paa et større Værksted i en af Forstæderne tæt ved Zürichersøen. Mesteren, der var Badenser, var usædvanlig drillevoren, men dygtig i sit Fag, og han havde en stor Kundekreds. Arbejde var der saaledes nok af, men han betalte ikke mere end lige til. Vi maatte derfor ofte skændes bravt med ham om Akkordbetalingen. Hans Hustru serverede ofte Kaffe for os, og da jeg 34 Aar senere, i 1927, atter kom til Zürich, aflagde jeg hende et Besøg. Mesteren var da død, men hun boede i den samme Lejlighed, som hun boede i, da jeg spiste og drak Kaffe i hendes Stuer. Da jeg nævnte mit Navn, huskede hun mig grant. Vi blev fotograferet sammen og fik gamle Minder opfrisket. Hun huskede navnlig, at vi i Badetiden sprang paa Hovedet i Zürichersøen fra en Baadebro lige ud for hendes Vinduer.

Lige saa stilfærdigt, som Livet havde formet sig for mig i Wyl, lige saa livligt og lystigt blev det som allerede antydnet i Zürich. De mange danske Haandværkere, der var her, kom meget sammen, dels i Foreningslokalerne, dels paa andre Restaurationer og paa Udflugter. Zürich var en særdeles livlig By med et Utal af Restaurationer. Alle Værtshuse havde deres Stampublikum, og Stamgæsterne havde deres specielle Stamborde, og de havde Stamkrus, hvorefter de drak

Nytaarsmorgen i Zürich 1893. C. N. Hauge yderst til højre ved Siden af Maler P. Gitz. I bageste Række til højre Lodberg og Stjernstrøm med Stokken, der traf Lodberg »lige i Melonen«.

deres Øl. I denne Henseende formede Værtshuslivet sig i Schweiz, som det formede sig i Tyskland. Men Schweizerne kunde ikke lide, at man sammenlignede dem med Tyskerne. Og mere end een Gang hændte det mig, at man ligefrem maatte demonstrere sin danske Nationalitet for at blive taalt.

Den schweiziske Dialekt kunde ingen Udlænding tilegne sig. Udlændingene var derfor nemt opdaget, og i saa Tilfælde var det ikke altid uden Fare ved Nattetide at færdes paa Gaderne. Jeg mindes saaledes, at en Kammerat en Nytaarsaften blev antastet af en Flok Schweizere paa den brede Gemüsebro over Limathen. Og da han talte Højtysk, hev de ham uden videre ud over Broens Yderkant og ned i Floden. Heldigvis kunde han svømme og bjergede sig hen til et Indelukke for Svaner. Paa samme Gemüsebro hændte der en anden Aften følgende sørgmuntre Begivenhed: To unge Navere, Svenskeren Stjernstrøm og Danskeren Lodberg, kom i en lidt løftet Stemning en sen Aftentime gaende over Broen. Her mødte de en Flok Schweizere og kom øjeblikkelig i Skærmydsel med dem. I Kampens Hede vilde Stjernstrøm med sin Stok væрге for sig, hvorefter han skyndsomst flygtede. Meget forpustet kom han op i den skandinaviske Forenings Lokaler og fortalte os om det passerede. Med megen Tilfredshed berettede han paa sit svenske Modersmaal, at han

med sin Stok havde truffen en af Fjendens Kæmper »lige i Melonen«. Hans Kammerat Lodberg saa vi imidlertid ikke noget til før Dagen efter. Han mødte da med et stærkt ophovnet Hoved; thi det var netop hans »Melon«, som Stjernstrøms Stok havde truffet i Kampens Hede. Paa Billedet Side 101 ses Begivenheden demonstreret hos Fotografen umiddelbart efter, saa naturtro som vel muligt.

I Nærheden af Værkstedet i Bendlikon, som nu er en Staddel af Zürich, laa der en lille Restauration, hvis Ejer havde en fast Stilling ved Jernbanen i Zürich. Værtens Hustru passede Restaurationen; men nu og da hjalp Datteren Elisabeth til med Opvartningen. Sammen med Værkstedskammerater kom jeg af og til ind i Restaurationen for at nyde et Glas Vin eller et Krus Øl. Elisabeth, der populært kaldtes Lisbeth, var en stilfærdig og ordentlig Pige og var ligesom de fleste Schweizerinder tilbageholdende overfor alle fremmede. Dette forhindrede dog ikke, at Lisbeth og jeg stod paa en god Fod med hinanden. Ved mere end een Lejlighed havde hun tydeligt nok ladet mig forstaa, at hun kunde lide »die Dänen«. Jeg lod imidlertid, som om jeg ikke forstod hende. Men saa hændte det en Aften, at Lisbeth paa en særdeles utvetydig Maade demonstrerede sine Følelser. Jeg havde den paagældende Aften været i den skandinaviske Forening og kom først ved elleve Tiden hjem. Men da ingen af Kammeraterne var hjemme, anede jeg, at de var paa Kroen. Jeg gik derfor derover, og her fandt jeg Lokalet fyldt dels med mine Kammerater, dels med en Del unge Schweizere. De var alle i Krigshumør, og det var tydeligt nok, at Luften længe havde været ladet med Elektricitet. En ung Knøs fra Augsburg havde været grovmundet og derved udfordret Schweizerne. Da jeg havde siddet i Restaurationen et Øjeblik, var jeg paa det rene med, at Aftenen vilde ende med Slagsmaal. Det samme forudsaa Lisbeth; thi pludselig gik hun hen til mig og hviskede ubemærket, at jeg skulde finde Anledning til at gaa ud i Køkkenet og derfra gaa op paa hendes Værelse for at dække mig for det truende Uvejr. Da jeg vægrede mig ved at følge hendes Raad, bønfaaldt hun mig om at sikre mig ved at gøre, som hun havde bedt mig om; thi, sagde hun grædefærdig, dette her vedkommer jo slet ikke Dem. Jeg valgte imidlertid at gøre noget andet. Jeg trak uden videre den lille Augsburger udenfor og paa lagde ham skyndsomst at forføje sig hjem. Jeg haabede derved at have afværget det værste, idet de øvrige Kammerater fra Værkstedet var Schweizere. Da jeg vendte tilbage til Lokalet, bestilte jeg en

Omgang Øl til hele Selskabet og fortalte, at Urostifteren var taget hjem. Øllet blev nydt i nogenlunde Ro, og vi sagde saa Godnat for at gaa hjem. Da vi kom udenfor, var der tæt Rimtaage, hvilket i nogen Maade sikrede os Retræten. Da vi var naaet halvvejs hjem, kunde vi høre de schweiziske Karle komme løbende i skarp Trav. Vi havde imidlertid et saadant Forspring, at vi kunde naa hjem, inden de naaede frem. De var os langt overlegne i Antal, og da de tillige havde forsynet sig med Vaaben af forskellig Art, var det en given Sag, at vi ikke havde anden Udvej end at ty indenfor paa Mesterens Enemærker saa hurtigt, som det kunde lade sig gøre. Vore Forfølgere var imidlertid ikke tilsinds at lade os slippe for en Tugtelse. De foranstaltede et formeligt Attentat paa Mesterens Ejendom. De brød Gærdestaver itu og trængte ind i Haven foran Huset, hvor de lavede Molest paa Vinrankerne. Tilsidst forsøgte de at bryde Gadedøren itu, men saa kom Mester Mattern paa Benene og forsøgte at tale dem tilrette; dette var ingenlunde let, da han selv var Udlænding. Men Urostifterne naaede os dog ikke. De frygtede alligevel for at bryde ind i Huset, men haardt gik det til. En af Kammeraterne med det underlige Navn Föh havde for Eksempel faaet fat i en stor Sten, og da Forfølgerne brød ind i Haven, saa han sit Snit til at hive Stenen ud paa Taget, ad hvilket den rullede ned paa Ryggen af en af Fjendens Kæmper. Næste Dag gik Mester Mattern selvfølgelig til Politiet for at klage over, at Husfreden var brudt. Da Lisbeth hørte om, hvorledes vi kun paa et hængende Haar nær var bleven skamslaet, sagde hun til mig: »Du kunde have fulgt mit Raad;« men hun forstod alligevel, at dersom jeg havde gjort dette, vilde Kammeraterne efter alt at dømme have faaet flere Prygl, end de kunde have taalt.

Da jeg efter mange, mange Aars Forløb atter kom til Bendlikon, søgte jeg efter den lille venlige Restauration ved Zürichersøen og efter Lisbeth; men da var Værtshuset borte, og ingen kunde give mig Besked om, hvor den gode Lisbeth var bleven af.

Det var nu ikke saa mærkeligt, at Schweizerne saa med nogen Uvilje paa de mange fremmede, der havde Beskæftigelse i deres Land, dels som fast bosiddende, dels som midlertidigt tilstedeværende. For det første var de fremmede tilstede i Titusindtal, og for det andet lod det sig ikke skjule, at adskillige af de fremmede ofte opførte sig ved Ord og Lader, som om de var de egentlige Herrer i Landet, og betragtede Schweizerne som Bønder, der var

mindre duelige i Forhold til, hvad de selv kunde præstere. — Schweizerne vidste god Besked herom og havde Grund til at være fortrydelige; thi Schweizerne var paa mange Omraader endog særdeles dygtige. Den Omstændighed, at den rent faglige Uddannelse for nogle Fags Vedkommende var noget mangelfuld, kunde aldeles ikke berettige til at karakterisere dem som værende langt bagefter os andre. Schweizerne var desuden meget selvbevidste i deres nationale Følelser. Deres Frihedskampe i Middelalderen mod de tyske og østrigske Fogder, som voldelig havde undertrykt Befolkningen, havde sat dybe Spor i deres Sind. Svaberne var ikke blot Svaber, de var »keibe Swaaber«. De var fortsat forbandede.

De schweiziske Arbejdere var saa godt som alle uorganiserede i Aarene omkring 1890. Ikke desmindre var Arbejderklassen i Schweiz ved at røre paa sig. Den 1. Maj 1893 blev Arbejderne i Zürich kaldt til Demonstration for 8 Timers Arbejdsdagen. Og Arbejderne fulgte Kaldelsen. Jeg var med i Demonstrationstoget og hørte, at Lederne anslog Tallet paa Deltagerne til 10.000. Om Tallet var rigtigt, kunde jeg ikke afgøre; men jeg syntes, at Toget var imponerende stort, særlig i Betragtning af, at det først var i 1889, at man fattede den internationale Beslutning at fejre 1. Maj som international Demonstrationsdag for 8 Timers Arbejdsdagen.

En Del af den knappe Fritid, som jeg havde i Zürich, anvendte jeg dels til Sprogstudier og dels til Varetagelse af de Pligter, jeg havde som Formand for den skandinaviske Forening. Min Lærer i Fransk var en polsk-russisk Flygtning, der i mange Aar havde været deporteret til Sibirien. Som ung Student havde han deltaget i politisk Arbejde, og sammen med mange Landsmænd havde han som Fange maattet gøre den lange Vej til Føds fra Warschaw til Sibiriens øde Marker. Efter flere Aars Ophold der lykkedes det ham efter flere forgæves Forsøg at naa gennem Mongoliet tilbage til Europa, og nu virkede han som Sproglærer i det frie Schweiz, hvor mange andre politiske Flygtninge fandt et Asyl. Han havde et særligt og paafaldende Kendingsmærke i Haaret, idet han havde en hvid Haarstribe paa et Par Centimeters Bredde fra Pandespidsen til Nakkehvirvlen.

ITALIEN VINKEDE

En bevæget men interessant Rejse.

Zürich havde jeg sparet mig nogle Hundrede Francs sammen til en Italiensrejse. En meget stor Del af de i Schweiz arbejdende danske Svende vilde først vende hjem til Danmark efter en Italiensrejse. Denne Rejse havde ikke noget praktisk Uddannelsesformaal. Der var nemlig ikke Tale om, at man kunde vente at faa Arbejde i Italien. Rent undtagelsesvis hændte det, at en dansk Haandværker søgte Arbejde Syd for Alperne. Der var intet at udrette for en dansk Haandværker i italienske Værksteder; men der var meget at se i Italien. Sydens Sol lokkede derfor de frejdige danske farende Svende over Alperne, og alle blev paa Sydsiden, indtil den sidste Lire var brugt.

Jeg havde sparet de efter mine Beregninger fornødne Penge sammen til en Foraarstur over Milano, Venedig, Bologne, Firenze, Livorno, Neapel, Rom, Pisa, Genua, Milano og Como. Men mine Beregninger maa enten have været for knappe, eller ogsaa var jeg i de første Uger vel rask til at give Penge ud. Det gik i hvert Fald saaledes, at mine sidste Penge slap op allerede i Neapel, og kun med stort Besvær naaede jeg Rom. Vi var to Kammerater i Følge, og vi havde samme Maal for Rejsen. Vi vilde se mest muligt af Kunst i de italienske Byer, og vi vilde se Folkelivet og Sydens skønne Natur. Vi rejste, som Haandværkssvendene plejede at rejse. Der kunde aldeles ikke være Tale om at bo paa Hoteller. Vi maatte tage tiltakke med de italienske Logishuse, selv der, hvor disse var mere end tarvelige. Vi drog afsted fra Zürich den 12. Januar 1893, og med Undtagelse af et kort Ophold i Luzern tog vi direkte til Milano. Som Vidnesbyrd om, hvor spartansk Haandværkernes Rejseliv formede sig i disse Tider, skal jeg af min Dagbog citere, hvad jeg den 13.

Januar 1893 skrev om det Logishus, som vi boede paa i Via Sonsino Merati Nr. 17 i Milano:

»Vi fandt efter nogen Søgen Via Sonsino Merati Nr. 17, hvor der er en Slags Herberge for Rejsende. Det er af meget ringe Beskaffenhed. Værelset, i hvilket man træder ind, er dunkelt oplyst af kun et Vindue med mat Glas. Udenfor er der anbragt store Jerngitre. Selve Vinduet saavel som Indgangsdøren er af Jern — intet Under, at Snedkere vanskeligt faar Arbejde i Italien —, Gulvet er af Cement og saa sort som Kul. Høns og lignende generer sig ikke for at komme indenfor for at ønske god Appetit ved Middagsbordet.«

Disse Linier vidner just ikke om nogen Begejstring for det, vi her mødte; men der var heldigvis andet at se paa i Milano end et Herberg. Det fremgaar ogsaa af min Dagbog, at jeg var imponeret af Domkirken i Milano, hvis Marmorsilhuet ingensinde senere er gaaet mig af Minde, ligesaalidt som jeg har kunnet glemme Kirkens indre Storhed og Skønhed. Dens Bygning stod jo ogsaa paa i samfulde 500 Aar, og da den var færdig, kunde den rumme mange Tusinde Mennesker — hvor mange fik jeg ikke Lejlighed til at se; men jeg hørte, at dens Grundareal var mere end 11.000 Kvadratmeter. Og dette imponerede mig næsten ligesaa meget som de 58 gigantiske Marmorsøjler, der i en Højde af 10 Meter bærer Kirkens Hvælvinger.

Vi var oppe i Kirkens 174 Meter høje Taarn, hvorfra vi havde den mest storslaaede Udsigt over den ærværdige Stad, som er næsten lige saa gammel som Rom, og som gennem Aarhundreder var Skueplads for store historiske Begivenheder.

Det var bidende koldt, da vi om Natten kørte fra Milano til Venedig. Det italienske Banemateriel var den Gang slet. Vognene var utætte og slet ikke opvarmede.

Vi fik Lejlighed til allerede paa denne Rejse at faa et lille Indblik i, hvilken Forskel der dengang var paa, hvad man kunde tillade sig Syd for Alperne i Modsætning til, hvad der var tilladt Nord for Alperne. Ved en af Holdepladserne saa jeg, at et Par af Passagererne uden at genere sig det mindste ladede deres Vand fra Kupédøren ud paa Perronen.

Vi var meget forfrosne, da vi ved Femtiden om Morgenen naaede Venedig; thi vi rejste uden Overtøj. Vi skyndte os ind i Banegaardsrestaurationen for at faa en Kop Kaffe at varme os paa. Udenfor saa vi snart en, snart en anden Gondolfører sætte Ansigtet mod Ruden for at se, om vi snart vilde gøre Mine til at bryde op. Men Tjeneren

advarede os imod at gaa ud paa denne Tid af Døgnet for at fare pr. Gondol ind i Byen.

Vi havde Adresse paa Via Garibaldi 177, og her kom vi ogsaa til at bo. Det var mere et Pensionat end et Logishus, vi her havde fundet. Men alene dette, at der kun skulde erlægges 40 Centesimo pr. Seng pr. Nat, er tilstrækkeligt som Vidnesbyrd om Pensionatets Rangklasse. Men det bør noteres, at det var propert i Sammenligning med Logishuset i Milano. Der var tre Senge i det Værelse, der blev os anvist om Formiddagen; men vi ventede alligevel ikke, at den tredje Seng ogsaa skulde udlejes. Vi blev derfor noget overraskede, da vi sent Aften kom ind i Værelset og saa den ene Seng taget i Brug af en koparret Mand, der tilmed søgte at skjule sig mest mulig under Dynen. Der var ikke andet for os at gøre end at faa Manden saa nogenlunde halet frem i Lyset, for at være sikker paa, at det ikke var en veritabel Stratenrøver, vi skulde dele Værelset med. Det viste sig snart, at Manden var mere bange for os, end vi behøvede at være for ham. Han var en skikkelig Østriger, som kun bad om at maatte sove i Fred.

Ingen anden By i Verden er som Venedig. Af Køretøjer saa vi ikke saa meget som en Trillebør i Venedigs stille Gader. Færdselen foregik enten til Fods eller pr. Gondol eller Kanaldamper. Det sidstnævnte Befordringsmiddel benyttede vi flittigt de sidste Aftener i Venedig. Vi havde nemlig faaet en hel Del falske Penge stukket ud, hvor vi havde vekslet vore Penge. En Tur ad Canale Grande kostede 10 Centesimo, og ved Betalingen her var der ikke Tid til at se efter, om Soldierne var ægte eller uægte. Falske Mønter cirkulerede overalt i Italien, derfor var det ret almindeligt at se Italienerne prøve Sølvmonternes Ægthed ved at bide i dem.

Den historiske Marcusplads med den underskønne St. Marcuskirke og Campanilaen samt Dogernes Palads, der var Stormagten Venedigs Regeringsbygning i de Hundreder af Aar, da Venedig var en Stat, der beherskede Havene viden om, var den Gang som forøvrigt ogsaa nu Venedigs Centrum. Her handledes der, her flirtedes der, og herfra saa man Skibene, der som Trækfugle kom og gik fra og til fjerne Strande.

Der var Sne og Frost i Venedig, da vi var der. Venedigs »Gammelstrandsdamer« kunde ikke taale den uventede Kulde. De maatte skaffe sig kunstig Varme. Jeg saa dem saa anbringe store Fajance-Krukker fyldte med Trækulsgløder under deres vide Skorter.

Ikke blot Pisa kan reklamere med sine skæve Taarne. Saadan fik vi ogsaa Lejlighed til at se og beundre i Bologna under et kort Ophold der; men vi hastede videre for at kunne gøre et længere Ophold i Firenze. Vi fortrød heller ikke Opholdet her i Dantes og Michel Angelos Fødestad med sine rige Minder og sine store Kunstskatte. Den eneste Skuffelse, vi her havde, var, at Konsulen nægtede at skaffe os fri Adgang til Kunstsamlingerne, fordi vi ikke havde legitimeret os som Kunstnere eller studerende. Rejsende Haandværkssvende hørte aabenbart ikke til den Kreds, for hvilke han skulde være en positiv Hjælper. Naa, vi klarede os endda og havde tilmed Mod til at søge Trøst efter Dagenes Møje og Besvær paa et særdeles godt Spisested, hvor en stor Del af Firences store Munkeskare var Stamgæster. Der serveredes her god Mad af Fjerkræ, og der skænkedes den lifligste Toscanavin, alt til smaa Priser. Saa betaget var vi af Serveringen i dette Spisehus, at vi den sidste Aften i Firenze rekvirerede en ekstra Vinration af de langhalsede, halmomvundne Toscanafasker. Men dette skulde vi nok ikke have gjort; thi Resultatet blev, at vi næste Morgen kom for sent til Livornotoget, hvilket nær havde ført til, at vi ikke havde naaet Damperen i Livorno tidsnok. — Fra Livorno sejlede vi til Neapel for at erfare, om man virkelig havde Grund til at sige, at man roligt kunde dø efter at have set Neapel under Indsejlingen.

En virkelig ubehagelig Oplevelse havde vi forøvrigt i Firenze. Ogsaa her boede vi paa et tvivlsomt Logishus. Vort Værelse kunde ikke aflaaes, og vi skulde igennem et andet Værelse for at naa derind. Dette havde vi nok været opmærksomme paa; men en rejsende Haandværkssvend var vant til meget og tog ikke stort Hensyn til sin egen Sikkerhed. Han skulde derimod evig og altid være paa Vagt overfor unødigt Anvendelse af sine Penge. Som Følge heraf maatte vi en Aften efter en anstrengende Dag gaa meget tidlig til Sengs. Vi var endnu ikke slumret ind, før vi hørte temmelig høj-røstet Samtale mellem to Mandspersoner i det Værelse, som stødte op til vort Værelse. Jeg forstod ikke alt, hvad de to talte om, men saa meget forstod jeg straks, at de lagde Planer om et Røverioverfald i Firenze. Og det var herom, der var Uenighed. Den ene var af den Anskuelse, at Overfaldet var for risikabelt, hvorimod den anden bestemt holdt paa, at det kunde lykkes. En Barberkniv, kunde jeg forstaa, skulde spille en afgørende Rolle som Værktøj. Og efter endt Ugerning skulde de to Banditter forsvinde ud af Firenze, hver sin

Vej. Min Kammerat og jeg laa musestille, saa længe Diskussionen stod paa. Vinduerne var tilgitrede med svære Jernstænger ud mod en Gaard, og blev de to Banditter opmærksomme paa vor Nærværelse, risikerede vi selvsagt det værste uden at kunne raabe paa sikker Hjælp. Efter nogen Tids Forløb forsvandt de heldigvis, hvorefter vi sov ind. Og dermed var den Sag ude af Verden for vort Vedkommende. Hvad der senere skete, interesserede vi os ikke for. Vi skulde i hvert Fald ikke have noget af at gaa til det italienske Politi med en usikker Anmeldelse.

I Livorno gik vi ombord i en stor italiensk Damper, der gik i Rutefart til Neapel. Vi maatte betale ekstra for at blive roet ud til Damperen, fordi vi først naaede Livorno, efter at Damperen var forhalet ud paa Rheden. Rejsen varede et Par Døgn, og Opholdet paa Skibet var i alle Maader ubehageligt, dels fordi vi kun havde Dæksplads, og dels fordi der ikke var nogen Mulighed for os at faa Mad ombord. Vi maatte hele Tiden opholde os paa Dækket, hvor det særlig om Natten var meget koldt. Et Forsøg paa at sove nede paa Mellemdækket maatte hurtigt opgives. Her havde de italienske Dækspassagerer nemlig taget Plads. Og uagtet vi var vant til lidt af hvert, kunde vi simpelthen ikke taale Luften hernede.

Indsejlingen til Neapel var virkelig en storslaet Oplevelse. Den kolde Middelhavsluft afløstes i Bugten ved Neapel af en velgørende mild Luft. Vesuv laa for vore Øjne tilhøjre for Staden og udspyede sine Røgmasser i afdæmpet Tempo. I Halvmaaneform laa selve Neapel skraanende som en Kæmpeterrasse og badet i Sollyset. Man var næsten fortryllet ved dette, som man her saa. Men Fortryllesen blev snart hævet, nogle faa Hundrede Meter fra Havnekajen blev Skibet omsværmet af smaa Baade, hvis Ejermænd vilde yde Passagererne deres Tjeneste. Det var de rigtige Lazaroner, vi her stiftede Bekendtskab med. Og de havde aabenbart et Privilegium, thi Skibet blev just fortøjet 2 Meter fra Bolværket, og hvis vi vilde passere disse 2 Meter, og det vilde vi naturligvis alle, saa maatte vi betale en Baadfører 2 Lire for at blive befordret de to Meter. Jeg syntes nok, at det var lige lovlig meget, at der skulde betales 1 Lire pr. Meter i Befordringsgodtgørelse. Men vi lod andre skælde ud over det Optrækkeri, der her praktiseredes.

Alle betalte og kom i Land.

I Neapel gav vi vore sidste Penge ud, og først efter lang Parlamentaren frem og tilbage lykkedes det os at laane hos Konsulen,

saa vi kunde naa til Rom. Den danske Konsul i Neapel var Prøjser, og han lignede af ydre Bismark i formindsket Maalestok. Han var heller ikke særlig elskværdig. Jeg søgte ham flere Gange; men det faldt ham aldrig ind, end ikke efter at jeg staaende havde ventet et Kvarter eller mere paa at faa ham i Tale, at byde mig en Stol. Haandværkssvenden fik overalt en Modtagelse, som mindede ham om, at han ikke maatte glemme, hvem han var, og hvad han var.

Overalt mødte man Modsætningerne, og vi var selv den legemliggjorte Modsætning, til hvad vi mødte her af Luksus. I den berømmelige Park langs Havet i Neapels vestlige Del kunde vi i Tiden fra 5—7 Eftermiddag se alt hvad Neapel husede af Aristokrati i herskabelige Køretøjer deltage i den daglige Corso paa »Vittorio Emanuele«. Ofte sad vi her sultne og uden Penge som Tilskuere til de Riges Kappelstrid i Retning af Pragtudfoldelse. Mange af dem, der distanceredes i Corsoen, led maaske større Kvaler, end vi led; thi vi var trods alt unge og lære- og livslystne, og lod os ikke kue af nogen Modgang eller ophidse til nogen Misundelse. Vi havde saa ofte endt en Dag uden at vide, hvorfra vi den næste skulde faa til Brødet og Nattelejet, at det ikke kunde gøre synderligt fra eller til i vort Humør, at vi var de fattige, og de andre de rige. En Dag, da vi igen havde faaet Penge paa Lommen, fik vi forøvrigt den desperate Idé selv at ville køre i Corsoen i lejet Landauer. Men vi opgav Ideen, fordi dens Realisation vilde være ensbetydende med, at vi skulde vandre til Fods fra Neapel til Rom. Denne Vej vilde vi dog ikke gaa. Derimod gik vi paa vore Ben baade til Herculanium og Pompeji og op til Vesuvs øverste Top. Det sidste havde nær taget Vejret fra os begge, dels fordi vi gik en forkert Vej over Lavamarkerne, og dels fordi vi ikke havde Penge nok til at sikre os de fornødne Fødemidler paa Vejen.

Af mine Dagbogsoptegnelser ser jeg, at Turen til Vesuvs Top gik for sig den 29. Januar 1893 Kl. 8 Morgen. Der var ikke for os Tale om at engagere Fører. Vi gik, uden at have orienteret os tilstrækkeligt, i Retning mod Bjerget, der ligger mere end en dansk Mil fra Neapel. Vi kom paa Afveje, og efter 4 Timers March var vi endnu langt fra Maalet. Vi satte saa tværs over uhyre Lavastrækninger, for endelig langt om længe at naa til den rigtige Vej, der førte op til Vesuv Banestation. Men denne maatte vi naturligvis gaa forbi. Vi havde ikke de 25 Lire, som det kostede at køre op til Toppen af Vesuv.

Vi naaede trods alt at gennemføre Turen; men kun jeg naaede helt op, fordi vi blev bange for, hvad der kunde hænde os, hvis vi begge to kom noget til. Min Kammerat blev stikkende ovenfor Stationen, og jeg marcherede alene opad. Tilsidst maatte jeg hvile mig saa ofte paa skarpe Lavakanter, at Buksebagen gik helt itu, og da jeg kom tilbage til min Kammerat, maatte han have mig under Armen. Om Nedturen noterede jeg bl. a. følgende i min Dagbog:

»Vi tog Vejen langsom nedefter, da vi havde gaaet en halv Times Tid kom vi til en Slags Tratoria; men da vi kun havde faa Penge, vovede vi ikke at gaa ind. Men ved Vejen stod Værtinden med en trekvart Literflaske fyldt med en Art Most-Vin. Efter Forespørgsel om, hvad den kostede, blev vi ganske forbavsede over at høre, at den kun kostede 40 Centecimo. Vi fik straks skænket et Glas, gik derpaa ind i Huset for at nyde Resten. Vi nød tillige et Stykke Brød med et lille Stykke Ost til, og det kostede ogsaa 40 Centecimo. Værtinden havde ogsaa en Ret Maccaroni til 40 Centecimo; men nu havde vi omtrent brugt vore Pengemidler udover, hvad vi skulde anvende til Logiet. Vi maatte derfor nøjes med det, vi nu havde faaet.

I Stuen opdagede vi, at vi ikke var de første »Naver«, som her var Gæster. Flere havde paa Væggene skrevet deres Navne. Det var Navne paa danske og svenske Haandværkere, og et Par Styrmand, som ogsaa havde givet deres Udødelighedslyst tilkende.

Lidt udenfor Napolis Porte nød vi en sidste Hjertestyrkning i Form af en halv Liter Landvin, et Stykke Brød og 4 Valnødder. Den kostede for os begge 60 Centecimo. Kl. 7 var vi i vort Logi, og vi gik straks efter Hjemkomsten i Seng.«

Vi ofrede megen Tid paa Museerne i Neapel. Og hver eneste Dag mødte vi nye Indtryk, der ofte virkede stærkt paa mig. Intet Steds havde jeg set Lasten prostituere sig saa udfordrende som her i Neapel, og intet Steds havde jeg set Mennesker saa pjaltet klædt som her, og heller intet Steds havde jeg set Aristokratiet saa ivrigt efter at vise sin eksklusive Stilling som her. Vi havde set indenfor i Nationalmuseet og opdaget, at til visse Sale var Kvinderne forment Adgang, fordi de fra Pompeji hentede frivole Billeder og Skulpturer var af en saadan Beskaffenhed, at man ihvert Fald ikke turde lade Mænd og Kvinder se paa dem paa samme Tid. Jeg blev her mindet om, at Fortid og Nutid korresponderede sammen. Her saa man groteske Eksempler paa, hvad man havde forlystet sig med paa Augustus' og Livias' Tid. Man havde den Gang andre Guder, og

trængte man til nye Guder, lavede man sig simpelthen saadanne eller man som Augustus og Livia og Caligula uden videre ophøjede sig selv i Gudernes Kreds. Nu havde man nok kun een sand Gud, og man havde hans særlige befuldmægtigede faa Mil herfra; men det, man var Vidne til uden for Salene med Pompejis Herligheder, var ikke i de forløbne 19 Hundrede Aar bleven væsentlig anderledes, end det man havde for Øjnene i Pompeji, da Ild og Svovl lagde Byen øde Aar 79.

Vi drog fra Neapel til Rom, og her blev vi ikke skuffede. Den evige Stad er noget helt for sig selv, og ingen anden By har betaget mig som Rom, og ingen Tid blev bedre anvendt end Tiden i Rom. Alt var her for mig nyt, men i meget venligere Form end for Eksempel i Neapel. Peterskirken og Vatikanet laa i umiddelbar Nærhed af den Gade, hvor vi boede. Der gik derfor ikke en Dag tilende, i hvilken jeg ikke var paa Peterspladsen.

Paa Tiberens højre Bred nær Vatikanet laa et Spisehus, hvor vi traf en Del Tyskere. Her nede i det sydlige Europa var Tyskere og Skandinaver altid Landsmænd. Racefællesskabet gjorde her sin Ret gældende. Jeg saa heller aldrig hverken tyske eller skandinaviske Haandværkere søge Selskab uden for den nordiske Kreds. I ca. tre Uger nød vi den evige Stads Kunst og Historie, saaledes som disse Ting aabenbarede sig for os i Kirker og Klostre, i Paladser, i Forum Romanum, i Museerne og i Catacomberne. Vi saa Corsoen i Karnevalstiden, og vi nød den pavelige Velsignelse. Vi blev i Rom til den sidste Lire var givet ud, for at faa saa meget med os hjem, som paa nogen Maade muligt.

Den sidste Dag i Rom gik vi til Konsulen, den særdeles forstaaende Hr. August Jørgensen, der faa Aar efter døde paa sin Post i Sydamerika og der efterlod sin umyndige Datter til en højdramatisk Skæbne.

Konsulen udstedte det sædvanlige Hjemrejsedokument for os, ved hvilket vi kunde faa fri Banerejse til den italiensk-schweiziske Grænsestation Como. Med Hjemrejsedokumentet gik vi til Politiet, hvorved vi kom ud for noget ganske uventet. Vi blev simpelthen arresteret og indsat i et romersk Arrestlokale. Og her maatte vi sidde, indtil det behagede den vagthavende Politiofficer, der, saalænge vi opholdt os overfor ham, legede med sine Revolvere, at lade os transportere til Banegaarden. Først efter flere Timers Forløb blev vi halet frem og indsat i en stor grøn Transportvogn — altsaa i

det romerske Politis »Salatfad«. Paa Banegaarden var der ogsaa en Arrest, nærmest lignende Baase for Kreaturer. Her sad vi hver i sin Baas, indtil Toget, som vi skulde med, skulde gaa. Først da blev vi fri og fik vore Papirer udleveret. Vi kørte saa nordpaa, oplivet ved at være slupne ud af Fangenskabets. Et Par Dage senere blev jeg i Genua Vidne til, hvorledes man tillod sig at behandle egne fangne Landsmænd. Paa Genuas Banegaard saa jeg en Fangetransport, i hvilken mindst en halv Snes Fanger var lænkedes til hinanden.

Ved Midnatstide naaede vi Civita Vecchia, der ligger helt ude ved Middelhavskysten. Her maatte vi søge Logi for Natten, fordi Toget ikke gik videre. Men allerede næste Morgen Kl. 5 kørte vi videre. Det var bælgmørkt, da vi tørnede ud Kl. halvfem om Morgen fra Logiet i Civita Vecchia, og der var ikke en eneste Gadelyste til at oplyse Gaden fra Logihuset til Banegaarden. Vi havde sovet i et Værelse paa Loftet, hvortil en Trappe var ført lige fra Gaden, saaledes at Trappens nederste Trin var i Flugt med Husfacaden. Der var anvist os et Tællelys paa Værelset. Vi tog dette med ned paa Gaden og satte det lige ved det nederste Trappetrin, saa det kunde lyse lidt op paa Vejen henad Gaden. Vi bidrog saaledes vort til at raade Bod paa Magistratens Forsømmelighed.

I samfulde fire Dage varede det, inden vi naaede Como. Men vi havde rigtignok ogsaa haft Lejlighed til at gøre Ophold baade i Pisa og Genua, og til for anden Gang at hilse Milanos skønne Dom. Det var en trættende Bomletogstur, vi havde fra Rom til Como; men endnu mere anstrengende blev Vandrigen tilfods fra Belinzona i Schweiz til den sidste schweiziske Banestation Syd for Alperne. Vandrigen var anstrengende, dels fordi der laa megen Sne paa Jorden, og dels fordi vi ikke havde Penge nok til Mad og Logi. Da vi naaede Airolo, havde vi end ikke de fornødne Centimer til Betaling af Jernbanebilletterne gennem Sct. Gothard Tunnellen til den første Station Nord for Alperne. Det var endnu Vinter, og enhver Spekulation med Hensyn til at gaa over Alperne var omsonst. Jeg maatte derfor hos Sognefogeden i Airolo ved Opbydelsen af min sidste Rest af Overtalelsesevne tigge de Centimer, som Billetterne kostede. Jeg undrede mig senere over, at det overhovedet lykkedes for mig at faa ham til at give os Penge til Billetterne; men jeg tror nok, at det gjorde Indtryk paa ham, da jeg sagde, at det var billigere at give os Billetterne, end det var at skulle tage sig af os som subsistensløse. Dertil kom, at vore Papirer viste, at vi var Danske. Jeg fik ihvert

Fald Lejlighed til, da vi naaede Altdorff paa den anden Side Alperne, at konstatere, at det kunde komme os tilgode, at vi var Danske.

Da vi kom til Altdorff, hvor Wilhelm Tells berømmelige Statue knejser, var det mørk Aften. Vi var sultne og trætte af at have marcheret i høj Sne lige fra Göschen. Vi kunde ikke vandre videre denne Aften, og der var ingen kammeratlig Hjælp at faa, før vi naaede Luzern. Ingen af os vovede direkte at bede nogen om noget. Gode Raad var derfor dyre, som man siger. Klokkeren var 9, og der maatte handles hurtigt. Jeg opdagede, ved at se mig lidt om, at der fandtes et Kloster i Altdorff, og af Erfaring fra Valseturen i Bayern i 1891 skønnede jeg, at det maaske kunde være muligt at opnaa i det mindste et Stykke Brød ved Klosterporten.

Jeg ringede resolut paa, og Lederen af Klosteret kom ud og spurgte om vort Ærinde. Af mit højtyske Sprog hørte han straks, at vi ikke var Schweizere. Han dømte os derimod til at være et Par tyske rejsende, og vilde straks lukke Porten i for Næsen af os. Rent instinktivt satte jeg Foden mellem Porten og Dørtrinnet og udbrød: »Aber wir sind Dänen«. Virkningen af denne Oplysning var forbløffende: Omgaaende svarede han: »Ja saa! Det er noget andet, kom da indenfor!« Alle vore Bekymringer var ovre. Vi fik Aftensmad, Natlogi og Morgenmad næste Morgen, hvorefter vi med lettet Sind hastede videre mod Luzern. Her skiltes min Kammerat Kronmann og jeg. Han forblev i Luzern, og jeg tog tilbage til Zürich.

Dagen efter min Tilbagekomst mødte jeg min tidligere Mester paa Gaden. Han inviterede mig øjeblikkelig til at tage fat paany paa hans Værksted. Jeg modtog dog ikke Tilbudet, idet jeg straks fik Plads paa et andet Værksted i Zürich, og her forblev jeg, indtil jeg forlod Schweiz.

HJEMME IGEN I DANMARK

Askov Højskole.

Efter endt Rejse i Udlandet skønnede jeg, at jeg havde faaet den praktiske Uddannelse, som jeg havde Brug for, hvis jeg skulde fortsætte min Tilværelse som Haandværker. Jeg havde desuden set og prøvet et og andet, som skærpede Sansen for det nyttige i at kunne staa paa egne Ben under alle Livets Forhold. Derfor følte jeg Trang til at faa mine teoretiske Kundskaber suppleret. Ved Selvstudium havde jeg søgt at tilegne mig, hvad der under de givne Forhold havde været Mulighed for, at jeg kunde tilegne mig af teoretiske Kundskaber. Men jeg var paa det rene med, at jeg havde Brug for mere boglig Viden, hvad enten jeg havnede det ene eller det andet Sted. Derfor besluttede jeg mig til at tage paa Askov Højskole. Jeg kunde disponere over saa mange Midler, at jeg selv kunde betale, hvad Opholdet paa Skolen kostede. Endnu havde jeg ikke modtaget nogen Art af Understøttelse, og heller ikke siden er der ydet mig nogen offentlig økonomisk Hjælp. Da jeg kom hjem fra Udlandet i Efteraaret 1893, var det forøvrigt for sent at søge om Understøttelse for at komme paa Højskolen. Og senere tænkte jeg som saa: Det er bedst nu at klare sig selv.

Paa Askov Højskole blev en hel ny Verden aabnet for mig. Alt, hvad jeg her mødte, var uvant; men jeg fandt mig snart tilrette blandt de mange Elever fra alle Egne af Danmark, og med højest forskellig Indstilling overfor Livets Problemer. Jeg lagde straks alle mine Kræfter i Arbejdet, for at faa det størst mulige Udbytte af Undervisningen. Fra Morgen tidlig til sildig Aften var jeg beskæftiget dels med at høre Foredragene, dels ved Selvstudium. Der var Vejledning nok at faa hos Lærerne, hvoraf de fleste var særdeles dygtige. Den unge Jacob Appel var den af Lærerne, der kom til at

staa mig nærmest. Vi blev ret fortrolige. Aldersforskellen var ikke særlig stor. Og da jeg havde megen Interesse for Matematik og Fysik, der var Appels Hovedfag, fik jeg rig Lejlighed til at skønne over hans Evner som Lærer. Han stod ubetinget for mig som den mest fremragende blandt Lærerne, som Lærer for Ungdommen, naar det kom an paa at meddele Eleverne positive Kundskaber.

Ved Samlivet med Lærerne, og ikke mindst med Kammeraterne, formedes Opholdet paa Askov som et festligt Afsnit af min Tilværelse med et hidtil uprøvet Indhold. Og Arbejdet for at tilegne sig mest muligt af Kundskaber, og Adgangen til at faa fornøden Vejledning med Hensyn til selv at finde ud af, hvorledes man efter Skoletiden kunde udvide sin Horizont og sin Viden ved Selvstudium, blev for mig af uvurderlig Betydning i min senere Virksomhed.

Eleverne delte sig naturligvis her som paa enhver anden større Lærestalt i Grupper efter Anlæg og Interesse. Grupperne var ganske naturligt forskellige med Hensyn til Formaalet; thi det kunde selvsagt ikke undgaas, at der blandt halvtredjehundrede unge Mænd og Kvinder var nogle, som havde mere Sans for det behagelige end for det nyttige. Men de allerfleste lagde megen Energi i Arbejdet og deltog med Liv og Lyst i Diskussioner om politiske og æstetiske Spørgsmaal, naar Lejligheden bød sig. Smaa Diskussionsklubber blev dannet. Og ofte kunde vi til langt ud paa Natten holde hinanden i Aande ved, at vi gav os i Kast med selv de vanskeligste Problemer.

Ind mellem det daglige Slid var der festlige Stunder. Jeg mindes saaledes, at der paa mit Værelse blev holdt en politisk Sejrsfest den 25. Februar 1896, da Dr. phil. Oscar Hansen ved Suppleringsvalget i Valbykredsen efter H. M. Bings Død sejrede over Kammerherre Jacob Scavenius, der var Højres Kandidat. Oscar Hansen blev valgt med 1638 Stemmer mod Jacob Scavenius' 1423 Stemmer. To af Ludvig Schrøders Sønner og en Del andre unge Mænd deltog i Festen, der var meget animeret. Der blev drukken Skaaler i Samos, og politiske Taler af vekslende Indhold blev holdt længe efter, at Klokken var slaaet tolv Midnat. Der var ingen blandt Festens Deltagere, der kendte Oscar Hansen personlig. Men han var Venstremand og repræsenterede Demokratiet, medens Jacob Scavenius af hvert Barn i Landet var kendt som en af Estrupiatets haandgangne Mænd. Og mere behøvedes ikke for at dele Vandene.

Det ene Aar, jeg var paa Askov, blev der holdt en stor Maskerade-fest. Den var vistnok bleven foranlediget iscenesat ved den Om-

stændighed, at et Par af Schrøders voksne Sønner var hjemme og deltog i Undervisningen. De var naturligvis ogsaa aktive Deltagere i Arrangementet, men den øverste Instruktør var ingen ringere end selveste Holger Begtrup. Et Afsnit af Maskeraden var viet til Op-træden af de olympiske Guder. Jeg var tildelt Hefaistos' Rolle. Alt forløb programmæssig, og da det var i Fastelavnstiden, det stod paa, sinkede det ikke Skolens Arbejde noget videre. Eleverne morede sig, og derefter gik Undervisningen sin vante Gang. Men jeg har dog ikke hørt noget om, at en Gentagelse har fundet Sted. Jeg er heller ikke sikker paa, at alle Skolens Lærere havde samme Syn paa Underholdningen. Jeg mindes ihvert Fald, at Professor la Cour ved en enkelt Lejlighed gik stærkt irette med de kvindelige Elever, fordi de til Skade for Undervisningen undertiden anvendte for megen Tid paa at bringe deres Toiletter i Orden — og dog var Læbestiften den Gang et ukendt Skønhedsmiddel.

Jeg kunde ikke fortsætte paa Askov i to paa hinanden følgende Aar, saaledes som Planen ellers var, fordi jeg blev indkaldt til Militærtjeneste i Foraaret 1894 og maatte blive i Trøjen i halvandet Aar ved 9. Regiment i Viborg. Jeg tror dog ikke, at jeg fik mindre ud af Undervisningen paa Askov af den Grund. Skolen havde noget nær de samme Lærere det sidste Aar, som var der det første Aar. Og jeg havde ingen Vanskeligheder med Hensyn til at faa Undervisningen ordnet saaledes, at min Tilegnelse af positive Kundskaber kunde foregaa paa normal Vis.

Undervisningen paa Askov var saaledes tilrettelagt, at det faktisk stod til Eleverne selv at bestemme, om de vilde lære noget eller ikke.

Det er vel ikke sagt med Urette om de danske Folkehøjskoler i Almindelighed, at de mere var Vækkelses- end virkelige Undervisningsanstalter. Men Askov dannede en Undtagelse. Den bød paa en mangesidig Undervisning, og dens Lærere var veludrustede til deres Gerning. Der blev ogsaa baade af Forstanderen, Hr. Ludvig Schrøder, og Lærerne lagt megen Vægt paa, at Eleverne udnyttede Tiden godt.

Askov var i høj Grad præget af de grundtvigske Ideer; men om nogen Tvangspaaevirkning var der aldrig Tale. Paavirkningen fulgte saa at sige af Systemet, hvorunder der virkedes, og af det Ry, som hele Skolen var omgivet af. Elevmaterialet var langt fra ensartet, men den overvejende Del var unge Mænd og Kvinder fra Landsbyerne, og de fleste af disse Elever var paa Forhaand helt ukritisk indstillet overfor det, der blev budt dem. De saa op til Forstander og

Lærere som Væsener, hvis Ord og Forkyndelse var uomtvistelig. Dette var naturligvis ikke under alle Forhold ubetinget heldigt, men det kunde næppe være anderledes. Det bidrog selvsagt ogsaa væsentligt til, at der kunde holdes god Orden paa Askov mellem den store Skare unge Mænd og Kvinder, der Aar efter Aar fra alle Egne af Landet mødte som Elever paa Skolen.

Ved enkelte Lejligheder viste det sig dog, at Naturen kunde gaa over Optugtelsen i Forhold til Autoritetstroen og den deraf følgende Disciplin.

Nogle af Skolens Lærere var Bergianere. Men Ludvig Schrøder var politisk indstillet efter mere moderate Synsmaader. Dagen efter de Moderates Forlig med Estrup i Foraaret 1894 kom Ludvig Schrøder glædestraalende tidlig Morgen ind i Læsestuen, og idet han lagde et Bundt Aviser paa Bordet, sagde han højt: »Forliget er sluttet.« Adskillige af os var stærkt politisk interesserede og modtog Meddelelsen som en stor Nyhed uden derfor at være i Stand til at dømme helt klart om dens Virkninger. I den paafølgende Time havde Holger Begtrup Undervisning i Dansk. Han var renlivet Bergianer og yderst opbragt over det passerede. Hele Undervisningstimen anvendte han til et politisk Foredrag, og han lagde ikke overfor os Skjul paa, at han i Modsætning til Ludvig Schrøder ansaa Forliget for at være en Forsmædelse for Demokratiet. Vi lyttede alle opmærksomt til det yderste til Holger Begtrups Ord, og der var ikke Tvivl om, at vi paa nær ganske enkelte holdt med ham. Der var alligevel en af Eleverne, en ung Mand fra Samsø, som opponerede, men han fik en saadan Overhaling for sin afvigende Mening, at han ikke vovede sig frem med videre Forsvar for de Moderates Politik. Nogle faa Aar senere havde jeg ogsaa Lejlighed til at konstatere en dyberegaende politisk Modsætning indenfor Lærernes Kreds. Ludvig Schrøder var ogsaa her det mere konservative Element. Han havde deltaget i en forsvarspolitisk Sammenkomst i Strib. Tilstede ved denne Sammenkomst var moderate Højskolefolk og Repræsentanter for Hæren og andre, som vilde have en Udvidelse af vort Militærvæsen. Sammenkomstens Resultat blev af Modstanderne haanlig betegnet som Alliancen mellem Sablen og den bløde Hat. Nogen Tid efter Mødets Afholdelse fortalte Schrøders nære Værkfælle paa Askov, Hr. Nutzhorn, mig efter et Foredrag, som jeg havde foranlediget ham til at holde i Esbjerg, at Schrøder overfor ham havde været saa underlig forlegen i Tiden umiddelbart efter Strib-

Diskussionsklub paa Askov Højskole. C. N. Hauge staaende i Midten.

mødet og havde forsøgt sig med en særlig Forklaring om Aarsagen til, at han havde deltaget i Mødet. Nutzhorn, der var Fordrageligheden selv, bemærkede lunt til mig: »Der var saamænd ingen Grund for Schrøder til at retfærdiggøre sig overfor mig; thi jeg havde ikke bebredt ham noget, men han maa jo have haft Samvittighedsnag.«

Ludvig Schrøder virkede noget tung, og kun meget faa af hans Elever kom i nærmere personlig Kontakt med ham. Den eneste Ordveksling, der fandt Sted mellem ham og mig i den Tid, jeg var paa Askov, var det Farvel, der blev sagt, da jeg forlod Skolen for bestandig. Ikke desmindre satte jeg stor Pris paa Schrøders Undervisning, der alene bestod i Foredrag, eller om man vil Forelæsninger. Hans Interesser spændte over adskillige Felter, ligefra Kirkehistorie til Nationaløkonomien. Hans lille Bog, »Danmarks Hjælpekilder og Næringsveje«, der udkom i 1892, bærer Vidnesbyrd om, at han havde Sans ogsaa for den materielle Side af Samfundslivet. Næsten profetisk siger han i Slutningen af Bogen, der er en Blanding af Historie og almindelig praktisk Vejledning, om flere Erhvervsgrøene, bl. a. Havebrug, at vi bør drage Lære af, hvad andre her er naaet til. Og han føjer til:

»Vort Gartneri har hidtil haft mere at gøre med Fremstillingen af Luksusartikler end af Nyttegenstande, der kunde hævde deres Plads paa Verdensmarkedet. Der er nok,« siger han, »gjort gode Tilløb til at faa denne Sag ind i et bedre Spor.« Men han slutter med at sige: »Endnu kan det næppe siges, at vi er kommet videre end til den første svage Begyndelse. Det er en stor Opgave, der venter paa sin Løsning, at fremkalde en havemæssig Brug af Jorden, og den vil især faa Betydning derved, at den vil komme de smaa Landbrug til Gode.«

I disse Selvforsyningens Tider er Ludvig Schrøders Formaninger, der blev publiceret for næsten 45 Aar siden, ligefrem højaktuelle.

Ludvig Schrøder kunde være uligevægtig, og mere end een Gang var jeg Vidne dertil; men der kan ikke være Tvivl om, at han havde fremragende Evner som Leder af den store Lære-Anstalt, som Askov var bleven udviklet til.

Poul la Cour var en Personlighed af en hel anden Støbning. Han var især præget af dyb og inderlig Religiositet. Hans Foredrag var mere videnskabelige og som Regel ogsaa velformede; men det var mit Indtryk, at alle Lærere undertiden savnede det kritiske Element, der skulde tvinge dem til at udarbejde deres Foredrag mere systematisk.

Alle Lærere var naturligvis ikke lige interessante og yndede som Lærere. Derfor kunde det nu og da knibe for enkelte at faa en nogenlunde talrig Tilhørerskare. Visse Emner kunde ogsaa være af den Beskaffenhed, at en og anden af Eleverne fristedes til at fordybe sig i et Selvstudium, der tangerede andre Emner. Adskillige fandt til Eksempel, at Nutzhorns vidtløftige Udredninger af Vikingernes Færd kunde forbigaaes, og andre syntes, at de ikke trængte til hans Bibeltimer. Jeg fandt, at Nutzhorn var en fornøjelig Lærer, og jeg fulgte regelmæssig hans Forelæsninger. Undertiden kunde han være endog særdeles fornøjelig. Tilsyneladende i fuld Alvor fortalte han os engang, at han, ganske uanset hvad la Cour docerede, fortsat var af den Opfattelse, at Jorden var flad, og at det var Solen, der flytted sig og ikke Jorden. En anden Gang gav han os, blandt andre saare fornøjelige Eksempler paa, hvad de gamle rationalistiske Præster kunde tillade sig, en udførlig Beskrivelse af, hvorledes en kendt rationalistisk Præst i København i sin Tid arrangerede sig, naar Antallet af Børn, der skulde døbes, blev altfor overvældende. Han lod saa Kvinderne, der bar Børnene, opstille i en lang Række, og i Stedet

for at slaa et Kors for hvert Barns Pande og Bryst markerede han to lange Streger langs hele Børnerækken. Derefter slog han en lodret Streg i Luften med Pegefingeren udfor hvert Barn, og dermed var hans slaaen Kors færdig. Han mente aabenbart, at naar Kvinderne gik hver til sit med deres Børn, havde hvert Barn ogsaa faaet sine Kors.

Jeg var næsten 26 Aar, da jeg sidst sagde Askov Farvel for at tage Bopæl i Esbjerg. Min Uddannelsestid maatte nu være forbi. Det var egentlig ikke med nogen Begejstring, at jeg drog til Esbjerg for at forsøge mig i selvstændig Virksomhed. Jeg vidste, at Krisen var over Byen efter en rent ud sagt sindssvag Spekulation i Byggegrunde og Huse. Da jeg sagde Farvel til Jacob Appel, spurgte han mig om, hvor jeg nu vilde hen, og hvad jeg vilde til at tage fat paa. Jeg svarede kun paa det første. Og deraf tog Appel Anledning til at sige: »Det er ogsaa ligemeget med, hvad Du vil til. Du klarer Dig nok, selv om Du ingen Penge har, thi Du har en god Uddannelse, og Du kan skrive Dit Modersmaal.«

SOLDATERTIDEN I VIBORG

En god Træning.

Jeg kom først paa Session i Efteraaret 1893. Dette skyldtes den Omstændighed, at jeg havde maattet tage Udsættelse, medens jeg var i Udlandet. Umiddelbart før Sessionen havde jeg i en Træforarbejdningsmaskine læderet min venstre Haands tre Fingre temmelig alvorlig. Det ene Led paa den ene Finger var helt snittet af, og Fingeren var endnu ikke lægt efter Amputationen. Derfor havde jeg ogsaa saa smaat forestillet mig, at jeg skulde slippe let over Soldatertjenesten og maaske helt blive kasseret. Men det kom til at gaa anderledes, end jeg havde tænkt. Jeg blev ganske vist paa Sessionen i Skive noteret som bedst skikket til at være Sygepasser. Men fjorten Dage før Infanteriet blev indkaldt i Foraaret 1894, fik jeg Ordre til at møde ved 9. Regiments 8 Batl., 4. Kompagni, i Viborg. Jeg var da omtrent 25 Aar gammel. Jeg blev højre Fløjmand i 2. Deling. Kammeraterne var saa godt som alle Bøndersønner og Husmandssønner. De var yderst villige i deres Tjeneste og gjorde, hvad de kunde for at undgaa Ubehageligheder. For mange af dem var Rekruttjenesten svær nok. Øvelserne forvoldte ikke mig Vanskeligheder. Men Soldatertiden var pinlig ensformig. Befalingsmændene var for de flestes Vedkommende flinke Mænd, der ikke gjorde Mandskabet nogen Fortræd. Afstanden mellem Underofficererne og Officererne var paafaldende stor, særlig naar man tog Hensyn til, at adskillige af Officererne var ganske unge og uden nogen virkelig Militæruddannelse udover, hvad Underofficererne havde faaet. De almindelige Sekondløjtnanter havde endda mindre praktisk Militæruddannelse end de almindelige Underofficerer.

Viborg var i 90-erne en snobbet By, hvis Befolkning i høj Grad direkte og indirekte ernærede sig i Ly af Garnisonen. Men den

menige Soldat var ikke desmindre som Luft for Borgerskabet. Jeg mindes ikke, at der blot en eneste Gang i de mere end halvandet Aar, jeg laa i Garnisonen i Viborg, blev foranstaltet noget i Retning af Underholdning eller andet opmuntrende for Soldaterne. Disse var alene henviste til at passe sig selv. Ingen tog sig af dem eller regnede dem for noget.

Da de første Maaneder var gaaet, fik jeg, ene Mand af hele Garnisonen, Skarlagensfeber. Efter nogle Dages høj Feber og Lændesmerter, som jeg fik plejet i Garnisonssygehusets Stueetage, blev jeg flyttet op paa et stort Kvistværelse som en yderst smittefarlig Patient. Heroppe laa jeg saa muttersene i samfulde 6 Uger. Der kom ikke engang en Sygepasser eller Sygeplejerske ind til mig, medens jeg var der; jeg maatte selv vaske Gulvet og ordne min Seng, Maden blev sat udenfor Døren, og her maatte jeg selv hente den. En enkelt Gang kom Lægen, Dr. Krenckel, ind i Stuen; men han indskrænkede sig som Regel til at se lidt paa mig paa Afstand og til at kigge ud af Vinduet, hvorfra der var en god Udsigt.

Skarlagensfeber giver sig som bekendt Udslag deri, at al Huden skaller af, og da den afskallede Hud er smittefarlig, skulde alt, hvad jeg havde været i Berøring med, saasom Bøger og Blade, brændes, naar jeg forlod Sygeværelset som helbredet. Derfor havde jeg svært ved at faa Lektüre. Jeg fik imidlertid bl. a. fat i en Samling Regnebøger, og disse pløjede jeg igennem fra første til sidste Stykke. Tiden blev saaledes ikke helt uudnyttet for mig.

Da jeg blev udskrevet fra Sygehuset, troede jeg mig velforvaret imod at blive udtaget til Korporalselev paa Grund af den lange Fraværelse fra Kompagniets Øvelser; men det skulde blive anderledes. Jeg kom paa Korporalskolen og fik saaledes et helt Aars ekstra Soldatertjeneste. Jeg havde ellers trukket et Frinummer ved Lodtrækningen om, hvorvidt man kunde blive hjempermitteret om Efteraaret eller først ved Juletid. Frinummeret maatte jeg saa sælge og fik derved et Par Skilling paa Lommen. Det var ogsaa meget smaat med Pengene. Rekrutlønnen var i de 6 Maaneder, Rekruttiden varede, 55 Øre pr. Dag plus et 8 Punds Rugbrød hver femte Dag. For de nævnte 55 Øre skulde vi kostere os selv, og vi skulde tillige selv skaffe os Olie og Blaar til at holde Geværet i Stand med. Men ikke nok hermed. Vi skulde holde os selv med Fodtøj og Vask. Soldatertiden var ogsaa for adskillige en Sultetid. Jeg havde det, som næsten alle Kammeraterne, meget knap med Penge. Min Fader sendte mig

kun 10 Kroner om Maaneden. Da jeg kom paa Korporalskolen, der varede i 6 Maaneder, maatte jeg skaffe mig nyt Fodtøj, da det, som jeg mødte med om Foraaret, nu var omtrent udslidt.

Vinteren 1894—95 var ualmindelig streng. Der faldt en uhyre Masse Sne den Vinter, og Frosten steg helt op over de 20 Grader. Dog mindes jeg ikke, at Korporalskolen blev skaanet for en eneste Udrykning til Felttjeneste eller for nogen anden Øvelse i det frie. Korporalskolens Chef var overfor alle en ordknap Herre, og han havde saa heller ikke mange Ord tilovers for nogen af os. En Dag var han med os paa en Felttjenestetur i 22 Graders Frost. Uvist af hvilken Grund fik vi Ordre til at marchere ud uden Tornyster, hvilket var ret meningsløst, idet Tornysteren kunde varme Ryggen og paa ingen Maade kunde genere os, som var meget trænede under lange Marchture med fuld Oppakning. Vi havde imidlertid kun Geværet og Madposen med som Oppakning. Vi marcherede ud ad Landevejen; men det varede kun nogle Minutter, inden det blev galt med enkelte Soldaters Øren. De var simpelthen ved at fryse af. Kaptajnen blev nu bange, og for hver 3—4 Minutters March blev der kommanderet: »Holdt! Gnid Ørene!« Og saaledes fortsattes Marchen langt ud ad Landevejen under stadige Tilløb til Forfrysninger. Marchturen blev gennemført; men da vi kom hjem henimod Middag, var der alligevel enkelte Øren, der havde faaet Skade. Øvelsen var meningsløs som Øvelse betragtet; men havde vi haft noget at binde for Ørene, kunde den have været meget fornøjelig og maaske ogsaa nyttig som Træningsmiddel.

Korporalskolens Stabssergent modtog os den første Skoledag med en grusom Salve af Trusler om alt det onde, der skulde vederfares os i Løbet af den kommende Vinter, saafremt vi vovede den mindste Afvigelse fra, hvad han indprentede os. Et af hans forholdsvis milde Udtryk var, at vi havde Udsigt til at blive levende flaaet. Vi tog imidlertid ikke Stabssergenten videre højtidelig, thi han saa rar og skikkelig ud. Og da der var gaaet nogle Dage, havde vi alle Medlidenhed med den gode Stabssergent, fordi Kaptajnen hundsede ham. Ofte saa vi den gamle Mand staa ret med Haanden ved Huen, medens Kaptajnen gav ham Ordre. Naar disse var givne, og Stabssergenten var traadt af og havde fjernet sig et halvt Hundrede Skridt, saa vi Stabssergenten pludselig gøre omkring for i Løb at naa frem til Kaptajnen igen. Der skulde gives supplerende Ordre. Flere Gange kunde denne latterlige og for begge Mænd ganske uværdige Scene

gentage sig. Vinteren var iøvrigt ensformig for os. Enhver Art af Fornøjelser var udelukket. Om Formiddagen havde vi praktiske Øvelser, og Eftermiddagstimerne gik som Regel med Teori af forskellig Art paa selve Skolen. Vi fik Undervisning i Skrivning, i Dansk, i Regning og forskellig Slags Tegning m. v., ligesom vi naturligvis fik den fornødne Lærdom indprentet med Hensyn til, hvad en Underbefalingsmand i Hæren kunde blive stillet overfor.

Vore Kvarterer var hos Borgerne, der gjorde sig en Indtægt af at leje Stuer ud til Regimentet. Soldaterkvarterererne var yderst sparsomt udstyrede. Af Møbler var der foruden Sengen kun et tarveligt Bord og en Stol samt et Vaskefad, der havde Plads under Sengen. Naar Fadet skulde anvendes, maatte vi gaa ud i Gaarden til Vandposten. Her ude foregik selve Renselsesprocessen, selv om det frøs over 20 Grader. Paa Stuens Gulv blev der strøet Sand.

Vi boede to og to sammen, og som Regel blev der ikke skiftet Kvarter i det halve Aar, Skolen varede; men en af Kammeraterne paa Skolen, en lille Fjerdedelingsmand, der var fra Vestjylland, havde af en eller anden Aarsag faaet Nykker i Hovedet. Han havde, saavidt jeg erindrer, meldt sig frivillig til Korporalskolen; men det kneb ham noget at følge med i den teoretiske Undervisning. Og pludselig udeblev han fra Kvarteret til den befalede Sengetid om Aftenen. Han fik sin første Straf, den faldt arbitrært, og han fik en ny og strengere Straf. Da denne var ham tildelt, kom Kaptajnen en Dag hen til mig og spurgte mig som den ældre Kammerat, om jeg ikke vilde paatage mig at passe paa Nr. —. Han vilde i saa Fald blive flyttet hen i mit Kvarter og ombyttet med den Kammerat, som jeg boede sammen med. Jeg havde naturligvis ingen Indvending at fremføre herimod. Og saa fandt Omflytningen Sted. Jeg formanede nu Nr. — til at være fornuftig, og han lovede ogsaa at tage sig sammen. For at underholde ham, fik jeg fat i et Spil Kort, og vi underholdt os saa i de faa ledige Stunder, vi havde, med »en 66«. Jeg opdagede snart, at min ny Kammerat, der var Fredsommeligheden selv, havde noget aparte ved sig. Ofte gik han op og ned ad Gulvet, og naar han troede sig ubemærket, skar han de besynderligste Grimasser. Vort Samvær forløb imidlertid uforstyrret indtil Fastelavnsmandag 1895. Han var gaaet alene ud om Eftermiddagen, og da jeg gik i Seng, var han endnu ikke kommet hjem. Da jeg vidste, at han ikke havde faaet Nattegn, var jeg straks paa det rene med, at nu gik det galt igen for min Kammerat. Stuen blev visiteret Kl. godt 10, og

Oversergenten konstaterede naturligvis, at Kammeraten var borte. Han kom igen noget senere, men jeg var endnu alene. Ved Midnattstide kom min Kammerat hjem stærkt beruset. Han fantaserede hele Natten, og da vi stod op om Morgen, var han endnu beruset. Uden at jeg fik Lejlighed til at hindre det, satte han i Løb over til Købmanden og købte sig en halv Pægl Brændevin, som han saa at sige satte til Livs i et Drag. Dermed var hans Skæbne beseglet. Oversergenten kom umiddelbart efter og arresterede ham. Nu kunde den arbitrære Retspleje ikke mere slaa til, der blev nedsat Krigsret, og jeg maatte møde som Vidne. Jeg tog Mod til mig og spurgte i Retten, om det var tilladt mig at føre et Forsvar for den tiltalte Kammerat. Tilladelsen blev indrømmet, og jeg hævdede saa overfor Krigsretten, at jeg ved at iagttage min Kammerats Opførsel paa Stuen, hvor vi boede, var naaet til den sikre Overbevisning, at der var noget i Vejen med hans Forstand, og at jeg som Følge deraf fandt det hensigtsløs at straffe ham mere, man burde i Stedet for blankt kassere ham som ganske uegnet til at fortsætte paa Korporalskolen. Min Forsvarstale maa ikke have gjort tilstrækkeligt Indtryk paa Dommerne; thi min Kammerat blev dømt til 30 Dages Vand- og Brødstraf i mørk Arrest. Denne fuldkommen barbariske Straf blev ogsaa eksekveret, og den arme Mand stod den mærkværdig nok igennem. Dog ikke nok hermed. Da Straffen var udstaaet, var Korporalskolen for længe siden færdig med sine Elever. Den dømte Kammerat kunde alene af den Grund ikke vende tilbage til Skolen; men i Stedet for nu at permittere ham, blev han sat ind i de nyankomne Rekrutters Rækker og maatte for anden Gang gennemgaa en Rekrutskole ved Infanteriet. Det hele var nu ganske meningsløst. Men stor blev alligevel min Overraskelse, da jeg i Efteraaret 1895 skulde hjemmitteres sammen med det Rekruthold, som vi unge Underbefalingsmænd havde været med til at uddanne. De flinkeste Rekrutter blev kaldt frem foran de andre og fik tildelt en lille Bog som Erkendtlighed for Pligtopfyldelse. Blandt dem, der blev kaldt frem, var Nr. —. Hans Soldatertid havde nu varet 18 Maaneder. Det var derfor ogsaa naturligt nok, at han fik en Bog — til en Værdi af 50 Øre — med Paategning: »Belønning for Flid og Troskab i Tjenesten.« Hvad der senere er bleven af den lille Fjerdedelingsmand, der blev saa haardt straffet, har jeg ikke kunnet faa oplyst.

Det er forstaaeligt nok, at den atten Maaneder lange Tjenestetid som Soldat ikke for mig staar omgivet af nogen Glans. Jeg vil paa

ingen Maade paastaa, at Tiden gik helt tilspilde. De fysiske Øvelser var sikkert nok meget gavnlige, thi de trænede Mandskabet godt op til at taale haarde Strabadser, men Træningen kunde have været gennemført paa en bedre og mere tiltalende Maade. Og om nogen aandelig Udvikling kunde der slet ikke være Tale, saaledes som Forholdet var mellem over- og underordnede. Jeg var derfor ogsaa meget tilfreds med at blive hjemmitteret i Efteraaret 1895. Jeg tog efter endt Soldatertid paa Askov Højskole, som jeg havde forladt i Foraaet 1894, da jeg begyndte min Soldatertjeneste. Senere maatte jeg gøre to Efteraarsmanøvrer med som Korporal. Den sidste fandt Sted i 1900. Jeg var da 30 Aar gammel. Fra denne Manøvre har jeg en ret pudsigt Oplevelse i Forbindelse med min Kandidatur Aaret efter ved Folketingsvalget i Skivekredsen.

Vi laa i Efteraaret 1900 i Kvarter mellem Aarhus og Randers. Mandskabet sov i en Vognport paa en Gaard. En Morgen meldte en Mand af mit Korporalskab mig, at han havde mistet sin Pung, hvori der var et Par Tikronesedler. Han var uforsigtig nok til overfor sine Kammerater og mig at sigte en af Korporalskabets Folk for at have taget Pungen til sig. Der blev naturligvis stor Uro blandt Mandskabet. Vor noble Stabssergent Wammen blev underrettet om det passerede, og han bad saa den sigtede om at følge med sig om bag et Gærde, efter at vi var afmarcheret. Men Visitationen godtgjorde, at den sigtede ikke havde Pungen eller Pengene hos sig. Mandskabet var opbragt over det passerede og tog den sigtedes Parti paa en saadan Maade, at jeg skønnede, at det trak op til korporlig Afstraffelse af den, der uforsigtigt havde rejst Sigtelsen. Jeg var naturligvis ked af, at der skulde opstaa yderligere Vanskeligheder af denne ganske ubetydelige Sag, og som den ældre, mere erfarne lykkedes det mig ogsaa at faa Uroen dæmpet, og en uforbeholden Undskyldning blev afgivet. Aaret efter var jeg Folketingskandidat i Skivekredsen. Efter Afstemningen samledes Socialdemokratiet i Afholdsforeningens Lokaler i Skive — og just som vi sad og diskuterede Valgresultaterne, der meldtes, kom en ukendt Mand hen mod mig med følgende Bemærkninger: »A wild jan hels o æ Mand. A haar eet stemt o dæ; men a haar heller ingen Skaa gjow dæ.« Derefter præsenterede han sig som Fader til den Soldat, der Aaret før under Manøvrerne havde mistet sine Penge, og som nær i Tilgift havde faaet en korporlig Afstraffelse. Faderen vilde nu sige mig Tak, fordi jeg havde reddet Sønnen for den Tort at faa en Bænketur.

SEKS AAR I ESBJERG

Mine første politiske Virkeaar.

Jeg bosatte mig i Sommeren 1896 i Esbjerg for at drive selvstændig Virksomhed. Det lykkedes mig ogsaa at faa en Del Arbejde, og allerede Aaret efter havde jeg en Tid lang tolv Mand paa Værkstedet. Men Forholdene var meget ustabile i Esbjerg i disse Aar. Esbjerg var endnu i 1896 en Landkommune, skønt Indbyggertallet var naaet op til 12.352. Byen havde været i en efter danske Forhold at dømme fantastisk Udvikling. I 1880 havde Esbjerg kun 1529 Indvaanere. Ti Aar senere var Indbyggertallet 4111. I 1894 boede der 6333 Mennesker i Esbjerg. Aaret efter talte Byen 9280 Indvaanere, og Stigningen i Folketallet fortsattes fremdeles, idet der efter igen et Aars Forløb kunde noteres en Tilvækst paa ikke mindre end 3072 Personer til som nævnt 12.352. Men dermed standsedes Eventyret i Esbjerg, og det var godt det samme. I tre-fire Aar havde der grasseret den vildeste Spekulation i Esbjerg. Der blev af Spekulanterne lavet en Gadeplan, der rakte langt ind i Nabokommunen, og med denne Plan som Grundlag sattes en vild Spekulation i Byggegrunde og Bygninger i Gang. I denne Spekulation deltog ikke blot Esbjergs egne Folk, men Folk fra hele Danmark, dog naturligvis flest fra Byens nærmeste Omegn. Byggegrunde, der den ene Dag købtes for 2 Kr. pr. Kvadratalen, solgtes den næste Dag for det dobbelte og saa fremdeles. Arealer, der ikke endnu 40 Aar efter, at Spekulationen fandt Sted, er bebyggede, handledes der om til Priser, der var mere end dobbelt saa høje som det, de paagældende Arealer kan købes for i Dag. Jævne Bønder fra Omegnen kom i Snesetal til Esbjerg for at købe Byggegrunde og Bygninger uden nogen anden Hensigt dermed end at spekulere. Sindige Borgere fra Nabo-byerne gjorde det samme, og en Overgang »tjente« alle Penge ved Spekulationen — ganske vist i Reglen kun paa Papiret —. Men Ryg-

terne spredtes og lokkede nye Spekulanter til. Selv Fanøboerne gav efter for Fristelsen og vovede deres Formuer. Der var reelt set ingen Basis for Spekulationen. Den tilførte heller ikke Esbjerg nye Erhvervsmuligheder. Det nye, der groede op i disse Aar i Ly af Spekulationen, var navnlig en Mængde lyssky Klubber, som gjorde Esbjergs Rygte daarligere, end Byen fortjente. De mere reelle Erhvervsvirksomheder trivedes derimod mindre godt. Byens eneste Bryggeri standsede, dens nybyggede Margarinefabrik maatte likvidere, dens Sparekasse sygnede hen for tilsidst helt at faa Bunden vendt i Vejret. Og hvad værre var: Den efter Datidens Maalestok betydende Bank, »Vestjyllands Landmandsbank«, med Hovedsæde i Varde og Filialer baade i Esbjerg og paa Fanø gik Konkurs med et Tab af hele Aktiekapitalen og over Halvdelen af de indskudte Sparemidler. Banken havde finansieret en god Del af Spekulationen og var i det hele taget, navnlig fra Filialen i Esbjerg, saa letsindig ledet, at man maatte undres over, at Tabet ikke blev endnu mere omfattende.

Esbjerg var i disse Aar en By uden Traditioner. Den var jo helt igennem en ny By med en Befolkning, der var kommen til fra hele Landet i Løbet af ganske faa Aar. Aar 1800 boede der 20 Mennesker i Esbjerg, og i 1870 var Indbyggertallet endnu kun 460. Men der fæstnedes alligevel i Trængselsaarene i Esbjerg fra Krakkets Begyndelse til det endte nogle faa Aar ind i dette Aarhundrede, et ikke ringe Sammenhold blandt Befolkningen. Man var saaledes altid paa Vagt, naar det gjaldt om at værne Byens Interesser og dens Omdømme. Alle troede paa Esbjergs Fremtid. Og Spekulationstiden vedblev, trods nok saa store Skuffelser og smertelige Tab, at staa i en glansfuld Erindring. Man opfriskede for Eks. med godt Humør Fortællingen om Murersvenden, der blev stor Byggespekulant, og som, da han mente at der burde sættes et mærkbart Skel mellem Fortid og Nutid, en tidlig Morgentime drog ned til Dokhavnen, ledsaget af gode Venner, for højtideligt at drukne Murskeen. Man glemte ikke at pointere, at Situationen havde ændret sig, og at det var bleven nødvendigt at fiske Murskeen op igen. Spekulationen blev afløst af Arbejdet.

Et Aar før Aarhundredskiftet blev Esbjerg Købstad, og dermed blev der indledet en ny Æra for Vestjyllands yngste, men største By. I Forbindelse med Overgangen fra Landsby til Købstad havde Ledelsen for den socialdemokratiske Presse besluttet, at der skulde

grundlægges et selvstændigt socialdemokratisk Dagblad i Esbjerg fra 1. November 1898 at regne. Men Bladet skulde begynde at udgaa allerede i Foraaret 1898, som et Aflæggerblad af »Demokraten« i Aarhus. Dette Blad havde allerede i nogen Tid været Partiorgan for Esbjerg, med daværende Typograf Jacob Christensen som Korrespondent. Journalist I. P. Sundbo var valgt til det nye Blads Redaktør, medens Jacob Christensen skulde være Redaktionssekretær. Sundbo var en hel ny Mand i Esbjerg. Men han var ingenlunde en uprøvet Mand i Journalistiken; thi han havde været knyttet baade til Venstrepressen og til »Demokraten« og »Fyns Social-Demokrat«, inden han blev udpeget til at være Leder af »Vestjyllands Socialdemokrat«. I. P. Sundbo, der var Husmandssøn fra Frederiksundeggen, havde været ved Landbruget i sin pure Ungdom. Derefter var han kommen paa Højskole, og var en Tid Højskolelærer hos Morten Pontoppidan paa Hjørlande, inden han for Alvor tog fat paa Journalistiken, ved hvilken han fandt sin Livsgerning, og hvortil han utvivlsomt ogsaa passede bedre end til at vogte Kreaturer og tærse Langhalm. Sundbo var 38 Aar, da han kom til Esbjerg, og Rygtet var forud for hans Ankomst med den Besked, at han ikke havde haft altfor let ved at enes med sine nærmeste Partifæller i Aarhus og Odense, og at han egentlig var bleven placeret i Esbjerg, fordi man gerne vilde have ham af Vejen. I P. Sundbo var ogsaa helt igennem noget for sig selv, en Enspændernatur med Særmeninger paa mange Omraader. Og det faldt ham ofte svært at afstaa fra sine Meningers ubetingede Gyldighed overfor det, som andre hævdede. Han var ikke indstillet paa at give efter, og endnu mindre paa at stikke sine Meninger under Stolen, selv om han nok saa meget kunde risikere at komme i aabenbar Konflikt med de Mennesker, som han skulde Samarbejde med.

Jeg tror ikke, at jeg gaar nogen for nær ved at sige, at man baade i Aarhus og Odense var tilfreds med at faa Sundbo anbragt i Esbjerg. Det blev heller ikke nogen ilde Anbringelse, hverken for Esbjerg eller for Sundbo selv. Han passede nemlig særdeles vel til den nye By og han kom ogsaa til at elske Esbjerg som en By, fra hvilken han ikke kunde tænke sig skilt i levende Live. Men man skal dog ikke lade sig forlede til at tro, at Sundbo uden videre faldt nøje sammen med Partifællerne i Esbjerg. Tværtimod. I adskillige Aar havde han svære Batailler at gennemgaa. Og der blev gjort flere Forsøg paa at faa ham afsat. Disse Forsøg var i nogle Tilfælde generende

nok for Sundbo; men han gav ikke efter for Angrebene. Hans Natur hindrede Eftergivenhed, hvor han mente sig i sin Ret.

Sundbo skulde vurderes ud fra rent psykologiske Synsmaader; ellers kunde man ikke let holde Selskabet vedlige. En umiddelbar Bedømmelse af hans Person og Adfærd førte derimod let til uløselig Konflikt. Sundbo vurderede i Almindelighed ikke sine Medmennesker over deres Værd. Følgelig var hans Dom over Partifæller og Medarbejdere undertiden anlagt efter vel strenge Regler. Han kunde dog overfor enkelte afsige Domme, der mere vidnede om blind Beundring end om en saglig Bedømmelse.

I. P. Sundbo var en dygtig Bladmand. Og han var myreflittig, og ligefrem besjælet af Ordenssans. Han Bedømmelse af journalistisk Kunnen hos de enkelte Medarbejdere var i høj Grad afhængig af, om vedkommende kunde bruge Saksen eller ej. Selvfølgelig skulde en Journalist kunne skrive; men ved et Provinsblad gjaldt det tillige om, at man kunde bedømme, hvad andre Blade havde bragt af Stof, som kunde skæres til, saa det fremtraadte i læselig Form for andre Læsere, end det oprindeligt var bestemt for. Sundbo holdt meget af at rejse. Man kan næsten sige, at han altid var paa Farten. Naar han saa kom hjem fra Rejsen, var der som Regel et og andet, og sommetider meget, som efter hans Mening enten var for sømt eller gjort forkert.

Hans Ankomst fra Rejserne formede sig i Reglen som et Sus, for ikke at sige som en Stormvind. Hver og een fik sin fortjente Omgang uden Persons Anseelse. Det faldt naturligvis svært for de fleste at gøre helt gode Miner til Spillet. Derfor opstod der ogsaa nu og da Konfliktsituationer. Afdøde Jacob Christensen var den første af Sundbos Værkfæller, som rystede Esbjergs Støv af sine Fødder og velfornøjet fik en Redaktørstol i Silkeborg. I Aarenes Løb fulgte andre Eksemplet. Men bortset fra Sundbos Særheder og iltre Natur, skal det siges, at han var en god Læremester. Jeg valgte fra første Færd at undgaa alle personlige Opgør med ham. Og jeg blev heller aldrig Uvenner med ham. Uden Modsigelse hørte jeg paa hans Bebrejdelser. Og naar jeg skønnede, at han maatte være naaet nogenlunde til Ro efter Udladningen, gik jeg ganske roligt ind til ham paa hans Kontor og sagde ham, hvad jeg kunde indrømme og hvad jeg maatte afvise, og tilmed gøre ham Bebrejdelser for. Han var da altid i Stand til, om ikke just at give efter, saa ihvert Fald at tage imod Afvisningen og Bebrejdelsen uden Vrede.

I en Aarrække følte Sundbo sig utvivlsomt forurettet indenfor Socialdemokratiet. Han saa den ene efter den anden af sine yngre Medarbejdere indvalgt i Rigsdagen, der for ham, som for saa mange andre, var et eftertragtet Maal. Først i 1918 naaede Sundbo at blive valgt i Esbjergkredsen; men da var han 58 Aar gammel og stærkt ældet af Slid. Han naaede heller aldrig rigtig at gøre sig gældende i Folketinget. Hans oppositionelle Natur spillede ham til det sidste det ene Puds efter det andet. Sundbos Form var oppositionel præget baade i Skrift og Tale. Som en naturlig Følge heraf blev hans daglige Lederartikler i »Vestjyll. Social-Demokrat« meget polemiske, og undertiden opsat i Vendinger, der ikke tjente til at fremhæve hans virkelige fremragende Evner som Redaktør.

Indenfor Partiets Hovedledelse var Sundbo et fast oppositionelt Element, sammen med enkelte andre; men jeg skønner ikke, at denne vedholdende Opposition førte til noget. Sundbo og Gerson Trier var i mangfoldige Aar sikre Kritikere paa Hovedbestyrelsesmøderne; men Partiet marcherede uanfægtet ad sin udstukne Midterlinie mod Maal, som naaedes trods al Spaadom om det modsatte.

Størst Indflydelse fik Sundbo i Esbjerg, dels som Redaktør og dels som Medlem af Esbjerg Byraad. Hans Sans for Hygiejne og god Orden, og hans Kærlighed til Skolen, satte her værdifulde Frugter. Han naaede ogsaa at faa Danmarks første Arbejderhøjskole bygget ved Esbjerg allerede i 1910. Sundbos Fortjeneste af Arbejder-Ungdommens Oplysning har her et varigt Mindesmærke.

I. P. Sundbos Fader var Husmand og Kulsvier. Det var derfor naturligt, at Sundbo straks ved sin første offentlige Fremtræden viste Interesse for Landboudommen, hvis Kaar var yderst ringe udenfor den snævrere Kreds af velhavende Landboudom. Sundbo kunde ogsaa fortælle mig, at han skrev det første Husmandslovsforslag, der blev indbragt i Folketinget. Lovforslaget blev stillet af Folketingsmand I. K. Lauritsen.

Men I. K. Lauritsen var allerede den Gang i sin Nedfaldsperiode, og synlig paavirket modtog han ubeset Lovforslaget af Sundbo og betalte det udførte Arbejde med 2 Hundredekronesedler, som han skødesløst halede op af sin Vestelomme. Der blev ikke parlamentaret om Betalingen. Men I. K. L. sagde: »Det kan være passende for det Stykke Arbejde«.

Mit første Møde med I. P. Sundbo fandt Sted i Foraaret 1898 umiddelbart efter hans Ankomst til Esbjerg. Da han havde talt med

mig nogle Gange, opfordrede han mig til at skrive Artikler i »Vestjyllands Social-Demokrat«. Det gjaldt jo om at faa Bladet startet bedst muligt ogsaa som Lokaltblad. Og da jeg havde nøje Kendskab til Byen og Oplandet, som han ikke kendte, faldt det naturligt at opfordre mig til at behandle fortrinsvis lokale Spørgsmaal. Vi skrev i de første Maaneder meget, og som Belønning saa vi det daglige Oplag vokse fra Uge til Uge i et Tempo, som næppe noget andet Provsblad havde kunnet opvise Mage til.

I Løbet af Sommeren 1898 afviklede jeg min Virksomhed som Snedkermester. Og fra 1. November 1898 blev jeg fast Medarbejder ved »Vestjyllands Social-Demokrat« med en Gage af 18 Kroner pr. Uge.

Mine første journalistiske Bidrag til den socialdemokratiske Presse havde jeg forøvrigt præsteret allerede i 1894, da jeg nu og da skrev i et lille Ugeblad »Landarbejderen«, som udgik fra »Demokraten«s Trykkeri i Aarhus med Harald Jensen som Redaktør. Dette lille Blad havde dog ikke meget selvstændigt Stof. Det var startet som et Forsøg paa at komme Landarbejderne i Tale gennem et yderst billigt Organ.

»Vestjyllands Social-Demokrat« fik ganske naturligt sin største Læsekreds i Esbjerg. Men vi forsømte paa ingen Maade nogen Lejlighed til at faa Bladet ind i Hjemmene paa Landet. Men det kneb haardt at faa Indpas her, og mange Forsøg mislykkedes. Det blev ogsaa kort Tid efter Bladets Start en svær Tid i Esbjerg. I 1899, knap nok et Aar efter Starten, erklæredes der Stor-Lock-out overfor næsten alle de organiserede Arbejdere, og denne Lock-out varede hele Sommeren, og satte sit dystre Præg over alt og alle. Og hen mod Efteraaret, da Lock-outen var ophørt, voksede Arbejdsløsheden baade som en naturlig Følge af Lock-outen og som en skæbnsvanger Konsekvens af den i adskillige Aar i Esbjerg drevne Spekulation i Byggegrunde og Huse. Det gjaldt da om ikke at tabe Modet, og ikke at give op overfor Vanskelighederne. Og der blev ikke givet op.

I Slutningen af Aaret 1899 udbrød Boerkrigen i Sydafrika. Denne Krig vakte ganske naturlig særlig Opmærksomhed i Esbjerg, der saa at sige var et Resultat af Skibsforbindelsen mellem Danmark og England. De to smaa Boerrepublikkers heltedige Eksistenskamp vakte en naturlig Sympati i Danmark; men Redaktør Sundbo og jeg enedes straks om, at jeg skulde, i hvad jeg skrev om Kampen i Sydafrika, indtage det Grundstandpunkt, at kun England var i Stand

til at opretholde et demokratisk Herredømme i det vidtstrakte Sydafrika, og at det som Følge heraf var i Civilisationens Interesse, at England sejrede.

I Sommeren 1898 blev det første Byraadsvalg afholdt i Esbjerg. Jeg blev af mit Parti udpeget til at være en af Partiets Kandidater, uagtet jeg kun havde været fast bosiddende i Esbjerg i godt 2 Aar, og kun var 28 Aar gammel. Jeg blev ogsaa valgt med et af de højeste Stemmetal. Valget blev i det hele taget en stor Sejr for Socialdemokratiet, idet der af de af Partiet opstillede 8 Kandidater valgtes 7. To af de paa den socialdemokratiske Liste opstillede Kandidater var dog ikke Socialdemokrater; men Mænd, som vi regnede med vilde pynte paa Listen, og som vilde støtte en demokratisk Udvikling. Den ene af disse Kandidater var en yngre Læge, Hr. Westergaard, og den anden var en ung Sagfører, Hr. Erich Erichsen, senere Forfatter og nu Politifuldmægtig i Haderslev.

I 1898 havde vi endnu den privilegerede kommunale Valgret at drages med. Derfor kunde den almindelige Vælgerklasse kun vælge Halvdelen af Byraadets Medlemmer, der i Esbjerg skulde tælle ialt 16 Mand, deriblandt den kongevalgte Borgmester. Men Socialdemokratiet øvede dog en vis Indflydelse ogsaa ved Valget af den Del af Byraadet, som de privilegerede Vælgere, de saakaldte højstbeskattede, valgte. Disse valgte blandt andre nylig afdøde Skibsreder D. Lauritzen og Realskolebestyrer Rübner Pedersen, der senere blev Skoledirektør i dansk Vestindien.

Jeg fik i Byraadet Plads ved Siden af D. Lauritzen. Vi var meget forskellige baade i Alder og Meninger; men vi kom meget godt ud af det med hinanden, og vi bevarede lige til Lauritzens Død Forbindelsen med hinanden. Vi mødtes i Krigsaarene som Medlemmer af den overordentlige Kommission, og senere traf vi hinanden i Nationalbankens Ledelse, Lauritzen som Medlem af Bankens Repræsentantskab, jeg som Bankens Kommissarius. Vort Bekendtskab fik en særlig praktisk Betydning under Skibsfartskrisen efter 1931, idet jeg ved en tilfældig Samtale med Lauritzen erfarede, at han godt kunde anvende flere Skibe, end han allerede havde i Søen. Jeg medvirkede derefter til, at Lauritzen fik en Millionkredit, for at kunne lade bygge flere nye Skibe paa danske Værfter. Derved øgedes Beskæftigelsen baade for Skibsværftsarbejdere og Sømænd.

Esbjergs første Byraad blev straks travlt beskæftiget med at tilrettelægge Overgangen fra Landkommune til Købstad. Byens første

Et Fotograf fra 1902 umiddelbart før Hauge flyttede til Bornholm. Hauge siddende ved sit Skrivebord som Redaktionssekretær ved »Vestjyll. Soc.-Dem.« Staaende i Rækkefølge fra højre: Riis-Flor, J. P. Sundbo og Forretningsfører Fr. Lauritzen.

Borgmester, Hr. Lyngbye, var Fattiginspektør paa Frederiksberg, da han blev udnævnt til Borgmester i Esbjerg. Hans Ledestjerne var ogsaa i mangt og meget Frederiksberg. Borgmester Lyngbye vilde helst selv gøre alt Arbejde. Han beredte derved sig selv mange Vanskeligheder. Men han var forøvrigt en baade redelig og dygtig Embedsmand. Esbjerg trængte ogsaa til et overlegent Styre; thi det var paa høje Tid, at Byen fik en mere principfast Administration, end den hidtil havde haft som Landsby. Det store Byggeri i Spekulationsaarene var for Eks. foregaaet uden nævneværdig Kontrol. Det blev nu det ny Styres Opgave at faa lavet Sundhedsvedtægt og Byggevedtægt m. v. Det var navnlig ved Bestemmelser i disse Vedtægter, man skulde sanere Byggeriet og ramme Spekulationen. Borgmester Lyngbye vilde have Frederiksbergs skrappe Bygningsvedtægt praktiseret i Esbjerg. Udvalget, der skulde udarbejde Forslag til Vedtægten, var ogsaa under Borgmesterens Ledelse blevet saa nogenlunde enigt; men just som vi i Udvalget skulde slutte af, blev der

slaaet Alarm i Grundejerkredse, og det saa da ud til, at det ikke skulde blive muligt at faa Enigheden om, at der skulde sikres Esbjerg en skrap Bygningsvedtægt, opretholdt. Diskussionen herom var allerede i fuld Gang, da der pludselig indtraf noget ganske uventet. En endnu ikke helt færdigbygget ny Ejendom i tre Etager styrtede sammen, og 4 Arbejdere dræbtes ved Sammenstyrtningen. Denne Ulykke var nok til at dæmme op for Kritiken overfor dem, der vilde sikre Esbjerg en betryggende Bygningsvedtægt. En saadan kunde nu vedtages, og Esbjerg har siden kunnet glæde sig ved et sundt Byggeri.

Esbjerg havde i mange Henseender et primitivt Præg over sig, da Byen pludselig blev forvandlet fra Landsby til Købstad. Og den administrative Ændring i Byens Styrelse kunde naturligvis ikke fra den ene Dag til den anden skabe en ny By. Det primitive og mangelfulde kunde først efter Aars Arbejde blive erstattet med noget bedre og mere tidsvarende.

Kun enkelte Gader var ordentlig istandsat. Husene laa spredt, og saa godt som ingen af de talrige aabne Byggepladser i Gaderne var indhegnet eller dyrket. I mange Tilfælde var de aabne Byggepladser fyldt med alskens Skrammel, og da Esbjerg som bekendt er bygget paa en Sandbanke, er det let at fatte, at Gaderne saa noget aparte ud, da Byen blev ophøjet til at være Købstad. I Spekulationstiden tænkte ingen paa at udnytte de ubebyggede Arealer til Dyrkning af Havesager. Alle regnede med, at Jorden skulde sælges, og hvorfor saa dyrke den som Have, og flere Aar efter, at Spekulationen var ophørt, laa Grundene hen uden at være dyrket og uden Indhegning. Først efter Aars Forløb gik det op for de fleste Grundejere, at Spekulationstiden var afsluttet, og at man nu maatte regne med et langsommere Udviklingstempo for Esbjerg. Følgen deraf blev, at man efterhaanden tog fat paa at udnytte Arealerne, og først da begyndte Esbjerg at faa et andet og mere tiltalende Præg over sig.

Det var ikke blot Gader og Veje og aabne ubebyggede Grunde, der trængte til at komme under bedre og mere forstaaende Varetagt. De forskellige Institutioner havde, hverken hvad Form eller Indhold angik, kunnet holde Maal med den hastige Udvikling, som Byen havde haft i 90erne. Esbjerg havde til Eksempel ved Aarhundredskiftet kun et lillebitte Sygehus og slet intet Hjem for de gamle og svagelige. Byen havde heller ikke indrettet noget i Retning af

Internat for saadanne Mennesker, som man af en eller anden Aarsag midlertidigt maatte skaffe Plads til udenfor Hjemmet. Og dog hændte det ret ofte, at Fattigudvalget af Læger og af Politiet blev anmodet om øjeblikkelig at skaffe Plads for Mennesker, der var blevet sindssyge eller af anden Aarsag nødvendigvis maatte anbringes under Opsigt udenfor Hjemmet. Kommunen havde, for ikke at være helt uden Mulighed for i paakommende Tilfælde at kunne yde Hjælp, lejet et lille tarveligt 4 Fags Hus i Smedegade og indrettet dette som en Art Internat. Men Huset var ganske uegnet for Formaalet. Det havde kun tre smaa lavloftede Stuer. De to havde Vinduer ud mod Gaden, og Vinduerne sad saaledes, at Forbipasserende kunde se ind i Stuerne. I disse var ofte anbragt sindssyge Personer endog i Spændetrøje, for at hindre dem i at springe ud gennem Vinduerne. Sammen med min forlængst afdøde Partifælle Cigarhandler Knud Simonsen stillede jeg i Byraadet Forslag om, at der skulde bygges et passende Optagelseshjem til Afløsning af det lejede Hus i Smedegade. Redaktør Sundbo støttede vort Forslag; men enkelte andre Partifæller fandt, at Socialdemokratiet ikke kunde have noget at gøre med at bygge Internat. De fandt, at det var det samme som at bygge en Fattiggaard, og slikt maatte Socialdemokratiet ikke befatte sig med. Forslaget var imidlertid stillet, og det var ogsaa en Nødvendighed at faa Optagelseshjemmet bygget. De protesterende Partifæller indvarslede imidlertid til et offentligt Protestmøde mod vort Forslag. Mødet skulde holdes en Sommersøndag Eftermiddag i »Kellers Have«, der var et yndet Samlingssted for udenørs Møder af ikke altfor stort Format.

Jeg var naturligvis ligesom Knud Simonsen og Sundbo alt andet end glad for dette Møde, som vi selvsagt var nødsaget til at overvære for at forsvare os. Vi fantaserede om Massetilslutning og meget andet, som nok kunde sætte os i trist Stemning. Vi forholdt os iøvrigt i apatisk Ro, gav os Skæbnen i Vold, og undlod ganske at foretage os noget i Retning af at faa Tilhængere af vort Forslag til at give Møde. Saavidt jeg erindrer var Knud Simonsen hindret i at deltage i Mødet. Derimod erindrer jeg, at jeg sammen med Sundbo vandrede ind i »Kellers Have« i god Tid, før Mødet skulde begynde. Da vi kom, var der ikke et Menneske at se i Haven. Vi blev forundret derover, og talte om, at Deltagerne maaske vilde komme i Procession for at give Protesten yderligere Vægt. Men der kom ingen Procession, og først en halv Time efter den fastsatte

Mødetid kunde Indbyderne aabne Mødet og byde Velkommen; der var da ialt 12 — tolv — Mødedeltagere. Mødets Forløb var naturligvis præget af Tilslutningen — eller rettere af Mangel paa Tilslutning. Indlederen endte sin Tale med at foreslaa en Resolution, hvori der blev udtalt en Misbilligelse af det stillede Forslag i Byraadet. Sundbo og jeg fraraadede naturligvis Resolutionen, hvorefter denne blev forkastet eller rettere bortfaldt, fordi den kun fik 6 Stemmer, medens 6 andre Stemmer gik imod den. Dermed var denne ejendommelige Uoverensstemmelse bragt til Afslutning. — Og ikke længe efter byggedes der et passende Optagelseshjem i Esbjerg.

Uoverensstemmelsen, der her havde vist sig, havde mere end een Aarsag. Dels var den en Følge af den Omstændighed, at de danske Fattiggaarde i mange Aar havde været under skarp og berettiget Kritik, og dels var Uoverensstemmelsen præget af de lidet grundfæstede Forhold, der endnu ved Aarhundredskiftet raadede i Esbjerg.

Heldigvis var der blandt Arbejderbefolkningen en sund og god Forstaaelse af, at det var nødvendigt for Socialdemokratiet, der havde en betydelig Indflydelse i Byens Styrelse og dermed ogsaa et Ansvar, at drage Omsorg for, at Kommunens Administration ikke forsømtes til Skade for dem, der i paakommende Tilfælde ikke kunde hjælpe sig selv.

Jeg var i en Periode Formand for Socialdemokratisk Forbund i Esbjerg, og jeg var med til at træffe Beslutning om at skaffe Arbejderne en egen Forsamlingsbygning i Esbjerg og var Medlem af Bestyrelsen for det Selskab, der købte det efter Datidens Forhold store Etablissement, »Hotel Esbjerg«, til hvilket der var knyttet en stor Have, hvori alle større Sommersammenkomster under aaben Himmel blev holdt. Etablissementet blev imidlertid købt altfor dyrt, og i Løbet af kort Tid maatte Handelen laves om med Tab for Køberne og uden virkeligt Udbytte for Sælgerne. Købet af »Hotel Esbjerg« var i det hele taget mere et Udslag af en ukontrolleret Optimisme end Vidnesbyrd om Iagttagelse af klog Forsigtighed.

Mere Glæde havde jeg af at være med til at starte »Esbjerg Folkebibliotek«, som fra en yderst beskedne Start ved Hjælp af personlig Kaution af Bestyrelsen for nødvendige Pengemidler efterhaanden blev til en anselig Institution, der senere kom til at tjene som Grundlag for det nuværende store Folkebibliotek i Esbjerg. Men min Virketid blev ikke lang i Esbjerg, hvilket navnlig skyldtes den Omstændighed, at der blev Brug for min Arbejdskraft andet Steds.

Allerede i 1901 blev jeg Socialdemokratiets Kandidat ved Folketingsvalget i Skivekredsen. Redaktør Sundbo havde været Kandidat der i 1898 og opnaaede da 157 Stemmer.

Skivekredsen repræsenteredes af Gaardejer Jens Peter Dalsgaard, tilhørende det moderate Venstre. Han sad fast nok i Sadlen, men tænkte alligevel allerede i 1901 paa at gaa ind i Landstinget. Han deltog heller ikke under Valgkampen i et eneste Vælgermøde. Og da han ikke havde andre Modkandidater end min Ringhed, kunde han nøjes med at lade sig repræsentere af Redaktøren af »Skive Folkeblad«, Hr. Redaktør Koefoed. Valgkampen førtes under ugunstige Vilkaar for Socialdemokratiet. Vi havde kun en eneste Parti-forening i Kredsen, og vi var aldeles uden Presse. Jeg maatte derfor præsentere min Kandidatur gennem en Indsenderproklamation i »Skive Folkeblad«, der var Hr. Dalsgaards Partiorgan. Jeg fik en ret velvillig Modtagelse paa Vælgermøderne, hvad jeg i nogen Maade tilskrev den Omstændighed, at Kredsen var min Hjemstavn. Men jeg vil dog ikke fordølge, at der af min Fødeøs 262 Vælgere kun stemte 35. Hvor mange af de 35, der stemte paa mig, kunde ikke konstateres. Sandheden i Ordsproget om Profeten og den hjemlige Arne fik saaledes en ny Bekræftelse. Paa min Fødeø stemte knap 15 pCt. af Vælgerne, og i den samlede Kreds kun ca. 50 pCt. Nogen Socialistforskrækkelse havde jeg heller ikke kunnet konstatere. Vælgerne var tilbageholdende, og efterhaanden som Aarene gik, gled Skivekredsen bort fra Moderationen over mod mere radikale Synsmaader.

Paa Vælgermøderne optraadte mod mig, foruden Hr. Redaktør Koefoed, adskillige lokale Mænd, der fandt, at Hr. Dalsgaards Politik burde have en Haandsrækning. Jeg mindes saaledes, at en lokal Taler paa et Møde i Vestsalling advarede mod mig, fordi jeg var bleven befordret i en lukket Vogn fra Skive ud til Vælgermødet. Sligt burde en Socialdemokrat ikke kunne tillade sig, selv om der var 4 Mil at køre en kold Foraarsaften og Nat. Paa et andet Møde havde jeg talt om, at Socialdemokratiet vilde virke for at faa Sanatorier bygget for Bekæmpelse af Tuberkulose. Heroverfor gik man stærk irette med mig, ud fra den Betragtning, at det var rene Fantasterier, jeg her repræsenterede.

Under Valgkampen blev jeg en Aften indbudt til Selskab hos daværende Højskoleforstander Axelsen og Hustru. Det var tydeligt nok, at de ikke var grebne af Skræk for Socialdemokratiet.

Hr. I. P. Dalsgaard saa jeg først selve Valgdagen. Han kendte mig ikke og ænsede mig knap nok. 1471 Vælgere stemte paa ham, medens jeg maatte nøjes med 346 Stemmer. Resultatet var, alle Forhold taget i Betragtning, helt godt for Socialdemokratiet. Kun Mændene havde den Gang Stemmeret, og det var første Gang, den hemmelige Afstemning blev praktiseret ved et Folketingsvalg.

Af Dalsgaards Valgtale paa Torvet i Skive den 3. April 1901 mindes jeg navnlig hans stærke Lovprisning af sin nære Meningsfælle, Frede Bojsen, der ikke søgte Genvalg i 1901. Han priste Bojsen som en Mand, hvis Virksomhed i dansk Politik ikke kunde vurderes højt nok, og som ganske ufortjent var bleven haardt angreben af politiske Modstandere, hvis Fortjeneste blev, at de kunde høste Frugterne af Frede Bojsens uegennyttige Arbejde. Det var tydeligt nok, at Dalsgaard her sigtede til Venstre-Reformpartiets Mænd.

Faa Uger efter Folketingsvalget maatte det sidste Højreministerium, Ministeriet Schested, give op, og den 24. Juli 1901 dannedes det første Venstreministerium, Ministeriet Deuntzer. I dette Ministerium var alle Afskygninger af Venstre, lige fra Hørup til Alberti med Undtagelse af de Moderate, repræsenteret. De Moderate, der i 1894 var talstærke nok til sammen med Højre at udgøre Flertallet i Folketinget, fik ved Folketingsvalget 1901 kun valgt 16 Mand og Højre kun 8, tilsammen kun 24, medens Venstre-Reformpartiet fik valgt 76. Højres Regeringstid var nu definitivt forbi, og tilsyneladende var alle Fremtidsudsigter for de Moderate spærret. Tiden der kom, formede sig imidlertid helt anderledes end ventet, baade for Venstre-Reformpartiet og for de Moderate. Det blev disse sidstes ledende Mænd med Undtagelse af Frede Bojsen, der kom til at indtage Førerskabet for Venstre.

*

Jeg havde som ung Mand med megen Opmærksomhed lyttet til I. P. Dalsgaards stærk personligt prægede Lovprisning af Frede Bojsen og hans Politik. Det formelle ved Forligspolitikken var ikke ukendt for mig; men om noget dyberegaaende Kendskab til denne Politikens inderste Aarsager, set fra et venstremoderat Synspunkt, kunde der selvsagt ikke være Tale om for mit Vedkommende paa dette Tidspunkt. De voldsomme Anklager, som andre Venstremænd rettede mod Frede Bojsen og hans Politik, spærrede saa at sige

for en indgaaende Prøvelse af, om ikke et og andet kunde fremføres til Gunst for Forligets Mænd. De havde nu engang af deres allernærmeste faaet Forræderstemplet hæftet paa sig. De var simpelthen Overløbere til Fjenden.

Vel netop som Følge heraf gjorde I. P. Dalsgaard Ord om Frede Bojsen et stærkt Indtryk paa mig og vakte mig til Eftertanke. Frede Bojsen havde jeg aldrig hverken set eller hørt. Og der skulde forløbe næsten 25 Aar, inden jeg fik Lejlighed til at træffe ham. Aarsagen til, at jeg overhovedet lærte Frede Bojsen nærmere at kende, var følgende: Han havde i sin Tid købt en Skov paa Halvøen Ulvshale ved Stege. Denne Skov, der var paa et Par Hundrede Tønder Land, havde tidligere tilhørt møenske Bønder. Disse havde efterhaanden fældet og solgt næsten alle denne Skovs hundredaarige Egetræer, som efter Bojsens Mening var plantet i Gorm den Gamles Tid. En af de sidste af disse gamle Ege blev solgt paa Roden ved offentlig Auktion til Grosserer Hage i Stege; men Grosserer Hage vilde ikke lade den gamle Eg hugge om. Følgen deraf var, at Egen atter blev Skovejernes Ejendom. De udbød den paany til Auktion. Atter købte Grosserer Hage den gamle Eg, og atter gik den over i Skovejernes Besiddelse o. s. fr. solgt ved offentlig Auktion med Forpligtelse til at fælde den, inden Aaret var omme. Men Grosserer Hage forlod efter nogle Aars Forløb Stege, og saa blev den hundredaarige Eg endelig fældet.

Da Frede Bojsen købte Skoven, var saa godt som alle de gamle Ege fældet. Men en ny Plantning var vokset op, og Ulvshale Skoven er den Dag i Dag en af de allerinteressanteste Skove i Danmark. Den staar saa at sige udelukkende paa Kugleflint og rummer en Idyl som ingen af vore Skove. Det var vel ogsaa derfor, at Frede Bojsen i sin Tid købte Skoven og ofrede Penge paa dens Drift. Men efterhaanden var denne Skov, der for Frede Bojsen vidnede om Møens ældgamle Fortid, bleven ham til næsten ulideligt Besvær.

Ulvshaleomraadet ved Stege danner i kommunal Henseende et saakaldt Landdistrikt — ikke at forveksle med Landsogn. Landdistriktet talte ca. halvandet Hundrede Beboere. De havde ordnet deres Skatteforhold saaledes, at en meget væsentlig Del af Skatterne faldt paa Jorderne. Deres Skattepolitik var ikke gennemført uden Omtanke. En stor Part af Ulvshales Jorder var nemlig i Tidernes Løb erhvervet af Udensognsfolk. Ulvshaleskoven ejedes, som nævnt, af Frede Bojsen, og han boede i Stege Landsogn. Forgæves havde

Bojsen søgt at faa Skatten af Ulvshaleskoven mildnet, og nu havde han ikke blot tabt Taalmodigheden. Han havde mistet en Del af sit gode Humør ved at spekulere over den Uretfærdighed, der efter hans Opfattelse øvedes imod ham. En sidste Udvej til at komme ud af Vanskelighederne øjnede han deri, at Landdistriktet kunde blive indlemmet enten i Stege Købstad eller i Stege Landsogn. Herom rettede Bojsen saa en Henvendelse til mig gennem Hr. Klaus Berntsen, da jeg var Indenrigsminister. Efter at jeg havde orienteret mig om Indlemmelsesmulighederne, fik jeg en Indbydelse til sammen med Klaus Berntsen at besøge Frede Bojsen paa Rødkilde. Alle-rede undervejs modtog jeg en telegrafisk Velkomsthilsen fra Bojsen. Besøget paa Rødkilde var særdeles fornøjeligt. Bojsen var nu over de 80 Aar; men han var rask og rørig og i enhver Henseende aands-frisk. Han var kraftig af Ydre, og ved Frokostbordet lod han baade Snapsen og Maden vederfares Retfærdighed. Han var i straalende Humør og talte uden Bitterhed om, hvad der var passeret i længst forsvundne Dage, da han var en førende Skikkelse i dansk Politik. Om Alderdomsforsørgelsesloven, der havde spillet en saa betydende Rolle i hans Forligspolitik, sagde han, at han ikke havde turdet gaa til at indføre faste Takster, for det første fordi han var ængstelig for at svække Trangen til Sparsommelighed, og for det andet fordi han havde den Opfattelse, at Taksterne vilde blive for smaa og udelukke det frie Skøn, efter hvilket han mente, der var Mulighed for i de enkelte Tilfælde at give højere Understøttelse, end der aabnedes Mulighed for gennem de faste Takster. Af de gjorde Erfar-inger fremgaar der imidlertid noget andet. Men dette er jo en Sag for sig.

Frede Bojsen sad nu som den gamle detroniserede Høvding paa sin lidt forsømte Borg og syslede fredeligt med sin Landsdels Historie. Men Ulvshaleskoven, som vel nok først og fremmest var kommen i hans Besiddelse som Følge af den Interesse, han nærrede for sin Landsdels Historie, gjorde ham til Tider næsten hypokonder. Mine Forsøg paa at faa Stege Landdistrikt indlemmet i Stege By kunde imidlertid ikke omgaaende føre til noget Resultat, og ikke ret længe efter mit Besøg paa Rødkilde døde Frede Bojsen.

Frede Bojsens politiske Skæbne blev ved Forliget i 1894, at han ofrede baade sig selv og sit Parti paa en Politik, der blev lige saa slet belønnet af dem, der skulde bjerges tilbage paa Lovens Grund ved hans Hjælp, som den blev fordømt af de Partifæller, der var

denne Politik mere eller mindre aabenbare Modstandere, men som nød godt af den i Aarene umiddelbart efter. Derfor — og netop derfor — vil Historiens Dom over Frede Bojsens Politik, saaledes som denne nu ses paa Baggrund af det, der senere er passeret, ogsaa blive noget anderledes end den Dom, der blev fældet umiddelbart efter 1894. Den ensidige skarpe Kritik, der den Gang blev udøvet, maa nu vurderes baade i Forhold til Tiden, der var, og til Tiden, der fulgte efter. Handlingerne maa stilles i en anden Belysning, efterhaanden som Tiderne skifter, og man faar et klarere Overblik over Virkningerne af det passerede. De moderate Førere, der uden videre blev stemplet som Forrædere og Overløbere, blev faa Aar efter førende Skikkelser for et samlet Venstre. I. C. Christensen, der haanligt havde anbefalet disse Overløbere, der officielt kaldte deres Parti for det forhandlende Venstre, at ændre Betegnelsen til det forvandlede Venstre, maatte selv gaa ind under deres Førerskab.

I Kampens Hede i 90-erne blev det vel ikke uden Grund hævdet, at Frede Bojsen og hans Mænd ofrede Sammenholdet i Venstre for at bringe Højre ud af en Situation, som før eller senere vilde have tilintetgjort Højre som Magtfaktor i dansk Politik. Men det maa dog ikke her glemmes, at Venstres Tilværelse i en Aarrække havde formet sig under indbyrdes Stridigheder og Opløsning.

Den Del af Venstre, som I. C. Christensen efter Forliget blev en myndig og magtfuld Fører for, fik det politiske Held, at man uden Risiko kunde være skaanselsløs i Kritiken overfor de Moderate paa samme Tid, som man kunde høste ikke blot Kritikens Fordele partimæssig set; men ogsaa derved at man, eftersom Tiden forløb, i Praxis kunde føre Frede Bojsens Forhandlingspolitik videre som Venstres egen Politik. Kun ved en Skæbnetilskikkelse fik de Moderate og deres ledende Mænd Tilgivelse og blev Førere for hele Venstre. Alene Frede Bojsen forblev den tavse Tilskuer.

Om Formaliteterne vedrørende Forligspolitikken kan der fortsat tvistes; men om Realiteterne hersker der ikke mere nogen Tvivl. Der vil heller ikke længere være nogen Tvivl om Historiens Dom over Estrup og det Højre, der holdt ham og hans Politik og efterfølgende Højreministerier oppe syv Aar efter Forligets Indgaaelse. Det var nemlig stridende mod Ret og Billighed og sikkert ogsaa mod Forudsætningerne for Forliget i 1894, at Ministeriet Estrup regerede videre mange Maaneder efter Forligets Afslutning. Og det var paa tværs af sund Fornuft, at Landet blev paatvunget endnu tre Højre-

ministerier efter Ministeriet Estrups Afgang, det ene ringere og mere evneløst end det andet. Det moderate Venstres Vanskæbne som selvstændig Venstregruppe blev først og fremmest en Følge heraf. Men denne Vanskæbne gav ikke Højre noget Plus i Tilværelsen — tværtimod. Derimod kan man nu 40 Aar efter det passerede revidere paa Opfattelsen af de Moderates Motiver og Handlinger. De blev nok stemplede som Forrædere; men det kan holdes dem tilgode, at de selv blev forraadt.

Det kan ogsaa i nogen Maade holdes de Moderate tilgode, at de fik det storpolitiske Forlig i 1894 pyntet med et socialt Skjold. Den sociale Nød var nemlig meget stor i Danmark. Ikke desmindre var Forholdet dette, at alle Forsøg paa at faa truffet sociale Foranstaltninger hidtil var strandede, som en umiddelbar Følge af den estrupske Provisoriepolitik. Indtil Alderdomsforsørgelsesloven blev vedtaget i 1892 havde fattige gamle Mennesker, der kom ud for Arbejdsløshed og Sygdom, kun Fattigvæsenet at ty til.

Fattigloven af 1863 med dens haarde Bestemmelser om Umyndiggørelse, d. v. s. Tilintetgørelse af borgerlige Rettigheder o. s. v., var i Virkeligheden Danmarks eneste sociale Lov af Betydning, og dens Karakter var inhuman. Der var nok i alle Kommuner en Institution, som hed de fattiges Kasse; men Bestyrelserne for de fattiges Kasser havde ingen Penge at raade over af Betydning. Og som oftest misforstod Kassernes Ledere deres Opgave, idet de ligefrem tilrettede deres Administration efter, at der kunde være flere Midler i Kasserne ved Regnskabsaarets Afslutning, end der var ved Aarets Begyndelse. Det var først efter, at Socialdemokratiet havde faaet valgt Medlemmer ind i disse Kassers Ledelse, at de blev i Stand til i nogen Maade at kunne virke som betydende sociale Institutioner.

Jeg stiftede i Aarene 1899—1902 som Medlem af Esbjerg Byraad praktisk Bekendtskab med Fattigvæsenet, idet jeg en Tid lang var Formand for Fattigudvalget. Jeg saa dets demoraliserende Indvirkning paa dem, der kom under dets Forsorg. Men da havde man dog Loven om Aldersdomsforsørgelse til i nogen Maade at afbøde de uheldige Virkninger af Bestemmelserne i Fattigloven.

Alderdomsforsørgelsesloven af 1892 var langt fra fyldestgørende, idet den havde et umiskendeligt Præg af at være en Almisselov. De kommunale Myndigheder skulde ihvert enkelt Tilfælde skønne over, om de gamle overhovedet kunde komme i Betragtning som værdige til Aldersdomsunderstøttelse, og de skulde tillige bestemme, hvor-

meget der skulde gives i Understøttelse. Ikke desmindre fik Alderdomsforsørgelsesloven, eftersom Aarene gik, større og større Betydning. Den blev Indledningen til en omfattende social Lovgivning i Danmark, og efterhaanden øgedes Forstaaelsen af, at de gamle havde Krav paa en mere human Behandling, end de ofte hidtil havde faaet. Socialdemokratiet og den Del af Venstre, der ikke støttede Forliget med Højre i 1894, havde stemt imod Alderdomsforsørgelsesloven med den reelle Begrundelse, at den ikke indeholdt fornøden Sikkerhed for, at de gamle fik en Understøttelse, som de kunde være tjent med. Dette forpligtede naturligvis, og Forpligtelsen førte ogsaa til, at Loven blev revideret og forbedret efter nogle Aars Forløb, da Socialdemokratiet var blevet stærkt nok til at kunne øve fornødent Pres paa Venstre.

Det mildnede ikke Kritiken, at Forliget fik sit sociale Vedhæng. Dette blev i Kampens Hede stemplet som værdiløs Lokkemad, der skulde tjene til at skjule et skammeligt Forræderi. Den sociale Indsats i Forbindelse med Forliget var heller ikke overvældende i sine Virkninger i de første Aar efter 1894; men den blev som sagt Indledningen til noget værdifuldt. Og om Motiverne nytter det ikke at filosofere nu, saa meget mindre som det kun er Realiteterne, der har den positive Værdi. Forøvrigt viste det sig senere, at en demokratisk Skillelinie, med Forligets Bukke paa den ene Side og andre Venstremænd paa den anden, ingenlunde gav noget tilfredsommeligt Billede af, hvor det sociale Frisind trivedes bedst. Da Venstre endelig naaede frem til Magten, viste det sig tydeligt nok, at adskillige af de Moderate havde nok saa megen social Forstaaelse, som mangan en Bergianer havde. Et slaaende Vidnesbyrd herom har man i N. Neergaards nylig offentliggjorte Erindringer. I disse har N. Neergaard ihvert Fald bestræbt sig for at kunne give sig selv et socialt politisk Eftermæle af en anden Karakter, end han kunde vente at faa ved en umiddelbar Bedømmelse af hans Holdning ved forskellige Lejligheder, som Medleder eller Leder af det samlede Venstres Politik. Den N. Neergaard, der møder os i »Erindringerne«, er i paafaldende Grad, hvad social Forstaaelse og Interesse angaar, en anden end den N. Neergaard, vi til Tider har staaet overfor i det samlede Venstres praktiske Politik. Han maa før i sin Ungdom og i 1892 have tænkt anderledes, end Forholdene adskillige Aar senere førte ham til at handle. Ved at læse hans Erindringer fristes man formelig til at mene, at han gennem disse har opstillet sin egen

Modsætning. Man ihukommer her det gamle Ordsprog om det slette Selskab, der fordærver de gode Sæder.

Den storpolitiske Kamp mellem Venstre og Højre satte sine Spor overfor Socialdemokratiet og hæmmede i nogen Maade dets Fremgang paa Landet, fordi Venstre her var det dominerende Parti. Det var Venstre-Reformpartiet, der efter 1895 som det næsten overmægtige Parti, gav Tonen an. Dette Parti knuste de Moderate, fordi de havde fraterniseret med Højre, og stod derefter, indtil Systemskiftet fandt Sted i 1901, som det selvskrevne Parti til at overtage Styret i Danmark, naar Højre blev nødsaget til at give op. Som en umiddelbar og naturlig Følge heraf mødte Socialdemokratiet, der hele Tiden under Kampen mod det estrupske Styre havde politisk — til en vis Grad endog valgpolitisk — Samarbejde med Venstre, megen Modvind under Agitationen i de Dele af Landet, hvor Venstre havde en Hovedindflydelse.

Vestjylland var den Landsdel, i hvilken det bergske Venstre under I. C. Christensens Førerskab havde sin mest dominerende Stilling. Her var Standsforskellen mindst, og her havde Socialdemokratiet ogsaa de vanskeligste Kaar at vinde frem under. Den storpolitiske Kamp beherskede her alle Sind i langt højere Grad end de sociale Problemer.

Fra Esbjerg blev der ihærdigt og vedholdende udsendt Agitatorer, for at faa oprettet socialdemokratiske Foreninger og for at faa »Vestjyllands Social-Demokrat« udbredt; men smaat gik det, indtil den storpolitiske Kamp var endt i 1901, og Venstre-Reformpartiet var naaet frem til Magten og Ansvaret. I Aarene 1898—1902 var jeg med til at arrangere Møde efter Møde i Vestjyllands Landkommuner. Midlerne var smaa, ofte maatte jeg gaa Vejen fra Møde til Møde, for at spare paa Udgifterne. Værre var det, at Tallet paa Mødedeltagerne som oftest var saare ringe. En Snes Tilhørere regnedes i disse Tider, her er Tale om, for en stor Forsamling ved et socialdemokratisk Møde paa Landet i Vestjylland. Men selv om der kun mødte en halv Snes eller kun et halvt Dusin Tilhørere, blev Mødet afholdt paa sædvanlig Vis. Møderne havde, uanset det ringe Antal Tilhørere, deres store Betydning. Vi fik Forbindelser knyttet, og dermed blev Grundlaget tilvejebragt for Oprettelsen af Smaaforeninger, som kunde agitère videre paa et mere personligt Grundlag. Agitationen foregik paa langt Sigt. Undtagelsesvis naaedes der større Resultater, hvad Tilhørerantallet angik. Jeg kan saaledes an-

føre, at der var bleven indbudt til et offentligt politisk Møde i Ølgod Stationsby Nord for Varde. Jeg var averteret som Mødets Taler sammen med Avlsbruger I. P. Justesen fra Varde. Og for at gøre mig mere tillokkende som Taler, havde Justesen anført i Avertissementet, at jeg var fhv. Askov-Elev. Da jeg sammen med Justesen kom ind i Gæstgivergaardens store Mødesal, var denne fyldt til sidste Plads af et forventningsfuldt Publikum. Jeg anede straks Uraad. Stedets Præst havde trommet hele Menigheden sammen, for at man i Fællesskab kunde kvæle Socialismen. Min Tale hørtes i Ro; men da jeg havde talt, forlangte Præsten Ordet, og dermed var Signalet givet til et organiseret Forsøg paa at foretage en politisk Afbankning af det nye Fænomen, der for første Gang forsøgte sig som politisk Apostel udi Ølgod. Det er naturligvis overflødigt at skildre, hvilken Tilslutning Præsten havde i Forsamlingen, da han overlegen reducerede Socialismen til det rene Fantasteri, og dens Forkyndere til Folk, som alle retsindige Mennesker maatte vende Ryggen til med Afsky, netop fordi deres Lære kun kunde tjene til at bringe Samfundets bærende Piller til at vakle. Justesen og jeg værgede os saa godt, som vi formaaede det. Og i mange Aar efter kunde jeg, naar jeg kom til Ølgod, træffe Folk, som mindedes, hvad der passerede, da Præsten havde trommet hele Menigheden sammen for at kvæle Socialismen.

Socialdemokratiet levede imidlertid videre i Vestjylland. Der trængtes ogsaa her paa adskillige Omraader til en Fornyelse af Indstillingen overfor mangt og meget, som ikke længere kunde være tilfredsstillende for Befolkningen. Og Socialdemokratiet var i Virkeligheden det eneste Parti i Vestjylland, som havde Mulighed for at kunne vække til Forstaaelse af, at en Fornyelse paa adskillige Omraader var en Nødvendighed. Men Vækkelsesarbejdet vanskeliggjordes i Vestjylland ved den Omstændighed, at de sociale Modsætninger her havde en anden Karakter end i adskillige andre Dele af Landet. Den flade, magre vestjydske Jord havde ikke virket tillokkende for Adelen. Godsejere og Proprietærer var saa godt som ukendte Elementer Vesten for den jydske Højderyg. Og de sindige vestjydske Bønder havde gennemgaaende ringe Tilbøjelighed til at agere som Overklasse overfor Husmænd og Arbejdere. Her sagde alle Du til hinanden, og man respekterede hinanden mere i Forhold til Dueligheden end i Forhold til Besiddelsen af jordisk Mammon. Tyendeklassen var heller ikke her alene rekrutteret fra de fattigste

Lag af Befolkningen. Bøndernes egne Børn tog Plads som Tjenestekarle og Tjenestepiger Side om Side med Husmands- og Arbejderbørn. Tyndelønningerne var derfor heller ikke i Vestjylland saa elendige, som de var mange andre Steder; og Tjenestefolk og Herskab spiste ved samme Bord i saa godt som alle vestjydske Landbohjem. Den aldeles overvejende Del af den vestjydske Landbefolkning var venstreorienteret og i det daglige Liv demokratisk i sin Handlemaade. Men ikke desmindre savnede man særlig hos den mere velstillede Del en dyberegaaende Forstaaelse af Armodens egentlige Aarsager. Det daglige Slid og det barske Klima i ugæstmilde Egne ligesom bandt deres Følelser og tvang deres Forhaabninger til at være begrænset til det, der var opnaaet af social Højnelse. Jorden var mager, og Lyngen skulde ryddes, hver Gang nye Hjem for det næste Slægtled skulde dannes. Man var derfor saare nænsom om Pengene til fælles sociale Fremstød. Man tvivlede simpelthen paa, at Socialdemokratiets i og for sig berettigede Krav kunde opfyldes. De kunde være rigtige nok andre Steder; men herude paa Heden maatte man nøjes med noget mindre. Saaledes resonnerede man. Paa anden Maade kan man heller ikke forklare den stædige Fastholden af en ringere Skoleordning for Børnene i Vestjylland, end man havde i det øvrige Land. I »Vestjyllands Social-Demokrat« søgte vi forgæves at vække til Forstaaelse af, at det var lige saa nødvendigt for den vestjydske Ungdom, som for al anden Ungdom i Danmark, at faa den bedst mulige boglige Lærdom, og at man derfor snarest muligt maatte komme bort fra den hidtidige vestjydske Skoleordning, hvorefter en Del af Børnene slet ikke gik i Skole i Sommerhalvaaret, og i Vinterhalvaaret samledes i en saakaldt Vinterskole, hvori Undervisningen besørgedes af Vinterlærere ofte med en særdeles mangelfuld Uddannelse. Men vi talte og skrev længe for døve Øren. Børnene skulde saa tidligt som muligt gøre Nytte enten hjemme eller hos andre. Og da Afstandene i tidligere Tider havde været store mellem Hjem og Skole, havde man ogsaa af rent praktiske Grunde maget det saaledes, at Skolegangen var helt afskaffet i Sommerhalvaaret. Til Gengæld skulde de Børn, der slet ikke saa Skolen i Sommermaanederne, gaa i Skole hver Dag om Vinteren. Ordningen havde maaske slet ikke været saa helt forkert, hvis man havde draget Omsorg for at faa de mest erfarne Lærere til Børnene om Vinteren. Men det gjorde man ikke. Man rekruterede Vinterskolen med saakaldte Vinterskolelærere, hvis pædagogiske Ud-

dannelse indskrænkedes til et kort Ophold paa en Skole, der var oprettet alene med det for Øje at uddanne Vinterskolelærere. Disse Lærere blev som Regel kun engageret for Vinteren, og de fik kun et forholdsvis ringe Vederlag for deres Arbejde. For adskillige af dem var Vinterskolen ogsaa kun et Gennemgangsled til noget mere stabilt.

Vi havde naturligvis i »Vestjyllands Social-Demokrat« stadig vor Opmærksomhed henvendt paa den mangelfulde vestjydske Skoleordning, der ikke havde noget Sidestykke andet Steds i Danmark, først og fremmest fordi de fleste Børn, her var Tale om, kom fra fattige Hjem. Det var Tjenestebørnenes Sag, her taltes. Men der var kun ringe Sans hos Sognemyndighederne for en Reform af Skolevæsenet paa det her nævnte Omraade. Og den Dag i Dag bestaar den særlige vestjydske Skoleordning, men rigtignok i en noget forbedret Skikkelse, navnlig med Hensyn til Valg af Lærere og disses Lønforhold.

19 AAR PAA BORNHOLM 1902 – 1920

De første vanskelige Aar.

1901 blev det besluttet, at der skulde startes et socialdemokratisk Dagblad paa Bornholm. Beslutningen var Resultatet af en meget energisk og vedholdende Agitation med deraf følgende Paavirkning af Kontrahenter for »Social-Demokraten« i København, som efter Indbydelse havde besøgt den skønne Ø som Foredragsholdere ved faglige og politiske Møder. Kontrolkomiteen for »Social-Demokraten« havde længst muligt holdt igen og bestemt fraraadet at starte Bladet, fordi den ansaa det for ugørligt at holde et saadant Blad oppe, med mindre man vilde ofre betydelige Summer for en lang Fremtid. Men nu var det engang blevet bestemt, at Bladet skulde oprettes. Og een af de første Dage i 1902 sagde Redaktør Sundbo til mig, at han havde anbefalet mig til at blive det nye Blads Redaktør, og at jeg nu maatte indrette mig paa snart at forlade Esbjerg og drage til Bornholm. Jeg var paa samme Tid baade forventningsfuld og ængstelig overfor den Opgave, som her tilbød sig for mig. Jeg vidste af Erfaring fra Starten af »Vestjyllands Social-Demokrat«, at det vilde blive et haardt og i de første Aar tillige et utaknemmeligt Arbejde at gaa ind til, saa meget mere, som jeg ikke kendte et eneste Menneske paa Bornholm. Jeg slog straks op i et Leksikon, for at læse, hvad der kunde læses om Klippeøen. Men denne Leksikonlæsning gav mig kun Oplysning om Forhold paa Øen, der ikke havde nogen Forbindelse med den politiske Gerning, som nu var stillet mig som Opgave. Jeg fandt i Leksikonet en Lovprisning af Klippeøens Skønhed, samt Oplysning om, at Rønne havde mange store Haver og var en smuk og ejendommelig By med en egenartet Bebyggelse. Hvad jeg saaledes læste om Bornholm kunde kun tiltale mig. Og da jeg stode paa, at man havde foretaget fornøden Under-

Bornholms Social-Demokrats Ejendom paa Storegade i Rønne. Købt 1910. Ved Indgangsdøren staar afdøde Landstingsmand, Forretningsfører Chr. Christiansen og C. N. Hauge.

søgelse af, hvilke Muligheder der var for at faa et socialdemokratisk Dagblad til at virke under nogenlunde betryggende Forhold, rejste jeg med Fortrøstning til Bornholm en vejtrist Februardag i 1902. Da jeg passerede København, havde jeg et Møde med »Social-Demokraten«s Kontrollkomité, for at faa visse Oplysninger, bl.a. om, hvorledes Kontorerne Indretning skulde ordnes. Jeg mærkede straks ved dette Møde, at Vinden ikke var gunstig for Foretagendet. Paa mit Spørgsmaal, om hvilke Kontormøbler der kunde anskaffes, svarede Sigvald Olsen, at naar jeg fik en Stol og et Bord, var dette mere end nok. Det noget ublide Svar havde alene sin Aarsag deri, at Kontrollkomiteen som nævnt havde fraraadet Kontrahentforsamlingen for »Social-Demokraten« at indlade sig paa at oprette et socialdemokratisk Dagblad paa Bornholm, fordi man følte sig overbevist om, at det kun kunde holdes oppe ved store aarlige Tilskud. Efter Mødet med Kontrollkomiteen trøstede gamle Forretningsfører Hørdum mig med, at jeg blot skulde henvende mig til ham, naar det kneb med et og andet.

De ledende Socialdemokrater paa Bornholm havde gjort et stort

Arbejde for at faa tegnet Holdere til det nye Partiorgan. Søndag efter Søndag havde de med daværende Typograf, nuværende Borgmester, Landstingsmand Niels Nielsen i Rønne som Leder, kørt fra Hus til Hus paa Landet og i Byerne, for at vinde Tilslutning til det nye Blad. Det var ogsaa lykkedes dem at faa tegnet saa mange Holdere, at »Bornholms Social-Demokrat« kunde begynde med et Oplag paa godt og vel et Tusinde. Dette var slet ikke noget daarligt Resultat; men det kneb alligevel svært i de første Aar at skaffe Bladet en rimelig Annonceindtægt. Derfor blev Underskudet ogsaa betydeligt de første Aar.

Det var, trods al god Vilje og Løfte om at fortsætte med Agitationsarbejdet, en saare vanskelig Opgave, jeg her havde faaet at tumle med. Der var en god Partiforening i Rønne med et Par Hundrede Medlemmer, og der var ogsaa oprettet en Partiforening i Allinge-Sandvig, hvis Befolkning overvejende var Arbejdere. Men de faglige Organisationer var ikke, som Helhed taget, ret meget bevendt. Stenhuggerne var de bedst organiserede Arbejdere; men de stod overfor en Lock-out, fordi deres Arbejdsgivere stillede Krav om Nedsættelse af deres i Forvejen yderst ringe Fortjeneste, og denne Nedsættelse kunde Arbejderne ikke godvilligt finde sig i. De bornholmske Arbejdere havde for nogle Aar siden været noget bedre organiseret, end de var det i 1902, da jeg kom til Bornholm; men den store Lock-out i 1899 havde øvet en uheldig Indflydelse paa dem. Meget faa af de bornholmske Arbejdere blev arbejdsløse i 1899, fordi Arbejdsgiverne paa Bornholm stod udenfor Arbejdsgiverforeningen. De bornholmske Arbejdere havde naturligvis gennem deres Organisationer maatte yde deres Bidrag til de lock-outede Kammerater i det øvrige Land, og dette havde Arbejdsgiverne udnyttet agitatorisk overfor deres Arbejdere og bildt mange af dem ind, at det var helt urimeligt, at de skulde ofre Penge paa en Konflikt, der var dem uvedkommende.

Mange Arbejdere lod sig vildlede. Det gik saa vidt i denne Henseende—endda nogen Tid efter at vort Blad var begyndt at udkomme— at der kun var Bestyrelsen tilbage i Arbejdsmændenes Fagforening i Rønne— en Organisation, som nu tæller op mod 1000 Medlemmer. Da der kun var Bestyrelsen tilbage, indvarslede denne til en Generalforsamling med følgende Dagsorden: »Forslag om Foreningens Opløsning«. Da jeg saa Bekendtgørelsen herom, besluttede jeg at gaa til Generalforsamlingen. Og det lykkedes mig ogsaa at

afværge, at Foreningen blev opløst. Men det varede adskillige Aar, inden det lykkedes at faa Arbejdsmændene til at slutte sig til deres Organisation, saa denne blev i Stand til at varetage deres Interesser paa effektiv Maade. Og dog var Arbejdsmændene paa Bornholm forfærdelig slet stillede i disse Tider. Deres Timefortjeneste var under de 20 Øre for det haardeste haarde Arbejde i Ler- og Kaolinværkerne. De havde en lang Vej til deres Arbejdsplads, og havde ikke andre Befordringsmidler end deres egne Ben. Tidlig Morgen kunde man se disse Arbejdsmænd, hvoraf mange var udslidte i en forholdsvis ung Alder, tungt vandrende med en Træmadkasse paa Ryggen til deres Arbejdsplads, og jeg saa dem igen ved Aftenstid komme trætte og snavsede tilbage til Hjemmet, for at hvile ud og for at nyde den sparsomme varme Mad, som de havde maattet undvære hele den lange, trælse Arbejdsdag fra seks Morgen til seks Aften. Vel var Pengene mere værd denne Gang, end de er nu i Forhold til Varernes Værdi; men naar man erindrer, at disse haardt slidende Arbejders Ugeförtjeneste i Almindelighed var mindre end 12 — tolv — Kroner, vil man forstaa, at det var umuligt at holde Fattigdommen udenfor Dørene, der hvor Børneflokkene var stor, og Børneflokkene blev i disse Tider stor i næsten alle Arbejderhjem. Arbejderne var simpelthen ogsaa forkuede af det strenge Slid og af Haabløsheden i deres Tilværelse. Som Eksempel paa, hvor ængstelige Arbejderne var for at skulle give deres politiske Opfattelse tilkende, kan jeg anføre, at da jeg henvendte mig til Bestyrelsen for Snedkernes Fagforening i Rønne, for at faa min Fagforeningsbog fra Esbjerg overflyttet til Rønne, blev det mig venligt betydet, at man ikke turde modtage mig som Medlem. Dels var man ængstelig for, at Mestrene skulde blive fornærmede, og dels skulde der tages Hensyn til, at det kunde vække Uvilje hos religiøse og konservativt indstillede Medlemmer, at jeg blev Medlem af deres Forening, skønt mit Medlemskab kun kunde blive af ydende Karakter.

»Kristeligt dansk Fællesforbund« gjorde sig i de første Aar store Anstrengelser for at vinde Indpas hos Arbejderne paa Bornholm. Og jeg maatte, for at afværge dette Forbunds fordærlige Indflydelse paa Arbejdernes Selvstændighedsfølelse, tage adskillige haarde Tørn med Forbundets Agitatorer, der optraadte paa store offentlige Møder. Arbejdsgiverne saa naturligvis med Velvilje paa disse saakaldte kristelige Agitatorers Forsøg paa at holde Arbejderne borte fra de socialistiske Fagforeninger; men Kristeligt dansk Fællesfor-

bund naaede alligevel aldrig at faa noget alvorligere Tag i de bornholmske Arbejdere. De var for kloge til at tro paa, at de kunde vinde noget ved sammen med Arbejdsgiverne at gøre Front mod deres egen Klasses Bestræbelser for at vinde bedre Levevilkaar. Andre Steder i Landet har dette Forbund af Arbejdsgivere og Arbejdere haft noget større Held med sig, vistnok tildels fordi de sociale Modsætningsforhold dér har været mindre end de var paa Bornholm.

De sociale Modsætninger var særdeles iøjnefaldende paa Bornholm, baade i Byerne og paa Landet; men mest paa Landet. Den sociale Lagdeling paa Landet var helt anderledes, end den var i det øvrige Land, og næsten ubegribelig for mig, der væsentlig kun kendte Forholdene paa Landet i Vestjylland. Godsejere fandtes ikke paa Bornholm; men derimod Proprietærer. Efter disse kom Bønderne, saa Husmændene, der var delt i to Lag. De større Husmandsteder kaldtes for Tohestesavl, og de mindre kaldtes slet og ret Husmandslodder. Sidst blandt de bosiddende paa Landet kom Landarbejderne, som selv havde et Hus, hvortil der hørte en Smule Jord. Tjenestekarlene var igen noget for sig selv. De kaldtes almindeligvis ikke for Tjenestekarle, men for Tjenestedrenge; selv om de forlængst havde naaet Myndighedsalderen. De mindreaarige Karle kaldtes for Halvdrenge. Denne Betegnelse var saa almindelig, at den anvendtes i Tyendeannoncerne. De egentlige Drenge kaldtes for Poyker eller Horrar.

Arbejderklassen i Byerne og Husmandsklassen i Forbindelse med andre Smaakaarsfolk paa Landet var langt den talrigeste Del af Øens Befolkning. Men den stod ikke samlet og kunde, saa længe dette var Tilfældet, ikke gøre sig gældende overfor de andre Klasser. Flere Ting kom her i Betragtning. Mange Arbejdere og Husmænd var indvandrede Svenskere, som ingen Indfødsret havde. De var i 70-erne og 80-erne kommen til Bornholm fra Sydsverige i Hundredtal, for at søge Beskæftigelse som Stenhuggere og som Arbejdere baade i Byerne og paa Landet. Ved Skiftedagstider kom de svenske Arbejdere, baade Mænd og Kvinder i hele Skibsladninger med Dampere fra Ystad. Med denne svenske By var der, da jeg kom til Bornholm, regelmæssig Dampskibsforbindelse hele Aaret væsentlig for Indvandringens Skyld. Disse svenske Arbejdere forblev for de allerflestes Vedkommende paa Bornholm Resten af deres Levetid. De nøjedes med i klart Vejr at skue efter deres Hjemlands Højder tværs over Hammervandet. Hjemlandet fristede dem aabenbart ikke.

Dels kostede Rejsen Penge, dels havde de Erindringer om, at de sociale Tilstande i Sverige var endnu mindre fristende end paa »Holmen«. Jeg traf ihvert Fald ofte svenske Arbejdere, som i mange, mange Aar havde boet paa Bornholm uden en eneste Gang at have besøgt Hjemlandet, hvor de havde levet deres Barndom og en Del af deres Ungdom. Og ved Samtaler med dem fik jeg en klar Forestilling om, at de var draget bort, netop fordi de sociale og økonomiske Forhold særlig paa Landet i Sverige i disse Tider lod Haabet ude. De indvandrede svenske Arbejdere var særdeles velsete som Arbejdere af de Arbejdsgivere, som beskæftigede dem, og de forligtes i Almindelighed ogsaa godt med deres danske Standsfæller, som de forøvrigt blandede sig med uden ringeste Ønske om at opretholde deres nationale Ejendommeligheder. Den, der hed Jønson, kaldte sig som Regel straks for Jensen, og Pehrson blev øjeblikkelig til Petersen o. s. v.

Den svenske Indvandring til Bornholm var i det store og hele ophørt ved Aarhundredskiftet. Arbejdsforholdene havde bedret sig saa væsentlig i Sydsverige, hvorfra de indvandrede var kommen, at det ikke mere kunde være fristende for den sydsvenske Arbejders ungdom at drage over til »Holmen«. Efterhaanden blev de, der var kommen, allerede optaget som danske Statsborgere gennem de aarlige Indfødsretslove, og nu er de svenske indvandrede Arbejdere og deres Børn og Børnebørn Bornholmere, som Øens egne.

Som det vil være Læserne bekendt gennem Danmarkshistorien, blev Bornholm ved Roskildefreden i 1658 afstaaet til Sverige. Den svenske Kommandant Prinzenskjold beherskede Øen med sine Krigere fra Fæstningen Hammershus. Men Bornholmerne yndede ikke det svenske Herredømme. De lokkede Printzenskjold til Rønne, og her blev han hugget ned den 8. Decbr. 1658. Umiddelbart efter stormede Bornholmerne Hammershus, og kunde derefter »aflevere« Bornholm til Kongen. Denne Bedrift lønnedes med Privilegier, hvoraf nogle endnu havde Gyldighed, da jeg kom til Bornholm. Opgøret med Svenskerne havde desuden efterladt en egen national Indstilling hos Bornholmerne overfor alt Svensk. Det gik til Eksempel paa ingen Maade an blot at antyde, at det bornholmske Sprog var det samme som Svensk, hvad det forøvrigt heller ikke er, selv om der kan paavises stor Dialektfællesskab mellem Bornholmsk og Skaansk. Bornholmerne hævdede med rørende Omhu deres danske Nationalitet. Halvtredjehundredte Aar havde ikke kunnet udslutte Mindet om den

Storbedrift, som Bornholmerne udøvede i 1658, da de tilbageerobrede Øen og derefter overgav den til Kongen, som ikke havde formaaet at holde Stand mod Svenskerne. De bornholmske Bønder, hvis Forfædre havde ført an i Begivenhederne 1658, var meget selvfølende. De sad — ihvert Fald for en Dels Vedkommende — som en Slags Adelsmænd paa deres Selvejergaarde. De sagde Du til Husmændene, medens disse pænt sagde De til Bønderne og Proprietæerne. Naar Bonden kørte til Byen, kunde Husmanden nok faa Lov til at age med; men i Reglen kun bag i Vognen.

En meget stor Del af de bornholmske Bønder holdt Kalechevogne og kørte pelsklædte til Staden.

Alle Danske, som ikke var Bornholmere, havde man en Fællesbetegnelse til; de kaldtes for de tilførte, paa Bornholmsk blev en tilført til en »Førdar«. Disse tilførte var nu ikke ubetinget paa Forhaand velsete. Bornholmerne var Bornholmere, og vi andre var de tilførte. De saa de fremmede an, inden de vilde kendes ved dem. Deri er de forøvrigt ikke ulig mine egne Landsmænd Jyderne. Men paa den anden Side er det ganske urigtigt paastaaet, at Bornholmerne ikke kunde slutte sig nær sammen med andre Danske. Mine Erfaringer fra et mangeaarigt nært Samarbejde med Bornholmere har overbevist mig om, at ingen Dom har været mere ubegrundet end denne, at det ikke var godt at være forhyret med et Skib, hvorpaa der var flere Bornholmere, end der var Master paa Skibet. Folk, der duede noget og var reelle, blev altid respekteret.

Der er over et Hundrede Kvartmils Sejlads mellem Rønne og København, altsaa rent praktisk taget mellem Bornholm og den øvrige Del af Landet. Dette har naturligvis foraarsaget, at Bornholmerne i visse Henseender blev noget for sig selv; men efterhaanden som Afstandene forkortedes gennem en hurtigere Befordring, er Forskellighederne udvisket en hel Del. Paa visse Omraader var Bornholmerne forøvrigt ikke saa lidt forud for deres Landsmænd i det øvrige Danmark. Det var for Eks. almindelig Skik og Brug i de bornholmske Byer, at hver Familie skulde have sit eget Hus.

De Huse, som Arbejderbefolkningen og andre Smaakaarsfolk boede i og ejede, var saa at sige alle af samme Type, uden større Antydning af Arkitektur. Det var 3 eller 4 Fags Huse med henholdsvis to og tre bitte smaa Værelser og et Par Loftskamre. Disse Huse kostede ved Aarhundredskiftet, naar de var nye, henholdsvis

Børnebespisningen i den gamle Teaterbygning i Ronne. C. N. Hauge staaende ved Kakkellovnen. Dr. Kabell i Hjørnet i Baggrunden tilvenstre.

ca. 2200 og 3000 Kroner. Kun de mere velsituerede Arbejdere havde Raad til at købe sig et 4 Fags Hus. De fik Husene paa læmpelige Afdragsvilkaar, og havde, eftersom Aarene gik, en Opsparing i disse Huse, ligesom de ogsaa kunde indkassere en eventuel Konjunkturgevinst. Alt ialt var det for mange Arbejdere en ikke ringe Fordel, at de selv kunde besidde deres Bolig.

Skønt Arbejderbefolkningen var fattig og i mange Henseender fortrykt, havde den bevaret en udpræget Sans for Hygge og Hygiejne. Husene blev vel vedligeholdt, baade ude og inde. Og Hustruene drog Omsorg for, at der herskede Orden og Renlighed i Huset. Man saa straks ved en Spadseretur gennem Gaderne, at Husmødrene satte en Ære i at have rene og pæne Gardiner for Vinduerne. Ofte maatte man undres over, at de med de smaa Midler, der stod til deres Raadighed, kunde holde Hjemmet saa pænt, som Tilfældet var, ogsaa hvor der var en større Børneflokk. Men man maa naturligvis ikke tro, at man i Arbejderhjemmene kunde leve flot. Den lille Ugeløn paabød den strengeste Økonomi, selv om man var indstillet paa at leve tarveligt. Eksempelvis skal jeg anføre, at Sommersilden

spillede en afgørende Rolle i Ernæringsproblemet. Om Sommeren kunde man købe en Ol Sild = 4 Snese for 20 à 25 Øre. Almindelige Arbejderfamilier købte i den Tid, Silden var fedest, normalt i Hyl-dens Blomstringstid, 40 Ol Sild og derover til Nedsaltnig. Sild i alle mulige Tilberedninger var Dagens Retter Aaret igennem.

Almueskolen i Rønne var en Skole for Smaakaarsfolk, mere end i de andre Byer, fordi Rønne havde sin Latinskole og denne igen en Forberedelsesskole, hvori de Børn, der skulde i Latinskolen, kunde undervises, indtil de naaede en saadan Alder, at de kunde finde Optagelse i Latinskolen. Kommuneskolens Lokaler var for nogles Vedkommende gamle, og Skolemateriellet var mangelfuldt. Rønne Kommuneskole havde heltigennem Fattigskolens Præg. Det var yderst sjældent, at et Barn fra Kommuneskolen naaede at komme ind paa Latinskolen. Arbejdernes Børn havde saa godt som ingen Mulighed for at naa frem til nogen Eksamen. Jeg fandt, at dette var helt urimeligt og i højeste Grad uretfærdigt. Som Medlem af Skolekommissionen og Skoleudvalget, hvis Formand jeg var i en Række Aar, satte jeg mig som Maal at faa Skolevæsenet forbedret. Det lykkedes ogsaa at faa rejst nye Skolebygninger og at faa en bedre Undervisning indført, hvorved Fattigskolepræget kunde forsvinde. Men det tog Tid, inden der blev den ønskede Forbin-delse mellem Kommuneskolen og Statsskolen. Nu har Kommune-skolen i Rønne forøvrigt i en Aarrække haft sin egen Mellemskole- og Realklasseundervisning. Arbejdernes Fattigdom var den værste Hindring for en øjeblikkelig Forbedring af Skolegangen. Man havde Brug for en eventuel Indtægt gennem Børnenes Arbejde. Og man maatte hurtigst muligt have dem udskrevet af Skolen. Jeg husker saaledes, at en Arbejder, der havde mange Børn, engang dra-stisk sagde til mig, efter at jeg havde modsat mig, at hans Datter før Tiden blev udskrevet, at der ingen Mening var i at tvinge hende til at blive gaaende i Skolen; thi den Undervisning, hun havde faaet, kunde være nok til en Arbejderkælling.

Af det, jeg her har nævnt om de sociale og andre Forhold paa Bornholm ved Aarhundredskiftet, vil man forstaa, at et og andet nok kunde begrunde Oprettelsen af et socialdemokratisk Blad, og at de stedlige Partifæller ikke uden Grund fremhævede, at det vilde være vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at faa noget af Betydning udrettet med Hensyn til en Forbedring af de økonomiske og sociale Kaar, som Arbejderne og andre Smaakaarsfolk levede under paa den

fra det øvrige Danmark ret fjernt liggende Landsdel, med mindre man kunde have et socialdemokratisk Dagblad at støtte sig til.

Venstre var det førende Parti paa Bornholm; men dets Herredømme havde langt fra altid været ubestridt, og var det heller ikke endnu, idet Højre havde en ret stærk Stilling navnlig i Rønne. I Kraft af den privilegerede Valgret, der den Gang var gældende baade ved Landstingsvalget og ved de kommunale Valg, havde Højre mange Repræsentanter i de kommunale Forsamlinger, og sad tillige inde med Landstingsmandatet indtil 1898. Højres Presse, »Bornholms Avis«, der var Øens ældste Dagblad, var økonomisk godt situeret og havde en antagelig Udbredelse. Bladet ejedes af Udgi-veren Bogtrykker Tryde, som dog ikke beskæftigede sig med den redaktionelle Virksomhed. Denne besørgedes journalistisk af Hr. Redaktør Soltau og politisk af Overlærer ved Latinskolen Hr. Øllgaard, der i tre Omgange havde vovet Pelsen som Kandidat ved Folketingsvalg mod Hr. Markus Blem.

Venstre havde to Dagblade. Det ældste var »Bornholms Tidende«, der begyndte at udkomme i 1868 som en Slags politisk Fribytterorgan, nærmest med det for Øje at give Udgiveren, der var Bogtrykker, noget at bestille. Bladets første Redaktør var Folketingsmanden for Aakirkebykredsen, Kaptajn Ph. R. Dam. Senere blev det under Redaktør M. M. Smidts Ledelse et udpræget venstrepolitisk Organ, nærmest sluttende sig til Christen Bergs Politik. Red. M. M. Smidt var Sønderjyde; men kom i en forholdsvis ung Alder til Bornholm, hvor han i nogle Aar virkede som Friskolelærer, inden han blev Redaktør af »Bornholms Tidende«. Han skrev i »Bornholms Avis« allerede den Gang, han var Lærer; men da hans Pen var meget skarp, maatte ihvert Fald nogle af hans Artikler fremkomme som Indsendere. En af Artiklerne gik ualmindelig haardt imod visse flotte Tilbøjeligheder hos de bornholmske Bønder, der i Artiklen blev stemplet som »Sofabønder og Kreditpelse«. Denne Artikel gik der endnu sære Frasagn om, da jeg kom til Bornholm. Den blev heller ikke senere tilgivet af dem, der følte sig ramt af den, og det var nok slet ikke saa faa.

Redaktør Smidt havde selvfølgelig mange Venner indenfor sin egen politiske Kreds; men adskillige Venstremænd kunde ikke rigtig forsones sig med hans politisk-polemiske Form. Blandt disse var Folketingsmand Markus Blem, der i Aarene forud for det storpolitiske Forlig mellem Højre og de Moderate, havde sluttet sig til

Albertis saakaldte Fjortenmands-Gruppe. For at være helt uafhængig af »Bornholms Tidende«s Kritik erhvervede Blem sig i 1891 en Hovedindflydelse paa »Bornholms Dagblad«, som hidtil var udkommet i Nexø, men nu flyttedes til Rønne.

Som bekendt sprang Alberti og hans 13 Mænd fra Forligspolitikken, før Forliget blev endelig sluttet i 1894. Og allerede i 1895 dannedes Venstre-Reformpartiet, i hvilket baade Alberti og Blem indtraadte. Derved kom »Bornholms Dagblad« til at staa som et Organ uden politisk Basis. Dets Anseelse svandt ogsaa ind Aar for Aar; men Blem vedblev alligevel at yde det sin Støtte, saa det kunde holdes oppe. Han tænkte vel som saa: »Man kan aldrig vide, hvad Red. M. M. Smidt og dennes Venner kan finde paa som Tak for sidst«. Der kom ogsaa en Lejlighed, ved hvilken de to Partifæller stod skarpt overfor hinanden, nemlig ved Landstingsvalget i 1906. Men da havde Socialdemokratiet formaaet at gøre sig saa stærkt gældende, at Venstre ikke vovede at etablere indbyrdes Kamp overfor Offentligheden. Og Aaret før var »Bornholms Dagblad« ophørt at udkomme.

»Bornholms Avis« og »Bornholms Dagblad« havde aabenlyst Front mod Socialdemokratiet. Men det havde »Bornholms Tidende« ikke hidtil haft ud over en enkelt kortere Periode, da en typografisk Lønkonflikt berørte Bladets Interesser. »Bornholms Tidende« havde endog i 80-erne overfor Socialismen indtaget et Standpunkt, som Modstanderne søgte at udnytte mod Bladet. Der var i og for sig ikke noget mærkeligt eller enestaaende i, at »Bornholms Tidende« var arbejdervenlig. Socialdemokratiet havde i alle Provisorieaarene trofast støttet Venstre mod Højre ud fra den Betragtning, at det gjaldt om at give Demokratiet fornøden Styrke til at overvinde Højres Bestræbelser for at opretholde et Klassevælde af et Faatal i Befolkningen. Men Socialdemokratiets Samarbejde med Venstre blev i det store og hele kun et politisk Samarbejde; ja, man kan næsten sige et storpolitisk Samarbejde; thi den Del af Venstre, som mest uforsonlig kæmpede mod Højre, og som Socialdemokratiet samarbejdede med, lod i det store og hele de sociale Spørgsmaal være i Baggrunden. Disse Spørgsmaals Løsning maatte Socialdemokratiet pleje for egen Regning, for derefter kraftigt at kræve af Venstre, da man endelig naaede at faa Bugt med Højre i 1901, at tage sig af de sociale Problemer. »Bornholms Tidende« havde, indtil »Bornholms Social-Demokrat« startedes i 1902, ganske naturligt i

nogen Maade været politisk Organ ogsaa for en Del af Arbejderne. Men efter 1901 blev det anderledes. De sociale og politiske Modsætninger skærpedes mellem Socialdemokratiet og Venstre. Venstre-Regeringen gjorde ikke Mine til at ville indlede en ny Æra paa det socialpolitiske Omraade. Og Venstres Presse blev mere og mere anti-socialistisk i sin Omtale af Socialdemokratiet og af Fagforeningernes fremførte Krav om højere Løn og kortere Arbejdstid. Modsætningerne skærpedes yderligere, efterhaanden som Socialdemokratiet viste Tendens til at gaa sine egne Veje med Hensyn til Opstilling af Kandidater ved de forskellige Valg, og tillige startede flere og flere socialdemokratiske Dagblade. Der hengik ikke mange Maaneder efter Systemskiftet i 1901, før det kunde konstateres, at Venstres og Højres Indstilling overfor Socialdemokratiet og overfor Arbejderbevægelsen omtrent var ens. Da den storpolitiske Kamp var forbi, var Venstres Interesse for Socialdemokratiet ogsaa forbi. Det kunde vel ikke være anderledes. Det blev ihvert Fald ikke anderledes.

Den 16. Juni 1903 — altsaa godt og vel et Aar efter, at jeg var kommen til Bornholm — skulde der være Folketingsvalg. Det var nu en Selvfølge, at Socialdemokratiet skulde opstille sin egen Kandidat i Rønne-Kredsen. Derimod vovede vi ikke tillige at opstille en socialdemokratisk Kandidat i Aakirkebykredsen. Hertil manglede vi baade Penge, Kandidat og Vælgere. Vi maatte, som Forholdene formede sig, nøjes med at yde vor Støtte til en Løsgænger.

I Rønne-Kredsen var Gaardejer Marcus Blem valgt siden 1881, medens Lærer N. Ingvar Jensen repræsenterede Aakirkebykredsen siden 1892. Blem hørte ikke til det egentlige Bondearistokrati paa Bornholm; men han var alle sine Standsfæller overlegen i Viden og Begavelse. Om hans første Optræden paa den politiske Skueplads fortaltes der morsomme Historier, og blandt disse spillede hans laadne Faareskinds Bonde-Hue, som Bourgeoisiet i Rønne havde gjort Nar af, en særlig Rolle; men i sine Velmagtdage var Blem en uforsagt og paagaende Agitator, som hans Modkandidater slet ikke kunde hamle op med. Ikke desmindre varede det adskillige Aar, inden det lykkedes for ham at hævde Rønne-Kredsen ubestridt.

I 1881 blev der afholdt to Folketingsvalg, fordi Estrup havde opløst Folketinget faa Maaneder efter det ordinære Valg, som Straf for Modstand mod hans Enevoldspolitik; men Blem genvalgtes uden større Modstand baade ved Opløsningsvalget, og ved det ordinære Valg tre Aar efter i 1884. Men ved Valget i 1887 mødte Højre med

en ny Kandidat, nemlig Overlærer Øllgaard fra Latinskolen i Rønne, og han fik ikke mindre end 943 Stemmer mod Blems 1153 St. Bornholms første Kreds var nu bleven en Kampkreds, og vedblev at være dette ved de to følgende Valg i 1890 og 1892, og havde Venstre ikke haft en saa dygtig Kandidat, som det havde i Markus P. Blem, og havde Venstre ikke faaet Støtte af Arbejderne, vilde det sikkert have tabt Kredsen til Højre allerede ved Valget i 1887.

Ved de følgende Valg dalede Højres Stemmetail i Forhold til Blems Stemmetail. Og efter Valget i 1892, da Blem opnaaede 1319 Stemmer, medens Øllgaard kun fik 888 St., gled Overlærer Øllgod ud som Kandidat. Blem kunde derefter hævde Kredsen for Venstre uden nævneværdig Modstand, indtil 1903, da Socialdemokratiet første Gang opstillede mig som Kandidat mod ham.

Bornholm vælger som bekendt kun een Landstingsmand. Da der skulde være Nyvalg til Landstinget i 1898, sad Højre inde med Mandatet; men tabte det ved Valget i 1898 til Venstre, som valgte Bergianeren Landinspektør M. P. Koefoed.

Venstre sad saaledes inde med alle tre Rigsdagsmandater i 1902, da jeg gjorde min Entré paa Bornholm.

Ved Folketingsvalget i 1901, da jeg var opstillet i Skivekredsen, havde Socialdemokratiet kun opstillet Folketingskandidater i 30 af Landets 114 Valgkredse, og vi opnaaede da kun at faa valgt 14 socialdemokratiske Folketingsmænd mod Venstre-Reformpartiets 76 og det moderate Venstres 16. Men nu havde Venstre siden Juli 1901 været Regeringsparti, og Kampen mod Højres Faamandsvælde havde der ved skiftet Karakter. Derfor kunde Socialdemokratiet uden Risiko, for at komme til at gavne Højre ved Valget i 1903, opstille i flere Kredse. Og paa Bornholm var der slet ingen Anledning til at vise nogen Tilbageholdenhed udover hvad økonomiske og personlige Forhold betingede. Højre var for svækket til at gøre sig gældende paa den Maade, at det kunde have Udsigt til at erobre et Mandat til Folketinget.

Saavel M. P. Blem som Ingv. Jensen havde i de senere Aar været valgt uden Modkandidat, og Venstre følte sig fremdeles meget sikker i begge Kredse. Valgudfaldet godtgjorde imidlertid, at »Bornholms Social-Demokrat« ikke helt forgæves havde virket i godt et Aars Tid.

Overlegent var jeg 1902 bleven budt Velkommen til Bornholm af Højrepressen med et Spørgsmaal om, hvorvidt der overhovedet var

Repræsentanter for Socialdemokratiet paa Bornholm til Møde i Nexø 1909.

Socialdemokrater paa Bornholm. Svaret besørgede man selv ved at sige, at der var nogle faa i Rønne og Allinge-Sandvig, men derudover ingen.

De to Venstreblade var om muligt endnu mere overbevist om, at Socialdemokratiet ikke i en overskuelig Fremtid vilde formaa at øve nogen Indflydelse af Betydning paa Bornholm, selv om »Bornholms Social-Demokrat« maatte vise sig at være en Kendsgerning for en længere Fremtid. Det lod sig heller ikke nægte, at de borgerlige Partier havde en meget stærk Stilling baade i og uden for Rigsdagen. De forskellige Venstregrupper sad inde med 92 af Folketingets 114 Mandater. Og blev Højres 8 Mandater lagt til, blev Tallet 100 Udtryk for de borgerlige Partiers samlede Styrke overfor Socialdemokratiets 14 Mand. Jeg fik ogsaa det første Aar paa mange Maader at føle, at man havde indstillet sig paa at ignorere Socialdemokratiet og dets Presse mest muligt.

Kort Tid efter min Ankomst til Bornholm tørnede jeg sammen med Blem ved et mægtigt politisk Møde i Blems eget Sogn, Nylars. Forsamlingshuset kunde ikke nær rumme de mange Mødedeltagere

fra nær og fjern, som var kommen for at tage Stilling for eller imod det nye, der nu var under Udfoldelse paa Bornholm. Jeg skal ikke her være Dommer over mine egne Præstationer. Jeg tror nok, at det var den almindelige Mening, at Kampen forblev uafgjort. Men een Vanskelighed havde jeg tydeligt nok fremfor Blem. Han talte meget hurtigt, og han talte den bornholmske Dialekt, som jeg endnu ikke var bleven fortrolig med. Jeg kunde navnlig ikke forstaa de bornholmske Vittigheder, som han forlystede Forsamlingen med paa min Bekostning, og kunde derfor ikke gøre Gengæld. Men jeg havde den Fordel fremfor Blem, at jeg var ung og stærk, hvorimod han havde svært ved at holde sin Hals i Orden paa store Møder, hvor Folk i Reglen røg Tobak, saa man tilsidst havde svært nok ved at se de enkelte i Forsamlingen.

Jeg var ret fortrøstningsfuld forud for Valget i 1903, selv om jeg ikke oversaa de Vanskeligheder, som Bladet og Organisationerne havde at kæmpe med. Den stærkeste faglige Organisation havde, som allerede sagt, Stenhuggerne; men de havde i 1902 i Realiteten tabt deres haabløse Kamp for at holde deres usle Lønninger oppe. Det kneb ogsaa at holde Bladets Abonnenter fast, dels fordi Arbejderne var fattige og daarligt kunde afse de 2 Kroner, som Bladet kostede for et Kvartal, og dels fordi de andre Blade ikke tog det saa nøje med at give Rabat — navnlig til Arbejderne og Husmændene. De kunde ogsaa yde Abonnenterne langstrakt Kredit, hvad vi slet ikke havde Raad til. Men jeg havde holdt mangfoldige Møder i det forløbne første Aar og var som sagt ved godt Mod.

Valgkampen førtes mellem Blem og mig uden større Bitterhed. Men han lod mig dog vide, at han var selv hjemme, og at jeg var »en Førदार« og han en ægte Bornholmer. Paa selve Valgdagen maatte vi den Gang i Modsætning til nu levere et større Valgslag paa Torvet. Ved denne Lejlighed optraadte Blem mere voldsomt mod mig, end Tilfældet havde været paa Vælgermøderne. Her paa Torvet appellerede han mere til Vælgerne som Bornholmere. Blandt andet udtalte han: »Her kommer denne kasserede Jyde og vil have mig, som i saa mange Aar har været Folketingsmand for den Kreds, i hvilken jeg hører hjemme, væltet.« Med Udtrykket den kasserede Jyde sigtede Blem til, at jeg ikke var bleven valgt i 1901, da jeg var Socialdemokratiets Kandidat i Skivekredsen. Selvfølgelig var der adskillige, der syntes godt om Betegnelsen; men jeg tror dog ikke, at den gjorde varig Lykke. Den blev i hvert Fald ikke gentaget

nogensinde. Den var jo heller ikke særlig anvendelig, naar det blev erindret, at Venstres Redaktør var Sønderjyde og Folketingsmand Ingvard Jensen Vestjyde, og at Højres politiske Redaktør, H. Øllgaard, ogsaa var Jyde.

Venstre ventede til det sidste, at Valgdagen skulde blive et Nederlag og dermed en stor Skuffelse for Socialdemokratiet; men der blev ikke Tale om nogen Skuffelse for os. Tværtimod. Da Stemmerne var optalt, og det viste sig, at jeg havde faaet ca. en Trediedel af Stemmerne, nemlig 717 mod Blems 1437, var jeg godt tilfreds. Resultatet var endog særdeles opmuntrende, særlig naar man tager i Betragtning, at et meget stort Antal Arbejdere ingen Valgret havde, fordi de var Svenskere og endnu ikke havde faaet deres danske Indfødsret. Næste Folketingsvalg afholdtes den 29. Maj 1906. Forud for dette Valg havde Blem fortrolig meddelt mig, at han efter dette ikke oftere vilde stille sig. Han ventede forøvrigt at blive valgt til Direktør i Østifternes Kreditforening og var alene af den Grund afskaaret fra at være Folketingsmand.

Under Valgkampen i 1906 var der ikke Tale om at berede Socialdemokratiet noget Nederlag. De siden sidste Valg forløbne 3 Aar havde ændret adskilligt til Gunst for Socialdemokratiet. Spørgsmaalet var nu, om Venstre kunde faa Blem genvalgt eller ikke. Valgkampen førtes i Modsætning til, hvad Tilfældet var i 1902, i stor Fordragelighed. »Den kasserede Jyde« fik Lov til efter Aftale at udpege Dirigenten ved hvert andet Vælgermøde. Blem genvalgtes med 1280 Stemmer, medens jeg opnaaede 1089 Stemmer.

Udfaldet af Folketingsvalget i 1906 var som Helhed betragtet ikke gunstigt for Regeringen, idet det egentlige Regeringsparti, Venstre-Reformpartiet, kun fik valgt 57 Kandidater. Regeringen havde saaledes ikke opnaaet at faa Flertal i Folketinget, og endnu mindre Flertal blandt Vælgerne. Af 301.000 afgivne Stemmer var der kun givet Venstre-Reformpartiet de 98.000. Socialdemokratiet naaede ikke ved dette Valg at øge sit Mandattal. Det beholdt sine 24 Folketingsmænd, men øgede Stemmetallet til 76.000. Det var den ganske forældede og uretfærdigt virkende Valglov, der fordelte Mandaterne til Gunst for Venstre-Reformpartiet og til Skade for Socialdemokratiet. De Moderate havde kun opnaaet 20.000 Stemmer og 9 Mandater; men det var nu klart, at disse 9 moderate Folketingsmænd var bleven Tungen paa Vægtskaalen; og de blev dette mere og mere, for hver Maaned der gik, for tilsidst gennem deres ledende Mænd

helt at overtage Styret i et genforenet Venstre. Venstre-Reformpartiets Styrke, saaledes som denne tegnede sig ved Systemskiftet i 1901, svandt hurtigt ind som Følge af indre saglige og personlige Uoverensstemmelser. De to militære Ministre i det første Venstreministerium kunde ikke forliges, hvilket bidrog meget til, at Ministeriet maatte omdannes allerede i 1905. Tydeligt blev dette pointeret af Folketingsmand Ingvar Jensen paa et Vælgermøde paa Bornholm kort efter, at I. C. Christensen havde dannet et nyt Ministerium og selv havde overtaget begge militære Ministerier under Navn af Forsvarsminister. Ingvar Jensen sagde da rent ud, at et Forsøg paa at erstatte Krigsminister Madsen med en anden var strandet paa den Omstændighed, at ingen Officer vilde sidde i Ministerium sammen med Marineminister Jöhncke. Men Uroen kunde ikke dæmpes og de personlige Svagheder ikke skjules eller afhjælpes ved det Ministerskifte, der fandt Sted i 1905. Den radikale Fløj af Venstre-Reformpartiet dannede sin egen uafhængige Gruppe, og Navnet P. A. Alberti vakte mere og mere Bekymring og Forargelse baade i og udenfor Regeringskredse. Og da man var naaet frem til 1908, maatte Venstre-Reformpartiet helt give op som førende Parti. En tragisk, men ikke helt ufortjent Skæbne havde ramt den Del af Venstre, som for faa Aar siden syntes uovervindelig indenfor en overskuelig Fremtid.

*

Da Redaktør Vilhelm Lassen i Januar 1908 var bleven Finansminister, var en Revision af vor da forældede Toldlov forberedt af en Kommission. Den ny Finansminister lod hastigt Offentligheden tilflyde Meddelelse om, at han snarest ske kunde vilde forelægge et Toldlovsforslag i Rigsdagen. Forslaget blev dog først gennemført i Rigsdagssamlingen 1907/08. Venstre havde udpeget N. Ingvar Jensen til at være Ordfører for Regeringspartiet, medens N. Neergaard var de Moderates Ordfører. N. Ingvar Jensen magtede ikke Opgaven, han her havde faaet, vistnok fordi han havde været Medlem af Toldlovskommissionen. Til Gengæld magtede N. Neergaard den saa meget bedre; men dette kunde jo ikke stille Regeringspartiets Ordførerskab i et heldigere Lys. Ved Forslagets første Behandling skete der det opsigtsvækkende, at Finansministeren straks forlangte Ordet, efter at Ingv. Jensen havde endt sin Ordførertale, for at korigere denne. Resultatet blev da ogsaa, at Ingv. Jensen mellem 1. og 2.

Behandling gav Afkald paa Ordførerværet, som derefter paa en opsigtsvækkende Maade blev overdraget N. Neergaard. Saglig var dette Ordførerskifte rimeligt nok, men det røbede rigtignok en baade saglig og politisk Svaghed i Regeringspartiet. Da jeg hørte om Skiftet, der officielt blev forklaret med, at Ingvar Jensen havde faaet en Byld og derfor ikke kunde varetage Ordførerskabet, tog jeg til Gudhjem for at tale lidt med Ingvar Jensen om Sagen. Efter Besøget i Gudhjem kunde jeg konstatere, at Bylden havde en overvejende politisk Karakter, og at Ingvar Jensen var af den Opfattelse, at N. Neergaard næppe var i Stand til at løse sit Ordførerskab paa en for Venstre og Regeringen tilfredsstillende Maade. »Men« — føjede han til — »for min Skyld ingen Alarm.« Det gik nu imidlertid anderledes, end Ingvar Jensen forudsagde. En ny Toldlov blev gennemført i Foraaret 1908 med Neergaard som Regeringspartiets Ordfører. Men da Loven blev stadfæstet den 5. Maj 1908, var Finansminister Vilhelm Lassen afgaaet ved Døden for en Maaned siden. Venstre stod nu uden Finansminister og i Virkeligheden ogsaa uden Finansministeremne under de givne Forhold. Det blev derfor besluttet, at Neergaard, skønt tilhørende de før saa forhadte Moderate, skulde være Vilhelm Lassens Efterfølger. Men I. C. Christensen tøvede med Udnævnelsen. Han overtog selv midlertidig Finansministerposten og beholdt denne fra Vilhelm Lassens Død den 6. April 1908 til 24. Juli, altsaa i ca. $3\frac{1}{2}$ Maaned. Det blev et skæbnesvangert Fejlgreb af I. C. Christensen, at denne selv overtog Finansministeriet; thi det var just i den Periode, i hvilken han var Finansminister, at Alberti narrede ham til at udlaane $1\frac{1}{2}$ Million Kroner af Statskassens Midler til Den sjællandske Bondestands Sparekasse, som Alberti var Leder af. Laanet blev, som det senere oplystes, givet, uden at Offentligheden fik noget at vide derom, og til Trods for, at den eller de Embedsmænd, der vidste Besked, havde udtrykt en vis Betænkelighed ved Laanet. I. C. Christensen maatte naturligvis høre svære Bebrejdelser for at have givet Laanet. Men han hævdede overfor Kritikken, at han ikke havde næret Betænkelighed, fordi han aldeles ikke tvivlede om Albertis Hæderlighed. Rent formelt var dette sikkert rigtigt; men det, som I. C. Christensen her var gaaet med til, maa alligevel forekomme enhver Nutidsminister som en næsten ufattelig Handling. Det er vel heller ikke sandsynligt, at Alberti havde faaet Laanet, saafremt Neergaard var bleven Finansminister umiddelbart efter Vilhelm Lassens Død.

Den 24. Juli 1908 gik P. A. Alberti og Ole Hansen ud af Ministeriet. De gik begge med fuld Hønnør. Alberti blev udnævnt til Geheimekonferensraad og til at være Statens Repræsentant i Bestyrelsen for Store nordiske Telegrafsekselskab, og Ole Hansen blev kongevalgt Direktør i Nationalbanken. Disse Udnævnelser i Forbindelse med de to Ministres Afgang gav formelig et Ryk i os, der saa stærkt havde fulgt med i Angrebene paa Albertis Administration. De var ogsaa et klart Vidnesbyrd om, at man vilde ignorere al Kritik, og maatte forstaas som en Tilkendegivelse af, at man overhovedet ikke tvivlede paa, at den rejste Kritik var uden saglig Begrundelse. Alberti vedblev ogsaa selv til det sidste at udfordre Offentligheden. Den 3. September mødte han i Skydebrødrenes glade og fornemme Lag paa Den kongelige Skydebane for at deltage i det højeste Borgerskabs Fest. Og den 8. September — kun fem Dage senere — gik han til Raadhuset for at melde sig til Politiet for omfattende Bedragerier.

N. Neergaard blev udnævnt til Finansminister samme Dag, som Alberti og Ole Hansen udgik af Ministeriet. De gamle Moderate blev dermed officielt anerkendt som gode Venstremænd; men den Tilvækst, som Reformpartiet fik ved Sammensmeltningen med de Moderate, kunde alligevel ikke redde fra Katastrofen, der overgik Partiet ved det, der fandt Sted den 8. September 1908.

Jeg havde som politisk Redaktør haft rig Lejlighed til at følge Alberti-Sagens forskellige Faser og var overbevist om, at der var noget galt ved Albertis Sparekasseadministration, eftersom det var uomtvisteligt, at hans Regnskabsaflæggelse ikke var uangribelig; men jeg havde naturligvis ikke forestillet mig, at Justitsministeren ligefrem begik Tyveri og Falsk og havde tilegnet sig op imod en Snes Millioner af betroede Midler.

De voldsomme Angreb, som fremstaaende Mænd af ulige politiske Anskuelser havde rettet mod Albertis Administration, blev ikke prøvet paa saglig Vis, men blot og bart afvist. Udnævnelserne ved Albertis Afgang tydede ganske vist heller ikke paa, at Ministeriets Chef havde nogen Mistanke til Albertis juridiske Hæderlighed; men de var alligevel besynderlige, naar man tager i Betragtning, hvilke Angreb der var rettet mod Justitsministeren, og af hvem de var rettet baade i og udenfor Rigsdagen, og at der faktisk ikke af Ministeriet var bleven foretaget nogen Art af saglig Prøvelse af Angrebene Holdbarhed. Jeg har ikke kunnet naa til andet Resultat

med Hensyn til Bedømmelsen af I. C. Christensens Holdning overfor Alberti end dette, at Albertis utrolige Dristighed har virket hæmmende paa I. C. Christensens naturlige Mistænksomhed og paa hans Agtpaagivenhed. Jeg for min Del modtog i hvert Fald Ritzaus Telegram den 8. September uden større Overraskelse. Kun Tallene paa de Millioner, der blev nævnt, forbløffede mig.

Albertiaffærens Karakter og dens Omfang vakte naturligvis stor Opsigt, for ikke at sige Bestyrtelse, hos alle tænkende Mennesker, og følte i Virkeligheden som en Landsulykke. De i Folketinget under Forhandlingerne faa Uger efter stillede Dagsordener overfor Ministeriet indeholdt ogsaa uden Undtagelse Betegnelsen Ulykke i Forbindelse med Affæren.

Politisk forblev Affæren heller ikke uden svære Følger for Ministeriet og Venstre. Ministeriets Afgang blev krævet af Socialdemokratiet og forøvrigt ogsaa af alle andre udenfor Venstres snævrere Kreds.

Rigsdagen blev indkaldt til sin ordinære Samling den 28. September 1908, en Uge før den i Grundloven paabudte Tid. Den fik straks Meddelelse om, at Ministeriet I. C. Christensen allerede den 12. September havde indgivet sin Afskedsbegæring, men paa Opfordring fungerede videre. Der var heller ikke ved Samlingens Begyndelse gjort Skridt til at udnævne et nyt Ministerium.

Venstre stillede straks i Folketinget et Forslag til Beslutning, der i al sin Korthed vidnede om Partiet Venstres Erkendelse af Katastrofen; men den vidnede tillige om, at man vilde prøve paa at ride Stormen af.

Socialdemokratiet og Højre stillede hver for sig deres Forslag til Beslutning, og de Radikale stillede et Ændringsforslag til Venstres Forslag, gaaende ud paa at kræve udnævnt et parlamentarisk Ministerium med Udelukkelse af de Mænd, der havde et Medansvar for Omfanget af Ulykken, og et Ministerium, som vilde se sin Hovedopgave i at rense ud tilbunds.

Folketingsdebatten begyndte den 1. Oktober og sluttede den 5. Oktober med Vedtagelsen af Venstres Forslag, der fik 65 Stemmer mod 38 — 9 Medlemmer var fraværende. Den 12. Oktober — altsaa en Maaned efter at Ministeriet I. C. Christensen havde begæret Afsked — dannedes Ministeriet Neergaard. De før af I. C. Christensen saa haardt angrebne Moderate havde nu faaet deres første Mand, siden Frede Bojsens Afgang i 1901, anbragt som Ministerchef og dermed Fører for hele Venstre.

Jeg overværede som Tilhører Debatten i Folketinget i Dagene fra den 1. til 5. Oktober 1908. Angrebene var voldsomme; men hvad værre var for Ministeriet, de var sagligt underbyggede, og de førtes fra alle Sider udenfor Ministeriets egen Kreds. I. C. Christensen var synlig opreven under Debatten. Han vandrede ustandselig frem og tilbage bag Ministerpladserne i den gamle Rigsdagsbygning i Fredericiagade, naar han ikke havde Ordet for at forsvare sig. Han talte ikke længe ad Gangen. Men han forsvarede sig saa godt, som Omstændighederne tillod det. Nu og da fremsatte han korte Bemærkninger, altid fremhævende, at han ikke havde haft Aarsag til at tro, at Alberti var en Bedrager. Men jeg havde et stærkt Indtryk af, at Kampen var haabløs for Ministeriets Chef. Hans gode Tro til P. A. Alberti og deraf følgende Unladelse af at gribe ind overfor ham, lod sig ikke forsvare med objektive Betragtninger, saa meget mindre som P. A. Alberti alle Dage havde staaet som en omtvistelig Person i Forretningssager, og at Advarslerne mod ham havde været legio. Men I. C. Christensen forstod sikkert nok ogsaa dette, og holdt sig derfor udelukkende til et subjektivt Forsvar.

Indenrigsminister Sigurd Berg lagde sit Forsvar tilrette baade efter en subjektiv og en objektiv Betragtning; men gjorde derved sin Stilling helt umulig. Han vedblev at hage sig fast i den Opfattelse, at det vilde have været uforsvarligt, om han som Indenrigsminister havde beordret Sparekasseinspektøren til at foretage et Eftersyn i den sjællandske Bondestands Sparekasse, som Alberti vedblev at være Leder af i alle de Aar, han var Justitsminister. Hans Begrundelse, for ikke at have ladet Undersøgelsen foretage, var, at en saadan kunde skade Sparekassens Omdømme og fremkalde Nervøsitet hos Sparerne. Det er indlysende, at Begrundelsen ikke kunde staa for en uhildet Prøvelse. Indenrigsministerens Unladelse af at lade Sparekassetilsynet efterse Kassens Fondsbeholdning var uforsvarlig, hvad enten man nærrede Mistanke til Albertis Administration af Kassen eller ej. Derfor blev Indenrigsministerens Stilling under Debatten i Oktober 1908 haabløs uholdbar, og han blev som bekendt ogsaa senere dømt af Rigsretten, medens I. C. Christensen blev frikendt, uagtet han havde vist den Uforsigtighed at laane Alberti et Millionbeløb af Statens Kasse til Anvendelse i Bondestandens Sparekasse, som ganske naturlig var i Pengetrang, efter at Alberti havde bedraget den for de mange Millioner.

Nu er der hengaaet op imod tredive Aar, siden Albertikatastrofen

satte Sindene i saa stærk Bevægelse. Den Del af den nulevende Slægt, som ikke har været i Stand til at følge med i det, som den Gang fandt Sted, kan næppe gøre sig nogen klar Forestilling om, hvad denne Katastrofe betød for det danske Folks følelsesmæssige og politiske Indstilling. Selv Skolebørnene var paavirkede af det passerede, som var paa alles Læber. Dybest ramte Affæren naturligvis Venstre, netop fordi Venstre til det sidste haardnakket havde afvist alle Beskyldninger mod Alberti, og nægtede at medvirke til at lade foretage nogen Prøvelse af hans Handlinger. Denne Afvisning vil alle Dage staa for den almindelige Bevidsthed som en psykologisk Gaade. Angrebene havde været vedholdende og yderst nærgaaende. Og havde en Undersøgelse alene af Sparekassen godtgjort, at alt der var i Orden, vilde Angriberne have været ude for et føleligt Nederlag. Og viste det sig, at Angrebene var begrundede, vilde Undersøgelsen have fritaget Venstre for et Ansvar, som nu ramte Partiet haardt — et Ansvar, som før eller senere vilde ramme Venstre. Men I. C. Christensen, der selv var en redelig Mand, har aabenbart for det første slet ikke kunnet forestille sig, at en Politiker af Albertis Format, og i den Stilling, han indtog i Samfundet, kunde øve positive Bedragerier. Og for det andet har I. C. Christensen og hans Mænd været imponerede og magttagne af den usædvanlige Dristighed og Kynisme, som Alberti til det sidste lagde for Dagen. I. C. Christensen maatte derfor overfor sine Angribere og overfor Offentligheden indskrænke sit Forsvar til det rent subjektive, og fremhæve, at han ikke havde tvivlet, men handlet i god Tro. At Forsvaret var angribeligt, netop fordi Albertis Forhold havde været af en saadan Beskaffenhed, at de gav umiddelbar Anledning til Tvivl, er en Sag for sig. Den subjektive Tvivl kunde der tvistes om; men mere var heller ikke muligt.

Det lykkedes ikke I. C. Christensen at holde sit Ministerium paa Benene. Den voldsomme Kritik og Harmen i alle Dele af Befolkningen øvede Indflydelse ind i selve Ministeriet, hvis Udenrigsminister, Grev Raben Levetzau, var den første til at give op. Han indgav sin Afskedsbegæring udenom sine Kolleger, og han havde i den Grad Hastværk med at komme ud af Ministeriet, at han umiddelbart efter Afskedsbegæringen gik op i Ministeriet, ryddede sine Skuffer og gik ud for at tage Hat og Frakke paa. Da dette var besørget, sagde Grev Raben til det gamle, kloge Bud Ketting: »Nu siger jeg Dem Farvel, for nu gaar jeg«. Hertil svarede Ketting: »Nej,

det gør Greven ikke. Greven bliver, indtil der kommer en anden«. »De har Ret, Ketting,« sagde Grev Raben, og saa lagde han Hat og Stok og gik ind paa sit Kontor, for at fungere videre som Udenrigsminister. Men Ministeriet I. C. Christensen havde faaet sit Grundskud. Dertil kom, at Partiets mere menige Medlemmer følte, at Stillingen var uholdbar.

Den 12. Oktober 1908 dannedes Ministeriet Neergaard, og i dette Ministerium fik en anden af de Moderates første Mænd, Hr. Klaus Berntsen, overladt Posten som Indenrigsminister. Dermed var det yderligere akcentueret, at Skillelinien i Venstre skulde slettes; men det var rigtignok mere den bitre Nød, der paabød Udslettelsen, end det var en virkelig personlig og politisk Udsoning. Dette fremgik med al ønskelig Tydelighed af den Holdning, som navnlig I. C. Christensen udviste overfor Ministeriet Neergaard i de paafølgende Maa-
neder, med Hensyn til Forsvarsspørgsmaalet, og efter 1910 overfor Ministeriet Berntsen, med Hensyn til Grundlovsproblemet.

N. Neergaard overtog, foruden Stillingen som Ministeriets Chef, tillige Posten som Forsvarsminister. Han mødte ogsaa i Rigsdagen med et helt Sæt nye Forsvarsforslag. Men det lykkedes ham ikke at faa Lovforslagene gennemført, skønt han faktisk, baade gennem Forslagenes Indhold og ved sine Udtalelser, aabenbarede, at han nærede den største Bekymring for, at en Udsættelse af Forsvarsspørgsmaalet endelige Løsning kunde blive skæbnesvanger for Landet, og at han som Følge heraf var parat til at ændre sine hidtidige Synspunkter. Han lod demonstrativt Folketinget vide, at han fra sin nye ophøjede Stilling havde faaet Øjnene opladt for Ting, som andre i Følge Sagens Natur ikke kunde se. Derfor foreslog han nu Bygningen af nogle Fæstningsværker, de saakaldte forberedte fremskudte Stillinger indenfor den Bahnsenske Fæstningslinie. Da man spydigt spurgte Neergaard om, hvad det var, han havde faaet Øje paa fra sit ophøjede Stade, var han selvsagt ude af Stand til at give Oplysning herom, og maatte derfor høre mange haanende Bemærkninger. Men allerværst for ham var det, at I. C. Christensen gik voldsomt imod de foreslaaede nye Fæstningsværker og stemplede dem som værende forladt baade af Guder og Mennesker. Det var nemlig dermed givet, at Neergaard ikke kunde løse Forsvarsspørgsmaalet, inden det ordinære Folketingsvalg skulde finde Sted i 1909.

Valgt til Folketingsmand.

Ved Folketingsvalget i 1909 trak Blem sig helt ud af dansk Politik. Han var end ikke tilstede ved noget Vælgermøde. Jeg blev da valgt med 1279 Stemmer, medens Venstres Kandidat, Gaardejer H. V. Maegaard fik 968 Stemmer, og Højres Kandidat Proprietær H. C. Jespersen fik 818 Stemmer. Højre var nu igen paa Benene for at gøre sig gældende i Rønne Kredsen, og Højres Stemmetal laa for Venstre betænkeligt nær dette Partis Stemmetal. Højremændene kom ogsaa — meget mod deres Vilje forøvrigt — til Aaret efter at gøre Udslaget til Fordel for Venstre, da der igen var Folketingsvalg. Det bornholmske Højre blev da simpelthen tvunget til at trække Hr. Jespersens Kandidatur tilbage til Gunst for Venstre. Hr. Maegaard blev saa valgt med 1576 Stemmer, medens jeg fik 1472. Denne Gang ærgrede jeg mig over Valgudfaldet; thi jeg følte mig overbevist om, at Socialdemokratiet kunde have holdt Kredsen, dersom Valgperioden var bleven paa 3 Aar. Men de politiske Forhold formede sig saaledes i 1910, at nyt Valg maatte udskrives af Ministeriet Zahle, hvis parlamentariske Grundlag alene var tilvejebragt som en Følge af de ulykkelige Forhold, der raadede efter Alberti-katastrofen.

Folketingsvalget i 1909 blev et for hele Venstre og Ministeriet yderst uheldigt Valg, idet de Venstregrupper, der støttede Regeringen, kun naede at faa valgt 49 Repræsentanter. Regeringspartierne var dermed bragt i afgjort Mindretal; men sammen med Højre havde det dog et Flertal. Foreløbig byggede Regeringen ogsaa sine Forhaabninger paa dette Flertal og ventede at kunne gennemføre en ny Forsvarsordning. Uheldigvis mødte Ministeriet Nergaard imidlertid fortsat Modstand hos I. C. Christensen, der aabenbart havde fattet den Beslutning, at han selv paany vilde være Minister og i denne sin Egenskab søge Militærforslagene gennemført i Overensstemmelse med, hvad han havde fremført som det eneste rigtige. I August Maaned 1909 opgav N. Neergaard ogsaa Ævret, for at give Plads for Ministeriet Holstein Ledreborg med I. C. Christensen som Forsvarsminister og N. Neergaard som Finansminister.

Der var en usædvanlig Forvirring i Rigsdagen i hine Augustdage 1909, da Grev Holstein-Ledreborg, efter i ca. 20 Aar at have været helt udenfor den aktive Politik, paany gav Møde i den gamle Rigsdagsbygning i Fredericiagade. Han var en fremmed for de fleste Folketingsmænd, og jeg var Vidne til, at han helt havde glempt,

C. N. Hauge taler under Valghandlingen paa Torvet i Rønne 1909.

hvorledes Lokalteterne i Rigsdagsbygningen saa ud. Grev Holstein kunde derfor ikke hitte Rede paa, hvordan han skulde finde op til Venstres Partiværelse, i hvilket han gennem mange Aar var den beundrede daglige Gæst. Modstræbende havde han af et Par menige fynske Venstremænd, d'Hrr. Lindø og Jensen Toustrup, ladet sig bevæge til endnu engang at optræde paa den politiske Skueplads. Men han fandt sig forøvrigt snart tilrette, løste sin Opgave, og gav under Debatten i Folketinget fuldgyldigt Bevis for, at han fremdeles var en behændig og yderst slagfærdig Taler. Hans Tilsynkomst paa den politiske Himmel var som et Stjernes kud. Hans Virksomhed blev kortvarig, og den endte med et Knald, idet Folketingsmanden fra Odense 2. Kreds, Kaptajn Halsted — sikkert meget mod sin Vilje — gav Anledning til, at Grev Holstein kunde gennemhaane Højre umiddelbart efter, at det havde ofret Partiets Sammenhold for at kunne sikre Forsvarslovene gennemført. Lovene blev gennemført med kun en Del af Højres Stemmer, og denne Del vilde nu, da den ordinære Rigsdagssamling tog sin Begyndelse i Efteraaret 1909, gerne have et anerkendende Ord af Ministeriets Chef for den Hjælp, som

Halsted paastod var ydet paa Opfordring. Greven afviste omgaaende Halsteds Paastand, og tilføjede, at han hverken direkte eller indirekte havde forhandlet med Højre, eller overhovedet ønsket at forhandle med deres Udsending Hr. Parkow, som han ovenikøbet havde ladet forstaa, at det var ham ubehageligt, at Højre henvendte sig til ham. Jeg regnede med, sagde Grev Holstein, at Højre nok skulde stemme for Militærlovene, og min Beregning har slaet godt nok til, sluttede han.

Som nyvalgt Rigsdagsmand overværede jeg paa nært Hold Sammenstødet mellem Ministeriets Chef og Højre. Det var tydeligt nok tilsigtet at haane og ydmyge Højre, ligesom det var klart, at Holstein-Ledreborg gennem Forhaanelsen søgte sig en flot Sortié. Denne fik han ogsaa, idet Højre uden Undtagelse undsagde ham. Og den 22. Oktober faldt Ministeriet Holstein-Ledreborg ved en Afstemning i Folketinget. I C. Christensen var da allerede for nogle Uger siden udtraadt af Ministeriet. Han havde haft Lejlighed til at vise, at han kunde blive Minister igen. Og han havde dokumenteret, at han kunde faa sit Forsvarsprogram gennemført, trods Højres formelige Raseri mod ham, et Raseri, der førte til, at Højre gik til Kongen med en Protestadresse, for derefter at foranstalte en Gadedemonstration forbi Rigsdagsbygningen i Fredericiagade, udfør hvilken man sænkede Dannebrog helt ned til Rendestenen.

*

Alle Forhandlinger paa Rigsdagen i den overordentlige Rigsdagsamling 1909 og i den ordinære Samling 1909—10 var præget af to Ting, nemlig Forsvarsspørgsmaalet og Albertikatastrofen. For en nyvalgt Rigsdagsmand blev der derfor ikke Lejlighed til at være med til ret meget politisk Arbejde i denne Periode af Rigsdagens Historie. Jeg blev dog Medlem af et Militærudvalg, og gav mig bl. a., som Følge heraf, til nøjere at udrede for mig selv Aarsagerne til den dybe Uenighed og de bitre Stridigheder, som havde været i vort Land om Forsvarsspørgsmaalet. Det blev mig snart helt klart, at det skelsættende i det danske Forsvarsspørgsmaal først og fremmest bundede i den Omstændighed, at Højre ved sin Politik under Estrups Førerskab havde knyttet Forsvarsspørgsmaalet uløseligt til Højres politiske Tilværelse. Derved var Militærvæsenet blevet Reaktionens og den besiddende Overklasses specielle Ejendom og Demokratiets ubetingede Modsætning. Man kan i denne Forbindelse se bort fra, at

Militærproblemet ogsaa før Estrups Tid var omtvistet i Danmark, ligesom det er den Dag i Dag, og er det i saa at sige alle Lande i højere eller mindre Grad. Højres Politik under Estrup gav det danske Forsvarsspørgsmaal sin særlige og skæbnesvangre Form.

Da Krigen i 1864 var tabt, benyttede Overklassen i Danmark sig af Folkets Modløshed, og fik Landets frie Forfatning omstyrtet, hvorefter den politiske Magt blev lagt i Landstinget i Form af en udpræget privilegeret Valgret for Penge- og Hartkornsbesidderne. Faa Aar derefter fik Reaktionen i Godsejer J. B. S. Estrup en Ministerchef, som i ca. 20 Aar konsekvent baserede sin Politik paa Magten i Landstinget. Men Magt alene er nu ikke i Længden et sikkert Grundlag for en Regerings-Politik. Dette forstod ogsaa Estrup og hans nærmeste. De søgte derfor at give Magtpolitikken et idealistisk-patriotisk Antræk gennem et Militærprogram, i hvilket Københavns Befæstning blev det centrale. Og da de folkevalgte Repræsentanter modsatte sig Estrups Magtpolitik, blev Københavns Befæstning simpelthen bygget for Midler, som Regeringen uden videre anvendte uden Rigsdagens Samtykke. Befolkningen blev derved delt i to skarpt kæmpende Dele. Og i en Periode af 25—30 Aar var Militærspørgsmaalet, som Estrup og hans Mænd havde placeret det, et partipolitisk Spørgsmaal, der kendetegnede den ene Del af Befolkningen som Militarister og den anden Del som Antimilitarister, som Forsvarsvenner og Forsvarsmodstandere. Men denne Delingslinie var falsk; thi den var meget mere et Udtryk for, at den ene Del af Befolkningen havde en demokratisk Opfattelse, medens den anden Del forbandt sig til Reaktionen, end den var Udtryk for en saglig Bedømmelse af det danske Folks Forsvarsvilje. Rent faktisk formede Situationen sig saaledes, at Højrepartiet var Militarister og dermed Forsvarsvenner, medens Venstre var det modsatte. Men en Analyse af de enkelte Partigængeres personlige Indstilling overfor Forsvarsproblemet gav ingenlunde det Resultat, at alle Højremænd var Militarister og alle Venstremænd Forsvarsnihilister. Navnlig var adskillige Venstremænd Tilhængere af et fornuftigt anlagt Forsvarsvæsen. Men der var ogsaa Venstremænd, som fandt deres Forsvarsstandpunkt bedst udtrykt ved Spørgsmaalet: »Hvad kan det nytte?« Og disse Venstremænd maatte i Følge Sagens Natur blive toneangivende under Kampen mod Estrups Regimente. Men de blev tillige i høj Grad bestemmende for Socialdemokratiets Placering overfor Forsvarsspørgsmaalet. Socialdemokratiet i Danmark var gennem 70-erne,

»Bornholms Social-Demokrat«s Redaktions- og Trykkeripersonale samt Kontrolkomitèmedl. 1920.

80-erne og 90-erne mere eller mindre i Samarbejde med Venstre mod Estrups Regimente og kom alene derved ind paa at forfægte det Standpunkt, at et Forsvar af Danmark var unyttigt, fordi det var umuligt. Socialdemokratiets gamle, fra 1888 stammende Forsvarsprogram, der lød paa »Afskaffelse af den staaende Hær og Indførelse af et almindeligt Folkeværn«, forblev desuagtet uændret indtil 1906, da det blev ændret til et Krav om »Afskaffelse af den staaende Hær, og at internationale Stridigheder skulde afgøres ved Voldgift, samt at der skulde indføres obligatorisk fysisk Opdragelse af Ungdommen gennem Gymnastik, Vaabenbrug og anden Legemsøvelse. Men allerede i 1913 blev ogsaa dette ændret, idet Bestemelsen om obligatorisk Opøvelse i Vaabenbrug blev strøget af Programmet.

Allerede i 1906 nærde jeg tilligemed mange andre, deriblandt baade P. Knudsen og Stauning, Betænkkelighed ved, at Partiets gamle Program blev ændret, og vi advarede mod Ændringen. Vi maatte naturligvis indrømme, at et Folkeværn, saaledes som dette

oprindeligt var tænkt af det internationale Socialdemokrati, vanskeligt lod sig praktisere nu efter saa mange Aars rivende tekniske Udvikling; men paa den anden Side var vi ubetinget imod at skulle give Udtryk for et rent negativt Standpunkt. Og vi var af den Opfattelse, at den ny Bestemmelse om obligatorisk Opøvelse i Vaabenbrug vilde blive et forstærket Angrebsvaaben mod os, anvendt baade af Højre og Venstre. Dette viste sig ogsaa at være rigtigt, og af den Grund blev saa Bestemmelsen strøget paa Kongressen i 1913. Dermed gik Socialdemokratiet logisk principielt ind for militær Afrustning i Danmark. Partiet indtog nu i Følge sine historiske Forudsætninger dristigt det Standpunkt at vise Verden, at dets Fredsvilje var uomtvistelig. Men desværre er vore Forhaabninger om en fredelig Udvikling for de forskellige Folkesamfund ikke gaaet i Opfyldelse, ligesaa lidt som vi nu kan opretholde de Forhaabninger og Forventninger, som K. M. Klausen og Wilmann i 1908 gav Udtryk for i Forsvarskommissionens Betænkning med Hensyn til den Støtte, som det danske Socialdemokrati kunde opnaa for sit Standpunkt hos andre Landes Socialdemokratier. Det tyske Socialdemokrati, som vi i saa høj Grad kunde henvise til den Gang, eksisterer, for at nævne et Eksempel, overhovedet ikke mere. Nu er det ikke et socialdemokratisk præget Tyskland, der er vor nærmeste Nabo, men et nazistisk Tyskland, hvis Regering har sat sig som Opgave at knuse Socialismen, og som allerede har knust det tyske Socialdemokrati. Det danske Socialdemokrati er ofte blevet baade angrebet og haanet for dets vekslende Stilling til Forsvarsproblemet. Men rigtignok med Urette. Det danske Socialdemokrati behøver ikke overfor Verden at slaa Øjnene ned, fordi det har vovet det yderste for at tilkendegive en Stats Fredsvilje. Vi har derimod Aarsag til at beklage, at Verden udenom os slog ind paa en Politik, som nu opfylder alle Folkeslag med Uro og Bekymring. Men vi kan desværre ikke nøjes med at konstatere, at Verdens ledende Statsmænd har ført en skæbnesvanger Politik overfor hinanden, thi vi kan ikke forlade os paa, at denne Politik lader Danmark være uberørt.

Efter Ministeriet Holstein-Ledreborgs Fald den 22. Oktober 1909 dannedes Ministeriet Zahle den 28. Oktober. Dets parlamentariske Basis var det radikale Venstre, Socialdemokratiet og nogle Højremænd. Og dets eneste større Opgave var at bringe Albertiaffæren til Afslutning statspolitisk set ved at indklage I. C. Christensen og Sigurd Berg for Rigsretten. Da Rigsretssagen var gennemført, blev

der udskrevet nyt Valg til Folketinget i Foraaret 1910, og efter dette Valg dannedes Ministeriet Klaus Berntsen, hvis Maal var at løse Forfatningsproblemet. Men I. C. Christensen var stærk nok til ogsaa at forhindre Ministeriet Berntsen i at løse sin politiske Hovedopgave.

Kampen om Herredømmet.

I Tiden mellem Folketingsvalgene 1910 og 1913 anvendte jeg al min Evne paa at faa »Bornholms Social-Demokrat« bragt frem til et urokkeligt økonomisk og politisk Grundlag. Det lykkedes mig ogsaa at naa saa vidt, at jeg ved Folketingsvalget i 1913 var sikker paa paany at blive indvalgt i Folketinget, selv om Alliancen fra 1910 mellem Venstre og Højre blev opretholdt.

Allerede i 1910 naaede »Bornholms Social-Demokrat« at have Overskud paa sit Regnskab, og Bladet havde da faaet sit eget Trykkeri og sin egen Bygning. Dertil kom, at saavel de politiske som de faglige Organisationer var i god Fremgang overalt paa Øen. Agitationsarbejdet var heller ikke blevet forsømt. Mit Arbejde havde i disse Aar, som jeg regner for at være nogle af mine lykkeligste Aar, været en Fryd. Der var da noget bestemt at stræbe efter, og Lykken bestaar som bekendt mere i at hige efter Maalet end i at have naaet det.

I hine nu noget fjerne Tider, da jeg holdt en Mængde Møder rundt omkring paa Bornholm, kunde Cyklen bruges paa Landevejene uden Fare, hvad enten det var Nat eller Dag. Man kunde uden større Risiko køre uden Lygte, selv om det var bælgmørkt — kun Skovstjerne maatte man holde sig fra om Natten, med mindre man havde en god Lygte. Det var ikke altid lige behageligt med disse Cykleture, særlig ved Nattetide om Efteraaret og om Vinteren, naar det var mørkt. Jeg mindes fremdeles med Uhygge en saadan Cykletur en sen Efteraarsnat, efter at jeg havde været til politisk Møde i Tejn, der ligger pr. Landevej 20—25 km fra Rønne. Det regnede, og det var meget mørkt, da jeg over Midnat satte mig paa Cyklen for at naa hjem. Jeg tog fejl af Vejen og havde tilsidst ikke andet som Vejviser end Fyrene paa Hammeren og Christiansø. Langt om længe hørte Vejen, jeg var slaaet ind paa, op, og jeg stod foran en pløjet Mark. Ved Hjælp af Fyrene kunde jeg regne ud, at jeg skulde

holde tilhøjre for at naa Landevejen. Denne naaede jeg ogsaa omsider oppe i Nærheden af Bedegademøllen omtrent midt paa Øen. Klokken var nu næsten halvtre, og vaad og træt, som jeg var, maatte jeg saa paa Cyklen igen. Men da jeg naaede Klemens Kro, fandt jeg det raadeligt ikke at risikere en fortsat Kørsel. Heldigvis var der Nattesæde i Kroen, saa jeg kunde naa ind og komme i Seng, for saa næste Morgen tidlig at cykle de sidste halvanden Mil hjem for at berolige Hustru og Børn og for at faa tørre Klæder paa. Bortset fra saadanne smaa mindre behagelige Episoder var disse Aar paa Bornholm baade interessante og fornøjelige. Alle Dage var Arbejdsdage. Ungdommens Mod og Tro blandet med fornøden Ærgerrighed var Drivkraften.

Jeg var nu ikke længere i Tvivl om, at Socialdemokratiet havde vundet Fodfæste paa Klippeøen. Kun en enkelt Gang var Tvivlen bleven vakt i mit Sind overfor Spørgsmaalet om, hvorvidt det var raadeligt eller ej fortsat at søge at komme igennem Vanskelighederne. Hermed forholdt det sig saaledes: Ved Folketingsvalget i 1903 blev Red. E. Marott valgt til Folketingsmand for Odense 1. Kreds. Nogle Maaneder senere skrev Marott til mig, at han gerne saa mig knyttet til »Fyns Social-Demokrat« som hans nærmeste Medarbejder og Stedfortræder, nu da han skulde opholde sig meget i Rigsdagen. Marotts Tilbud var selvfølgelig under de givne Forhold meget fristende. Derfor rejste jeg ogsaa til København for at tale med ham derom. Og jeg var lige ved at sige Ja overfor hans Tilbud; men inden mit Ja blev givet, gik jeg op til den socialdemokratiske Presses økonomiske Hovedleder, Folketingsmand C. Hørdum, for at høre hans Mening. Hørdum, der hidtil havde vist mig den største Velvilje og Forstaaelse overfor mit Arbejde paa Bornholm, sagde straks i et stiltfærdigt Tonefald: »Jeg synes, Du skal tage mod Marotts Tilbud, og saa maa vi have »Bornholms Social-Demokrat« inddraget.« Denne sidste Bemærkning ramte mig haardt. Jeg var nemlig paa det rene med, at saa var alt mit Slid i to Aar gjort forgæves, og jeg vilde tilmed kun høste Bebrejdelser hos mine Venner paa Bornholm. Efter nogle Timers Betænkningstid meddelte jeg Marott, at jeg havde besluttet at blive, hvor jeg var, og ikke undrage mig at tage endnu haardere fat for at gennemføre det, som var bleven min Opgave paa den smukke Klippeø. Da jeg naaede tilbage til Rønne, indviede jeg en Del ledende Venner i, hvad der var passeret. Jeg holdt en streng Tale til dem om at tage endnu bedre

fat i Agitationsarbejdet. Og de lovede alle at gøre deres yderste. Dette havde de forøvrigt allerede gjort. Der var intet i saa Henseende at bebrejde dem.

I 1905 blev jeg indvalgt i Rønne Byraad tilligemed flere andre Socialdemokrater. Ogsaa i andre kommunale Institutioner fik vi Foden indenfor. Organisationerne begyndte lidt efter lidt at faa nye Medlemmer.

I den første Tid maatte nuværende Borgmester Niels Nielsen og jeg alene gøre det journalistiske og regnskabsmæssige Arbejde ved Bladet i Rønne. Men vi havde faste Medarbejdere i Allinge og i Nexø. Det sidste Sted var vor Medarbejder fhv. Stenhugger K. A. Petersen. Han havde i nogle Aar været Medarbejder ved »Bornholms Tidende«, men var allerede dengang Socialdemokrat. K. A. Petersens stilistiske Evner var af alle, der kendte ham, anerkendt som særdeles fremragende. Dertil kom, at han besad megen Viden og kunde ved sin polemiske Form fængsle som faa, hvad enten han skrev om religiøse, sociale eller politiske Spørgsmaal.

Vi skrev i Startaarene Bladet ind hos Publikum. Allerede 1905 maatte Blems Blad, »Bornholms Dagblad«, der ikke mere havde nogen Eksistensbasis, ophøre at udkomme, idet Bladet med tilhørende Trykkeri blev overtaget af »Bornholms Tidende«. »Bornholms Social-Demokrat« fik ikke nogen større Tilgang af Læsere ved Dagbladets Inddragelse. Derimod fik Bladet nu flere Annoncer. Og efterhaanden kunde Underskudet reduceres til mindre Beløb aarlig for efter nogle Aars Forløb helt at forsvinde og for at give Plads for endog betydelige Overskud. Det sidste Regnskab, som jeg aflagde, nemlig for 1919, viste et Nettooverskud paa ca. 25.000 Kr.

Fra 1907 fik Bladet sit eget Trykkeri og fra 1910 sin egen Bygning. De værste Vanskeligheder var allerede da overvundne.

Vi erobrede Flertallet i Kommunalbestyrelserne baade i Rønne, Allinge-Sandvig og Hasle og valgte desuden en Tid lang Borgmesteren i Svaneke. Vi fik desuden indvalgt Repræsentanter i Nexø og Aakirkeby Byraad samt i flere Sogneraad og i selve Amtsraadet, der for Bornholm vælges af baade Landet og Byerne. Ogsaa i Byernes Ligningskommissioner og Hjælpekasser erobrede vi Flertallet eller blev stærkt repræsenteret.

Ved Folketingsvalget den 20. Maj 1913 blev Gaardejer K. V. Mægaard genopstillet af Venstre. Men ogsaa Højre mødte ved dette Valg med en Kandidat, denne Gang Gaardejer Kaas. Denne Højre-

kandidat var ikke ubetinget heldig valgt; thi et Aarstid forud for Valget havde han offentlig udtalt sin Tilslutning til Junigrundlovens Genindførelse, og nu skulde han først og fremmest bekæmpe den almindelige Valgret, som var Folketingsvalgets Hovedspørgsmaal i 1913. Paa Vælgermøderne blev han kun svagt mindet om det uforenelige i hans Standpunkter. Men paa selve Valgdagen var der af »Bornholms Tidende«s Redaktør, Hr. R. Stenbæk, forberedt et stærkt Angreb mod Hr. Kaas for hans Svingning i Valgretsspørgsmaalet fra det ene Aar til det andet. Angrebet virkede forsaavidt efter Hensigten, som det i høj Grad irriterede Hr. Kaas og morede Tilhørerne. I sin Kvide spurgte Kaas mig om, hvad han skulde svare paa Angrebet. Jeg kunde naturligvis ikke holde Rede paa Hr. Kaas' Standpunkter, som jeg ikke under Valgkampen havde skænket videre Opmærksomhed, og gjorde derfor kun en Bemærkning om, at Redaktør Stenbæk vel nok overdrev i sit Angreb. Gaardejer Kaas fattede derefter den noget vovede Beslutning, da han skulde svare paa Angrebet, pure at nægte, at han havde haft et Standpunkt tidligere, som afveg fra hans Standpunkt nu. Han stemplede kort sagt Hr. Stenbæks Udtalelser som Opspind. Og da Hr. Stenbæk ikke kunde faa Lov til paany at udtale sig, var Situationen foreløbig reddet for Hr. Kaas, men ogsaa kun foreløbig. Højres Stemmetal blev nemlig ved dette Valg reduceret til 633 mod 818 Stemmer i 1909. Venstre fik 912 Stemmer, og jeg blev valgt med 1706 Stemmer. Siden har Rønne-Kredsen været en sikker socialdemokratisk Kreds.

Socialdemokratiet opstillede ikke nogen Kandidat i Aakirkeby-Kredsen i 1903 mod Folketingsmand Ingvar Jensen. Aarsagen hertil var, at man ikke vilde gaa ud over det, som man var i Stand til at magte baade i Henseende til Kandidater og Penge. Men Socialdemokratiet støttede Skovrider L. B. Brüels private Kandidatur. Skovrideren var en saare velset og elskværdig Mand; men han overvurderede ganske Betydningen af, at han ikke var noget bestemt Partis Kandidat. Han skuffedes sikkert nok ogsaa stærkt ved kun at opnaa 422 Stemmer mod Ingvar Jensens 1147.

Ved Valget i 1906 fik Ingvar Jensen en meget habil Modkandidat i Seminarielærer P. Dam, der var radikal Venstremand. Men heller ikke Dam formaaede at erobre Kredsen. Han fik kun 470 Stemmer, medens Ingvar Jensen opnaaede 1053 Stemmer.

Socialdemokratiets stærke Vækst paa Bornholm foranledigede os til ved Valget i 1909 at opstille vor egen Partikandidat, nemlig Hus-

mand Magnus Mortensen, og han opnaede da at faa 541 Stemmer mod Ingvard Jensens 813 Stemmer. Det var dermed givet, at Ingvard Jensen ikke havde Udsigt til i Længden at kunne blive genvalgt.

Jeg mærkede straks efter at have deltaget i de første politiske Møder paa Bornholm, at Befolkningens Indstilling overfor de to bornholmske Venstre-Folketingsmænd var meget forskellig, ligesom de to Folketingsmænd var højst forskellige. Blem var saglig og moderat og meget vidende om det, som han havde med at gøre. Ingvard Jensen havde vundet sine Sporer som radikal Agitator af den Berg'ske Retning; men i saglig Indsigt kunde han ikke hamle op med Blem. Deres politiske Start havde ogsaa været forskellig. Blem havde i 1881 fortrængt Højre fra Rønne-Kredsen. Ingvard Jensen havde derimod i 1892 paa en meget haardhændet Maade slaet Aakirkeby-Kredsens moderate Venstre-Repræsentant gennem 35 Aar, Kaptajn Dam, ud. Kaptajn Dam var bleven svagelig og kunde ikke ret godt værge for sig overfor den paagaende Agitator, som Ingvard Jensen var. Dertil kom, at Ingvard Jensen benyttede sig deraf og paa utvetydig Maade lod Dam vide, at han var ved at gaa i Barndom. Størsteparten af Dams Vælgere var Smaakaarsfolk, mest fra Landet, og de hængte trofast ved ham og forargedes meget over Ingvard Jensens haardhændede Angreb paa den gamle Mand. Og de vedblev at være forarget og blev Ingvard Jensens bitreste Modstandere, ogsaa efter at den moderate Fløj af Venstre var smeltet sammen med den øvrige Del af Venstre. Mange af disse Vælgere marcherede ind i Socialdemokratiet og gav mig ofte Vidnesbyrd om, at de frydede sig, hver Gang jeg paa Møder i Aakirkeby-Kredsen fik Lejlighed til at gøre op med Ingvard Jensen og hans Politik.

Allerede ved Valget i 1906 vaklede Venstre i Aakirkeby-Kredsen. Hr. Ingvard Jensen holdt alligevel Stillingen endnu en Valgdag. Men ved Valget i 1910 blev han kun valgt med et Overtal af godt 100 Stemmer, nemlig 1135 Stemmer mod 1001 Stemmer, der faldt paa det radikale Venstres dygtige og energiske Kandidat, Adjunkt K. H. Kofoed. Ved Valget i 1913 var Ingvard Jensen ikke opstillet. Og hans Efterfølger som Venstres Kandidat naaede ikke at blive valgt. Støttet af Socialdemokratiet valgtes Adjunkt K. H. Kofoed den 20. Maj 1913 med 1187 Stemmer mod Venstres 949 og Højres 286 St. Aakirkeby-Kredsen repræsenteredes derefter af K. H. Kofoed til 1920, da Forholdstalsvalgmaadens Indførelse gjorde det muligt for Venstre paany at vælge en Folketingsmand paa Bornholm.

Bornholm vælger kun een Landstingsmand. Højre havde indtil 1898 Mandatet, men tabte det ved dette Aars Landstingsvalg til Venstre, der valgte Bergianeren, Landinspektør M. P. Koefoed med een Stemmes Flertal. Da den 8-aarige Valgperiode var udløben i 1906, stod vi overfor et nyt og spændende Landstingsvalg. Det var nemlig paa Forhaand givet, at Venstre alene ikke formaaede at vælge nogen Landstingsmand, og det var tvivlsomt, om Venstre kunde holde Mandatet ved Hjælp fra Socialdemokratiet. Dertil kom, at Venstre var uenigt om Kandidatspørgsmaalet. Blem vilde for enhver Pris have Landinspektør Koefoed erstattet med en Mand, der svarede til det, som Blem hyldede. Socialdemokratiet havde faaet 4 Valgmænd valgt i Rønne og 1 i Allinge-Sandvig.

Der var ialt 48 Valgmænd, hvoraf Halvdelen var valgte Valgmænd, medens den anden Halvdel var privilegerede, d. v. s. selvskrævede Valgmænd. Af disse sidste regnede man med, at en eller to eventuelt vilde stemme paa en Venstremand; men helt sikker var man ikke i Beregningerne, fordi ihvert Fald den ene af disse noget tvivlsomme Venstrevalgmand agiterede for sin egen Kandidatur som Landstingsmand. Hertil kom, at Højre i Knudsker Sogn havde sejret over Venstre og faaet deres Valgmandskandidat valgt. Valget stod saaledes paa Vippen. Efter Valgkampen var jeg bleven syg af Angina og maatte holde Sengen. Men dette forhindrede mig dog ikke i ved Sengen at kunne modtage Folketingsmand Blem. Han var meget optaget af Valget, og han sagde mig, at det var umuligt at faa Landsinspektøren genvalgt som Landstingsmand. Derimod troede han, at det var gørligt at faa Gaardejer P. Lund-Koefoed valgt. Under Samtalen kom det tydeligt nok frem, at Blem for enhver Pris vilde have Landsinspektøren erstattet med en anden, og da P. Lund-Koefoed tilhørte samme politiske Retning som Hr. Blem, var det forstaaeligt nok, at Blem nærede Tillid til, at P. L. K. kunde blive valgt.

Umiddelbart før Valgdagen blev jeg kaldt til Konference paa »Bornholms Tidende«s Kontor, hvor Folketingsmand Ingv. Jensen var tilstede sammen med Redaktør M. M. Smidt. De var meget forargede over Blems Holdning overfor Landinspektør Koefoed, og gav Udtryk for den Opfattelse, at man ikke skulde bøje sig for Blems Ønsker; men simpelthen fastholde Landinspektørens Kandidatur til det sidste, selv om man derved kom til at spille Mandatet over til Højre. For os Socialdemokrater kunde det være ret ligegyldigt, hvilken af de to nævnte Koefoed'er, der blev valgt. »Det afgørende for

os er,« sagde jeg, »at vi faar valgt en Tilhænger af den almindelige kommunale Valgret«, som den Gang var bleven et fremtrædende praktisk politisk Spørgsmaal. Da Valgdagen oprandt, havde jeg af Blem faaet saa meget at vide, at jeg var sikker paa, at han raadede over den ene Stemme, som alle vidste vilde komme til at afgøre Valgets Udfald. Jeg fik ikke noget bestemt at vide om, hvorledes det lod sig gøre at faa den sidste Stemme frem. Men Antydningerne var forresten overbevisende nok. Højre anede mærkværdig nok ikke noget om Spillet. Derfor mødte Højres Valgmænd paa Valgdagen meget fortrøstningsfulde. Deres Kandidat hed forøvrigt ogsaa Koefoed. Jeg var endnu temmelig medtaget af Anginaen; men som Valgmand maatte jeg give Møde og holde Pinen ud. Spændingen var forøvrigt ogsaa for stor til, at jeg kunde gaa hjem, før Spillet var helt færdigt.

En af Højres Valgmænd blev i en Ambulance kørt til Raadhustrappen. Det var Valgmanden fra Knudsker. Han havde faaet sit ene Ben brækket, og dette var sket i en Glædesrus den selvsamme Aften, som han blev valgt som Valgmand. Jeg vil antage, at det mere var hans Venners Begejstring over, at han var bleven valgt som Højres Valgmand, end hans egen personlige Lyst, der fik ham til at optræde paa et Bord; thi for det første var han til daglig en meget sober og nøgtern Mand, og for det andet var hans Højresind af nyere Dato og ikke mere befæstet end saa som saa. Nok om dette! Den nye valgte drattede ned af Bordet og brækkede sit Ben. Og da der ikke var mere end otte Dage mellem dette Uheld, der her var indtruffet, og Valgdagen, kunde der fornuftigvis ikke være Tale om, at Valgmanden selv kunde gaa op ad Raadhusets Trappe. Han mødte derfor pr. Ambulance og blev forsigtig af sine Meningsfæller i Højre baaret op i Raadhussalen og der anbragt mellem sine Venner.

Og saa aabnedes Valghandlingen.

Den første Afstemning gav intet endeligt Resultat.

Ved anden Afstemning kunde der kun stemmes paa de to Kandidater, der havde faaet det højeste Stemmetal. Da Afstemningen i anden Omgang var opgjort, viste det sig, at Stemmerne stod lige. Derfor skulde der foretages en tredje Afstemning. Spændingen var nu paa sit højeste. Venstremændene var uenige og havde ikke kunnet enes om at fastholde Landinspektørens Kandidatur. De blev derfor alle som en tvungen til i anden Omgang at bøje sig for Blems Vilje og stemme for P. Lund-Koefoed. Jeg var da helt sikker paa, at Blem

havde vundet Spillet. Det, der nu var tilbage, var, at faa en af Højres Valgmænd til at stemme paa P. Lund-Koefoed. Højre anede endnu ikke, hvad der kunde ske. De havde i det mindste sat deres Haab til Lodtrækningen. Men da den tredje Afstemning blev opgjort, var P. Lund-Koefoed valgt med 25 Stemmer, medens Højres Kandidat kun havde faaet 23 Stemmer. Højremændene stod et Øjeblik maalløse af Overraskelse; men pludselig gik det op for dem, at de var bleven snydt, og at det var Valgmanden fra Knudsker, der var bleven Venstremænd. Almindelig Harme afløste nu Overraskelsen. Højremændene formelig styrtede ned ad Raadhusets Trappe under tydelig Tilkendegivelse af Indignation og Foragt.

Den gamle Bergianer, Red. M. M. Smidt var ogsaa vred. Han lukkede Døren op indtil et Værelse, hvori Blem og nogle af os andre opholdt os, og sagde i voldsom Vrede, men vendt mod Blem: »Det er noget skammeligt, De her har lavet«. Dermed mente han alene dette, at det var skammeligt, at Blem havde manøvreret Landinspektøren ud af Landstinget. Gamle M. M. Smidt undte alle Dage Højre, hvad han mente der tilkom det af Nederlag, og dette var ubegrænset. Han var derfor kun forarget over det, der var passeret hans egen Kandidat.

Da den værste Forbløffelse var overstaaet, kom Ambulancen igen for at hente Valgmanden fra Knudsker; men denne Gang var der ingen tjenstvillige Højremænd ved hans Side til at bære ham ned. Nu maatte Politiet træde til, efter at han havde siddet en god Stund mutters ene i Raadhussalen. Han kunde ikke engang hverken til Højre eller Venstre trøste sig med at sige: »Mohren har gjort sin Pligt. Mohren kan nu gaa«; thi han kunde overhovedet ikke gaa.

I de nærmest paafølgende Dage faldt der naturligvis et skarpt Opgør Sted i Pressen; men gjort Gerning lod sig ikke ændre. Højre havde for stedse tabt Muligheden for at tilbageerobre det bornholmske Landstingsmandat.

Nøjagtig 30 Aar efter var Landstingsvalget paa Bornholm ogsaa yderst spændende. Men nu raadede Socialdemokratiet ikke blot over fem Valgmænd, men havde hele 22, medens det radikale Venstre havde 1 Valgmand. Venstre og Højre havde ogsaa tilsammen 23; men ved Lodtrækningen den 22. September 1936 tilfaldt Landstingsmandatet min gamle Medarbejder, Borgmester Niels Nielsen.

Efter Folketingsvalget 1913 faldt en betydelig Del af mit Arbejde dels paa Rigsdagen dels som Medlem af den overordentlige Kommission, der blev nedsat ved Krigens Udbrud 1914. Her skal ikke i Enkeltheder gøres Rede for dette Arbejde. Men enkelte Ting og Oplevelser fra den usædvanlig bevægede Tid, skal dog omtales alle-rede nu.

Ved Folketingsvalget den 20. Maj 1913 fik Socialdemokratiet 32 Repræsentanter og det radikale Venstre 31, medens Venstre fik 44 og Højre kun 7. Ministeriet Klaus Berntsen havde saaledes mistet sin parlamentariske Basis. Aarsagen dertil var bl. a., at Ministeriet ikke havde evnet at føre Grundlovsspørgsmaalet til en Løsning. Om Kl. Berntsens gode Vilje i saa Henseende tvivlede man ikke; men Venstre havde vist en saadan indbyrdes Uenighed, at det var aabenbart, at Ministeriet ikke kunde samle hele Partiet om sine Forslag, og om Højre vidste man, at det syslede med særlige Planer. Ikke desmindre stillede baade Socialdemokrater og Radikale sig efter Valget paa det Standpunkt, at Ministeriet Berntsen burde fortsætte, for at løse Grundlovsspørgsmaalet. Der opstod derved en ret enestaaende parlamentarisk Situation, idet Flertallet opfordrede Mindretallet til fortsat at danne Ministerium. Der herskede ingen Tvivl om Kl. Berntsens egen personlige Stilling. Han havde utvivlsomt gerne fortsat; men Venstre under I. C. Christensens Ledelse vilde ikke tillade, at Ministeriet fortsatte.

I. C. Christensen havde allerede manifesteret sin afvigende Opfattelse af, hvorledes den ny Grundlov skulde være, i Modsætning til det af Ministeriet Berntsen forelagte Forslag, ved at stille et eget Forslag.

Socialdemokraterne i Folketinget havde ikke som Helhed nogen særlig Lyst til at overtage Regeringen, hverken alene eller i Forbindelse med det radikale Venstre. En overvejende Del af de socialdemokratiske Rigsdagsmænd var af den Opfattelse, at Situationen ikke var gunstig for Dannelsen af en Mindretalsregering alene af Socialdemokrater, og andre var betænkelige ved at faa dannet et blandet Ministerium bestaaende kun af Socialdemokrater og Radikale. Man argumenterede overfor de to Muligheder ud fra den Opfattelse, at Venstre og Højre under ingen Omstændigheder vilde tillade en socialdemokratisk Regering, eller en Regering, hvor Socialdemokraterne havde Førerskabet, at løse Grundlovsspørgsmaalet. Og for Social-

demokratiet var Løsningen af Forfatningsspørgsmaalet det afgørende. Socialdemokraterne gik derfor til det yderste, for at formaa Ministeriet Berntsen til at fortsætte, idet Gruppen i Folketinget fremsatte et Forslag om til Kongen at indsende en Adresse, hvori man indtrængende anmodede Kongen om at opfordre Ministeriet Berntsen til at fortsætte Arbejdet paa at faa det af Ministeriet forelagte Grundlovsforslag gennemført. Venstre stillede under Forhandlingerne om dette Adresseforslag en Dagsorden, hvori man udtalte, at man billigede, at Ministeriet havde indgivet sin Afskedsbegæring, og at man derefter imødeser et Ministerium i Overensstemmelse med Valgdagens Resultat. Denne Venstres Dagsorden blev forkastet; men selve Fremsættelsen gav tydeligt nok Vidnesbyrd om, at Venstre ikke vilde tillade, at Ministeriet Berntsen fortsatte. Socialdemokraterne tog som Følge deraf deres Adresse-Forslag tilbage.

Der førtes derefter en Række Forhandlinger, bl. a. om Dannelsen af et Ministerium, som baade Socialdemokrater, Venstre og Radikale skulde have Andel i; men ogsaa heroverfor stillede Venstre sig bestemt afvisende. Tilsidst naaede man saa til det Resultat, at det mindste af Grundlovspartierne, det radikale Venstre, skulde paatage sig at danne Ministerium.

Den 21. Juni dannedes det andet Ministerium Zahle.

Det lykkedes som bekendt dette Ministerium at føre Grundlovsspørgsmaalet til en Afslutning den 5. Juni 1915. Men det vilde næppe have været muligt for Ministeriet Zahle at naa dette, dersom ikke Verdenskrigen var kommen og havde øvet sit Pres ogsaa paa Venstre og Højre gennem den Usikkerhed, som hvilede paa alt og alle med Hensyn til Fremtiden.

Venstre var uenigt og Højre yderst modvilligt. Endog efter at den kongevalgte Landstingsmand Estrup var død den 24. December 1913, og fhv. Konsejlspræsident Deuntzer derefter var bleven kongevalgt Landstingsmand, og Højres Flertal i Landstinget derved var reduceret til Nul, lavede Partiet Obstruktion ved simpelthen at gøre Thinget beslutningsudygtig ved Udvandring af Salen; en Demonstration der tilsidst førte til Landstingets Opløsning.

I Grundloven af 1866, som ellers havde saa mange uhyrlige Bestemmelser, var der dog ingen, der hindrede en Opløsning af i hvert Fald en Del af Landstinget, nemlig den saakaldte folkevalgte Del. Om Opløsningen af de af Kongen paa Livstid udnævnte 12 Medlemmer var der afvigende Meninger. Kongen selv gjorde gældende, at

disse tolv Landstingsmænd, i Henhold til Grundlovens § 49, dannede en Undtagelse, idet de i Henhold til Paragrafen var valgt paa Livstid. Spørgsmaalet blev ikke egentlig aktuel før Landstingsvalget, idet man ved Opløsningen af Landstinget ikke principielt tog Stilling dertil. Og efter Opløsningsvalget den 10. Juli 1914 havde Højre tabt sit Flertal i Landstinget saa ubetinget, at fortsatte Demonstrationer ikke, kunde føre til noget. Højre tabte nemlig 5 Mandater, hvorefter der blandt de folkevalgte Landstingsmænd var 29 Tilhængere og kun 25 Modstandere af det Grundlovsforslag, som før Opløsningen ikke kunde blive vedtaget. Og af de 12 Kongevalgte var de 9 Tilhængere af Grundlovsforslaget. Den privilegerede Valgret fik ved denne Landstingsopløsning — den eneste Landstingsopløsning under 66-Grundloven — sit Banesaar. Alligevel hengik der omtrent et Aar, inden den ny Grundlov kunde vedtages, og der skulde gaa endnu adskillige Aar, inden Virkningerne af den privilegerede Valgrets Herredømme i vor Forfatning helt kunde forsvinde.

Da Krigen udbrød 1914, var Rigsdagen inde netop for at behandle Grundlovsspørgsmaalet; men Krigens Udbrud og de deraf følgende Begivenheder samlede straks og for en længere Tid saa godt som al vor Opmærksomhed. En dyster Stemning betog saa at sige alle. Ingen kunde heller vide, hvorledes Danmarks Stilling vilde blive under det Verdensdrama, som var iscenesat. De hastigt paa hinanden følgende sejrige Afgørelser, som Tyskerne kunde opvise, gav Anledning til mange modstridende Opfattelser. Nogle, og det var vel nok de fleste, ventede at Krigen snart vilde være afgjort, andre spaaede om en hel ny Situation, efter at have læst Telegrammer om at Rusland mobiliserede tolv Millioner Krigere og som en Tromle vilde knuse alt paa sin Vej. Men efter det katastrofale Nederlag for Russerne ved Tannenberg, var det indlysende, at Rusland ikke var den Magtfaktor, som Vestmagterne med Tillid kunde sætte deres Forhaabninger til.

For os Socialdemokrater var Verdenskrigen ikke en større Overraskelse, end den blev for alle andre, som havde haabet paa, at Fornuften tilsidst kunde sejre over den rene Galskab. Men Fornuften led her, som saa ofte før, sit Nederlag. Alle de Bestræbelser, som Socialdemokraterne satte ind med, for i sidste Øjeblik at afværge Katastrofen, forblev resultatløse. Intetsteds havde Socialdemokratiet Regeringsmagten. Det var andre, der kastede Terningerne, hvorved Krigen blev en Kendsgerning. Ingen kunde selvsagt forudse, hvor-

ledes Krigens Afslutning vilde forme sig, lige saa lidt som nogen sikkert kunde dømme om, hvilke Virkninger Krigen vilde faa politisk og økonomisk, efter at den var endt. Nogle spaaede om en Opgangstid, andre forkyndte almindelig Armod. Nogle ventede et demokratisk Gennembrud i Lande, hvor Demokratiet hidtil enten havde haft trange Kaar, eller slet ikke var taalt. Men naar jeg nu fremholder i Erindringen, hvad der blev spaaet med Hensyn til den fremtidige Verdensudvikling, og sammenligner Spaadommene med Virkeligheden, har jeg en klar Forestilling om, at man ikke skal forlade sig paa Spaadomme, særlig ikke naar disse er følelsesbetonede. Et blandt mange Vidnesbyrd om Rigtigheden af, hvad jeg her siger, skal anføres: En mig særdeles venligsindet Folketingsmand, tilhørende Højre, kom en Dag i August 1914 uden nogen Foranledning fra min Side hen til mig med den trøstende Bemærkning, at han beklagede, at det skulde gaa os Socialdemokrater saa ilde, at Verdenskrigen var bleven til Virkelighed; »thi«, sagde han, »nu er jer Tid jo forbi.« Bemærkningen forbløffede mig i den Grad, at jeg helt undlod at sige andet end dette: »Lad os nu se.« Hvis Højremandens deltagende Bemærkninger just var møntet paa det danske Socialdemokrati, kan man vel ikke nu toogtyve Aar efter paastaa, at han var forlenet med nogen særlig Spaadomsgave.

Jeg var navnlig ængstelig for, at Krigen skulde medføre Vanskeligheder med at opretholde den regelmæssige Forbindelse mellem Bornholm og den øvrige Del af Landet. Derfor tog jeg hjem saa hurtigt, som det lod sig gøre. Umiddelbart efter min Hjemkomst blev der begyndt Udskibning af Korn til København, og derover var der megen Fortrydelse hos store Dele af Befolkningen. Efter en Forhandling med Amtmand Knud Valløe og en Telegramudveksling med Ministeriet, blev der saa af Amtmanden nedlagt Forbud mod en Fortsættelse af den iværksatte Kornudførsel. Forbudets Lovlighed blev bestridt og kunde maaske ogsaa være omtvistelig rent formelt. Men i en Situation som den daværende maatte der naturligvis handles efter Konduite, og man maatte tage Ansvar og Besværlighederne i den Orden, de meldte sig. Amtmand Valløe var i denne Henseende en udpræget Statens Tjener, der ikke var bange for at lægge Navn til det, som i den givne Situation var det rigtige. Der faldt vrede Ord mod os fra dem, for hvem Forbudet betød en Indtægtsbeskæring; men den øvrige Del af Befolkningen billigede det. Senere fik jeg Lejlighed til at skaffe bornholmske Landmænd særlige Fordele

med Hensyn til Udførslen af deres Landbrugsprodukter, saasom Smør og Ost. Dette blev ogsaa anerkendt, og jeg fik adskillige Gange Bevis for, at Vreden over det, der skete i de første Augustdage 1914, var dreven over.

I de første Maaneder efter Krigens Udbrud var der ikke megen Passagertrafik mellem Bornholm og København. Sejladsen var heller ikke uden Fare. Den danske Marine havde udlagt Miner, hvorved Sejladsen i Drogden vanskeliggjordes. Ruten, der før normalt kunde gennemføres fra København til Rønne paa 8 Timer, blev forlænget med ca. 2 Timer. Og hertil kom, at Tyskerne foretog omfattende Minespærringer ved Sundets sydlige Indløb, ligesom de tyske Vagtskibe kontrollerede Ruten ved at borde Skibene. Men eftersom Maanederne forløb, blev der i hvert Fald periodevis flere Rejsende mellem Bornholm og København. Man tilpassede sig simpelthen Krigstiden med alle dens Besværligheder og Farer. Jeg havde flere Gange Lejlighed til at konstatere, at Krigens Farer blev taget som noget uafvendeligt, noget, som det ikke kunde nytte at gøre altfor meget Væsen af. For mit eget Vedkommende mindes jeg kun en enkelt Gang at have næret nogen Betænkelighed ved Sejladsen. Af Hensyn til Minefaren baade i Sundet og i Østersøen maatte Sejladsen foregaa om Dagen. Baadene afgang tidlig Morgen fra Rønne. I de korte Vinterdage med stormfuldt Vejr kunde man dog ikke sejle alene om Dagen. En Tid lang blev al Passagertrafik direkte paa København derfor standset. Rejsen maatte da gøres over Ystad—Malmø.

Jeg skulde en Efteraarsmorgen med Damperen til København. Vejret var lidt surt; men dog ikke anderledes, end at man uden Betænkelighed gik ud. Men efter en Times Sejlads slog en klam, tyk Taage mod Skibet, og paa hele Turen op mod Sundet var det umuligt at faa Landkending. Dette kunde under almindelige Forhold have været ret ligegyldigt, men var det ikke denne Dag, thi Damprens Kompasser var upaalidelige, fordi Skibet havde ligget 3 Maaneder i Havnen med Stævnen den forkerte Vej. Nu maatte man sejle ved Udmaaling af Distancen ved Hjælp af Patentloggen og saa forøvrigt passe godt paa at faa Kostene paa Blændheimen ud for Trelleborg i Sigte. Da Distancen var udløben, blev der af min gode Ven, Kaptajn Andreas Jensen, slaet Halvkraft. Jeg var oppe hos ham paa Broen, og vi spejdede efter de to Koste, saa Øjnene blev ømme. Men alt var en Tid lang forgæves. Pludselig fik vi saa Øje paa en Stage om Styrbord; men der var ingen Kost paa Stagen.

Vi begyndte at spekulere over, hvordan det kunde være gaaet til, at Kosten var borte; men pludselig ser vi nok en Stage uden Kost. Og saa var vi paa det rene med, at vi laa inde i det tyske Minefelt, der var lagt Syd om Falsterbo indtil den svenske Territorialgrænse. Denne var det nemlig, Stagerne betegnede. Vi fik yderligere dette bekræftet ved, at en svensk Damper pludselig strøg tæt forbi os inden for Territorialgrænsen. I det samme begyndte det at sne, saa Sigtbarheden blev endnu ringere. Uden at sige andet end, at det vist var klogest at komme ud af Minefeltet, kommanderede Anders Jensen Roret lagt om, og langsomt gled Skibet sydover, indtil han var sikker paa, at Faren var overstaaet. Der var adskillige Passagerer ombord; men ingen fik nogen Anelse om, hvad der var passeret. Da vi gled ud af Minefeltet, fik jeg den mildest talt besynderlige Tanke, at det kunde være interessant at se, hvorledes Skibets Forparti vilde løfte sig, hvis vi ramlede paa en af Minerne.

Jeg har ofte haft Lejlighed til at beundre vore Søfolks mageløse Koldblodighed. De gør som Regel ikke noget stort Nummer af selv den mest farefulde Situation. Som et smukt Vidnesbyrd herom fortalte Kaptajn Holm mig en Dag, da jeg i et af Krigsaarene stod sammen med ham paa Damperen »Bornholm«s Kommandobro, en lille Historie. Anledningen var, at Damperen den nævnte Dag tog nogle slemme Overhalinger og til Tider krængede svært over. Kaptajnen og jeg kom derfor til at veksle nogle Bemærkninger om, hvorvidt Damperen kunde kæntre eller ej. Kaptajn Holm var af den Opfattelse, at den ikke kunde kæntre, naar den var forsvarlig lastet. I denne Forbindelse fortalte han, at han for nogen Tid siden i meget haardt Vejr og med lovlig megen Last paa Dækket havde været ude for en ret farlig Situation. Han havde selv været paa Broen med gamle Anders Johansen ved Roret. Pludselig havde Damperen faaet en svær Overhaling og krængede saa faretruende over, at Kaptajn Holm havde sagt: »Jeg tror, hun kæntrer!« Dertil havde Anders Johansen kun sagt: »Det ser saadan ud.« Men han forblev iøvrigt rolig ved Roret. Skibet rettede sig, og de dampede videre uden mere Diskussion om den Ting.

Arbejdet i den overordentlige Kommission blev i de senere Aar af Kommissionens Virketid koncentreret gennem Nedsættelsen af et Forretningsudvalg. De allerfleste af Kommissionens Medlemmer havde andet Arbejde at varetage end Kommissionsarbejdet. Det blev derfor nødvendigt at have et Forretningsudvalg, hvis Medlemmer

daglig kunde mødes for at udføre mere presserende Arbejde. Som Medlem af dette Udvalg havde jeg Lejlighed til at deltage i Udførelsen af en væsentlig Del af Arbejdet i Kommissionens sidste Virkeaar.

Enkelte af de mangeartede Opgaver, som Kommissionen blev stillet overfor, skal her omtales, fordi de fik en særlig Værdi derved, at deres Løsning fik Betydning langt ud over Kommissionens Levetid.

Da Undervandsbaadskrigen skærpedes i 1917, og det blev klart, at Amerika vilde beslutte sig for Deltagelse i Krigen, fik den overordentlige Kommission Anmodning om at udarbejde Forslag til en ny Ordning med Spritfabrikkerne, hvorved det kunde blive muligt at indskrænke Forbruget af Korn og andre Raastoffer ved Spiritusfabrikationen. Der var da ialt et Dusin Spritfabrikker i Danmark. Men en Del af dem havde allerede maattet indstille eller formindske deres Produktion og modtog derfor en Godtgørelse.

Spritfabrikationen var en særdeles vigtig Produktion, fordi den angik baade Drikkespiritus og teknisk Sprit samt Gær. Endnu i 1917 var man ikke naaet til at kunne fremstille Gær uden samtidig at producere Spiritus. Størstedelen af Spiritusen anvendtes til Nydelse.

Ifølge De danske Spritfabrikkers Opgørelse blev der i 1916 solgt ikke mindre end 32 Millioner Flasker Akvavit og Brændevin. Det var nu en given Ting, at det enorme Brændevinsforbrug, som dette Salg gav Vidnesbyrd om, under en eller anden Form skulde indskrænkes, fordi de krigsførende Nationer ikke mere vilde tillade de fornødne Raastoftilførsler. Vi stod saaledes overfor Nødvendigheden af en Rationering af Forbruget, enten direkte eller indirekte. Jeg erklærede mig straks for at være en absolut Modstander af, at Kommissionen skulde beskæftige sig med direkte at rationere Drikkespiritus, alene af den Grund, at jeg ikke øjnede Mulighed for at faa en saadan Rationering iværksat og praktiseret paa en blot nogenlunde tilfredsstillende Maade. Mangfoldige Mennesker nød aldrig Spiritus, andre nød kun lidt engang imellem, og atter andre nød til Overflod og vilde være parat til at gøre Forsøg paa at faa Del i andres Rationer. Desuden fandt jeg, at man nu burde benytte Lejligheden til at vænne Befolkningen af med den gængse Forestilling om, at Brændevin er en daglig Livsfornødenhed. Kommissionen indtog derefter uden mere vidtløftig Drøftelse det Standpunkt, at man i Stedet for direkte Rationering skulde søge anvendt

Bestemmelser med Hensyn til Produktion og Priser, som kunde tjene til en Indskrænkning af Forbruget. For at kunne iværksætte den ny Ordning, som helst skulde have en mere blivende Karakter, ansaa vi det for nødvendigt at samle Produktionen i een eller højst et Par Fabrikker. Disse maatte saa rationeres i deres Raastofforbrug i Forhold til den tilladte Produktion, og for at det producerede Kvantum Drikkespiritus kunde strække til, skulde Prisen sættes saa højt, at Produktionen og Efterspørgslen var sammenfaldende. Kommissionens Planer i saa Henseende blev bifaldet af Ministeriet, og De danske Spritfabrikkers Ledelse gik, ret velvillig indstillet, ind paa Planen. For dette Selskab aabnedes der jo ogsaa Udsigt til at faa Pladsen som Enehane i Kurven.

Omkostningerne ved Koncentrationsordningen blev dækket gennem Oprettelsen af en Koncentrationskasse, hvortil der blev indbetalt visse Afgiftsbeløb, som ekstra blev paalignet Spiritusen. Ordningen har som bekendt forlængst bestaaet sin Prøve. Alle Spritfabrikker paa nær De danske Spritfabrikker er nedlagt, og hele den danske Gær- og Spiritusproduktion er ordnet ved Lov, der har Gyldighed for en længere Aarrække.

Det var i Grunden et fantastisk dristigt Eksperiment, den overordentlige Kommission her indlod sig paa. Den fattige Mands Snaps, som i umindelige Tider havde været Tabu, og om hvis Urørlighed heftige Diskussioner baade i og udenfor Rigsdagen havde fundet Sted, naar nogen havde vovet at antaste den, blev nu pludselig sat saaledes op i Pris, at Begrebet Urørlighed i Forbindelse med Snapsen fik en Betydning, der var stik modsat af, hvad man hidtil havde forstaaet ved Begrebet. Hidtil havde man normalt kunnet købe en Flaske Snaps for en Femogtyveøre. For Fremtiden skulde en lille Snaps koste halvtreds Øre. Men Nødvendigheden var over os. Da jeg kom op i den socialdemokratiske Rigsdagsgruppe med Forslaget, blev jeg ganske naturligt modtaget med nogle højlydte Fyraab; men da jeg havde motiveret det, blev det uden videre Modsigelse enstemmigt godkendt. Alle forstod, at der her var Tale om en økonomisk og social Foranstaltning, der for al Fremtid kunde faa den største Betydning. Det er vist heller ikke urigtigt at sige, at netop denne Foranstaltning har bidraget mere end noget andet til at nevtralisere Forbudsspørgsmaalet i Danmark, hvorved dette er blevet udløst af den nære Forbindelse med Alkoholproblemet, som i flere Lande har sat Sindene i stærk Bevægelse. Det var ogsaa en kraftig Ned-

sættelse af Forbruget, her blev iværksat. Som allerede anført, var Salget af Akkvavit og Brændevin i 1916 32 Millioner Flasker. I 1919 var det reduceret til knap 2½ Mill. Flasker. Senere har det været stigende og faldende, men kun i ringe Omfang. I Forhold til Befolkningstallet er det praktisk taget den Dag i Dag, som det var i 1919.

Arbejdet i den overordentlige Kommission var nok interessant, forsaavidt som man gennem Arbejdet der høstede Erfaringer af stor Værdi for senere Arbejde; men der var paa den anden Side noget nedslaaende ved at møde saare ringe Forstaaelse hos adskillige ærede Medborgere, som var indstillet paa, at de skulde have Ret til, selv om det gik udover andre, ja, udover hele Samfundet, at berige sig mest muligt, mens Krigen stod paa. Det er ikke min Agt her nærmere at udrede den overordentlige Kommissions Arbejde og dens Betydning. Den blev uheldigvis umiddelbart efter dens Start kritiseret ud fra rent politiske Synspunkter, uagtet baade dens første Formand, Hr. Christoffer Hage, og dens Formand efter Hage, Hr. Overformynder Friis, i ingen Henseende med Rette kunde beskyldes for gennem deres Ledelse af Kommissionen at tilstræbe politiske Formaal. Jeg skal iøvrigt kun udtale mig om Hr. Overformynder Friis, eftersom jeg ikke var Medlem af Kommissionen under Chr. Hages Ledelse. Men med Overformynder Friis havde jeg et omfattende Samarbejde, og jeg kom til at beundre hans store Arbejdsevne og hans Smidighed som Forhandlingsleder. Han gav aldrig Anledning til Tvivl om, hvilke Hensigter han havde med sit Arbejde. Han vilde tjene Staten, fordi han følte sig som Statens Tjener, ogsaa naar han blev stillet overfor Situationer, ved hvilke det personlige kunde være penibel nok. Jeg skal nævne en saadan Situation, fordi denne tillige kaster et karakteristisk Lys over en anden af denne Tids Personligheder. Da Tilførselsvanskelighederne skærpedes, blev det nødvendigt at træffe særlige Foranstaltninger med Hensyn til Sukkerproduktionen, Sukkerforbruget og Sukkerpriserne. Vi blev tvungen til at rationere alle Fødemidler. Og vi blev tillige nødsaget til at indskrænke Produktionen baade af Fødemidler og andre Varer. Da den udvidede Undervandsbaadskrig proklameredes i 1917, saa vi os nødsaget til omgaaende at slaa Svinene ned uden Hensyn til Vægten. Kun en Brøkdel af vor store Svinebestand blev bevaret. En udvidet Sukkerordning var ogsaa bleven nødvendig. Og i den Anledning blev De danske Sukkerfabrikkers Direktør, Hr. Konferens-

raad Gammeltoft, anmodet om at komme op i den overordentlige Kommission. Han blev her modtaget af Formanden, Overformynder Friis, Direktør Heilbuth og mig. Overformynderen indledede Samtalen paa sin vante spagfærdige Maade med et Velkommen til Direktør Gammeltoft. Synlig ophidset tog Direktør Gammeltoft straks fat paa at fortælle os, at han ikke kunde finde nogen Rimelighed i, at Kommissionen blandede sig i hans Sager. Direktør Gammeltoft, der var en statelig Herre at se paa, fortsatte længe, uden at der var Udsigt til, at han paa langt nær havde sin Vredes Skaal udtømt. Overformynderen sagde saa efter en halv Times Forløb ganske blidt: »Undskyld, Hr. Konferensraad! Det var egentlig os her, der havde et og andet at sige. Men De har aabenbart misforstaaet vor Henvendelse til Dem.« Direktør Gammeltoft tav et Øjeblik stille, hvorefter han sagde: »De maa undskylde mig. Dette her er kommen bagpaa mig.« Da dette var sagt, gik vi til de konkrete Spørgsmaals Behandling. Der blev naturligvis i den kommende Tid ført mange og langvarige for ikke at sige besværlige Forhandlinger mellem den overordentlige Kommission og De danske Sukkerfabrikker. Meget betydende Overenskomster blev indgaaet; men Kontrakter med vidtløftige Detailbestemmelser blev ikke udformet. Vi haabede paa gensidig Forstaaelse og Ordholdenhed. Da den endelige Opgørelse flere Aar efter skulde finde Sted, var der en Mellemregning paa nær ved en halv Milliard. Den blev uden Besvær opgjort til gensidig Tilfredshed. Det var nok skrappe Folk, der sad for Styret i De danske Sukkerfabrikker, men de var respektable.

Nogle Aar senere, da jeg var Indenrigsminister, traf jeg den gamle Konferensraad ved en Sammenkomst paa Finsens Lysinstitut, som han viede en Del af sine Kræfter. Da var han ikke længere Direktør for Sukkerfabrikkerne; men han mindedes aabenbart Forhandlingerne i den overordentlige Kommissions Tid, thi han sagde nu til mig, idet han lagde sin Haand paa min Skulder: »Det var nu alligevel rigtigt, hvad vi foretog os sammen i Krigstiden oppe i den overordentlige Kommission.«

Senere har jeg paany haft Lejlighed til at føre omfattende Forhandlinger med Ledelsen af De danske Sukkerfabrikker, og som Handelsminister har jeg haft Mulighed for sammen med Sukkerfabrikkerne at faa tilvejebragt en fast Sukkerordning, hvorved Sukkerroedyrkingen og Sukkerproduktionen har kunnet opretholdes i Danmark.

Der forekom ogsaa enkelte muntre Episoder i den overordentlige Kommissions Tilværelse. En saadan hændte en Dag under Forhandlingerne om Skotøjspriserne. I disse Forhandlinger deltog bl. a. de to noget forskellige Personligheder: Direktør Max Ballin paa den ene Side og Professor L. V. Birck paa den anden Side. Forhandlingerne havde ikke et Forløb, der afveg væsentlig fra saa mange andre Forhandlinger, der blev ført. Men Professor Birck blev alligevel — i hvert Fald tilsyneladende — meget vred paa Direktør Ballin, der havde fremsat visse Indvendinger mod det, som Professorens havde paastaet; thi pludselig sprang Professor Birck hen mod Direktør Ballin og ruskede ham truende, idet han sagde: »De maa være varsom med, hvad De siger til en hvid Mand.« Denne Udtalelse havde kun altfor tydeligt Adresse til Direktør Max Ballins jødiske Afstamning, og den var i Virkeligheden heller ikke andet end en Racedemonstration i Almindelighed; thi Direktør Max Ballins Forretningsførelse overgik ikke med Hensyn til Smartnes, hvad mange af de Kristne tillod sig i hine Tider. Jeg havde rig Lejlighed til ved mangfoldige Møder nøje at studere Direktør Ballin og har egentlig kun gode Minder om ham. Han var hyggelig og liberalt tænkende. Dertil kom, at han i sin sociale Forstaaelse var langt forud for adskillige af dem, der gik for at være pæne kristelige Mennesker. Det blev Ballins Vanskæbne, at hans Virksomheder blev de første Ofre i det økonomiske Ragnarok, som Kristne og Jøder i dette Land trolig havde hjulpet hinanden med at faa over Landet. Max Ballin tog Konsekvensen af sine Fejlgreb, da der hverken blev ydet ham Trøst eller Hjælp hos Venner og Makkere. Andre kunde ved Hjælp af det, som de havde bjerget i Behold, ride Stormen af og kan give Tonen an den Dag i Dag, skønt mindst lige saa skyldige som Max Ballin.

Den overordentlige Kommission kunde naturligvis ikke vente at blive egentlig populær, skønt den udførte et stort og paakrævet Arbejde. Men den fortjente større Anerkendelse, end der blev ydet den. Det store Arbejde blev — i hvert Fald for de menige Medlemmers Vedkommende — udført gratis. Vi fik, som det hed, et mindre Beløb til Dækning af visse personlige Udgifter under Arbejdet. De i København boende Medlemmer fik hver 500 Kr. og vi, der boede udenfor København, fik 1000 Kr. Men for disse Penge kunde vi udenbysboende naturligvis ikke holdes skadesløse. Det kunde derfor kun overraske os, at vi, da Kommissionen blev ophævet

i 1921, af Indenrigsministeren blev entlediget alene gennem en fire Liniers intetsigende Takskrivelse. Jeg formoder, at højere politiske Hensyn havde været hindrende for, at der blev taget sømmelig Afsked med Kommissionen. Medlemmerne var heldigvis saaledes stillet baade med Hensyn til Humør og Økonomi, at de for egen Regering kunde samles paa en Restauration for at sige hinanden Farvel efter endt Arbejde. Og dermed var den overordentlige Kommissions Saga ude. Den endte med en Bekræftelse af det gamle Ordsprog: »Utak er Verdens Løn«.

*

Da Verdenskrigen var endt, opstod der nye Vanskeligheder for Regeringen og for de to Regeringspartier, der tilsammen kun havde et Par Stemmers Flertal i Folketinget. Oppositionen krævede Krigstidens mange Restriktioner ophævet saa at sige omgaaende. Navnlig skulde »de snærende Baand«, der var lagt om Handelen, skæres op, for at den fulde individuelle Frihed paany kunde udfolde sig. Der var altsaa en vis Lighed mellem Kravene i Aarene 1919 og 20 og Kravene nu fra Handelens Side; men i 1919—20 var det umuligt at opretholde Restriktionerne, fordi der efterhaanden opagiteredes de mest fantastiske Forestillinger om, at Danmark vilde gaa en glansfuld økonomisk Tid imøde i samme Øjeblik, som Restriktionerne faldt, og vi tillige fik et andet Styre i Landet. Der var forøvrigt ikke Tale om Importforbud, og da Vestmagternes Blokadebestemmelser faldt bort, blev der i Løbet af nogle Maaneder importeret saa store Mængder af fremmede Varer, at vor Betalingsbalance kom i en saadan Uorden, at Kronekursen sank til under det halve af det normale. Regeringen gjorde i den sidste Del af 1919 et Forsøg paa ved Fremsættelsen af et Valutalovforslag at standse Varespekulationen; men Forsøget blev blankt afvist af Oppositionen. Jeg var Socialdemokratiets Ordfører, da Lovforslaget var til første Behandling, og fuldt overtydet, som jeg var om, at Spekulationen vilde ende med en økonomisk Katastrofe for Landet, søgte jeg baade i Salen og i Udvalget at vinde Forstaaelse for det farlige i fortsat at lade Tingene gaa deres ukontrollerede Gang. Jeg støttedes ogsaa stærkt af enkelte af det radikale Venstres Mænd; men desværre var andre paavirket af Oppositionens haardhændede Agitation. Og Resultatet blev, at Forslaget ikke kunde fremmes. Oppositionen havde i Virkeligheden allerede paa dette Tidspunkt Overtaget, og den fik det

mere og mere, eftersom vi nærmede os Foraaret 1920. Ministeriet var træt efter den lange og besværlige Regeringsperiode fra 1913. Det skyldtes i Virkeligheden i overvejende Grad Socialdemokratiets kraftige Støtte overfor Ministeriet, at dette holdt ud til Foraaret 1920. Det sønderjydske Spørgsmaals Løsning blev Ministeriets sidste store Indsats. Det var nok formelt paa dette Spørgsmaal, at Ministeriet styrtedes; men da Oppositionen endelig naaede at faa Magten ihænde, var den ikke istand til at rokke ved den Løsning, som Ministeriet Zahle havde tilrettelagt ved Socialdemokratiets haandfaste Bistand.

De sidste Dage af Marts 1920 og de første Dage af April blev usædvanlig begivenhedsrige. Oppositionen krævede Valg afholdt til Folketinget. Regeringen og Regeringspartierne vilde navnlig have en retfærdig Valgkredslov gennemført, inden Valg blev udskrevet. Just som Sagen stod saaledes, brød Godsejer Moesgaard Kjeldsen med det radikale Venstre, og Redaktør E. Marott brød med Socialdemokratiet. I umiddelbar Rækkefølge heraf gav Kongen den 29. Marts Ministeriet Zahle Afsked, fordi det ikke øjeblikkelig vilde udskrive nyt Valg til Folketinget. Da Ministeriet derefter nægtede at fungere videre, blev Forretningsministeriet Liebe dannet den 30. Marts. Ministeriet Zahles Afskedigelse vakte en voldsom Forbitrelse i de to Regeringspartier. Forbitrelsen var navnlig stor indenfor Socialdemokratiet, fordi der allerede den 27. Marts af Arbejdsgiverforeningen var varslet General-Lock-out fra den 9. April at regne. Svaret herpaa og paa Ministeriets Afskedigelse blev et Varsel om Generalstrejke overfor alle Funktioner i Samfundet fra den 30. Marts Kl. 9½ at regne; med mindre imødekommende Svar inden nævnte Dato og Klokkeslet var givet paa de af Socialdemokratiet og Fagforeningerne opstillede Krav, der gik ud paa, at Ministeriet skulde genindsættes og Rigsdagen sammenkaldes for at færdigbehandle Valglovsforslaget. Rigsdagen var ikke samlet, idet der var givet Paaskeferie, da alt dette passerede. Jeg var taget hjem til Bornholm og deltog derfor ikke i Partiets Drøftelser om Iværksættelsen af Modforanstaltninger mod det, der var planlagt mod Ministeriet og Regeringspartierne; men da jeg modtog Meddelelse om det passerede, billigede jeg ganske mit Partis Beslutninger. Skærtorsdag den 1. April modtog jeg et Telegram om øjeblikkelig at komme til København sammen med Folketingsmand K. H. Kofoed, som ogsaa var taget hjem paa Paaskeferie. Det viste sig imidlertid, at vi ikke

kunde komme med Rutebaaden; thi Søfolkene havde allerede nedlagt Arbejdet. Efter forskellige Overvejelser frem og tilbage lykkedes det os endelig at faa hyret en Kvaseskipper til at sejle os til Ystad i Sverige mod en Betaling af 300 Kroner pro Persona. Det var halv-surt Vejr, da vi Kl. 11 Skærtorsdag Aften stod ud af Rønne Havn med den lille Skude. Baade Fru Kofoed og min Hustru tog mod-faldne Afsked med os paa Kajen. Vi naaede tidlig Langfredag Morgen til Ystad og besluttede straks at hyre en Bil til Malmø for hurtigst muligt at naa frem, inden Forbindelsen over Øresund ophørte. Bilen viste sig at være mindre driftssikker; men frem naaede vi da op paa Formiddagen, og lidt over Middag var vi i København. Situationen var paa dette Tidspunkt langt fra afklaret. Der var nok indledet visse Forhandlinger om en fredelig Udgang af den farlige Stilling, som Landet truedes af; men ingen kunde vide noget bestemt om Afslutningen. I Løbet af faa Timer blev jeg indvalgt i en Kommission, som havde til Opgave under Generalstrejken at sørge for de nødtørftigste Levnedsmidler til Hovedstaden. Kommissionen kom forsaavidt øjeblikkelig i Funktion, som den modtog en Række Henvendelser fra Institutioner af forskellig Art om Dispensationer fra en strengere Rationering.

Da Krisen var endt med Ministeriet Liebes Afgang og Dannelsen af Ministeriet M. P. Friis, i hvilket to Socialdemokrater Borgmester J. Jensen og Borgerrepræsentant P. J. Pedersen fik Sæde, kunde Rigsdagen i Hast sammenkaldes for at vedtage den ny Valglov, hvorefter Folketingsvalget blev udskrevet til den 26. April 1920.

Krisen var først overstaaet første Paaskedags Morgen. Den socialdemokratiske Rigsdagsgruppe var samlet hele Natten mellem Paaskelørdag og Paaskedag, for at afvente Resultatet af Forhandlingerne, der førtes paa Amalienborg om Krisens Afslutning. Da vi fik Meddelelse om, at Gruppen skulde sanktionere Valget af de to Socialdemokrater, der skulde indtræde i Ministeriet Friis, opstod der nogen Personvanskelighed. Der var straks Enighed om, at den ene Repræsentant skulde være Borgmester J. Jensen. Men da Forretningsføreren for Smedeforbundet I. A. Hansen blev bragt i Forslag som den anden, blev der karakteristisk nok af Fagforeningsrepræsentanter udtalt Betænkkelighed. Betænkkeligheden vedrørte aldeles ikke I. A. Hansens Person; men alene dette, at man var i Tvivl om, hvorvidt Arbejderne vilde forstaa Betydningen af, at en saa aktiv Fagforeningsrepræsentant som I. A. Hansen blev Medlem af Mini-

steriet under de givne Forhold. Efter nogen Drøftelse frem og tilbage enedes man saa om at opfordre Typografernes mangeaarige Leder, P. Hvidtfeldt, til at overtage Stillingen som Minister. Da Hvidtfeldt ikke var tilstede, maatte en Deputation sendes ud til ham, endnu før Solen stod op, for at formaa ham til at overtage det ærefulde Hverv. Men Peter Hvidtfeldt var ikke tilsinds at lade sig overrumple. Han lod Deputationen forstaa, at han ikke paa denne Tid af Natten vilde lege Aprilsnar. Kort fortalt: Hvidtfeldt vilde ikke være Minister. Derefter henvendte man sig til Borgerrepræsentant P. J. Pedersen, som straks erklærede sig villig til at indtræde i Ministeriet.

Ved Dannelsen af Ministeriet M. P. Friis mistede den overordentlige Kommission sin Formand, idet Departementschef Riis Hansen, som var bleven M. P. Friis' Efterfølger, blev Medlem af Ministeriet. Jeg maatte derfor som Kommissionens Næstformand forestaa Kommissionens Arbejde hele April Maaned. Følgerne deraf var, at jeg maatte blive i København adskillige Dage efter Ministeriets Dannelselse, og efter at Valgkampen var begyndt. Da jeg endelig var færdig til at rejse hjem, kunde jeg ikke komme til Bornholm, fordi Sømændene havde »fortsat« den Generalstrejke, som ikke var bleven til Alvor. Jeg maatte saa i min Nød henvende mig til Stats- og Forsvarsminister M. P. Friis, for at formaa ham til at befordre mig til Bornholm med et af Marinens Skibe; thi jeg maatte nødvendigvis hjem for at holde Vælgermøder.

Min Henvendelse blev omgaaende besvaret med, at jeg Kl. 8 næste Dags Aften skulde møde ved Toldboden. Da jeg kom til Toldboden blev jeg noget overrasket over at finde en Undervandsbaad liggende der. Men Chefen for Baaden gav mig den Besked, at han laa der for at modtage mig til Befordring over Østersøen. Jeg gik ogsaa uden Betænkning ombord. Ude i Drogden løb vi i tæt Taage fast i Mudderet; men ellers forløb Turen til Rønne baade sikker og fornøjelig. Under Krigen havde jeg Snese af Gange maattet gøre Turen mellem København og Bornholm under saa ugunstige og farlige Forhold gennem baade faste og løse Miner, at jeg selvsagt maatte befinde mig sikker i en god dansk Undervandsbaad.

De brave bornholmske Sømænd nægtede som sagt at gaa ombord i Skibene igen, da Generalstrejkevarslerne var taget tilbage. Dampskibsselskabet i Rønne søgte saa uden deres Bistand at faa Rutebaadene i Fart paany. Det lykkedes ogsaa Selskabet at faa nogen-

lunde regelmæssig Drift etableret; men Søfolkene mødte naturligvis op ved Baadenes Afgang og ved deres Ankomst, og helt uden Tilraab kunde Skibene fornuftigvis ikke komme og gaa, saalænge Strejken stod paa. Enkelte Sømænd, der havde været livligere med Tilraab, end Selskabet fandt passende, kunde, da Strejken var endt, ikke blive antaget igen. Et Par af dem drog paa Langfart, og en anden stod parat til at gøre det samme. Men han var gift og havde Hustru og smaa Børn. Jeg fik Meddelelse om hans Stilling, og lovede ogsaa, særlig af Hensyn til Hustruen, der var højt frugtsommeligt, at forsøge paa at formaa Selskabets Direktør til at tage Manden i Hyre igen. Jeg var imidlertid paa det rene med, at det vilde veje til overfor Direktøren, at jeg kunde faa Amtmand Valløe til at følge med op til ham, for at tale Sømændens Sag. Jeg gik hen til Amtmanden, satte ham ind i Sagen, hvorefter han straks erklærede sig villig til sammen med mig at gaa op til Direktør Lund. Direktøren modtog os med Forundring, hvorefter Amtmanden holdt en højtidelig Tale om Fred og Forsoning nu efter endt Strid. Og saa kom Finalen: Matros Kjæmpe havde jo været 16 Aar i Selskabets Tjeneste, og det var alene af den Grund svært for ham at skulle tage paa Langfart o. s. v. Direktør Lund var bleven synlig rørt ved Amtmand Valløes Veltalenhed. Og da vi gik, var Sagen i Virkeligheden afgjort, som af os ønsket. Matros Kjæmpe kom paany ud at sejle med Rønne-Baaden. Da vi kom ud paa Gaden, sagde Amtmand Valløe, idet han gav mig et lille Puf: »Den klarede vi egentlig godt!«

Adskillige Aar efter læste jeg i Bornholmerbladene, at Matros Kjæmpe var død, og at han var fulgt til Graven af et stort Følge, deriblandt Dampskibsselskabets Direktør og Bestyrelse. Flagene fra Selskabets og Havnens øvrige Bygninger havde vajet paa halv Stang. En tro og paalidelig Sømænd, der i mange Aar havde virket i Dampskibsselskabets Tjeneste, var altfor tidlig gaaet bort.

Denne lille menneskelige Historie fortælles her som et Vidnesbyrd om, at det er godt at kunne tilgive og glemme.

Valgkampen forud for Folketingsvalget den 26. April 1920 var de fleste Steder i Landet usædvanlig bitter. Det var især det radikale Venstres Kandidater, der maatte taale alle mulige Tilraab og Forhaanelser paa Vælgermøderne, fordi det radikale Venstre havde billigt Erklæringen om Generalstrejken. Men ogsaa de socialdemokratiske Kandidater fik en uvenlig Modtagelse saa at sige overalt paa Landet. Jeg dannede forsaavidt heller ikke nogen Undtagelse, som

jeg paa alle Vælgermøder mødte en uvant Tavshed hos Modstanderne. Derimod var jeg ikke paa noget Møde Genstand for Tilraab eller fornærmelige Afbrydelser. Det var mig derfor baade en Overraskelse og Skuffelse, at jeg paa Valgdagen maatte notere, at mit Stemmetal var dalet med et Tusinde siden Valget i 1918. Mine Partifæller, der var Kandidater andre Steder i Landet, maatte notere tilsvarende Tab; men jeg fandt alligevel, at jeg var bleven svigtet ufortjent i Forhold til det Arbejde, som jeg i Krigsaarene havde udført for at holde ikke mindst Bornholm fri af Vanskelighederne, som Krigen foraarsagede.

Valglovsrevision. - Forhandlingerne om en Trustlovgivning. - Børsmødet 1930. - Sorgløshed hos ledende Mænd overfor Krisen, der nærmede sig for vort Erhvervsliv umiddelbart efter Krigen Ophør.

Arbejdet i den overordentlige Kommission lagde i den Grad Beslag paa min Tid, at jeg kun paa Afstand kunde følge med i den Del af Lovgivningsarbejdet, som laa udenfor det, der tangerede de egentlige Krigstidsforanstaltninger. Men overfor et af Efterkrigstidens allermest brændende Spørgsmaal kom jeg dog til at øve en vis Indflydelse, tildels bag Kulisserne, nemlig overfor Udformningen af en ny Rigsdagsvalglov.

Valgloven af 1915 var nok en bedre og mere retfærdig Lov end den Valglov, der var gældende før 1915; men den var dog langt fra tilfredsstillende for andre end Venstre. Som en naturlig Følge heraf krævede ikke blot Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, men tillige Det konservative Folkeparti, at en ny Valglov skulde gennemføres, inden næste Valg til Folketinget skulde finde Sted. Venstre lagde derimod alt tilrette efter, at Valgloven kunde forblive uændret, saa Partiet kunde vedblive at have en Fortrinsstilling ved Mandatfordelingen i Forhold til Stemmerne.

Den 18. November 1919 forelagde Indenrigsminister Ove Rode i Folketinget Forslag til en ny Rigsdagsvalglov. Dette Forslag, der naturligvis billigedes af de to Regeringspartier, tilfredsstillede imidlertid ikke de Konservative, der ønskede Forholdstalsvalgmaaden praktiseret saaledes, at Vælgerne ikke kunde blive fristet til at stemme for det næstbedste i Stedet for det bedste, som Partiets Ordfører, Hr. Asger Karstensen, udtrykte sig i Folketinget, da han

motiverede sit Partis Standpunkt. De konservative Vælgere skulde ikke vedblivende være udsat for den Fristelse at have Valget imellem enten at stemme paa en Venstremand i Stedet for paa den konservative Kandidat, eller at risikere, at en Socialdemokrat eller Radikal ellers vilde blive valgt. Forslaget var til første Behandling i Folketinget den 6. December 1919. Det konservative Folkeparti blev ved denne Lejlighed af dets Ordfører, Hr. Asger Karstensen, bundet meget stærkt til at fastholde, at Forholdstalsvalgmaaden blev gennemført saaledes, at hvert Parti sikredes Mandater i Forhold til dets Stemmetail. Han mindede saaledes i sin Ordførertale om, at de Konservative paa deres sidste Landsraadmøde havde vedtaget en Udtalelse om, at Partiets Rigsdagsgrupper skulde arbejde for en ny Valglov i Overensstemmelse med de Synspunkter, som han her fremhævede som de rigtige.

Venstres Ordfører Hr. Sigurd Berg var i Realiteten blankt afvisende overfor Forslaget om at ændre Valgloven. Han krævede, at Spørgsmaalet om Ændring af Valgloven skulde henvises til Behandling i en Kommission.

Borgbjerg, der var Socialdemokratiets Ordfører, lod tydeligt nok af hele sin Holdning skinne igennem, at Socialdemokratiet var villigt til at forhandle om en Ændring af Lovforslaget i Retning af at imødekomme de Konservatives Ønsker. Og det samme gav Indenrigsministeren Udtryk for. Efter dette skulde der være gode Muligheder for, at de tre Partier kunde enes om at gennemføre en retfærdig Rigsdagsvalglov i Løbet af kort Tid, og inden Folketingsvalg skulde finde Sted. Man vidste imidlertid, at der indenfor det konservative Folkeparti foregik stærke Brydninger, fordi en Del af Partiets Medlemmer ikke vilde handle uden om Venstre; men tværtimod vilde virke i intim Forstaaelse med Venstre for at faa Regeringen styrtet. Bindemidlet mellem disse Medlemmer af det konservative Folkeparti og Venstre var Flensborgpolitiken, og Modstanden mod Gennemførelsen af den saakaldte Trustlov, som skulde virke til Beskyttelse for det forbrugende Publikum, efter at Loven af 7. August var helt ophævet. Valglovssagen blev saaledes kædet sammen med andre højpolitiske Sager, og blev sammen med disse det afgørende Spørgsmaal i Marts- og April-Dagene 1920, da Ministeriet Zahle blev styrtet, og General-Lockout og General-Streike varslede bevægede Tider for Danmark.

Da første Behandling af Valglovsforslaget var tilendebragt, og

Lovforslaget henvist til et Udvalg, stod det klart for de fleste, at Forslaget ikke lod sig gennemføre, før store Vanskeligheder var overvunden og slet ikke ved Forhandling med Venstre, som for enhver Pris vilde have sin urimelige Fortrinsstilling bevaret. Der blev som en naturlig Følge heraf tilvejebragt en vis Forstaaelse om, hvorledes Arbejdet for en ny Valglovs Gennemførelse skulde gribes an, af den Del af de Konservative, som vilde forblive tro mod Løfterne om at virke for en retfærdig Valglov og af Indenrigsministeren og Regeringspartierne.

Ove Rode og Asger Karstensen fandt hurtig hinanden i Forstaaelsen af, hvad der kunde blive Tale om at opnaa Enighed om. Asger Karstensen havde udarbejdet et Valglovsforslag i Overensstemmelse med de Konservatives fremførte Krav, og dette Forslag blev af de konservative Udvalgsmedlemmer stillet som Ændringsforslag, da Regeringsforslaget gik til 2. Behandling den 26. Februar 1920. Asger Karstensen vidste godt, at han ikke kunde stole paa Flertallet af sine Gruppefæller; men han støttedes stærkt af sin Gruppeformand Hr. Johan Knudsen og af Professor Birck, der begge ligesom Asger Karstensen selv følte sig frastødt af Flensborgpolitikken, men billigede en Trustlovgivning. Alle maatte de imidlertid af Hensyn til Partidisciplinen gøre forholdsvis gode Miner til det slette Spil, der var under Udfoldelse. Da de fik afgjort Sikkerhed for, at en Del af de Konservative var parat til at svinge Kravet om en Revision af Valgloven for at tækkes Venstre, udvidede de deres Forbindelse til den anden Side for at have Vished for, at der ikke skulde opstaa Modsætningsforhold mellem Tilhængerne af en Revision af Valgloven.

Professor Birck, som jeg saa at sige daglig samarbejdede med i den overordentlige Kommission, henvendte sig til mig om Sagen og anmodede mig om at komme op til ham samme Dags Aften paa Hotel »Kongen af Danmark«, hvor han den Gang havde fast Bopæl. Ved Sammenkomsten hos Birck var Asger Karstensen tilstede. De oplyste, at der bag Kulisserne arbejdedes under Højtryk for at tilrettelægge den Situation, der først modnedes til Udfoldelse i Slutningen af Marts Maaned 1920, da Ministeriet blev styrtet gennem en oplagt politisk Utroskab. Jeg maatte paa det nævnte Møde svare d'Hrr. Birck og Asger Karstensen, at jeg ikke havde nogen Art af Mandat til at forhandle om Valglovsspørgsmaalet. Borgbjerg var Socialdemokratiets Ordfører, og uden hans Medvirkning var det

ganske nytteløst at drøfte Enkeltheder i Valglovsforslaget. Dette forstod de to Herrer naturligvis godt. Deres Hensigt med at tilkalde mig til Mødet var ogsaa kun at bevæge mig til at informere Borgbjerg om Situationen, som den forelaa. Umiddelbart efter det naturlige Møde paa »Kongen af Danmark« gav jeg Borgbjerg Underretning om, hvad der var passeret. Han var straks villig til at deltage i Drøftelser om Valgloven sammen med de nævnte Mænd. Dagen efter blev et Møde berammet til at finde Sted paa Johan Knudsens Værelse paa Centralhotellet. I dette Møde deltog Professor Birck ikke, fordi han var optaget andetsteds; men jeg var tilstede sammen med Borgbjerg, Asger Karstensen og Johan Knudsen. Mødet blev holdt om Dagen, og Mødedeltagerne gav sig god Tid til at gennemdrøfte Stillingen. Af de faldne Udtalelser fremgik det med al ønskelig Klarhed, at en stor Del af det konservative Parti allerede var saa langt fremme paa Forstaaelsens Vej med Venstre, at en Vaklen hos Tilhængerne af Valglovsrevisionen vilde være ensbetydende med, at det vilde være omsonst at arbejde videre paa at faa Revisionen gennemført, inden Folketingsvalget skulde finde Sted. Da Mødedeltagerne skiltes, var Enighed og Forstaaelse ogsaa bleven tilvejebragt om Hovedindholdet af en ny Valglov, naturligvis under Forudsætning af, at den socialdemokratiske Rigsdagsgruppe billigede de trufne Aftaler. Det var dermed klart, at dersom de Konservative ikke vilde svigte deres eget Valglovsforslag, kunde Valglovsspørgsmaalet hurtigt blive løst. Men herom herskede der Tvivl lige til det sidste — og med Rette —. De vaklende Konservative blev dog paa et vist Tidspunkt meget fortrydelige overfor Venstre, fordi Sigurd Berg havde tilbudt Ove Rode et Forslag, som kun kunde tjene til at genere de Konservative. Men Presset fra Venstre og det fælles Ønske om at faa Regeringen styrtet bragte paany de Konservative til at følge Venstre og underkaste sig Venstres Vilje.

Tredje Behandling af Valglovsforslaget fandt Sted i Folketinget den 27. Februar 1920. Det blev vedtaget med Regeringspartiernes Stemmer, medens Oppositionspartierne undlod at stemme. Den 2. Marts var Lovforslaget til 1. Behandling i Landstinget. Piper var de Konservatives Ordfører. Han henviste til, hvad Partiet havde fremført i Folketinget; men var iøvrigt valen. Tiden var endnu ikke moden for at bekende Kulør. Det var dog tydeligt nok, at man nu baade i Venstre og i det konservative Folkeparti forberedte sig til noget helt andet end en Revision af Rigsdagsvalgloven. Man

følte i hine Foraarsdage, hvorledes alt Arbejde paa Rigsdagen af Oppositionen blev presset ind i et Halvmørke.

Da Marott og Moesgaard Kjeldsen havde svigtet deres respektive Partier, hvorved Regeringspartiernes Stemmetal i Folketinget var reduceret til at være lig Oppositionens Stemmetal, blev der øvet et voldsomt Pres paa Professor Birck, for at man ogsaa kunde regne med hans Stemme mod Regeringen under et eventuelt Opgør i Folketinget, og for at kunne demonstrere overfor Offentligheden, at Regeringen ikke mere havde et Flertal for sin Politik, men tværtimod var bragt i den Situation, at et Flertal i Folketinget tog direkte Afstand fra den. Professor Birck havde imidlertid stillet det bestemte Krav overfor I. C. Christensen, at en ny Regering skulde vende sig imod Flensborgpolitikken i dennes yderliggaaende Form. Men da dette Krav blev afvist, nægtede Birck at medvirke som ønsket. At Professor Birck var under et meget stærkt Pres, fik jeg personlig Lejlighed til at erfare, idet Birck en Dag lige før Paaskeferien kom farende ind i Folketingets Læseværelse, hvor jeg opholdt mig. Han var meget ophidset og sagde direkte henvendt til mig: »Det var godt, at jeg slap fra dem.« Hvilke? spurgte jeg. »De, der vil have min Medvirkning for at styrte Regeringen,« svarede han og forsvandt ud af Døren. Regeringen blev som bekendt alligevel styrtet, men rigtignok ikke af Folketinget. Efter at Regeringen var styrtet, oprulledes skiftende Situationer de sidste Dage i Marts og de første Dage af April 1920, Situationer, der tilsidst førte til, at Socialdemokratiets stærke Krav om en ny Valglov blev imødekommet. Forslaget blev gennemført i Landstinget ved 2. og 3. Behandling den 10. April 1920, idet det blev vedtaget med 41 St. mod 24 og i alt væsentligt, som det skitse-mæssigt var blevet formet paa det fortrolige Møde paa Centralhotellet. De 24 Landstingsmænd, der stemte imod Forslaget, var Venstremænd.

Eneste Behandling af Forslaget fandt Sted i Folketinget den 11. April. Ogsaa her stemte Venstre imod og øvede saaledes til det sidste Modstand mod Vedtagelse af en retfærdig Valglov.

*

Hvad Trustloven angaar, fik denne en mere krank Skæbne end Rigsdagsvalgloven. Da Loven af 7. August 1914, hvorved Regeringen blev bemyndiget til at iværksætte de forskellige regulerende Foranstaltninger under Krigsperioden, ikke var tidsbegrænset, havde

Oppositionen ikke nogen Mulighed for paa normal Maade at faa Loven og den overordentlige Kommission undlivet. Man valgte derfor en Sagen uvedkommende Anledning til at faa Loven ændret. Anledningen var, at der nødvendigvis skulde optages et Statslaan. Oppositionen forlangte saa, da Statslaansforslaget kom til Behandling i Rigsdagen i 1918/19, at Laanet blev gjort afhængig af Augustlovens Revision. Regeringen havde, eftersom Omstændighederne formede sig, ikke noget Valg. Den saa sig simpelthen nødsaget til at indvillige i Revisionen.

Loven af 7. August 1914 indeholdt kun en eneste Realitetsparagraf, hvorimod dens Afløser fik en mere omfattende Tekst. Og i Lovens § 11 blev bestemt, at Regeringen skulde forelægge Rigsdagen et Lovforslag om Tilsyn med visse Virksomheder, som kunde øve en afgørende Indflydelse paa Priserne. Dette Tilsyns-Lovforslag blev i Overensstemmelse med Forskrifterne i den ny Lov, der afløste Loven af 7. August 1914, udarbejdet i den overordentlige Kommission. Jeg fik her Lejlighed til sammen med Professor L. V. Birck og enkelte andre at deltage i det mere personlige Arbejde med Forslagets Tilrettelæggelse. Venstre støttede, som det ved Løfte under Forhandlingerne om Revisionen af 7. Augustloven *havde forpligtet* sig til, Lovforslaget; men rigtignok kun rent formelt; thi da man naaede til Realitetsforhandlinger i Rigsdagen om Forslaget, gav Venstre tydeligt nok tilkende, at dets Interesse for en Lov om Tilsyn med Priserne paa de forskellige Varer var yderst ringe. Forslaget mødte naturligvis straks aabenlys Modstand, særlig hos Fabrikker og Grossister. Men da Ministeriet Zahle blev styrtet i Marts 1920, og et Venstreministerium blev dannet en Maaned senere, blev der ingen Anledning for disse Lovforslagets aabenlyse Modstandere til den Gang at iværksætte mere omfattende Demonstrationer mod Bestræbelserne for at tilvejebringe en Priskontrol.

Den ny Regering lod simpelthen Sagen falde; men privat indbragte Forslag holdt dog stadig Spørgsmaalet om en Tilsynslovgivning aabent. Og da en socialdemokratisk Regering i 1924 havde afløst Venstreministeriet af 1920, blev et Regeringsforslag indbragt i Rigsdagen; men det kunde ikke gennemføres paa Grund af Oppositionspartiernes Magtstilling i Landstinget.

Da den socialdemokratiske Regering blev styrtet i Efteraaret 1926, var Spørgsmaalet paany overladt til privat Initiativ, indtil det andet Ministerium Stauning dannedes i 1929. Det blev da min Op-

gave som Handelsminister at tage Sagen op til fornyet Prøvelse, og i Rigsdagssamlingen 1930/31 lykkedes det mig endelig at faa vedtaget en saakaldt Trustlov; men der er ingen Grund til at skjule, at Loven kun blev en Skiftning takket være Venstres fortsatte Uvilighed mod at medvirke til at tilvejebringe en virkelig til Tiden svarende Trustlovgivning.

Forud for Vedtagelsen i Rigsdagssamlingen 1930/31 havde saavel Industriraadet som Grosserersocietetet iværksat en voldsom Kampagne mod Bestræbelserne for at faa vedtaget en Trustlov. Der blev foranstaltet store Protestmøder mod Lovforslaget, og Udtalelser af fordømmende Indhold af et hidtil ukendt Omfang og Karakter formuleredes for at afværge den paastaaede Fare for Erhvervsvirksomhederne. Jeg blev indbudt til at overvære Møderne for at høre paa, hvad de vise Protestanter kunde finde paa at sige overfor Forsøget paa at faa tilvejebragt en Lov, hvorefter der kunde skrives ind mod de Overgreb, som visse privatøkonomiske Virksomheder var i Stand til at foretage overfor en ellers værgeløs Befolkning.

Stærke Kræfter blev som nævnt allerede i 1919 og 1920 sat ind for at hindre Samfundet i at føre en rimelig Kontrol med Priserne paa de Varer, som Befolkningen ikke kunde undvære. Det lykkedes ogsaa at hindre, at en Fortsættelse af den Kontrol, som man i Henhold til Loven af 7. August 1914 var i Stand til at udøve, kunde finde Sted, ligesom det lykkedes at hindre Tilvejebringelsen af en begrænset Erstatning for denne Kontrol. Da der nu paany blev gjort Forsøg paa at faa en Priskontrol iværksat, blev alle tænkelige Midler og Kræfter, som kunde anvendes for at hindre, at Forsøget førte til et positivt Resultat, bragt til Anvendelse.

Noget af det, der her undrede mig mest, var, at man ganske ignorerede, at den direkte Følge af, at man i 1919 og 1920 lod Spekulanterne have frit Spil, blev den katastrofale økonomiske Krise, som Danmark hærgedes af i Aarene umiddelbart efter.

Slagordet var efter Krigens Ophør: »Det ukontrollerede private frie Initiativ skal være ukrænkeligt.«

Det blev gennem en systematisk Agitation foreholdt Befolkningen, at en gylden Tid var ivente, naar man blot lod det frie private Initiativ udfolde sig. Og Flertallet af Befolkningen lod sig heraf narre.

Krigstidens Restriktioner havde selvsagt medført visse mindre Ubehageligheder for Befolkningen, Ubehageligheder, som man ikke

kendte til før Krigstiden. Dette bidrog til, at mange lod sig blænde af de gyldne Løfter, for tilsidst at tro paa, at det i det mindste uden Skade kunde prøves, om det ikke var bedre at vende tilbage til den ukontrollerede Frihed. Men Skaden udeblev desværre ikke. Den blev endda langt mere omfattende, end nogen turde tænke sig. Det fuldkomne økonomiske Sammenbrud blev kun afværget derved, at man endnu i disse Aar umiddelbart efter Krigens Ophør kunde laane i Udlandet. Havde det ikke været muligt at laane i Udlandet, vilde det have været en uomgængelig Nødvendighed at ty til de mest drastiske Kontrolforanstaltninger baade overfor Vareimporten og Varepriserne, eller ogsaa ved banktekniske Midlers Anvendelse, som til Eks. Kreditindskrænkning og Renteførhøjelser, søge at tvinge Erhvervslivet ind i en formelig Dvaletilstand. Laanemulighederne var imidlertid den Gang tilstede; men Laanevilkårene for Danmark var rigtignok af den Beskaffenhed, at Danmark den Dag i Dag maa bøde haardt for det, som den Gang fandt Sted. For det ene af de store amerikanske Dollarlaan, som Ministeriet Neergaard optog, blev Renten 8 pCt. og Kursen kun 95, hvorimod Tilbagebetalingskursen gik helt op til 110. Og for et andet endnu større Dollarlaan til en Rente af 6 pCt. blev Kursen kun 90.

Naar jeg senere i Tankerne er vendt tilbage til det, der passerede i Efterkrigstiden i Ly af overlegen Sorgløshed, baade hos de ledende Erhvervsfolk og hos Oppositionens ledende Politikere, er jeg naaet til Overbevisning om, at deres Handlemaade dikteredes dem dels af Mangel paa Evne til at vurdere Virkningerne af, hvad de indlod sig paa, og dels af en ustyrlig Trang til at ændre de politiske Magtforhold i Landet. Hvad det første angaar, mindes jeg navnlig et Møde, som i Slutningen af 1919 blev afholdt i Nationalbanken under daværende Handelsminister Christoffer Hages Ledelse. Mødet var sammenkaldt i Anledning af, at der i Ministeriet blev forberedt et Valutalovforslag, hvorefter man kunde faa Haand i Hanke med den Maaned for Maaned voksende Spekulationsimport, som truede med helt at ødelægge vor Valutastilling. Alt, hvad Hovedstaden ejede af ledende Bankmænd og andre økonomiske Stormænd, var tilstede. Efter at Christoffer Hage havde indledet med en Henvisning til den faretruende Situation og skitseret, hvad man burde foretage sig for at undgaa de Vanskeligheder, som Regeringen forudsaa vilde komme, hvis intet blev foretaget, faldt der nogle spredte Bemærkninger af ret intetsigende Karakter. Tilsidst koncentreredes

Bemærkningerne om et Kontrolspørgsmaal, nærmest med Henblik paa Provinsbankerne. Enkelte af de tilstedeværende havde udtalt Tvivl om, hvorvidt det var muligt at kontrollere de paagældende Bankers Dispositioner. Men saa bad Bankdirektør Emil Glückstadt om Ordet, og i Ord, der ikke udfyldte et Minut, erklærede han kategorisk, at Kontrollen skulde Storbankerne nok klare. Derefter rejste han sig, idet han erklærede, at han ikke havde Tid til mere. Da han gik ud af Salen, følte det øjensynligt af adskillige, at det var, som om Guden forlod sin Engleflok. Det var dog ikke alle, der følte sig saa betaget; thi allerede inden Hr. Glückstadt var gaaet, sagde en Embedsmand, der sad ved Siden af mig, og ligesom Tilfældet var for mit Vedkommende havde ventet at høre Visdommens Røst i denne fornemme Kreds: »Jeg tror nok, at vi Smaafolk kan være i Vognen her.«

Mødet i Nationalbanken førte ikke til noget som helst af Betydning. Og det af Regeringen udarbejdede Valutalovforslag blev, som jeg allerede har nævnt, pure afvist af Oppositionen i Rigsdagen og naaede ikke igennem Folketinget, inden det politiske Kup blev iværksat i Slutningen af Marts 1920.

Jeg havde ikke haft Lejlighed til, før det her omtalte Møde fandt Sted, at træffe sammen med Bankdirektør Glückstadt og talte heller ikke med ham paa dette Møde, i hvilket jeg var Deltager som Repræsentant for den overordentlige Kommission, og som egentlig var Resultatet af en personlig Henvendelse, som jeg nogen Tid før Mødets Afholdelse havde foretaget sammen med en Kollega i den overordentlige Kommission overfor Indenrigsminister Ove Rode. Til ham havde vi sagt, at det var vor Overbevisning, at Danmark vilde gaa en svær Krisetid imøde, dersom der ikke blev foretaget kraftige Foranstaltninger for at dæmme op for den Spekulation, der foregik. Ove Rode erklærede sig enig med os heri. Men der skete, som alt sagt, intet ud over Drøftelserne, fordi Oppositionen var i Stand til at lægge sig ivejen for ethvert Forsøg paa at faa etableret en Importregulering. Vi gled som Følge heraf videre mod Katastrofen, og vi gled mod Katastrofen i en Sorgløshedens Tilstand hos ledende Bankmænd og andre Erhvervsledere og Politikere, som kun kan forklares med, at der herskede en oplagt Mangel paa virkelig Forstaaelse af, hvad der var ivente.

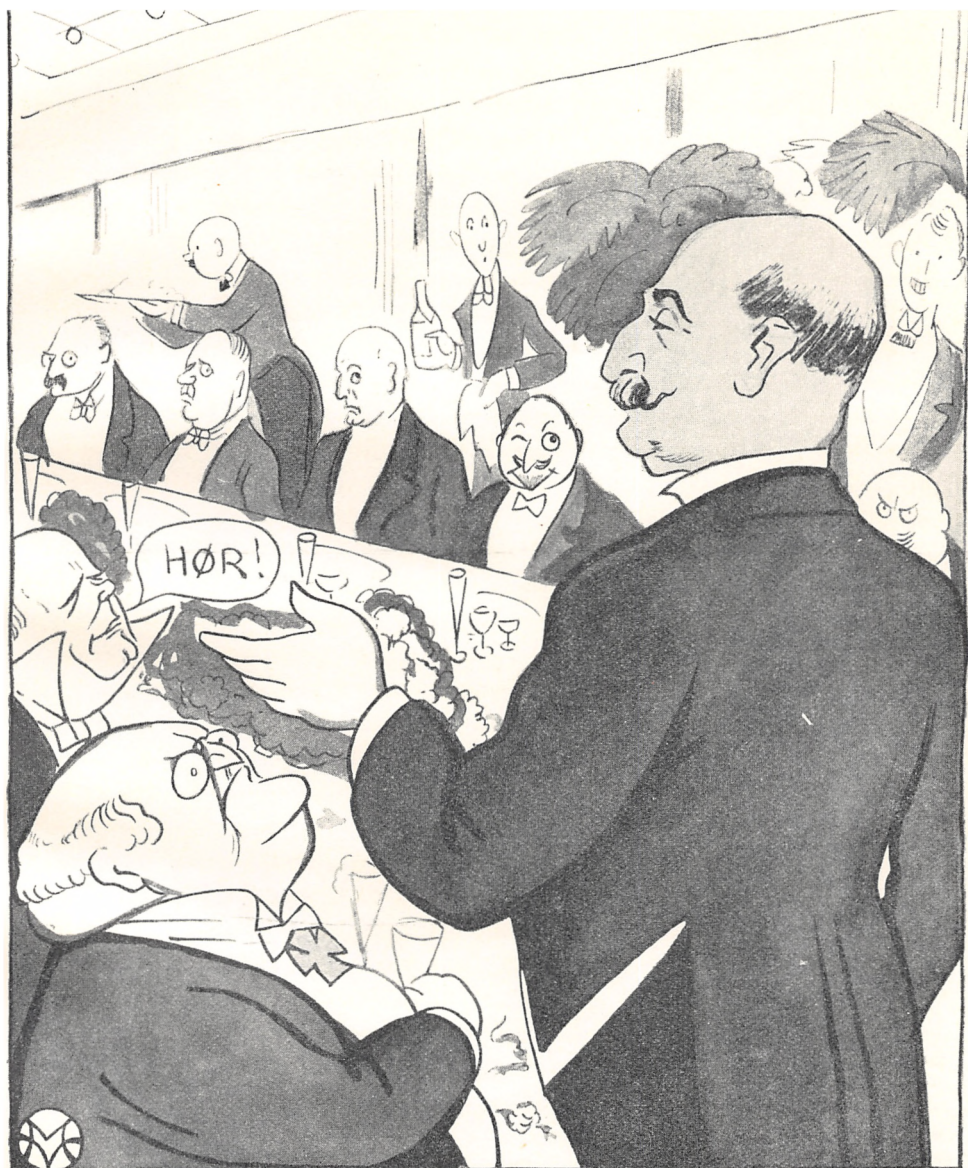
Som Vidnesbyrd om, hvilken Sorgløshed der raadede i visse ledende Kredse, skal jeg anføre følgende: Mere end 2 Aar efter

det foran omtalte Møde i Nationalbanken, nemlig i Foraaret 1922, fik jeg for første Gang Lejlighed til at træffe Hr. Emil Glückstadt og tale med ham. Han var da i en saa opløftet Sindstilstand, at man nødvendigvis maatte tro, at i hvert Fald de af ham ledede Foretagender i enhver Henseende var udenfor al Tale om Krise endsige Sammenbrud. Jeg skulde hjem til Odense; men jeg kom først ind i Toget, da dette som altid i hine Tider var komplet overfyldt. Jeg maatte derfor som flere andre staa i Gangen udenfor Kupeerne. I Kupeen, udenfor hvilken jeg stod, sad Hr. Bankdirektør Emil Glückstadt sammen med blandt andre enkelte af sine Embedsmænd i Landmandsbanken. Da han fik Øje paa mig, rejste han sig, og som den charmerende Mand, han aabenbart var, gik han uden videre Formaliteter ud til mig og sagde Goddag, som om vi havde kendt hinanden fra vor Skoletid. Han var i overstadigt Humør og trak mig bogstavelig talt ind i Kupeen, efter at een af hans Folk havde faaet et Vink om at give Plads. Derefter fortalte Glückstadt mig paa sin ejendommelig formløse, men charmerende Maade, at han var paa Rejse til London for som Danmarks Repræsentant at deltage i en international Drøftelse af verdensøkonomiske Problemer. Han skjulte heller ikke sin Glæde over, at det netop var bleven ham og ikke, som han udtrykte sig, »ham paa den anden Side Gaden«, der blev den udvalgte.

Glückstadts Elskværdighed var overstrømmende, og hans Kaadhed stod paa Højde med Elskværdigheden. Jeg blev rent ud sagt maalløs af Forbavselse over hans Kaadhed, der tilsidst gik saavidt, at han uden nogen Foranledning fra min Side greb fat i min Urkæde og halede Uret op af Lommen med en Bemærkning om, at jeg skulde passe paa mit Guldur, eftersom der i Kupéhjørnet ved Vinduet sad en sydlandsk udseende Herre, der kunde se ud til at være et bestemt Lands Gesandt. Han nævnte ogsaa Landet.

Faa Maaneder efter Emil Glückstadts Sendefærd til London lød det første Varselsskud, inden Landmandsbanken brød sammen, nemlig i Sommeren 1922, og inden et Aar var gaaet efter hin Rejse til London som Danmarks officielle Finanseksperter, var den af Emil Glückstadt ledede Storbank helt brudt sammen, og Glückstadt selv var Fange i et af Statens Arresthuse.

Umiddelbart før hans Arrestation fandt Sted, talte jeg med ham for anden og sidste Gang. Glückstadt var da ifærd med at samle sine Papirer sammen til en sidste Udenlandsrejse. Vi vekslede kun

Ved Middagen paa Skydebanen efter Børsmodet den 21. Januar 1930. Tegning af Valdemar Møller.

Handelsminister Hauge: »I tror, at I er Samfundet, og at Masserne er et Redskab, et Objekt; men I tager fejl. Verden er en anden nu end før!«

(Efter Arbejderens Almanak 1931)

et: Goddag og Farvel. Kun faa Dage efter Afrejsen blev Glückstadt tvunget til at vende tilbage under Trusel om Tvangshjemhentning.

Han vendte hjem for at blive arresteret. Og nu var han sikkert nok paa det rene med, at Forliset var en Kendsgerning; men jeg maa tvivle paa, at han i Foraaret 1922 havde nogen begrundet Mening om den økonomiske Katastrofe, der truede ham og det Land, der havde betroet ham saa store Opgaver, og i hvilket han var bleven udstyret med en økonomisk Magtstilling som ingen anden.

Det frie og ukontrollerede private Initiativ havde haft sin gyldne Periode og udfoldet sig uden at være underkastet nogen Art af Kontrol; men Staten maatte alligevel tilsidst træde til og hjælpe med Millioner for at begrænse Virkningerne af den Katastrofe, som den ukontrollerede Frihed havde nedkaldt over Landet i Aarene efter Krigens Ophør.

Dette forhindrede ikke, at Erhvervenes ledende Mænd med deres Organisationer som Stødpuder foranstaltede den voldsomme Protestbevægelse mod Regeringen og mod mig som Handelsminister, da jeg i Rigsdagssamlingen 1929/30 vilde gennemføre en Lov om Tilsyn med visse Virksomheder, altsaa en Trustlov.

Højest i Retning af at varsle om Fordærvsens Udfoldelse naaedes paa Grosserernes Børsmøde den 21. Januar 1930. Jeg kom tilstede paa dette Børsmøde efter Indbydelse for at høre paa en lang Række af udfordrende Taler om min fordærvelige Fremfærd overfor Handel og anden Erhvervsvirksomhed. Efter Mødet paa Børsen blev der holdt Spisefest paa den kgl. Skydebane, hvortil jeg ogsaa var indbudt. Jeg var lige til sidste Øjeblik i Tvivl om, hvorvidt det var rimeligt eller ej, at jeg fulgte Indbydelsen til at deltage i Skydebanefesten, som Afslutning paa den udfordrende Iscenesættelse af Børsmødet. Jeg valgte at indfinde mig paa Skydebanen ud fra den Betragtning, at man ikke staar sig ved at spille fornærmet overfor politiske Modstandere, og at det forøvrigt kunde udlægges som Fejghed ikke at benytte Lejligheden til, om saadan var forhaanden, at sige passende Tak for Mad.

Og Lejligheden blev givet.

Stemningen fra Mødet i Børssalen havde ikke fortaget sig hos i hvert Fald nogle af de ledende Kritikere og Anklagere; thi den Velkomsttale, som Grosserersocietetets Formand, Hr. Ernst Meyer, rettede til mig som Gæst ved Spisningen, var i forkortet Form en Gentagelse af det, der var bleven sagt paa Børsmødet. Dog havde

Hr. Ernst Meyer et efter hans Opfattelse formildende Ord paa rede Haand for ikke helt at tage Modet fra mig i den fornemme Forsamling. Det var jo slet ikke Hauge, sagde han, der var den egentlig skyldige; men andre mere hensynsløse Personer havde pudset den mere troskyldige paa det frie Næringslivs gode Mænd. Jeg skal ikke her gengive mit Svar, som ganske vist baade hvad Form og Indhold angik var udover det sædvanlige — i hvert Fald ved festlige Lejligheder. Men Svaret var rimeligt og velfortjent. Dette erkendtes forøvrigt af adskillige af de tilstedeværende ledende Personligheder, idet disse uden Forbehold overfor mig senere paa Aftenen gav Udtryk for, at jeg med fuld Føje havde svaret, som jeg gjorde.

Dagen derpaa mødte Deputationer hos mig med Blomster for at give Udtryk for Glæden over, at jeg havde sagt Børsherrerne et borgerligt Ord.

Jeg tog det altsammen som Vidnesbyrd om, at Agitationen mod Trustlovsforslaget var lagt op efter at naa Højder, der i ingen Henseende svarede til Forslagets jævne og naturlige Karakter — et Forslag, som alene tilsigtede, at man kunde blive istand til at hindre Misbrug af økonomisk Magt overfor det forbrugende Publikum. Men Demonstrationen mod Lovforslaget lykkedes forsaavidt alligevel, som Venstre, der havde forpligtet sig til at støtte en Tilsynslovgivning som den, der her var Tale om, ganske svigtede og tvang Regeringen til at nøjes med en Lov, der kun rent formelt blev en Tilsynslov.

Tragiske Skæbner.

I den overordentlige Kommission var der navnlig to Mænd, som jeg kom paa nærmere Hold ved et omfattende Samarbejde, nemlig Kommissionens Formand, Overformynder M. P. Friis, og Departementschef K. Riis Hansen. De to Mænd var meget forskellige baade i Anlæg og i Karakter; men de havde det tilfælles, at de var dygtige og flittige. De udrettede ogsaa et særdeles stort og fortjenstfuldt Arbejde i den overordentlige Kommission. Men dette Arbejde kunde ikke tjene til at øge deres Vennekreds — tværtimod. Da Arbejdet var afsluttet, maatte de regne med, at adskillige ærede Medborgere følte sig ilde behandlet og gaet for nær ved den overordentlige Kommissions Foranstaltninger. Derfor var der ogsaa mange til at skubbe til Vognen, hvori de to Mænd befandt sig, da Vognen be-

gyndte at faa Slagside faa Aar efter, at den overordentlige Kommission havde endt sin Virksomhed.

Ved Skæbnens Ugunst kom M. P. Friis og Riis Hansen i saa nær Forbindelse med Landmandsbanken, at de, da det Glückstadt'ske Herredømme brød sammen, blev et let Bytte for den offentlige Kritik. De blev tilmed paa Forhaand næsten værgeløse overfor Kritiken, fordi de hidtil havde været Indehavere af Stillinger af saadan Karakter, at den offentlige Bevidsthed ikke kunde forliges med, at det kunde siges om dem, at de havde vist Mangel paa Agtpaagivenhed overfor de Forhold, der udvikledes under Emil Glückstadts Førerskab. Hvor fristende det end kunde være for mig allerede nu at gaa ind paa at foretage en mere indgaaende Vurdering af Aarsagen til den tragiske Skæbne, som de to nævnte Mænd kom ud for, maa jeg dog afstaa fra en udførligere Omtale og Dokumentation, særlig fordi jeg ikke finder det rigtigt allerede nu at gøre Brug af alt Materiale, der er til min Raadighed. Og uden Anvendelse af dette Materiale vil det ikke være gørligt at stille Tingene paa deres Plads og i den rette Belysning. Her, som i alle andre Tilfælde, hvor det drejer sig om at finde ud af Bevæggrundene til dette eller hint, er der dunkle Afsnit, saalænge Spørgsmaalet: »Hvorfor« ikke kan blive besvaret mere indgaaende. Jeg maa nu nøjes med i det væsentlige at anstille subjektive Betragtninger over de to Mænds Forhold og over deres tragiske Skæbne.

Overformynder M. P. Friis, der blev den overordentlige Kommissions Formand efter Christoffer Hage, var i sine unge Dage underordnet Embedsmand i Justitsministeriet; men han var fra 1907 til 1911 Departementschef i dette Ministerium. Han blev Overformynder, da han forlod Justitsministeriet; men han forlod ikke Ministeriet af Magelighedshensyn for at blive Overformynder; thi han var alle Dage i udpræget Grad et Arbejds menneske, der følte sig forpligtet til at yde Staten al sin Arbejds kraft. Dette vidnede hans omfattende Arbejde i Krigsaarene tydeligt nok om. Da hans Efterfølger som Departementschef blev syg, og Arbejdet i Justitsministeriet var ved at vokse Personalet over Hovedet, mødte M. P. Friis uopfordret i Ministeriet for i flere Uger at røgte Departementschef-Embedet ved Siden af sin øvrige Gerning.

M. P. Friis havde i sine yngre Aar været en særdeles produktiv Skribent baade som politisk Journalist og som Brochureforfatter. Hans lette og formfulde Stil svarede til den formfulde Maade, hvor-

paa han ledede den overordentlige Kommissions Forhandlinger. Det var for mig særdeles interessant at være Vidne til, hvorledes den tidligere saa knivskarpe polemiske Højre-Skribent fra Estrups Velmagtsperiode nu under Ministeriet Zahle pligtro udfyldte sit vanskelige Hverv som Formand for den overordentlige Kommission og Kommissionens virkelige Leder i de vanskelige Krigsaar. Ofte slog de politiske Bølger haardt mod den overordentlige Kommissions Porte, særlig i dens sidste Virkeaar, da Kommissionen til Eksempel saa sig nødsaget til at gribe virksomt ind mod den omsiggribende Kædehandel; men jeg saa kun M. P. Friis nervøs en enkelt Gang. Men da skulde Kommissionens Indskriden mod Kædehandelen ogsaa principielt afgøres af Højesteret. Saavidt jeg erindrer, var det Dommer Thorups Dom fra første Instans, der skulde prøves, efter at en kraftig Paavirkning mod hans Dom havde fundet Sted; men Højesteret stadfæstede Underrettsdommen, og en Bøde paa et Par Hundredetusind Kroner blev derved paalagt den sagsøgte.

M. P. Friis blev født 1857 og var saaledes, da Krigen sluttede, passeret de 60 Aar. I 1920 blev han Statsminister, efter at Ministeriet Liebe blev tvunget bort. Han stod da paa den højeste Tinde og ganske sikkert uden Anelse om, at han kort Tid efter af en offentlig Mening skulde blive kendt diskvalificeret til at beholde sit Embede som Overformynder og blive tvunget bort fra Embedet.

Hvad var da hans Brøde?

Brøden bestod formelt udelukkende deri, at han havde ladet sig vælge til at være Medlem af Landmandsbankens Bankraad. Men hans Stilling som den overordentlige Kommissions Formand og navnlig hans Overtagelse af Stillingen som Statsminister efter Ministeriet Liebe i de bevægede Dage i Foraaret 1920 blev nu af den Kreds, hvori han paa naturlig Vis hørte hjemme, skrevet paa hans Skyldkonto.

Da Emil Glückstadt stod i sin Velmagt, var det en Ære at være paa Hat med ham. Senere blev det næsten til en Forbrydelse at have været ham paa nærmere Hold. Og Direktør Emil Glückstadts Velmagtsdage varede saa at sige, lige til han styrtede i Afgrunden.

Direktør Glückstadt blev, som allerede omtalt, saa sent som i Foraaret 1922 af Ministeriet Neergaard delegeret til at være Danmarks Repræsentant paa internationale økonomiske Konferencer. Man maa da have troet paa ham og stolet bombesikkert paa, at han var Chef for et Pengeinstitut, der var urokkeligt i sin Soliditet.

M. P. Friis havde naturligtvis ogsaa stølet derpaa. Men bagefter kunde han naturligtvis godt se, at han havde taget fejl af Manden. Han kunde da uden Vanskelighed skønne, at han ikke burde have ladet sig friste af Glückstadts lokkende Tilbud, der blev givet med det for Øje, at han med sit respektable Navn kunde være moralsk Garant. Andet eller mere kunde han selvsagt ikke blive og heller ikke være. Han kunde fornuftigtvis ikke kontrolere en Bank med en Balance paa 1400 Millioner Kroner. Han maatte stole paa Chefen, og han stølede utvivlsomt ogsaa paa ham, indtil det var for sent at give Udtryk for sine Tvivl. Dette var hans Brøde. Dette var M. P. Friis' Brøde! Og det førte ham til en tragisk Skæbne, der ikke stod i rimeligt Forhold til, hvad han havde ydet Samfundet af værdifuldt Arbejde.

Jeg modtog i 1923, da Ulykken havde ramt M. P. Friis, et langt stærkt personligt præget Brev fra ham, hvori han gjorde sit Livs Indsats op pro et contra. Og da jeg nu i Anledning af, at mine Erindringer fra den Tid prøves og nedskrives, paany har taget dette Brev frem og læst det, kan jeg ikke undlade at riste den gamle Overformynder disse Runer for at lade dem vidne, at jeg — der ikke selv under nogen Form, hverken direkte eller indirekte har haft noget at svare til af den Art, her er Tale om — ikke har kunnet skønne rettere, end at M. P. Friis' Brøde hovedsagelig bestod deri, at han tog fejl af Manden, der tilbød ham en ærefuld Stilling, og at han modtog Stillingen, der lokkedes med.

Departementschef K. Riis Hansens Skæbne blev ikke mindre tragisk.

Om dem begge ved jeg, af hvad de har sagt og skrevet til mig, at de ikke kunde føle sig skyldige i dette, som de maatte bøde saa haardt for. Jeg kan ikke afgøre, om det har været dem til nogen Trøst, at de i Realiteten følte sig uden Skyld. I og for sig skulde man mene, at netop den uskyldigt dømte vilde finde en Sjæletrøst i sin Uskyld, og ligesom Evangelieemanden i Operaen af samme Navn sige, at det er bedre at lide Uret end at øve Uret. Jeg læste ihvert Fald for nogle Aar siden et stort Værk skrevet af en tysk Forfatter, der aabenbarede, at han følte sig trøstet ved udfra sine etiske og moralske Grundsætninger at anse sig for uskyldig dømt til en Tugthusstraf. Han havde indladt sig i et Kærlighedsforhold til en Kvinde, og for at redde hende fra Vanære, havde han aflagt en urigtig Forklaring for Retten. Men Kvinden havde ikke haft Karakterfasthed

nok til at hævde sin Uskyld, som han havde svoret paa. Følgelig blev han dømt, og maatte afsone en fleraarig Straf. Konklusionen af hans udførlige Præmisser var, at en Straf, der ikke af den strafede følte retfærdig, i sig selv var urimelig og under alle Omstændigheder nytteløs.

Men Retten maa jo gaa sin Gang!

Hvad K. Riis Hansen angaar, har jeg haft Lejlighed til nu gennem Aarene at se, at den Dom, der overgik ham som Direktør for Banken, kun har tjent til overfor ham personlig at forbitre hans Tilværelse, netop fordi han ikke har kunnet erkende, at han har begaaet noget forkert. Der er for mig heller ikke nogen Tvivl om, at Riis Hansen troede paa, at han havde gjort, hvad der for ham under de givne Forhold var muligt at gøre for at naa til Klarhed over Bankens Forhold. Men han lod sig narre til at handle i god Tro, efter at han havde ladet sig lokke ind i Bankens Ledelse.

Det gælder ogsaa om Riis Hansen, at han havde en høj Stjerne i den offentlige Bevidsthed. Den var saa høj, at han hverken maatte lade sig narre eller lokke. Han havde naaet sin Position dels som Statens Forligsmand og dels som Embedsmand og Medlem eller Leder af vigtige Kommissioner. Da M. P. Friis i Foraaret 1920 dannede sit Ministerium, hvis Opgave var at styre Landet, indtil Nyvalg til Folketinget kunde finde Sted, efter de bevægede Dage med Generallockout, Generalstrejke og politisk Kup, var Riis Hansen selvskreven til en Post i Ministeriet.

I den overordentlige Kommission havde Riis Hansen været et aarvaagent Medlem. Derved erhvervede han sig just ikke Venner i de Kredse, der følte sig ramt af hans Aarvaagenhed. Alle maatte imidlertid erkende hans Dygtighed og store Indsigt i Samfundsforhold. Men jeg, der har et nøjere Kendskab til ham, maa sige, at han aldrig blev nogen ubetinget sikker Menneskekender. Som Følge heraf blev det muligt for Direktør Glückstadt at overtale ham til at gaa ind i Bankens Direktion. Jeg skal ikke efterforske Motivet, som Glückstadt havde til at friste Riis Hansen. Maaske var det kun et Lune, der dikterede Glückstadt til at give det flotte Tilbud. Maaske var det den rene og skære underfundige Beregning for at kunne holde sig selv oven Vande længst muligt. Hvem ved det? Ingen ved det!

Men man ved, at da Riis Hansen lod sig friste, var Glückstadt endnu en stor Mand og en anset Mand i selve Regeringens Kreds.

Glückstadt skulde paa Rejse til Østrig, for efter Opfordring af selveste Folkeforbundet at ordne den østrigske Stats Finanser. Dette var altid noget. Det var ihvert Fald saa meget, at Emil Glückstadt var paa det rene med, at han ikke selv alene kunde magte Opgaven. Han havde derfor talt med sin nære Bekendt Finansminister N. Neergaard om Sagen. Og Resultatet blev der- efter, at Departementschef i Finansministeriet K. Riis Hansen blev udset til at følge Direktør Glückstadt til Wien og til i Realiteten at ordne de østrigske Finanser, eller vel rettere stille Forslag til Folkeforbundet om, hvorledes de bedst kunde ordnes. Da Missionen i Wien var endt, og Riis Hansen ogsaa havde ledsaget Emil Glück- stadt til London for at fortælle Folkeforbundets Repræsentanter, hvad der burde gøres, forlød det, at Folkeforbundets Komité kunde tænke sig, at Riis Hansen fik en fastere Tilknytning til Arbejdet med de østrigske Finanser. Men Direktør Glückstadt forhindrede al videre Tale herom ved at forestille Riis Hansen, hvilke magelige Dage han kunde faa som Bankdirektør. Riis Hansen valgte ulykke- ligvis at følge Glückstadts Opfordring, og dermed var hans Skæbne beseglet. Han traadte til, da Banken var insolvent, uden at ane noget herom. Han fik kort efter sin Tiltrædelse som Opgave at anstille Betragtninger over Bankens Solvens. Han troede, at han gjorde Tabene rigtigt op, men de blev større, end han havde ventet og skønnet. Ulykkeligvis underskrev han ogsaa Regnskabet for 1921, skønt han først blev Direktør i Banken i September. Det sidste burde han ikke have gjort, eftersom det ikke var ubetinget paa- krævet. Og han burde ikke have gjort det, fordi han selvsagt ikke med sit Navn kunde hefte for et Regnskab, som andre havde det virkelige Ansvar for. Men nu var Regnskabets Dag dog inde, og nu gjaldt det for Glückstadt om at vise Verden, at han havde sine Ting i Orden. Et Navn var her af stor Betydning.

Riis Hansen troede paa Manden og blev narret. Senere blev han kendt skyldig i Forsømmelse med Hensyn til Vejledning og til Agt- paagivenhed.

De her omtalte to fremragende Mænds tragiske Skæbne staar for mig som Vidnesbyrd om, at det ofte er det tilfældige, der afgør Menneskenes Skæbne, mere end det er de paagældendes Karakter og Ærlighed. Det har saaledes fortsat en almén Gyldighed, at man ikke skal dømme sin Næste, da man saare let selv kan blive udsat for at blive erkendt skyldig til Dom.

BEGIVENHEDERNE I FINLAND 1918

Den skandinaviske interparlamentariske Kommissions forgæves Forsøg paa at mægle i Finland under Revolutionen.

Et særligt Afsnit maa jeg have til Omtalen af en Rejse, som jeg i Marts 1918 foretog sammen med daværende Folketingsmand, senere Udenrigsminister Dr. Moltesen med Finland som Maal. Anledningen til denne Rejse var den da udbrudte Borgerkrig i Finland i Forbindelse med Finlands Selvstændighedsbestræbelser, og den Uklarhed der i Februar og Martsdagene 1918 var fremherskende med Hensyn til Finlands politiske Orientering, saavel overfor Rusland og Tyskland som overfor de tre skandinaviske Stater Sverige, Danmark og Norge. Den Mission, som Dr. Moltesen og jeg fik, var forøvrigt ogsaa uklar og hvilede mere paa Stemninger end paa en fast politisk Viljes Grundlag. Missionen var uofficiel; men det var de tre skandinaviske Staters Parlater, der udsendte Missionærerne. Vor Rejse fandt Sted paa den Tid, da den til Vasa flygtede finske Regering havde udsendt en Landdags- og Bondedeputation til de tre skandinaviske Staters Parlater. Og denne finske Regeringsdeputation kom just til Danmark umiddelbart før vor Afrejse, for at retfærdiggøre Vasaregeringens Handlemaader. Finnernes Ordfører var Landdagsmand. Redaktør Colliander fra Aabo og hans Ledsagere var dels Landdagsmænd, dels fremstaaende Bønder, alle tilhørende det saakaldte hvide Finland i Modsætning til de røde, der havde lavet Revolution, og som paa det Tidspunkt var Herrer i det sydlige Finland.

Den finske Deputation bar baade i Klædedragt og Mine et levende Vidnesbyrd til Skue om de forfærdelige Lidelser, det finske Folk havde gennemgaaet. Og hele dens Optræden vidnede overbevisende om de økonomiske Vanskeligheder, som dele af Finlands Folk kæm-

pede med. Hr. Colliander og enkelte andre talte og forstod Svensk. Andre talte og forstod kun Finsk. Deputationen kom først til Danmark, og efter endt Mission her drog den til Oslo og sidst til Stockholm.

Det var bleven aftalt saavel med den norske som med den svenske parlamentariske Gruppe, at Repræsentanter for de tre Landes Parlamentsgrupper skulde mødes i Stockholm. Den norske Gruppe havde valgt Stortingspræsident Mowinckel og Stortingsmand Thallhaug, medens den svenske Gruppe repræsenteredes af Rigsdagsmændene Redaktør Hjalmar Branting og Friherre Adelswärd. Efter Aftale skulde de seks skandinaviske Rigsdagsmænd snarest muligt mødes i Stockholm for at raadslaa om de tre skandinaviske Staters Stilling til det nye Finland, der, just som det var ved at vinde national Frihed og opnaa den uafhængige Stats Stilling, kom ud for den blodigste Borgerkrig, nogen Stat kunde tænkes at komme ud for. Hele Norden var selvsagt interesseret i, hvad der foregik i Finland, ikke mindst, fordi den finske Kulturpaavirkning gennem Hundreder af Aar var udgaet fra Skandinavien. Og nu var man pludselig bleven stillet overfor dette, at en stor Del af Finnerne var traadt i nært Samarbejde med Rusland, i hvilket det gamle arvefjendtlige Styre var faldet, medens en anden Del havde hidkaldt tyske Tropper til Støtte for sig i Kampen mod den Del, som saa sine Forhaabninger gennem Forbindelser mod Øst.

Det er ikke min Agt at gaa ind paa nogen egentlig Udredning af det finske Problem, saaledes som dette formede sig i de første Maaneder af 1918, ligesaa lidt som det er min Opgave her at gøre et Forsøg paa at fordele Skyldspørgsmaalet i det forfærdelige Drama, der oprulledes i Finland i disse Maaneder. Revolutionen i Finland havde som alle den Art Forsøg paa Omvæltninger sine historiske og sociale Forudsætninger. Der var ikke her Tale om et spontant revolutionært Forsøg paa at ryste Aaget af sig. Det var først og fremmest Finlands Forbindelse med Zarriget gennem mere end Hundrede Aar, som havde skabt en vis russisk-finsk Solidaritetsfølelse overfor de politiske og økonomiske Magthavere først og fremmest i Rusland; men ogsaa i Finland, hvis Arbejderbefolkning i den russiske Revolution saa et Forbillede for sig, og en Begivenhed, som ogsaa kaldte paa dem.

Revolutionen, eller, om man vil sige det saaledes, Borgerkrigen i Finland gik for sig under en uhyre Forbitrelse, og Dødsfrene

taltes i mange Tusinder. Grove Forbrydelser fandt Sted, ogsaa overfor værgeløse Mennesker. Store Dele af Landet blev hærget ved omfattende Brande og anden Ødelæggelse. Ernæringsvanskelighederne førte store Dele af Landets Befolkning mod en formelig Hungerkatastrofe. Under en omfattende Retsforhandling, længe efter at Borgerkrigen var endt, blev det uden Modsigelse sagt, at mindst en Fjerdedel af Befolkningen delvis maatte holde Livet oppe ved at spise Bark.

Borgerkrigen endte i de allerførste Dage i Maj 1918. Da havde tyske Tropper indtaget Hovedstaden Helsingfors, medens en Borgerhær, den saakaldte hvide Hær, under General Mannerheims Ledelse havde gjort sig til Herre over den øvrige Del af Landet. De fleste af Lederne af Oprørsbevægelsen flygtede til Rusland; men langt over 70,000 Arbejdere og andre, som havde deltaget i Oprøret, blev taget tilfange. Nederlaget var saaledes uomtvisteligt. Og Lidelserne var faktisk ubeskrivelige. Mangfoldige Dødsdomme fuldbyrdedes, og endnu flere end de dødsdømte fyldte Fængslerne og Koncentrationslejrene.

Der bor ca. $3\frac{3}{4}$ Million Mennesker i Finland, deraf er ca. 10 pCt. af svensk Herkomst og taler Svensk. Men langt flere end 10 pCt. af Befolkningen forstaar Svensk, fordi Finland i 6 à 700 Aar var en Del af det svenske Rige, og i disse Aarhundreder var Svensk Hovedsproget. Men fra 1807 til 1918 var Finland efter Erobring indlemmet i det russiske Rige, og i denne Tid var Landet udsat for den groveste Forurettelse, Undertrykkelse og Demoralisation.

Den Del af det finske Folk, som ikke er af svensk Herkomst, er i en tildels forhistorisk Tid indvandret østfra gennem Rusland og tilhører som bekendt den finsk-ugriske Folke- og Sprogæt — har altsaa Fællesoprindelse med Ungarerne og forskellige finske Stammer i Estland og i Dele af Rusland.

De finsktalende Finner og Finnerne af svensk Herkomst har bosat sig i Landet noget nær paa samme Tid; men den kulturelle Paa-virkning har overvejende været skandinavisk. Det svenske Element var i Svensketiden indtil 1807 det førende i Kultur og Administration. Og Landets officielle Sprog var Svensk. Finsk Sprog var et Almuesprog, som endog en Overgang var ved at blive trængt helt ud som Kultursprog. Men senere — man kan sige i Løbet af de sidste hundrede Aar — har en Folkebevægelse i Finland skabt en hel anden sproglig Indstilling i Finland. Der er med afgørende Re-

sultater arbejdet bevidst paa at bringe det finske Sprog frem til den Førerstilling, som det havde Krav paa i Kraft af Delingstallene for finsk og svensk Herkomst. Og i de senere Aar har Forholdet været dette, at det svenske Sprog er truet i Finland. Og Striden mellem svensk og finsk Sprog staar fremdeles paa den politiske Dagsorden i Finland. Sprogstriden vil forhaabentlig ende med, at begge Sprog kendes berettigede i Finland paa samme Maade som Tysk, Fransk og Italiensk er ligeberettigede Sprog i Schweiz. I modsat Fald vil det blive vanskeligt for Finland at opretholde den nære Forbindelse med Skandinavien. Nu er det svenske Sprog, som tales eller forstaas af 13 à 14 Millioner Svenskere, Danskere og Nordmænd, Bindeledet mellem de tre skandinaviske Folk og det samlede finske Folk. Brister dette Bindeled, løber Finlands Folk den Fare, at det bliver isoleret fra Vesteuropa og under alle Omstændigheder efterhaanden løber Faren for at blive stængt ude fra det intimere skandinaviske Samarbejde.

Da Verdenskrigen udbrød i August 1914 var Zarregeringen godt paa Vej til at faa den fuldstændige Undertrykkelse af Finland fuldbyrdet. Undertrykkelsen blev udøvet, trods højtidelig Edsbekræftelse paa det modsatte. Finland var nu gjort til en Provins af Rusland.

Finnerne var berøvet deres egen Hær, og de havde ikke den almindelige russiske Værnepligt. Men en Del Finner havde som Befalingsmænd faaet russisk Uddannelse og tjente eller havde tjent i russiske Militærformationer. Dette var saaledes Tilfældet med General Mannerheim, der var russisk General under Verdenskrigen.

Store russiske Militærstyrker blev lagt op i Finland under Verdenskrigen, fordi Russerne frygtede et Angreb, dels af tyske og dels af svenske Tropper under een eller anden Situation. Der blev ogsaa under Verdenskrigen paabegyndt omfattende Fæstningsanlæg i Finland. Anlæg, som aldrig blev gjort færdig, og ved hvilke den under Zartiden blomstrende russiske Korruption udfoldede sine mest fordærlige Egenskaber.

Ruslands Inddragelse i Verdenskrigen vakte selvsagt Frihedsforhaabninger i alle Dele af det finske Folk. Men Forhaabningerne var ikke altid parallelt løbende for de forskellige Klasser i Finland. Store Dele af den finske Arbejderklasse saa sine Forhaabninger i Relation til en russisk Revolution, der gjorde op med Zarvældets Magthavere, og som tillige kunde danne Forspillet til et socialt Opør i Finland. Den øvrige Del af Finlands Folk tænkte kun — eller

først og fremmest — paa den nationale Frihed, der kunde opnaas, naar Arvefjenden var i Opløsning.

Allerede i de sidste Uger i 1914 orienterede en vis Del af Finerne sig med Tyskland, hvortil hovedsagelig en Studentskare i størst mulig Hemmelighed blev overført for i paakommende Tilfælde at danne Kærnen i en finsk Militærstyrke. Denne finske i Tyskland uddannede Styrke — Det finske Jægerkorps — blev i 1916 sendt til Krigstjeneste ved den tyske Østfront, og kom derpaa i Marts 1917 til Libau.

Ved Forholdenes Beskaffenhed kom Finland saaledes til fra Krigens første Tid at staa med Forhaabninger om Ruslands Nederlag, det vil sige Tysklands Sejr, hvilket selvsagt maa tages med i Betragtningerne og ved Vurderingen af det finske Problem, saaledes som dette formede sig i Foraaret 1918, da Verdenskrigen endnu var uafgjort.

Russernes Folkeundertrykkelse i Finland mindskedes ikke under Verdenskrigens Forløb — tværtimod. Nogle af Finlands mest kendte Mænd arresteredes og førtes enten til St. Petersborgs Fængler eller deporteredes til Sibirien.

I Marts 1917 brød Zarvældet sammen. Det vældige russiske Rige opløstes fra sin Grundvold. Zaren maatte stige ned fra sin Trone og aflevere Scepteret, for senere ynkelig at blive myrdet sammen med Hustru og Børn i en Afkrog af sit Rige. I Finland glædede man sig naturligvis over Omvæltningen i Rusland; men mange saa med Uro paa den store nu udisciplinerede Skare af russiske Soldater, som opholdt sig i Finland og som ikke lod det skorte paa Hævn over deres Officerer. Den nydannede russiske Regering under Kerenskys Ledelse fik, som vi ved, en saare krank Skæbne. Men den fik dog Lejlighed til at komme paa Kant med den finske Landdag og til derefter at opløse denne. Anledningen til Uoverensstemmelsen var Spørgsmaalet om, hvorvidt den finske Selvstændighed skulde omfatte alle finske Anliggender eller kun en Del af disse.

Det russiske Militær forblev i Finland, ogsaa efter at Russerne ved Brest-Litowsk Freden med Tyskland lovede at drage Militæret tilbage. Russerne havde nemlig ingen Interesse i at hjemkalde Soldatermasserne fra Finland, idet Bolsjevikregeringen gerne medvirkede til at fremkalde Revolution i Finland. De russiske Soldater forblev derfor i Landet, og blev en særdeles vigtig Faktor under Revolutionen.

Allerede i 1917 dannedes der Borgergarder i Finland, de saakaldte Hvidegarder i Modsætning til den røde Garde. Disse Garders Dan-nelse blev Forspillet til Revolutionen.

Før Landdagsopløsningen fandt Sted, havde Socialdemokratiet Flertal i den finske Rigsdag; og i den finske Regering (Senatet) havde det ogsaa Flertal. Men ved Nyvalgene den 1. Oktober 1917, efter at Kerensky havde opløst Landdagen, fik de borgerlige Partier valgt 108 Rigsdagsmænd, medens Socialdemokratiet kun fik valgt 92. Efter Valget skærpedes de politiske Modsætninger. Og da Kerenskys Regering var styrtet i Begyndelsen af November 1917, var det klart for alle indviede, i hvad der foregik i Finland, at et Generalopgør forestod.

Allerede i September 1917 fandt der Raadslagninger Sted i Stock-holm mellem finske borgerlige Repræsentanter og Repræsentanter for den tyske Udenrigsledelse og det tyske militære Hovedkvarter om en tysk Militærinvasion i Finland. Disse Raadslagninger førte ganske vist ikke den Gang til noget positivt Resultat; men da Ty-skerne senere erobrede Øsel og Dagø var den tyske Militærradius betænkelig nær de finske Farvande.

Den 26. November 1917 indfandt d'Hrr. Friherre A. von Bernstorff og Edv. Hjelt i Samraad med det borgerlige Finland sig i det tyske Hovedkvarter hos Generalkvartermester Ludendorff, jfr. Edv. Hjelts Bog »Finlands Selvstændighed«, Side 130, der udkom i Hel-singfors i 1921. Overfor Hr. Ludendorff forelagde de to Udsendinge Finlands Stilling uden dog direkte at anmode om tysk Militærhjælp. Men det blev overfor Tyskerne fremhævet, hvor ønskeligt Tysklands Indgriben var, og at man forventede, at Tyskerne for Eks. ved Be-sættelsen af Aalandsøerne i den finske Bugt kunde udøve sit Tryk saa kraftigt, at Finlands borgerlige Partier blev i Stand til at faa de russiske Styrker ud af Landet. Ønskeligt var det ogsaa, at Tysk-land under de forestaaende Vaabenstilstandsforhandlinger med Rus-land vilde fordre, at Russerne drog deres Tropper bort fra Finland. Umiddelbart efter de finske Repræsentanters Besøg i det tyske Ho-vedkvarter, og som en umiddelbar Følge af Besøget der, skred den finske Regering til Udstedelse af den endelige Selvstændigheds-erklæring og søgte derefter Anerkendelse for Landet som selvstæn-dig Stat hos de forskellige Magter. Finland var nu bleven en Repu-blik, men en Republik paa svage Fødder. Det varede heller ikke ret længe, inden Borgerkrigen brød ud. Den 28. Januar 1918 tog den

af Arbejderne oprettede røde Garde Magten i Helsingfors. Regeringen var Dagen i Forvejen flygtet, og en Del af dens Medlemmer udstedte den følgende Tid, indtil den røde Garde var nedkæmpet, sine Regeringsforordninger fra Byen Vasa, der under hele Kampen forblev i Regeringens Hænder. Herfra blev det overdraget General Mannerheim at danne en Finlands Hær og med denne slaa Revolutionen ned. Men man stoledes visselig ikke paa, at Mannerheim alene kunde magte Opgaven; thi nu fandt der en ny Henvendelse Sted til den tyske Regering om Militærhjælp. Denne blev ogsaa besluttet den 13. Februar paa et hastigt sammenkaldt Møde i Homburg under selveste Kejser Wilhelms Forsæde. Den 14. Februar sendte General Ludendorff en Opfordring til den finske Udsending i Berlin, Hr. Edv. Hjelt, om paany at anmode om tysk Militærhjælp til Finland. Og den 21. Februar var Hr. Hjelt direkte kaldt til det tyske Hovedkvarter. Her blev det saa meddelt, at Tyskerne nu var rede til at sende Militær til Finland, om dette ønskedes, og Svaret fra finsk Side var, at man meget gerne saa en tysk Militæraktion udfoldet i Finland. Begivenhederne udviklede sig derefter hurtig. I Begyndelsen af Marts 1918 fandt en mindre tysk Besættelse paa Aalandsøerne Sted. Og den 1. April afgik fra Tyskland en Division Tropper under General von der Goltz til Finland. Den 3. April landsattes de tyske Tropper i Hangø. Allerede 10 Dage efter kunde Tyskerne efter nogen Modstand holde deres Indtog i Finlands Hovedstad, Helsingfors. Ved en Samvirken mellem den finske Hær under Mannerheim og Tyskerne blev den overvejende Del af den røde Garde hindret i, trods fortvivlet og udholdende Kamp, at naa over Grænsen til Rusland. Den maatte derfor kapitulere paa Naade og Unaade, og omkring 1. Maj var Revolutionen i Finland endt.

Da de borgerlige havde sejret ved Tysklands Hjælp, blev tysk Indflydelse i Finland en afgjort Sag. Her skal anføres et slaaende Eksempel derpaa. Den republikanske finske Regering maatte beslutte at gøre Finland til et Kongerige. Landdagen vedtog med 58 Stemmer mod 44 at anmode Regeringen om at lade foretage Valg af en Konge. Og Valget faldt paa den tyske Kejsers Svoger, Prins Friederich Karl af Hessen. »Han gav,« siger Hr. Hjelt i sin Bog, »først efter megen Betænkning sit Tilsagn om at ville modtage den finske Kongekrone.«

Det formelle Kongevalg var fastsat til den 9. Oktober 1918, og man forberedte sig allerede i Finland paa at fejre den store Begi-

venhed og paa Modtagelsen af den valgte Konge. Men saa kom Revolutionen i selve Tyskland, allerede inden Finnerne fik Kongen valgt. Dermed var Tysklands Magtstilling ogsaa i Finland med et Slag ændret. England og Frankrig vilde ikke vide noget af den tyske Prins paa Finlands Trone. De forlangte tilmed de tyske Troppers Hjemsendelse fra Finland, før der kunde blive Tale om at lade de haardt tiltrængte Levnedsmidler tilføre Finland. Men først i Begyndelsen af December forlod de tyske Tropper Finland. Og i Slutningen af December 1918 frasagde den hessiske Prins sig den ham tilbudte Kongetrone.

Ententens Sejr over Centralmagterne førte ikke blot til, at den hessiske Prins ikke blev Konge i Finland. Den finske Regering og den finske Præsident, Hr. Svinhufvud, maatte nedlægge deres Mandater. General Mannerheim valgtes derefter til Republikens Præsident. Og i Marts 1919 fandt der Nyvalg Sted til Rigsdagen, hvortil Socialdemokratiet, trods Revolutionen, formaaede at vælge 80 Repræsentanter af 200 — et stærkt Vidnesbyrd om, at Arbejderklassen ikke var berøvet al sin Kraft under Revolutionen. Takket være Socialdemokratiets stærke Stilling i den nyvalgte Landdag var der nu en sikker republikansk Majoritet der, og Finland blev derved definitivt erklæret for Republik ved den ny finske Grundlovs Vedtagelse den 21. Juni og stadfæstet af Præsidenten eller som han hed Rigsforstanderen, General Mannerheim, den 17. Juli 1919. Den 25. Juli samme Aar valgtes Hr. K. J. Staalberg til at være den finske Republiks første Præsident.

Det har været nødvendigt for mig her at give denne historiske Fremstilling af Begivenhederne i Finland; thi uden denne vilde en Omtale af Udsendelsen i 1918 af Dr. Moltesen og mig som den danske interparlamentariske Gruppes Repræsentanter ganske savne den Baggrund, uden hvilken en Forstaaelse af vor Mission ikke er mulig nu saa mange Aar efter.

Vi vidste selvfølgelig ikke blot, at der var udbrudt Revolution i Finland i Begyndelsen af Aaret 1918. Vi kendte ogsaa noget til dens Aarsager, og vi vidste, at der var forhandlet om en tysk Militæraktion i Finland efter Ønske af den finske Regering; men vi havde i det store og hele en noget uklar Forestilling om, hvad der var foregaaet i Finland, og endnu mindre vidste vi noget om, hvad der kunde forventes. Men vi havde en Følelse af, at Skandinavien ikke kunde forblive ligeegyldig overfor Udviklingen i Finland, som

i saa mange hundrede Aar havde haft statslig og kulturel Samhørighed med Skandinavien.

Vistnok væsentlig paa Initiativ af Folketingsmand, Dr. Moltesen, der ved stærke Familiebaand var knyttet til Finland, begyndte man i Februar 1918 i den danske interparlamentariske Gruppes Bestyrelse at beskæftige sig med Finlandsproblemet. Man vedtog at rette en Henvendelse baade til Sveriges og Norges Gruppe om Samvirken. En saadan kom ogsaa i Stand, og det blev besluttet, at hver Gruppe som foran nævnt, skulde vælge 2 Repræsentanter. Faa Dage før disse Repræsentanter samledes i Stockholm, kom den finske Landdags- og Bonderepræsentation under Hr. Collianders Ledelse til København. Den havde den 17. Februar 1918 Foretræde for den danske Gruppens Medlemmer i Værelse Nr. 6 i Rigsdagsbygningen i Fredericiagade. Paa Grundlag af de Optegnelser, der har staaet til min Raadighed nu om Begivenhederne, kan jeg fastslaa følgende: Ved et Bestyrelsesmøde den 21. Februar 1918 i den danske interparlamentariske Gruppe drøftedes det finske Spørgsmaal, »foranlediget ved en fra anden Side stillet Opfordring til, at der skulde gøres noget fra dansk Side til Støtte for Finland«. »Formanden, N. Neergaard, og Dr. Moltesen gjorde Rede for, hvad der allerede var sket, og fremsatte Spørgsmaal om, hvorvidt der fra den danske interparlamentariske Gruppens Side burde foretages noget for at tilvejebringe en Ordning og Bedring af Forholdene i Finland.«

Det blev under Drøftelserne fremhævet, at der ikke fra finsk Side forelaa nogen Henvendelse til Danmark om at intervenere.

Spørgsmaalet var, hedder det i den optagne Protokol fra Mødet, Genstand for Drøftelse, og man var fra alle Sider enig i, at Sverige var mest direkte interesseret i Sagen, og at Initiativet derfor maatte tages af den svenske Gruppe. Derfor blev det ogsaa vedtaget at tilstille den svenske Gruppens Formand, Friherre Adelswård, et Telegram saalydende:

»Den danske interparlamentariske Gruppens Bestyrelse har drøftet Spørgsmaalet om Muligheden for, at de nordiske Grupper kunde medvirke ved Undersøgelse af de finske Forhold. Dersom den svenske Gruppe maatte ønske at tage Initiativet til en saadan Undersøgelse, vil man være rede til at medvirke, forudsat at den norske Gruppe ogsaa er villig dertil.

Neergaard.«

I Virkeligheden havde den danske Gruppens Bestyrelse, som man ser, taget Initiativet; men der er ingen Grund til nu at hefte sig

ved den formelle Side af Sagen. Nogle Dage senere var den svenske Gruppens Formand, Hr. Adelswärd, i København, hvor han havde en Konference med den danske Gruppens Formand, Hr. N. Neergaard. I denne Konference skulde ogsaa Hr. Stortingspræsident Mowinckel have deltaget; men han blev forhindret paa Grund af Sygdom.

Efter Konferencen mellem d'Hrr. Neergaard og Adelswärd blev følgende Telegram afsendt til den norske Gruppens Viceformand den 26. Februar 1918:

»Statsraad Løvland, Stortinget, Kristiania. — Adelswärd her til i Morgen. Han og jeg enedes om at foreslaa vore respektive Styrelser under Forudsætning af den norske Gruppens Tilslutning at vælge en Delegation, bestaaende af to Medlemmer af hver Gruppe, som snarest skulde samles i Stockholm og efter en i Fællesskab lagt Plan begive sig til Finland for at undersøge, hvad der mulig fra de nordiske interparlamentariske Gruppers Side kunde foretages for at bidrage til en Ordning og Bedring af Forholdene i Finland. Efter foretagen Undersøgelse skulde Delegationen indgaa med Forslag til Grupperne. Vi henstiller, at et lignende Forslag tiltrædes af det norske Gruppestyre. Meddelelse om dettes Beslutning bedes snarest meddelt os begge, ligesom vi uophødelig skal meddele det norske Gruppestyre vore Styrelsers Beslutning.

N. Neergaard.«

Allerede Dagen efter, altsaa den 27. Februar 1918, blev der holdt ekstraordinært Møde i den danske Gruppe, hvis Medlemmer var stævnet til Møde Kl. 4 Eftm. i Værelse Nr. 6 i Rigsdagsbygningen i Fredericiagade med Dagsorden: »Den finske Deputation vil overfor Gruppen give en Fremstilling af Finlands øjeblikkelige Situation.«

Den finske Deputation bestod af ialt 10 Mand og var en Landdags- og Almuedeputation under Landdagsmand Collianders Ledelse. Han gav den danske Gruppe en Fremstilling af Forholdenes Udvikling i Finland og forklarede Landets bitre Nød, saaledes som denne havde udviklet sig i de sidste Maaneder. Landet savnede Levnedsmidler, og nu havde Revolutionen bredt sig til Størstedelen af Landet. Han gav Russerne Skylden for alle Finlands Ulykker. Fra Russerne havde Demoralisation og Anarki bredt sig ud over Landet. Hr. Colliander pointerede, at de Hvide ikke stræber efter Hævn. Men der skulde fældes lovlig Dom over Revolutionens Ledere og over Forbryderne. Han sagde, at Finland nødsagedes til at søge Hjælp udefra. Det var ikke Ord, men Handling, der nu tiltrængtes.

Overfor en Forespørgsel af Rambusch udtalte Hr. Colliander, at

Mægling ikke lod sig foretage i Øjeblikket; thi der var ikke her Tale om jævnbyrdige Modstandere.

Paa Forespørgsel af Borgbjerg om Muligheden for Sikring af Fordelingen af tilførte Levnedsmidler til hele Befolkningen udtalte Hr. Colliander, at det maatte befrygtes, at den russiske Soldateska vilde lægge Beslag paa, hvad der kom inden for dens Rækkevidde. Men den hvide Garde vilde, efterhaanden som den naaede frem, rationere de forhaandenværende Fødemidler til hele Befolkningen.

Mødet sluttede med, at Formanden, N. Neergaard, takkede Deputationen for dens Tilstedekomst og sagde, at de givne Oplysninger havde bibragt os alle en dyb og inderlig Medfølelse for det finske Folk, og at det maatte være en Velfærdssag for hele Norden at se Finlands Folk genopstaa som et frit og lykkeligt Folk i Forbindelse med de andre nordiske Folk.

Den finske Deputation rejste som allerede nævnt fra København til Norge og derfra til Sverige, hvortil den ankom, efter at den danske Delegation var naaet til Konferencen i Stockholm.

Den danske Grupper 2 Repræsentanter blev udpeget i et Gruppemøde den 28. Februar. Samme Dag afsendtes et saalydende Telegram til d'Hrr. Adelswärd i Stockholm og Løvland i Oslo:

»Under Forbehold af de to andre nordiske Grupperes Tilslutning har den danske Gruppe i Dag vedtaget Forslaget om en Delegation til Finland af to Medlemmer af hver Gruppe og iøvrigt i Overensstemmelse med Adelswärd's og Neergaard's Forslag. Meddelelse om de to danske Medlemmers Valg i Morgen.

N. Neergaard.«

Den 1. Marts sendtes Meddelelsen saaledes til d'Hrr. Mowinckel og Adelswärd:

»Valgte er d'Hrr. Folketingsmænd Dr. Moltesen og Redaktør Hauge, der afventer Indkaldelse fra den svenske Gruppe.«

Kort Tid efter forelaa Indkaldelsen til Møde i Stockholm. Men først den 5. Marts kom Dr. Moltesen og jeg afsted. Jeg havde ikke stor Tiltro til et lykkeligt Udfald af Rejsen. Begivenhederne i Finland laa i det uklare for min Bevidsthed. Vi vidste ikke paa langt nær Besked med, hvad der var foregaaet i Finland, og endnu mindre om, hvad der kunde ventes der. Navnlig stod den paakaldte tyske Militærhjælp aldeles ikke i en saadan Belysning for os, at vi var

i Stand til at fælde nogen uheldet Dom over det passerede og over det, der vilde følge efter. Først lang Tid efter blev det oplyst for os, at Finland allerede i 1917 havde været i direkte Forhandling med den tyske Regering og den tyske Generalstab om tysk Militærbesættelse af Finland. I samme Øjeblik, en saadan var en Kendsgerning eller havde Mulighed for at blive det, var det, som Forholdene internationalt formede sig under Verdenskrigen, en given Sag, at de skandinaviske Stater ikke formaaede at udrette noget af Betydning i Finland uden selv at risikere at blive inddraget i Verdenskrigen. Stærkest blev dette præciseret fra norsk Side under de Drøftelser, som fandt Sted i Stockholm.

Om Dr. Moltesens og min Rejse som Repræsentanter for den danske interparlamentariske Gruppe førte jeg Dagbog. Derfor kan jeg nu 19 Aar efter give en autentisk Fremstilling af, hvad der passerede paa denne Rejse. Og da jeg fra forskelligt Hold er bleven opfordret til at offentliggøre disse mine Dagbogsoptegnelser, har jeg nu medtaget dem her i mine Erindringer.

Da det var bleven bestemt, at jeg skulde rejse til Finland, tog jeg hjem til Rønne for at tage Afsked med Familien og for at faa enkelte private Ting ordnet, inden jeg gik ud paa Færden mod Nord, hvor Revolutionen antog en stedse blodigere Karakter. Af Hensyn til den overordentlig store Minefare og andre Vanskeligheder, der navnlig i Krigens sidste Aar var i Østersøen, kunde Forbindelsen mellem Bornholm og København kun opretholdes ved Sejlads om Dagen.

Af min Dagbog citerer jeg nu:

En tidlig Morgenstund den 5. Marts 1918 afrejste jeg fra Rønne til København med Damperen »Hejmdal«. Vejret var meget smukt; men paa Grund af Forkølelse maatte jeg det meste af Dagen opholde mig i Køjen. Vi ankom til København Kl. 3,45 Eftm. Jeg skyndte mig til Rigsdagen for at ordne nogle Spørgsmaal og kom lige tidsnok til at gaa ind i Folketingssalen, hvor der fandt Navneopraab Sted om Henviisning til Udvalg af Socialdemokratiets Forslag om Statens Overtagelse af Monopolvirksomheder. Efter at have svaret Ja, havde jeg en kort Samtale med Udenrigsministeren om Formaålet med Rejsen til Stockholm — eventuelt til Finland. I stor Hast ordnede jeg mine Ting og naaede ogsaa i god Tid Østbanegaarden. Lidt efter mig ankom Dr. Moltesen ledsaget af en finsk Herre, Dr. Runeberg

og dennes Hustru samt af Fru Moltesen og Børnene. Af den finske Dr. Runebergs Hustru fik jeg overrakt en Buket Roser, og det fremgik tydeligt nok af saavel hendes som af Fru Moltesens Ord, at Begivenhederne i Finland i høj Grad beskæftigede dem.

Vi slap for al Toldvisitation saavel i København som i Malmø. I Malmø tog vi Sovevogn og gik straks i Seng. Sønnen blev ganske naturlig noget urolig, fordi Toget ret jævnlige standsede; men Toget gled ellers jævnt over Sveriges Jord, og da vi Kl. 7 næste Morgen vaagnede, var vi højt oppe i Mellemsverige. Jeg klædte mig straks paa for at kunne se ud over Landskabet, der laa smilende i Morgensolens matte Lys. Ved alle Stationer laa der store Stabler Brænde, og i Skovene kunde man overalt se Bunker af Brænde. Kl. 9,20 var vi i Stockholm. Vi blev her modtaget af den svenske Rigsdags-Gruppens Sekretær, Hr. Widegreen, som yderst elskværdigt viste os Vej til Dronningensgade, hvor Hotel »Regina« er beliggende. Paa Vejen standsede vi ved en Kirke, i hvis umiddelbare Nærhed Belmanns Grav findes. Paa Hotel »Regina« traf vi straks efter vor Ankomst een af de norske Udsendinge, Hr. Stortingspræsident Mowinckel — en yngre, skægløs Nordmand med energiske Træk. Det fremgik tydeligt nok af Hr. Mowinckels Tale, at Nordmændene ikke var meget tilbøjelige til at gaa videre end til Stockholm. De havde end ikke Mandat til at gaa videre. Den finske Delegation med Hr. Landdagsmand Colliander i Spidsen havde været i Kristiania og var her bleven noget køligt modtaget — efter Collianders eget Sigende »med isnende Kulde«. Og man havde vistnok ladet ham vide, at Finnerne selv havde forvoldt dette ved deres Paakaldelse af en Stormagts Hjælp i et indre Forhold. Jeg fik tydeligt det Indtryk, at Nordmændene, som Forholdene nu laa, var yderst reserverede og egentlig ikke troede paa Muligheden af, at Delegationen kunde udrette noget. Hr. Mowinckel lod falde en Bemærkning om, at en fælles nordisk Optræden ved den finske Regerings Side jo kunde føre til, at Tyskland samtidig optraadte; og dette kunde da forme sig saaledes, at Norden ligefrem, inden man fik tænkt sig om, faktisk var inddraget i en Kamp Side om Side med Tyskland.

Jeg overværede i et Par Timer Sveriges 2. Kammers Møde. Forhandlingerne lededes af Socialdemokraten Hermann Lindkvist. Højre interpellerede Regeringen om Brødspørgsmaalet. Og det fremgik af Landbrugsministerens Redegørelse, at der er stor Knaphed paa Brødet i Sverige, og at man ikke har saa omfattende Forholdsregler

her som i Danmark. Man vidste til Eksempel ikke, hvormeget utærsket Brødkorn der endnu laa hos Landmændene. Disse kan være »Selvhusholdere« og har derved en anden og bedre Stilling end andre Borgere.

Fra Rigsdagen gik Dr. Moltesen og jeg op i det danske Gesandtskab for at aflevere vort Kort og for at tale med Sekretæren om vor Mission. Gesandten var i Danmark, og Sekretæren, Hr. Nørgaard, anede ikke, at der overhovedet var tænkt paa at vælge en saadan Delegation som den, vi var Medlemmer af. Visiten hos Gesandten maa saaledes siges at være i usædvanlig Grad en vellykket Historie.

Mit første Indtryk af Stockholm er iøvrigt, at alting er meget dyrere nu end i tidligere Tid. Smør serveres overhovedet ikke her, hvor vi bor. Men for 5 Kroner kan man dog faa et Maaltid Mad af nogenlunde Kvalitet og Kvantitet.

Den 7.-3.-1918.

Kl. 10 $\frac{3}{4}$ kom Hr. Sekretær Widegreen og hentede os til Møde hos Hr. Baron Adelswärd. Vi fulgtes derud med de norske Delegerede, Hr. Stortingspræsident Mowinckel og Stortingsmand Thallhaug. Hr. Adelswärd viste sig som en ældre, lidt undersætsig, meget elskværdig Herre. Hr. Hjalmar Branting havde meldt Forfald det første Kvarter. Samtalen førtes derfor om andre Anliggender end de finske, indtil Hr. Branting kom. Hr. Mowinckel berettede bl. a., at man i Norge ventede, at de værste Vanskeligheder Landets Forsyning med Levnedsmidler vedrørende maatte være overstaet ved Overenskomsten med Amerika; men nogen Sikkerhed havde man dog ikke, idet Tonnagespørgsmaalet fremdeles var brændende. Som Eksempel paa de Vanskeligheder, Norge havde maattet kæmpe med, nævnte han, at Englænderne paa et givet Tidspunkt havde krævet de norske Rutebaade paa England, og saa vilde England i Stedet besørge Trafiken med engelske Skibe. Det engelske Krav vilde naturligvis i høj Grad have skadet norske Rederiinteresser til Fordel for engelske Rederier. Det blev derfor mødt med absolut Afslag og derefter opgivet.

Da Hjalmar Branting kom, gik man straks i Gang med Forhandlingerne om de finske Spørgsmaal. Hr. Adelswärd gav en kort Fremstilling af Sagen og paapegede, at Finlands Henvendelse til Tyskland om Hjælp i indre finske Forhold havde gjort Sagen meget vanskelig; men man burde maaske alligevel prøve paa at finde Vej

til en Form, under hvilken man kunde yde sin Hjælp. Hvad Hjælpen med Levnedsmidler angik, var han dog af den Opfattelse, at saadan Hjælp laa noget udenfor den interparlamentariske Gruppens Omraade og bedst kunde løses gennem andre Organer, der beskæftigede sig med Vareudvekslingen. Hvis Finnerne derimod vilde modtage Gruppens Hjælp i Form af en upartisk Undersøgelse af de Begivenheder, der havde ført det finske Folk i Kamp, burde en saadan ydes.

Hjalmar Branting oplyste, at den socialdemokratiske Rigsdagsmand Møller lige havde sendt Meddelelse til Stockholm om, at han haabede i Løbet af et Par Uger at kunne begive sig hjem fra Helsingfors, og dette tydede jo paa, at han ansaa sin Mission for endt, og at hans Mæglingsbestræbelser ikke kunde føre til noget. Branting syntes, at det næppe i Øjeblikket lod sig gøre at foretage noget positivt; men den tyske Invasion maatte jo senere føre til, at Mulighed for Mægling blev hidført.

Dr. Moltesen udtalte, at han ansaa det for i høj Grad ønskeligt, at man søgte at faa Føling med Parterne, og netop en upartisk Undersøgelse maatte være det første Skridt. Danmark vilde iøvrigt her ganske overlade Initiativet til Sverige.

Mowinckel fremhævede, at man i Norge havde vist den mest levende Interesse for Finlands Sag. Men i samme Øjeblik, der indløb Melding om, at Finnerne havde orienteret sig mod Syd, reagerede man og maatte nu afvente Begivenhedernes videre Udvikling. De to norske Delegerede havde absolut ikke Mandat til at rejse til Finland. De maatte først gøre Indberetning til deres Gruppe. Og de fandt i det hele taget Situationen nu saa uklar, at det maatte anses for ganske umuligt i Øjeblikket at foretage sig noget positivt. Finnerne havde selv foregrebet Begivenhedernes Gang. Mowinckel fandt det i det hele taget meget betænkeligt at gøre det, som Finnerne ønskede, nemlig at foretage en Pacificering af Finland ved skandinavisk Militær; thi hvem kunde borge for, at dette ikke førte til, at Tyskland ogsaa optraadte som Beskytter. Og de skandinaviske Stater stod da Side om Side i militær Mission med Centralmagterne. Under den finske Delegations Ophold i Kristiania havde Hr. Landdagsmand Colliander sagt, at han følte, at der i Kristiania var mødt ham og hans Venner isnende Kulde, og deri havde Hr. Colliander sikkerlig for saa vidt ikke Uret, som Omslaget i norsk Stemning var tilstede efter Oplysningen om Tysklands Landgang paa Aalandsøerne. Hr. Mowinckel maatte bestemt tilraade at afvente, hvad der videre vilde

ske. Hjælp var nu efter hans Mening ganske umulig, saalænge man ikke vidste, hvad Tyskland vilde foretage sig i Samraad med den finske Regering i Vasa.

Dr. Moltesen udtalte, at Danmark har maattet lade Sverige have Initiativet; men han maatte paa den anden Side mene, at man nøje burde prøve, om der ingen Mulighed var for under en eller anden Form at tilbyde Hjælp, om ikke paa anden Maade, saa ved at udsende en Undersøgeleskommission.

Stortingsmand Thallhaug sluttede sig i et og alt til, hvad Hr. Mowinckel havde fremført.

Jeg udtalte, at som Forholdene havde udviklet sig, var det forstaaeligt nok, at man befandt sig som paa gyngende Grund. Ordet Mægling vilde jo ingen af Parterne høre Tale om; men paa den anden Side var det dog klart nok, at det just var Mægling og upartisk Udredning af deres Forhold, de trængte til. Paakaldelsen af Tysklands Hjælp maatte selvfølgelig yderligere spalte Finnerne og øge Bitterheden. Og det var vel end ikke vist, at alle saakaldte Hvide var enige i en saadan Paakaldelse. Denne maatte derfor før eller senere hidføre, at i hvert Fald en betydelig Del af det finske Folk vilde vende Blikket mod Skandinavien.

Hjalmar Branting troede, at man i det mindste maatte kunne udstede et Communique, saa det finske Folk kunde forstaa, at de tre nordiske Folk stod tilrede med deres Bistand. Det blev saa besluttet, at et saadant Communique skulde udarbejdes af Baron Adelswärd.

Den svenske Gruppes Styrelsesmedlemmer sammen med den norske Minister i Stockholm, Hr. Hagerup, kom derefter tilstede for sammen med os at spise Frokost hos Hr. Adelswärd. Denne boede herskabeligt, men var iøvrigt selv en jævn Mand at se paa. Og hele hans Optræden var præget af jævn Borgerlighed. Frokosten bestod af Suppe, Foreller, Høns og Budding samt Kaffe og Cigarer. Jeg sad ved Siden af Hr. Hagerup, som havde Plads ved Baron Adelswärds højre Side. En Tjener i Libré serverede, og Husets Damer var usynlige for os. Hos Baron Adelswärd serveredes der Smør i smaa Kugler, men ogsaa her fik man kun et lille Stykke Sukker til Kaffen. Det fremgik ganske tydeligt, at Forholdene i Sverige er vanskelige, hvad Maden angaar, baade for Mennesker og Dyr. At der blandt den fattigere Del af Folket lides Nød, bitter Nød, synes mig ganske indlysende efter det, jeg har set i Sverige nu. Selv paa

de bedste Hoteller og Restaurationer serveres der kun lidt Mad og slet intet Smør.

Efter Frokosten hos Baron Adelswärd gik hele Selskabet til Sporvognen for at køre til Rigsdagsbygningen, hvor andre Styrelsesmedlemmer kom til. Vi holdt her igen Møde og drøftede Sagen.

Efter at Baron Adelswärd havde redegjort for det hidtil skete, gjorde Hjalmar Branting den Bemærkning, at Communiqueet skulde være saaledes affattet, at Finnerne ikke kunde være i Tvivl om, at Skandinavien var rede til at yde sin Hjælp. Dette svarede til, hvad jeg paa Vejen fra Adelswärd til Rigsdagsbygningen havde sagt til Branting.

Under Forhandlingerne her understregede jeg ogsaa dette Standpunkt.

Statsraad Palmstjerne fremsatte en Plan om at sende flere Hjælpekommissioner til Finland som konsulære Hjælpere, men dette vandt absolut ikke Tilslutning fra nogen Side.

Grev Hammilton udtalte med stor Bestemthed, at det for ham var klart nok, at der, efter at den tyske Hjælp var hidkaldt, ikke i Øjeblikket kunde være noget at gøre for de skandinaviske Stater.

Dr. Carl Hildebrand udtalte sig omtrent i samme Retning; men fremhævede Betydningen af, at de tre nordiske Stater snarest udsendte diplomatiske Repræsentanter til Regeringen i Vasa.

Mowinckel oplyste, at Norge alt havde truffen Bestemmelse herom.

Dr. Moltesen beklagede det negative Resultat, man var naaet til, og fremhævede paany, at Sverige maatte have Ledelsen her. De danske Delegerede var iøvrigt udrustede til at rejse til Finland og havde baade Klæder og Mad med til Rejsen.

Efter spredte Bemærkninger sluttede Mødet. Der var i Virkeligheden Enighed om, at der intet var at gøre i Øjeblikket. Nordmanden Mowinckel havde nemlig her paany og med stor Bestemthed fremhævet, at de norske Delegerede absolut intet Mandat havde til at rejse til Finland, og at det var deres bestemte Opfattelse, at der intet kunde være at udrette, saalænge den tyske Invasion stod paa.

Parterne skiltes nu for igen Kl. 5 $\frac{3}{4}$ at samles i Operakällaren til Middag. Her var den finske Delegations Leder, Hr. Landdagsmand Colliander, tilstede. Han var rolig og behersket i hele sin Optræden; men det var tydeligt nok, at han var skuffet over Rejsen til Norge, hvorfra han lige var kommen.

Baron Adelswärd præsiderede. Middagen bestod af Suppe, Fiskebudding, Oksesteg samt Dessert og Kaffe og Cigarer. Efter at Gæsterne var budt Velkommen af Hr. Adelswärd, faldt der nogle Ord af enkelte af de tilstedeværende; men Stemningen var dyster. Hr. Colliander takkede for Indbydelsen til sig, men var meget reserveret i sine Bemærkninger.

Hr. Mowinckel henvendte sig i en lille Tale til Hr. Colliander og understregede, at man med Længsel og stor Sympati nu vilde spejde efter et virkelig selvstændigt Finland, hvor der levede et Folk, der var et frit Folk.

Dr. Moltesen mindede om de Vanskeligheder, de mindre Stater altid havde at kæmpe imod. De følte sig som i et Korthus, hvis Vægge hvert Øjeblik truede med at styrte sammen. Det var derfor forstaaeligt, at ogsaa Finnerne kunde have Vanskeligheder. De var tilmed uøvede i Statskunsten og havde nu maattet handle under Panik. Trods alt vilde han haabe paa, at en lykkelig Udgang af Krisen maatte naas. Iøvrigt takkede han for de førte Forhandlinger fra svensk Side.

Efter Middagen gik Selskabet paany op i Rigsdagsbygningen, hvor den svenske interparlamentariske Gruppe modtog den finske Delegation i 2. Kammers Sal.

Baron Adelswärd bød Velkommen.

Redaktør, Landdagsmand Colliander holdt derpaa sin Tale. Han pointerede stærkt, at alle Finlands Ulykker ogsaa nu stammede fra Rusland — 130.000 til 150.000 russiske Soldater havde i arevis ligget i Garnison i Finland, og eftersom Opløsningen skred frem i Rusland, bredte Demoralisationen sig med rivende Hast i Finland blandt Soldaterne, der igen smittede Befolkningen. Det finske Proletariat modtog mægtig Tilvækst af indvandrede Russere, hvoriblandt alle Slags løse Elementer var. Som Eksempel paa Demoralisationen nævnte han, at store Befæstningsanlæg var anordnet i Finland, og deres Bygning havde staaet paa den meste Del af Krigen. Lederne lagde ligefrem an paa, at Anlægene aldrig blev færdige; thi Arbejdet var dem en Indtægtskilde. Arbejderne skulde bestille det mindst mulige, men maatte saa afgive noget af deres iøvrigt høje Løn til Lederne. Flere Tusinde Arbejdere var beskæftigede her, og en uhyre Demoralisation bredte sig fra dem. Lignende Forhold kunde noteres andre Steder, og selv de bedste blandt Arbejderne kunde ikke i Længden modstaa Fristelsen. De demoraliserede tog Magten i Orga-

nisationerne, og Lederne maatte ofte mod deres Vilje følge med Strømmen for tilsidst ganske at tabe Magten. Revolutionen skyldtes først og fremmest Indvandringen af allehaande tvivlsomme Elementer fra Rusland, og den Demoralisation, denne Indvandring havde bragt med sig, kunde en udenforstaaende ikke gøre sig nogen Forestilling om. Han vilde paa ingen Maade lægge Skylden for det, som nu skete, alene paa Socialdemokratiet. Blandt de Hvide kæmpede mange Socialdemokrater, fordi de var imod Anarkiet og Forbrydelserne. Lederne af Revolutionen var tildels ukendte Personer, der holdt sig skjult for Offentligheden. Lovløsheden og Forbrydelserne hærgede nu Finland. Og de borgerlige havde kun til Hensigt at skaffe Lov og Ret Anerkendelse igen i Finland. Om nogen Mægling kunde der ikke være Tale. Paa den anden Side vilde han, at der *skulde* udvises stor Skaansel overfor dem, der var tvungen af Situationen til at gaa ind i Revolutionen. Mange Socialdemokrater var sikkert blevet tvunget til at glide med. Han fandt det forstaaeligt, at de havde bøjet sig for det Tryk, der var øvet imod dem. Paa den ene Side gyldne Løfter, paa den anden Side Trusel om Sult og Nød og Usikkerhed. Han haabede paa Overbærenhed mod Finland trods alt, og det var tillige hans Haab, at Finland før eller senere vilde søge sin Hjælp hos Skandinavien.

Der lød kun svagt Bifald til Talen.

Baron Adelswärd takkede.

Kun en enkelt Rigsdagsmand — Venstresocialisten Vennerstrøm — rettede et Spørgsmaal til Hr. Colliander. Det lød: Billiger Hr. Colliander, at Kerensky opløste den finske Landdag?

Colliander svarede, at Socialdemokraterne ikke vel kunde undlade at anerkende Kerenskys Ret til at opløse Landdagen, da de anerkendte ham som den lovlige Regeringsmyndighed i Rusland, Tzarens Arvtager.

Det fremgik tydeligt nok saavel af Hr. Collianders Tale som af de svenske Rigsdagsmænds Holdning efter Talen, at der laa noget dem imellem. Invasionen paa Aalandsøerne og videre i Finland af tyske Tropper var kommen som en smertelig Overtaskelse.

Efter Mødet i Rigsdagsbygningen samledes en Del svenske Rigsdagsmænd sammen med de danske Delegerede og en Del af Finnerne. Tilstede var baade Baron Adelswärd og Hjalmar Branting. Desuden var Dr. Hildebrand og flere andre tilstede. Sammenkomsten, der var aldeles improviseret, blev holdt i det samme Lokale i Operakällaren,

hvori vi før havde spist Middag. Der serveredes lidt Oksesteg og Budding, desuden fik vi Kaffe og Cigarer.

Dr. Moltesen talte for Finland — Runebergs Land.

Hjalmar Branting paapegede den særlige Betydning, det havde for Finland og Norden at vinde Forstaaelse med hinanden.

Mange Taler blev der ikke holdt. Ved Kaffen talte en kofteklædt finsktalende Landdagsmand. Han takkede for, hvad Finland havde faaet af kulturelle Værdier fra Danmark. Stemningen var ogsaa her trykket.

Der var Punch nok, men ingen rørte den.

Vi gik hjem Klokken et.

Dagen efter — den 8. Marts — var jeg sammen med Dr. Moltesen budt til Frokost hos den finske Ingeniør Donner, gift med en nydelig lille russisk Dame. De siges begge to at være umaadelig rige; men de boede ret beskedent i en Udkant af Stockholm. Tilstede var foruden Dr. Moltesen og mig en anden dansk Mand, Grosserer Vett, samt Ingeniør Donners Broder og Baron Mannerheim — en Broder til den finske General Mannerheim. Samtalen gik livligt ved Bordet. Navnlig var Værtens Broder, der er gift med en engelsk Dame, yderst indigneret over Finlands Henvendelse til Tyskland. Han fortalte, at han for nogle Dage siden havde været i det engelske Gesandtskab i Stockholm for at bede om Korn til Finland fra Amerika. Han havde da overfor den engelske Gesandt fremført, at man burde komme Finland i Møde for ikke at tvinge det i Armene paa Tyskerne. Den engelske Gesandt trak smilende paa Skulderen og svarede, idet han fremtog en Pjece, skrevet af den nuværende finske Udenrigsminister. Her skal De læse, hvad Deres Udenrigsminister skriver. De vil da se, at Finland allerede er i Armene paa Tyskland. I Pjecen, der ikke er af Gaars Dato, siger Udenrigsministeren, hvis Tyskvenlighed er nok som bekendt, om sit eget Land og Tyskland: »Vi!« Efter dette maatte Hr. Donner gaa med uforrettet Sag. (Hr. Donner blev senere finsk Gesandt i London.) Han havde været i Norge nys for at udvirke Laan til Finland paa 20 Mill. Kr. De kunde let faas; men i samme Øjeblik, det blev bekendt, at Finland havde allieret sig med Tyskland, var al Tale om Laan omsonst. Under Samtalen blev det nævnt, at der gik Rygter om, at en tysk Prins skulde paa Finlands Trone. Hr. Donner sagde skarpt: »Ja, hvorfor ikke ogsaa dette.« Han udtalte sig ogsaa meget skarpt om Handelstraktaten med Tyskland, som efter hans Opfattelse ganske vilde lamme den finske

Handel og Industri, ikke mindst Papirindustrien. Men, sagde han, vor Udsending i Berlin, Hr. Hjelt, forstaaer sig naturligvis ikke paa dette.

Baron Mannerheim, der driver store Virksomheder i Sverige, var mere undskyldende overfor Finland og haabede paa, at de nuværende Forhold snart maatte være forbi. Og han satte sin Lid til, at Broderen vilde vedblive at have Overbefalingen over Tropperne i Finland, derved vilde efter hans Mening Tyskernes Indflydelse og Herredømme neutraliseres noget i Finland.

Hr. Colliander var ogsaa tilstede og var tavs til alt det, han her hørte.

Den 8. Marts om Eftermiddagen Kl. 6 skulde den finske Delegation afrejse. Dr. Moltesen og jeg havde om Formiddagen aflagt Hr. Colliander en Visit paa hans Værelse paa »Hotel du Post«. Han modtog os i Skjortearmer. Jeg havde Ønske om at tale nogle Ord med ham, inden han rejste. Men da jeg kunde træffe ham senere paa Dagen, opsatte jeg min personlige Henvendelse til ham. Denne fandt Sted, umiddelbart før Afrejsen fandt Sted Kl. 5 om Eftermiddagen med Toget over Haparanda til Vasa.

Lige til nogle Minutter før Kl. 5 var Hr. Colliander i Tvivl om, hvorvidt han skulde tage over Aaland og følge den tyske Ekspedition til Aabo eller rejse over Haparanda. Hans Hjem er i Aabo, hvor hans Familie endnu bor, og hvor han ogsaa er valgt som Landdagsmand. Han modtog kort før Afrejsen Melding om, at russiske Soldater fra Aaland var gaaet i Land over Isen og hærgede nu i Egnen omkring Aabo. »Der kan man se,« sagde han, »hvad Svenskerne har forsømt paa Aaland. De afvæbnede den hvide Garde der, men lod Russerne beholde Vaabnene.«

Ved en tidligere Lejlighed havde Hr. Colliander forøvrigt berørt det samme Emne og var meget indigneret over den svenske Ministerpræsident Edéns Udtalelser om, at Sverige ikke kunde træde aktivt op i denne Sag.

Inden Afrejsen fandt Sted, benyttede jeg Lejligheden til at sige følgende til Hr. Landdagsmand Colliander:

»Deres Mission er nu endt for denne Gang. De rejser tilbage til Finland efter at have gæstet de tre andre nordiske Stater. Stillingen i Deres Fædreland er uklar, og derfor har vi ikke direkte kunnet yde Dem Hjælp; men vi har vist Dem Forstaaelse. Og det er vort Haab, at Finlands Folk maa genvinde Friheden og Freden. De hører

til den Del af det finske Folk, som sejrer i en ulykkelig Broderstrid. Jeg beder Dem nu om at erindre, at det er den finske Arbejderklasse, som nu slaas ned. Vis Forstaaelse af dens Stilling og vis Skaansomhed mod deres Landsmænd, hvor De kan gøre Deres Indflydelse gældende. Derved vil De bane Vejen for Finlands Folk til fælles nordisk Forstaaelse.«

Hr. Colliander svarede, at han delte mine Tanker.

Dr. Moltesen og jeg havde for alle Tilfældes Skyld hver 1000 Kr. i Guld indsyet i et Bælte, som vi bar paa den nøgne Krop. Vi havde ogsaa en stor Fødevarerurv med til Stockholm for det Tilfælde, at vi skulde videre nordover. Kurven indeholdt en Mængde gode Spisevarer fra den danske Rigsdagsrestaurations Køkken. Vi havde ikke aabnet Kurven. Og da vi nu skulde tage Afsked med Finnerne paa Stockholms Banegaard, skænkede vi dem hele Madkurven. I Sverige havde vi ikke haft nødig at aabne den, og hjemme i Danmark var der Mad nok.

Hjemkommen til Danmark fik Dr. Moltesen og jeg naturligvis Lejlighed til i et Møde af den interparlamentariske Gruppe at gøre Rede for Udfaldet af vor Rejse. Jeg tror nok, at alle erkendte, at det var bedst, at vi ikke kom længere end til Stockholm. En Videreførelse af Rejsen til Finland vilde i bedste Fald utvivlsomt have været aldeles omsonst. Finland var allerede delvis besat af tyske Tropper, og Revolutionen i Finland udkæmpedes da med stor Voldsomhed. Det var saaledes indlysende, at der ikke kunde blive Tale om nogen Mægling mellem de stridende Grupper i Finland, med mindre de tre skandinaviske Lande i Fællesskab kunde have lagt et stærkt Tryk paa Parterne. Men et saadant Tryk lod sig ikke, som Forholdene havde formet sig, udøve. Man maatte være passiv Tilskuer, indtil en Lejlighed bød sig for en Forstaaelse.

Efter vor Hjemkomst fra Stockholm blev der den 12. Marts 1918 holdt Møde igen af den danske Gruppe. Denne Gang med Dagsorden: Meddelelse fra d'Hrr. Delegerede Moltesen og Hauge angaaende Resultatet af deres Rejse til Stockholm m. H. t. Spørgsmaalet Finland. Ved dette Møde redegjorde Dr. Moltesen for Rejsen i Overensstemmelse med, hvad jeg har nedskrevet i min Dagbog. Han pointerede, at Adelswärd havde ment, at man burde rejse til Finland som Undersøgelseskommission og ikke for at forsøge Mægling, hvorimod Hjalmar Branting mente, at da Finnerne havde orienteret sig mod Tyskland, vilde det ikke være opportunt at rejse. Dr. Moltesen be-

tragtede den fra Finland udsendte Landdags- og Bondedeputation som et Forsøg paa en Orientering mod det øvrige Norden. Alle tre nordiske Stater havde vist stor Interesse for at komme Finland i Møde; men navnlig fra norsk Side var der Omslag i Stemningen efter den finske Orientering mod Tyskland, ligesom der ogsaa havde gjort sig en vis norsk Ængstelse gældende med Hensyn til Finlands Havne- og Udvidelsesplaner mod Nord.

Jeg kunde i det væsentlige slutte mig til den Redegørelse, som Dr. Moltesen gav. Men jeg fremhævede, at man i Virkeligheden havde været ude af Stand til at foretage sig noget, som havde praktisk Betydning. Det eneste praktiske Resultat, der kunde have været Tale om, var en i Fællesskab foretagen Pacificering af Finland. Men om en saadan kunde der, som Sagerne stod, aldeles ikke blive Tale. Vi Danske burde derfor nu i saa høj Grad som muligt stille os afventende overfor Begivenhederne i Finland.

Efter at Formanden, Hr. N. Neergaard, havde bragt os en Tak for Rejsen og for den aflagte Beretning, udtalte han Haabet om, at vi fremdeles eventuelt vilde stille os til Raadighed for Gruppen i det finske Spørgsmaal.

Mødet i Stockholm mellem de Delegerede var sluttet med en Meddelelse til Offentligheden. Denne blev den 8. Marts 1918 publiceret her i Danmark fra Stockholm gennem Ritzaus Bureau. Dens Ordlyd var saaledes:

Stockholm, d. 8. Marts. (R. B.)

Ved den svenske Rigsdags interparlamentariske Gruppens Møde i Aftes havde de Delegerede for de 3 nordiske Landes interparlamentariske Grupper en Konference, hvor man drøftede en Plan om fra de interparlamentariske Gruppers Side at foretage Skridt med det Formaal, dersom det er muligt, at bringe Hjælp i de herskende vanskelige Forhold i Finland. Den danske interparlamentariske Gruppe repræsenteredes af Moltesen og Hauge, den norske af Mowinckel og Thallhaug og den svenske af Adelswärd og Branting.

De Delegerede gav Udtryk for den store Sympati og Interesse, hvormed Tanken er bleven modtaget indenfor de forskellige Grupper. De Delegerede drøftede forskellige Forslag og kom enstemmigt til det Resultat, at intet af de fremsatte Forslag var saadan, at de for Tiden var gennemførlige. De Delegerede enedes derfor om ikke nu at tage noget Initiativ, men nøje følge Begivenhedernes Udvikling i Finland for saa muligvis paany at tage Sagen op til Drøftelse. Det udtaltes som naturligt, at de 3 Grupper stod til Disposition, hvis Regeringerne skulde finde det hensigtsmæssigt at have deres Medvirken. Til Røde Kors vedtoges det at rette en Henstilling om, hvorvidt der kunde gøres noget for at hjælpe Personer i Finland, der befinder sig i Nøds-tilstand.

I ODENSE

Min Afrejse fra Bornholm til Odense 1920 m. v.

Jeg blev en Dag i Begyndelsen af September 1920 anmodet om at deltage i en Konference med Repræsentanter for Socialdemokratiet og for Bladet »Social-Demokraten«. Der blev denne Dag afholdt Møde i Rigsdagen, hvor jeg var travlt optaget. Uden ringeste Anelse om, hvad det var, man vilde tale med mig om, gik jeg ind i Udvalgsværelse Nr. 3, hvor Konferencedeltagerne med Stauning i Spidsen var samlet. De meddelte mig kort og godt, at jeg var tilkaldt, fordi Folketingsmanden for Odense første Kreds, H. P. Johansen, havde erklæret, at han paa Grund af Sygdom i Hjemmet ikke saa sig i Stand til at modtage Genvalg ved det Folketingsvalg, der skulde finde Sted den 21. September. Johansens Meddelelse kom som en yderst ubehagelig Overtaskelse for saavel Partiets Hovedledelse som for Partifællerne i Odense, der havde været ude for en usædvanlig haard Belastningsprøve, da Folketingsmand Emil Marott brød med Partiet i det sønderjydske Spørgsmaal, og derved blev den direkte Aarsag til Ministeriet Zahles Fald i Foraaret 1920 og den deraf følgende yderst vanskelige Stilling for Socialdemokratiet. Johansen blev valgt ved Foraarsvalget den 26. April og genvalgt ved Valget den 6. Juli. Og han var allerede udpeget til at være Partiets Kandidat nu ved Septembervalget, der var umiddelbart forestaaende. Hans Kandidatfrasingelse skyldtes alene Hustruens Sygdom, og den kom saa meget mere ubejlejlgt, som Johansen var vel anskreven i Odense. Jeg vidste godt, at Johansen havde tænkt paa at forlade Rigsdagen, for det havde han sagt mig allerede for nogen Tid siden; men jeg havde søgt at paavirke ham til at fortsætte, og jeg havde gjort det med den Begrundelse, at den forestaaende Rigsdagsperiode paa fire Aar efter alt

at dømme vilde blive en Periode, i hvilken en socialdemokratisk Rigsdagsmand væsentlig maatte være henvist til at spille den kritiske Iagttagers Rolle. Og som Følge heraf mente jeg, at Johansen kunde hellige sig sit Hjems Interesser mere, end en Folketingsmand ellers var i Stand til. Men jeg fik nu at vide, at Lægens Udtalelser havde været udslaggivende. Terningerne var kastede. Og nu fik jeg, som forlængst var genopstillet i Rønnekredsen, den Besked, at det var i høj Grad ønskeligt, at jeg forlod Bornholm for at tage Ophold paa Fyen. Der blev givet gode og vægtige Grunde for den Beslutning, som Partiledelsen havde taget. Marotts Brud med Partiet havde virket opløsende ikke blot i Odense første Kreds; men ogsaa i Partiet som Helhed i Odense. Adskillige Hundrede ældre Partifæller havde fulgt ham paa hans Vej bort fra det Parti, som han gennem mange Aar havde været een af Lederne for, ja mere end dette, han havde været een af Partiets Pionerer i Provinserne. For de yngre Partifæller stod Marott selvsagt i en noget svagere Belysning, end de ældre Partifæller saa ham i. Men de svigtede alligevel Socialdemokratiet, da Marott svigtede dette; ikke for at følge ham, men fordi de fandt, at hans Brud med Partiet var et Vidnesbyrd om, at Socialdemokratiet var paa Afveje. De kunde ikke udskille Marotts ledende Stilling i Partiet fra Partiet som Helhed, skønt han blev ved med at være et enkelt Fænomen, og i Sandhed et enestaaende Fænomen. Disse yngre Partifæller lod sig gribe af Kommunismen. Og denne havde i 1920 et ikke ufarligt Tag i mange, der hidtil havde sluttet sig til Socialdemokratiet.

Det skulde nu være min Opgave, efter at være flyttet til Odense, at overtage den politiske Ledelse af Socialdemokratiet dér baade som Redaktør og som Folketingsmand. Der blev ikke givet mig nogen Betænkningstid. Jeg skulde med det samme sige Ja eller Nej. Men Meningen var naturligvis, at jeg skulde sige Ja og uden Omsvøb paatage mig Opgaven, fordi, som man pointerede, det ikke mere var nogen Nødvendighed, at jeg blev paa Bornholm. Dette maatte jeg naturligvis indrømme. Alt var roligt paa Klippeøen i Modsætning til det, der var foregaaet i Odense. Ikke desmindre faldt det mig svært at bryde saa pludseligt op fra den Virkeplads, som jeg i snart 19 Aar havde haft. Jeg følte mig gennem de mange Aars Arbejde knyttet til Bornholm og dens Befolkning med stærke Baand. Og jeg var overbevidst om, at mine mange Venner over hele Øen vilde bebrejde mig, at jeg flyttede fra dem og fra en

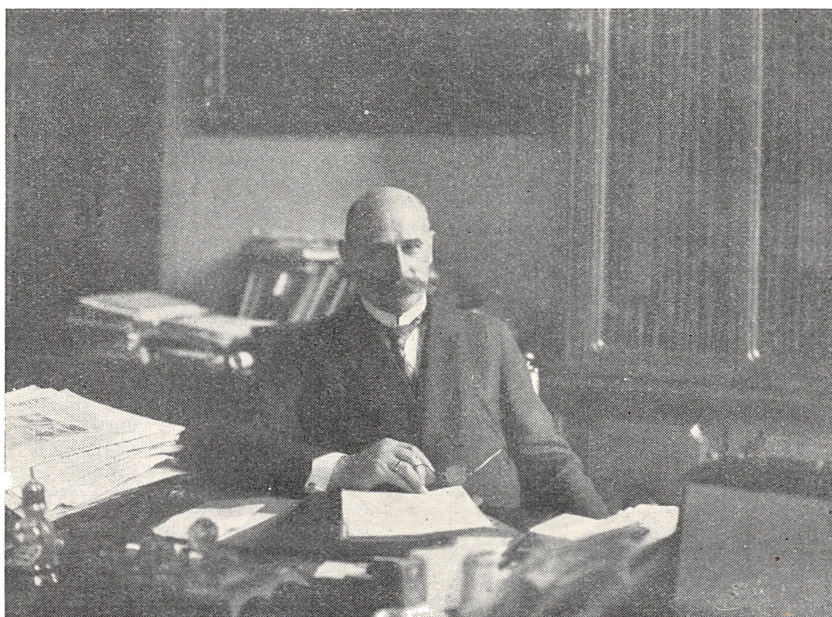
Gerning, der hidtil var lykkedes over al Forventning godt. Jeg telegraferede straks til min Hustru for at høre hendes Mening om Sagen. Omgaaende svarede hun, at jeg selv maatte træffe Valget. Dagen efter var jeg paa Vej til Odense, hvor Partifællerne naturligvis skulde sanktionere min Tiltrædelse. Der var om Aftenen Repræsentantmøde for »Fyns Social-Demokrat«. Jeg ventede udenfor Mødelokalet, i den Tid mit Valg til Redaktør blev drøftet. Da Drøftelsen trak uventet længe ud, fik jeg den Tanke, at der endnu var Haab om at slippe fri for det Ansvar, som jeg var sikker paa, det vilde være svært nok at paatage sig her i denne for mig helt fremmede By, hvori jeg hidtil end ikke havde holdt noget Foredrag. Jeg nagedes ogsaa af formeligt Samvittighedsnag overfor Vennerne paa Bornholm og vilde med Sindsro have modtaget Meddelelse om, at man ikke bifaldt min Tiltrædelse. Men just som jeg sad og filosoferede over Tingene, gik Døren op. Mødets Deltagere havde endt deres Drøftelser, og jeg var godkendt som »Fyns Social-Demokrat«s politiske Redaktør. Kort Tid efter blev jeg valgt til at være Socialdemokratiets Kandidat ved Folketingsvalget i Odense første Valgkreds.

I stor Hast maatte jeg træffe forskellige Aftaler om Ordningen af Forholdene paa Bornholm. Det var mit Ønske, at min mangeaarige trofaste Medarbejder, Borgmester Niels Nielsen, skulde overtage Stillinger som Folketingskandidat efter mig i Rønnekredsen. Men Niels Nielsen nærede visse Betænkeligheder ved at paatage sig Hvervet. Tilsidst sagde han dog Ja. Megen Tid var der ikke til Overvejelser. Valgkampen stod lige for Døren. Et Partimøde blev med yderst kort Varsel sammenkaldt i Rønne, hvor jeg gjorde Rede for det, der var sket. Borgmester Nielsen blev ogsaa opstillet som Kandidat, faktisk enstemmigt. Men saa var der alligevel et Par Mødedeltagere, der gjorde Indvendinger ud fra denne Betragtning, at Mødet var for hastigt sammenkaldt. Følgen deraf blev, at et nyt Partimøde blev besluttet til den 13. September. Borgmester Nielsens Betænkeligheder var naturligvis ikke bleven mindre efter Indkaldelsen til et nyt Partimøde, dog ikke fordi der kunde være nogen Tvivl om Mødets Udfald; men fordi han i det hele taget nærede Betænkelighed ved at gaa ind i Valgkampen med den korte Varsel. Han indledte saa en Brevveksling med Redaktør Hans Rasmussen i Skanderborg, der et Par Gange havde talt ved Møder paa Bornholm. Og Resultatet af Brevvekslingen blev, at Hans Rasmussen rejste

at Vanskelighederne var store og Besværlighederne til Tider overvældende. Mange fortræffelige Partifæller i Odense hjalp til med Arbejdet for at genoprette Partiets Ligevægt og for at genskabe Tilliden og Respekten for det normale Arbejde i Organisationerne og i Partiets Presse. Deres Arbejde var i mange Henseender et utaknemmeligt Arbejde. Men det lykkedes, og deri ligger vel det højeste, man kunde forvente.

I Slutningen af 1920 naaedes Spidsen for Krigstidens Højkonjunktur. Alle Priser var da sat op i fantastiske Højder. Højkonjunktoren demoraliserede i vidt Omfang. Den ene tvang simpelthen den anden til at stille ubluet Krav. Det blev en udbredt Opfattelse, at man uden Skrupler kunde kræve hvadsomhelst, som der var Mulighed for at presse frem. I mere end een Henseende fik jeg dette at føle, da jeg kom til Odense. Jeg skal her fremdrage et saare muntert Eksempel derpaa: Der var i 1920 og følgende Aar en fantastisk Mangel paa Lejligheder i Byerne. Odense dannede ikke her nogen Undtagelse. Det var derfor umuligt for mig at finde en til mine Indtægter passende Lejlighed i Odense. Man raadede mig derfor til at købe et Hus. Jeg opsporede ogsaa en mindre Villa, der var tilsalg. Alene Købesummen var imidlertid nok til at forskrække mig; men værre var det, at jeg kunde regne ud, at mere end Tredjedelen af min Løn vilde medgaa til at holde Huset opvarmet om Vinteren — 1 Hektoliter Koks kostede nemlig 16 Kroner.

En god Ven af mig opsporede omsider, at en Lejer i Byens Ud-kant skulde fraflytte sin Lejlighed. Da vi kom ud til Manden, der boede i en lille rigtig daarlig 3 Værelses Lejlighed, vejrede han straks, at han stod overfor sin Chance. Han havde nok tænkt paa at flytte; men han vilde ikke flytte, før han fik sin Kolonihave solgt. Havens Jord var Kommunens Ejendom; men dette hindrede ikke Manden i at fremhæve sin Kolonihave som noget meget værdifuldt. Og da der baade var Grønkaal og Ribsbuske m. m. paa Jorden, skulde den koste 1100 Kroner. Betalingen var helt fantastisk. Og dette var vel netop Aarsagen til, at Manden, efter at jeg havde givet Haandslag paa de 1100 Kr., krævede et Tillæg svarende til, hvad det vilde koste ham at faa sine Koks kørt til den ny Lejlighed, som han havde lejet. Jeg indvilligede ogsaa i at betale 15 Kr. for Kørsel af Koksene; thi jeg var simpelthen nødstedt. Mine Møbler havde allerede i Uger staaet i Flyttevognen, der alene kostede mig ca. 1900 Kroner. Men da jeg saa skulde have det endelige Tilsagn om Fraflytning af Lejlig-

C. N. Hauge som Indenrigsminister 1924.

heden, fik jeg den nedslaaende Oplysning, at Fraflytningen foreløbig maatte opsættes, fordi Manden, der skulde flytte ud af den Lejlighed, som min Modpart skulde flytte ind i, var bleven uenig med Værten om Betalingen af et Par meget store Ruder, som var slaet i Stykker i Lejligheden. Værten krævede nye Ruder indsat, og Lejeren nægtede sig forpligtet. Meningen var tydelig nok. Jeg var simpelthen udset til at skulle betale de ituslaaede Ruder. Jeg var nok imponeret af det, jeg her blev stillet overfor; men jeg lod mig dog ikke friste til at gaa ind paa at betale de Ruder, som andre havde knust, selv om det var lokkende at blive stillet overfor endnu mere fantastiske Krav. Jeg valgte at reagere voldsomt, og med det Resultat, at det blev ved Aftalen om de 1100 Kr. plus 15 Kroner i Kørselspenge for Kokstransporten. Lejligheden, jeg fik, var mellem Brødre nap og knap 400 Kr. værd. Men til denne Værdi kunde jeg rigtignok nu føje, at jeg var bleven en Oplevelse rigere.

Aaret 1922 var det vanskeligste Aar for os i Odense. Efterkrigstidens Inflation tilstræbtes af den daværende Regering afløst af en Deflation. De høje Varepriser skulde nedsættes derved, at Pengene blev gjort mere værdifulde. Følgen heraf blev Krav fra Arbejds-

giverne om Lønningernes Nedsættelse. Heroverfor satte Arbejderne sig forstaaeligt nok til Modværge, og den faglige Situation tilspid- sedes i Foraaret 1922. Lokale Generalstrejker proklameredes. Haar- dest gik det til i Randers; men ogsaa i Odense, hvor Kommunisterne satte alle Sejl til for at skabe Uro, tegnede det til, at Bølgerne skulde komme til at gaa højt. Og det var kun ved Opbydelsen af den yder- ste Evne hos alle mere nøgterne Kræfter, at det lykkedes os at und- gaa den Ulykke, som en lokal saakaldt Generalstrejke vilde have været for Tusinder af Arbejderne.

Skønt jeg var 50 Aar, da jeg flyttede til Odense, følte jeg mig endnu ung og med uformindsket Arbejdsevne og Arbejdslyst. Og da de to første Aar var tilbagelagt, kunde jeg glæde mig over, at det værste var overstaaet baade i Forholdet til Bruddet, som Marott havde foraarsaget, og i Forholdet til den kommunistiske Agitation. Senere kunde jeg endda tillige glæde mig over, at nogle af mine kommunistiske Modkandidater ved Folketingsvalgene vendte tilbage til Socialdemokratiet, hvor de nu indtager betroede Stillinger som Partifæller. Forøvrigt belyses Socialdemokratiets Stilling i Odense i Perioden 1920 til 1935 bedst ved nogle Valgtal, som her skal an- føres:

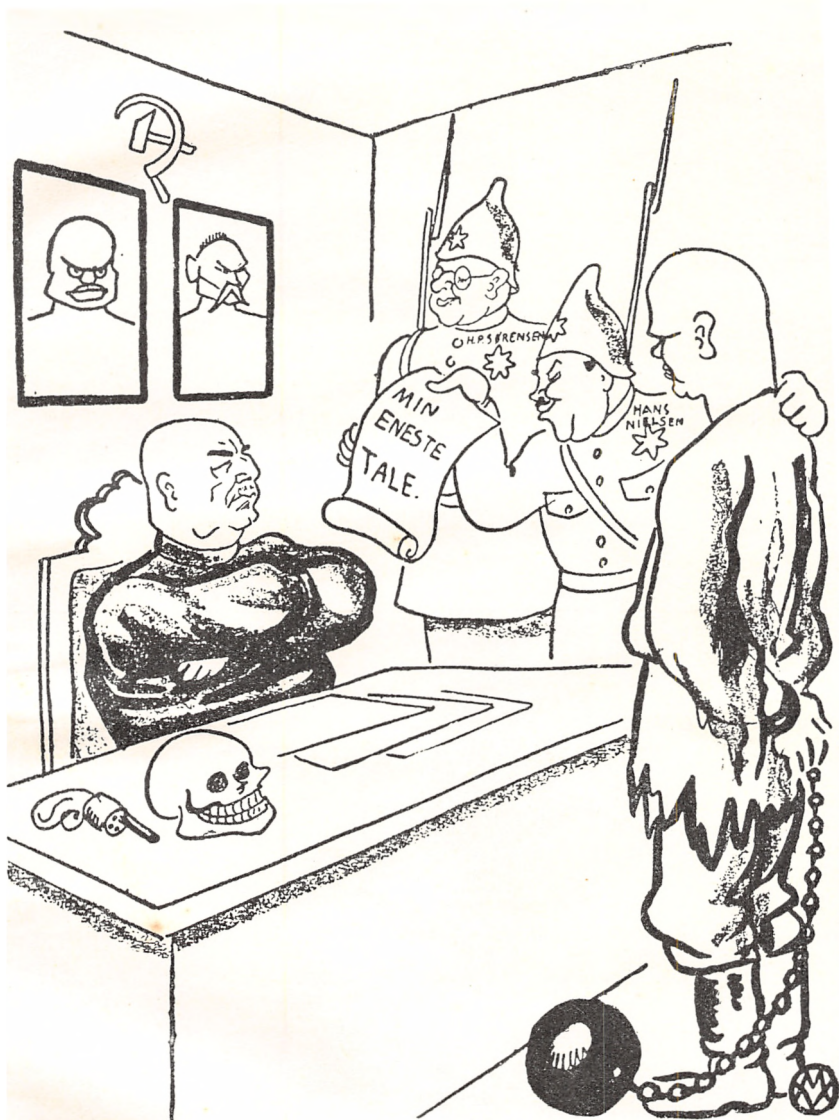
Socialdemokratiets Stemmer ved Folketingsvalgene 1920—35:

		<i>1. Kreds</i>		<i>2. Kreds.</i>	
		Stemmer		Stemmer	
26/4	1920	3,531	—	3,386	—
6/7	1920	3,794	—	3,340	—
21/9	1920	5,340	—	4,748	—
11/4	1924	6,153	—	5,514	—
2/12	1926	7,178	—	6,340	—
24/4	1929	8,217	—	7,257	—
16/11	1932	9,458	—	7,744	—
22/10	1935	11,576	—	9,059	—

Ogsaa for den øvrige Del af Fyn viser Tallene en fortsat Frem- gang for Socialdemokratiet fra 1920 til 1935. I samtlige Valgkredse i Fyns Stift havde Socialdemokratiet ved Folketingsvalget den 26. April 1920: 24.388 Stemmer; men med Valget den 22. Oktober 1935: 62.315 Stemmer.

Efter Valget den 11. April 1924 mistede Venstre og Det konser- vative Folkeparti deres Flertal i Folketinget. Det tilfaldt derefter Socialdemokratiet, som det største Parti i Folketinget, at danne Mini- steriet. Dette kom udelukkende til at bestaa af Socialdemokrater med Th. Stauning som Ministerchef. I dette Ministerium blev jeg Indenrigsminister.

Naar Hr. Hauge bliver Diktator.

(Oppositionen forsikrer, at hvis Valutaloven bliver vedtaget, saa bliver Hr. Hauge enevældig Diktator).

— Kammerat Folkekommisær for Udenrigshandelen! Vi har undersøgt Fangen, men ikke fundet andet af Værdi hos ham end denne her!

— Lad ham beholde den!

Karikatur af Hauge som Handelsminister i det 2. Ministerium Stauning. (Efter Politiken).

